Theo. Berry
Princeton
N.J.

Geo. Terry
Bingham
N.Y.

NOVVM TESTAMENTVM

GRAECE

PERPETVA ANNOTATIONE

ILLVSTRATVM.

Johann Benjamin Koppe

EDITIONIS KOPPIANAE

VOL. III. PARTIC. I.

COMPLECTENS

ACTA APOSTOLORVM

CAP. I — XII.

CONTINVAVIT

IOANNES HENRICVS HEINRICHS.

GOTTINGAE

APVD HENRICVM DIETERICH.

MDCCCIX.

ACTA APOSTOLORVM GRAECE.

PERPETVA ANNOTATIONE ILLVSTRATA

A

IOANNE HENRICO HEINRICHS.

Johann Heinrich Heinrichs

PARTICVLA PRIOR, CAP. I — XII CONTINENS.

GOTTINGAE
APVD HENRICVM DIETERICH
MDCCCIX.

Poſt editas abhinc ſexennio ad continuandum Koppianum opus Paulli epiſtolas ad Philippenſes Coloſſenſesque quum tam benigno ſummorum virorum iudicio et laude accenſus quam aſſiduis bibliopolae, Viri honeſtiſſimi, exhortationibus admonitus ad alia Noui Teſtamenti monumenta annotatione perpetua illuſtranda animum adpellerem, primo quidem Paulli ad Corinthios epiſtolas grauiſſimas ſane maiorique et accuratiori, quam adhuc expertae ſunt, interpretum cura et induſtria digniſſimas commentario pertexere conſtituebam. Namque optandum videbatur vel maxime, vt poſt triginta et quod excurrit annorum interuallum, ex quo ſummus ſtudiorum noſtrorum dux et anteſignanus nouam hanc enarrandi codicis ſacri viam monſtrauerat inieratque, ni omnia N. T. documenta, at illa tamen, quae circa Paullinas epiſtolas verſantur, abſoluerentur tandem parique et aequabili luce colluſtrata exhibe-

hiberentur. Veruntamen, quod diu iam in votis habuere rerum ſacrarum cultores, binas illas litteras Pottii, feliciſſimi methodi Koppianae imitatoris cura et induſtria elaboratas poſſidere, id mox ratum fore et effectum ipſius Viri ſumme Venerabilis litteris amiciſſimis edoctus, miſſa faciens quae primo animus fuerat aggredi, nec non Ioannearum epiſtolarum explicationem lubentiſſime largiens ei, qui commentarii in epiſtolas catholicas, quas aiunt, telam ſumma cum laude exorſus eſſet, vel Apocalypſin, vel hiſtoricorum monumentorum aliquod ſeligendum eſſe animaduertebam. Et illud quidem egregium profecto et vere ſublime poema, tametſi tot virorum praeſtantiſſimorum acumine ingeniique et facilitate et ſollertia ſatis illuſtratum iam et natiuo ſuo genio redditum cernebam, ſchedisque inſuper illis eram inſtructus, in quas animadverſionum in hoc carmen primas lineas coniecerat b. Koppius, attamen iam nunc eadem tela quo minus percurrerem, varia prohibebant negotia

gotia temporumque et locorum opportunitates: ex hiftoricis autem libris acta Iefu Meffiae, quatenus a quatuor euangeliftis, quos dicunt, memoriae produntur, perpetuo commentario perfequuturos fe dudum profeffi funt alii, fumma et ingenii et doctrinae laude infignes. Quocirca diu cogitantem ratio ipfa in hanc potiffimum fententiam duxit, vt quae poft Iefu fata ab eiusdem legatis, narrante Luca, gefta leguntur, eiusmodi annotatione illuftrata exhiberem.

Gratiffimum fane opus, et prae multis aliis iucundum, fi modo iuuat, antiquiora memoria repetere, contemplari reipublicae chriftianae primordia et origines, et quum plura de eis et locupletiora documenta ad noftram vsque memoriam perlata non effe merito doleamus, at illa tamen pauciffima, quae vere fuperfunt, monumenta fancte contemplari et intueri, atque ex eis et variarum viciffitudinum, quas experta eft chriftiana res, recordationem in animum reuocare, vberrimisque delectari fructibus, quos in humani generis commodum,

modum, annuente ſummo numine, large effuſeque protulit eadem et etiamnum profert.

Sed maius profecto et a prioribus longe diverſum opus eſſe facile apparuit: neque enim hic in auctoris mente ac conſilio demonſtrando, in vocibus ſingulis explicandis, in euoluendo narrationis ordine et nexu etc. acquieſcendum: non monſtrandae ſolum viae ac rationes, quas in exponendis, vertendis, caſtigandis locis ſingulis admodum diuerſas inierunt interpretes, atque ex variis ingeniis ea, quae quisque commodiſſime praecipere videbatur, libanda: non ſolum ex infinita variarum lectionum farragine, largiore hic, quam in vllo alio N. T. libro, ſeiungenda, interpoſitoque iudicio exponenda ea, quae cum primis ſcitu neceſſaria ſunt et ad propoſitum quam maxime attinent: ſed maior rebus enarratis ipſis impendenda cura, multae variaeque quaeſtiones ſatis ſpinoſae euoluendae, prima illa et auguſtiſſima phaenomena, quae ſcenam pandunt, digna luce colluſtranda, ea, quae miro et inſolito rerum

euentu

euentu accidiſſe leguntur, ab eis, quae ex communi naturae lege videntur contigiſſe, rite ſeponenda, orationes ſermonesque ſuo quilibet auctori vindicandi, diſponendus, quam fieri poteſt accuratiſſime, temporum ordo, quibus ſingulae res ſe exceperint, adumbranda breuiter tum chriſtianorum inſtitutorum, tum ſtatus et morum et hiſtoriae iſtius aeui omnino effigies, omniaque denique ad vnitatem quandam conſilii ita attemperanda, vt neque in nimiam molem excreſcat rerum dicendarum copia, neque ab inſtituti ratione et legibus iuſto longius aberret.

Haud tamen diffitendum eſt, variis iam praeclariſſimorum virorum conatibus viam ad huiusmodi commentarium in librum, qui primus hiſtoricus methodo Koppiana illuſtratus hic prodit, patefactam eſſe ſatisque munitam: atque praeter veteriores commentatores pia grataque mente in vſum conuertiſſe profiteor, quae ad illuſtrandum librum attulerunt Viri SS. VV. Michaelis, Morus cum eius editore Dinndorfio, Bolten,

Thies,

Thies, Stolzius etc. nec non illa, quae in singulis commentationibus aut feorfim editis aut in ephemeridibus theologicis prelo defcriptis ad selectiora nonnulla capita illuftranda obferuauerunt fummi viri, Noesselt, Paulus, Keil, Vogel, Ziegler, Gabler, Hug etc.

His itaque praefidiis munitus, ad id animum contuli, vt illarum quaeftionum, quas modo indicaui, plurimas aut in prolegomenis aut in excurfibus ad calcem adiiciendis excuterem, quo parcior de eisdem in commentario ipfo poffet effe difputatio, commentarium ipfum autem ita contexerem, vt, quantum fieri poterat, conftaret fibi totius incepti ratio et lex, quae nifi femel fcripta nobis et fancita fuiffet, melius forfan confuluiffem nonnullis, fi in enarrando libro hiftorico eodem inceffiffem tramite, quem in exponendis euangeliftis ita perfequitur S. V. Paulus, vt praemiffo fingulis capitibus argumento ad intelligenda eadem iudiciumque ferendum viam fternat, quo expeditius in commentario ipfo poffit procedi. Sed eadem

feruandae inftitutae rationis religio in cauffa fuit, quod et textum ne noftra quidem aetate ad Griesbachianam, fed et hodienum ad Bengelianam recenfionem expreffum exhibemus, vnde accidit, vt notae nonnullae figlaeque in margine interiore plures inueniantur, quae abeffe potuiffent, fi Griesbachianum textum effemus fequuti.

Caeterum non potuimus, quin in duas particulas difpefceremus commentarium, fiquidem vno fafciculo comprehenfa omnia volumen peperiffent, prioribus quoad formam et amplitudinem nimis abfimile: proinde abfoluto capite duodecimo, quum dehinc alia fcena adornetur, pedem aliquantifper fiftere fatius duxi.

Infcribitur autem vtraque particula Voluminis tertii editionis Koppianae nomine, quod quia excipit Volumen quartum, epiftolam ad Romanos, et fextum epiftolas ad Galatas, Ephefios et Theffalonicenfes continens, fequitur, epiftolis ad Corinthios locum fupereffe in Volumine quinto, nondum typis euulgato, et quum binis Vol. feptimi

parti-

particulis nec non Volumine octauo reliquae epistolae Paullinae ſint comprehenſae, reſtitutus aliquatenus eſt ordo, ab initio iam mancus et lacer, dummodo ei, qui ad enarranda quatuor euangelia deinceps operam ſuam conferet, placuerit, commentariis ſuis Voluminis primi et ſecundi titulum facere, quorum tamen vtrumque non in duas, ſed in plures particulas eſſe diſpeſcendum, ipſa rerum enarrandarum copia efflagitabit.

Verum linquamus haec: maiora ſunt et grauiora, quae in votis habemus, vt ſtet ſemper liberaliori huic interpretationi, quam intulit ſacro codici ſummus vir, cuius praematuram mortem etiamnum dolemus, ſuus honos, ſua dignitas, vtque et noſtra opera ad eam commendandam non prorſus inutilis iudicetur. Scribebam Cloetziae in duc. Luneb. d. XXI Mart. MDCCCIX.

I. H. HEINRICHS,
Dioeceſ. Cloetz. Superint.

PROLEGOMENA.

Haudquaquam mirum videbitur, pium ac verecundum Dei cultorem, qui praeclara Iesu Christi de genere humano merita probe cognouerit, animumque diuinorum istorum praemiorum sensu recte imbutum habuerit, non solum in perspicienda Christi doctrina ipsa, in admiranda eius vi et praestantia, in depromendis ex hoc sanctuario et ad se transferendis vitae morumque praeceptis elaborare, sed et ad eius origines, progressus, variasque vicissitudines pernoscendas animum appellere, contemplarique ac considerare, vt ex primis quasi incunabulis infans prodierit, vt adoleuerit laetior indies ac fortior, vt remotis, quae hominum inuidia obiiciebat, impedimentis, superatis errorum superstitionumque fastidiis, subactis denique et profligatis omnibus hostibus, victrix exstiterit, atque, licet ex satis ignobili terrarum angulo emergens ad vltimas tamen oras diuina sua praemia pertulerit. Ita enim nobiscum comparatum est, vt, si qua re praecipue delectamur adiuuamurque, ad cognoscenda eius principia et caussas, variaque incrementa, quibus sensim adaucta tam gratis fructibus progignendis habilis reddita sit, ipsa natura duce ac magistra impellamur: quanto magis iuuabit, christianae doctrinae primordia intueri, quae recta diuinarum rerum cognitione mentem imbuit, saluberrimis morum praeceptis animum format, cupiditatum impetus retundit, aeterna futurae vitae

praemia proponit, atque adeo impenſiſſima animi deſideria explet. Profecto igitur laetabimur, quicunque nos praeclarae huius et vere diuinae oeconomiae cultores profitemur, exſtare nobis publica dictorum factorumque I. C. memorabilium monumenta, ſancta illa quidem et ipſa vetuſtate ſua intemerataque ſimplicitate veneranda: neque vnquam in euoluendis eis et perſcrutandis operam noſtram collocaſſe pigebit: ſiquidem audimus in eis diuinum legatum ipſum optimae doctrinae magiſtrum, perſequimur eius veſtigia, miramur indefeſſum ſtudium, quo ad mortem vſque bonam cauſſam oraverit, defenderit, propugnauerit: atque de feliciore ſucceſſu, annuente numine benigno, optima quaevis ſperamus. Verum quum vel fauſtiſſimum augurium poſſit fallere, intuebimur et illa tempora, quae poſt I. C. fata proxime ſubſequuta ſunt, idque eo maiore cura et ſollertia, quo verius eſt, qui ſuperſtite magiſtro diſcipulos excitauerat ardor, eundem poſt eius diſceſſum facillime reſtingui et deferueſcere, quaeque concordia vnanimique conſenſu ſolidiſſima ſtruuntur, ea diſcordia peruerſaque ambitione mox collabi; de Chriſti autem diſcipulis, in rerum diuinarum cognitione, ſi verum fateri volumus, neutiquam ſatis dum validis, ſed vana ſpe caecoque errore ſemper fluctuantibus, vix expectari poterat, vt ſtadio hoc, quod Chriſtus eis emetiendum reliquerat, ſtrenue decurrendo, metam exoptatiſſimam contingerent. Atque et hic feliciſſime nobis ſuperſunt monumenta aeque ſancta et venerabilia, quae de conſtituta poſt Chriſti abitum et fundata republica chriſtiana nobis exponunt; et conſignata illa quidem ab homine optimo harum rerum arbitro et teſte, qui idem et de Chriſti ipſius vita rebusque geſtis narrationem contexuerat, at vero, probe perſpectum habens, non ſufficere ſollertiori

rerum

rerum chriſtianarum inueſtigatori, in diſceſſu ſummi magiſtri a terris ſubſtitiſſe, in aliam quoque ſcenam nos inducit, quaeque poſtea, quum bonae cauſſae vt plurimum timendum eſſet, acciderint, eadem cura narrando, inchoatum opus pertexit, et, quantum licebat, conſummat.

Hunc igitur librum grauiſſimum omnique noſtro ſtudio digniſſimum enarraturi, atque ad normam, iam in aliis noui foederis monumentis exponendis nobis ſcriptam explicaturi, quia multa praemonenda nobis videmus, ne nimia dicendorum copia obruamur, neu quae ſuo quaeuis loco conuenientiſſime dicuntur confundamus, age, primo de libri *auctore* pauca praemoneamus, dein *argumento* libri breuibus delineato, quonam *conſilio* in eo concinnando ductus fuerit auctor, quo iure eo *titulo*, quem in fronte gerit, inſcribi potuerit, excutiamus: tum de *fide* eius hiſtorica. nec non de *fontibus*, vnde hauſerit, loquuti, de *momento*, *vſu* et *praeſtantia* libri, deque eius *ingenio* et *indole* ediſſeramus: iamque *quo tempore quoque loco* conſignatus ſit, praefati *temporum ordinem*, quo res in libro noſtro expoſitae inuicem ſe exceperint, perluſtremus, atque de eis, quae ad recte intelligendum librum conducunt, ex *temporum illorum hiſtoria* etc. potiſſima afferamus: quibus peractis aditus ad librum ipſum planior iam ac facilior patebit.

Et de *auctore* quidem libri breuiter perorabitur: ſiquidem eundem Lucam [1]), qui de Chriſti ipſius

1) De Lucae perſona rectius in Iſagoge ad euangelium exponitur, quam hoc loco. Nomen nonnullis e Lucio, Lucilio, Lucano contractum videtur, vt Demas e Demetrio etc., vnde pro eodem Lucio, qui Act. 13,

ipſius dictis factisque expoſuit, et noſtri libri verum auctorem fuiſſe multis variisque argumentis citra dubium ponitur. Namque ſi externa, quae vocant, argumenta ſpectaueris, omnis traditio, antiquitus inde a ſecundo ſaeculo ad nos deducta pro Luca loquitur. Siquidem Irenaeus (adv. haereſ. I, 31; cf. III, 12. 15. 19) hunc Lucam, diſcipulum, vt ait, et ſectatorem Apoſtolorum, diſerte libri auctorem profitetur. At Clemens Alexandrinus (Strom. V, p. 588) ſic habet: *Λουκας εν ταις πραξεσι των αποστολων απομνημονευει* etc. Tum Tertullianus (de ieiun. Cap. 10.) hunc librum nominat com-

13, 1; Rom. 16, 21 memoratur, eum habent nonnulli, *Basnage*, *Lardner*, *Wetstenius* etc. refutati tamen a *Michaele Einleit. ins N. T.* Th. 2, § 149. Natione Syrum fuiſſe, Antiochia oriundum, probabile eſt, religioſo cultu autem Iudaeum, non tam natiuum, quam proſelytum, a Paullo forte et Barnaba Antiochiae conuerſum Act. 11, 26, litteris tamen et lingua Graeca melius imbutum, quam caeteri N. T. hiſtoriographi fuerunt. Nam quae ex *διαλεκτῳ αυτων* Act. 1, 19, et ex Col. 4, 10. 11 coll. 14 dubia contra mouet *Paley* (horr. Paulinn. Cap. 7, p. 248 verſion. Henk.) facile remouentur, et remota ſunt a S. V. *Henkio* in annotationibus ad verſionem libri Paleyiani, p. 432. cf. comment. ad Act. 1, 19. Ex Col. 4, 14 veriſimiliter ad Hieronymi et Euſebii mentem efficitur, artem medicam profeſſum eſſe Lucam: vid. ibi nos, et cf. *Clausewitz* epiſtola de Luca euangeliſta medico. Sunt tamen, qui pingendi arti eum vacaſſe velint. Alii eum pro Siluano contra fidem (vid. ad Cap. 20, 6) habent: alii numero LXX discipulorum Ieſu aſſignant, quin vnum ex duobus illis Emmauntem petentibus fuiſſe exiſtimant. Sed haec omnia fluctuant. Fata eius et itinera ex libro noſtro ipſo optime perſpicies: quae ante aut poſt ea tempora aut illo interuallo, quod Actor 16, 19 - 20, 6 habetur ei acciderint, incerta ſunt aut traditionibus innituntur.

commentarium *Lucae*. Eadem confirmant patres feriores quidem, fed nobiliffimi, Origenes, Eufebius (hift. eccl. III, 25), Hieronymus de fcriptoribus ecclefiafticis. Sin argumenta, quae fub internorum loco veniunt, confideraueris, tantam in hoc libro cum altero illo, qui ευαγγελιον κατα Λουκαν infcribitur, inuenies fimilitudinem, praefationem, qua tanquam δευτερος λογος annunciatur, dedicationem, qua eidem Theophilo [2]), cui infcriptus erat πρωτος λογος, confecratur, dictionis denique eum confenfum, vt de auctore Luca dubitandi locum vix fupereffe potuiffe credas, nifi id dubium vere mouerint quidam, in eo maxime offenfi, quod infcriptioni huius libri non aeque ac

 in

2) Et de Theophilo conuenientius ad euangelii Lucae prooemium difputatur. Cf. PAULUS commentar. Th. 1, p. 4. Cuius quidem nomen male nonnulli appellatiuum effe volunt et indicare quemuis Dei cultorem. Homo videtur fuiffe ftirpe et profapia inclytus, vel maiori aliquo in honoris gradu, cui competeret titulus κρατιστος (fere noftrum *Excellenz*, Cap. 23, 26; 24, 3; 26, 25, conftitutus, qui fortaffe per morbum quendam, quem fanauerat Lucas ιατρος, huic innotuerat, dein grato animi fenfu familiarius eidem iunctus Chrifti doctrinam ab eo erat edoctus (Luc. 1, 4). Num e Iudaismo an gentilium religionibus ad Chrifti caftra transgreffus fit, non liquet, ficuti et omnes, quae de eius patria etc. circumferuntur coniecturae, fuiffe eum Iudaeum Alexandria oriundum, Philonem ipfum etc. vanae funt et otiofae, licet non fit inficiandum, fi de Theophilo hoc plura nobis comperta effent, certius nos et tutius de auctoris confilio iudicium ferre poffe, cur et in euangelio et in hoc libro noftro haec de induftria propofuerit luculentius, illa reticuerit, fuppreffferitque. Probabilius eum pro profelyto extra Palaeftinam degente haberi, cui varia Iudaica ignota fuerint, forte ex Luc. 1, 26, Act. 1, 12, 19 etc. effectum dabitur.

in euangelio additum ſit auctoris nomen, parum tamen cogitantes, id vel ipſum pro Luca auctore loqui, librumque noſtrum tanquam alteram operis particulam [3]) annunciare.

Sunt autem res variae admodum et multiplices, quas in hunc librum congeſtas inuenimus. Abſoluto, quod in his terris perficiendum habebat, munere reditum in coelos parat diuinus magiſter (hinc enim auſpicatur liber c. 1, 1—14), poſt quem ſibi ereptum nil antiquius habent diſcipuli, quam concordia vnanimique conſenſu quam fieri poterat firmiſſimum reddere et indiſſolubile vinculum, quo ad continuandum magnum opus ſibi iuncti inuicem et obſtricti erant, aliumque in proditoris locum ſodalem ſufficere v. 15—fin. Quibus peractis, illuceſcente pentecoſtes feſtiſſimo die, en cernitur ſplendidum illud et auguſtum phaenomenon, in quo impleta eſſe I. C. de mittendo πνευματι promiſſa laetabantur, Cap. 2, 1—13, qua oportunitate ad commendandum iis, qui praeſentes aderant, nouum rerum ordinem, feliciſſimo ſucceſſu Petrus vtitur, v. 14—41. (Inferuntur nonnulla de prima vitae Apoſtolorum et diſcipulorum ratione et inſtitutis, bonorum communione etc. v. 42—fin.). Iam diuiniore illa per πνευμα ἁγιον ſibi conceſſa vi ad

3) In eius ergo titulo repetere auctoris nomen ſaltem nil attinebat. Cf. *Richard Simon* Hiſt. crit. N. T. p. 19; *Fabricii* biblioth. Graec. Lib. IV, Tom. 1, c. 5. Non tamen deſunt codd. in quibus adeſt in fronte Lucae nomen. Sed eorum auctotitas lubrica eſt, nec nos ea egemus. — Alias rationes, ex quibus de Luca auctore addubitarunt, librumque ad alium auctorem veluti ad Paullum retulerunt nonnulli, vide infra, vbi de auctoritate libri canonica dicemus.

ad ſanandos aegrotos benigne vtitur Petrus, multosque nouo illi ſodalitio iungit et conciliat c. 3. Sed iam inſtat ſynedrium Hieroſolymitanum, Apoſtolorumque conamina cohibere annititur Capp. 4 et 5 (interpoſita et hic, vt Cap. 2, fin., ſunt varia eiusdem argumenti, exemplisque confirmata c. 4, 32 ſqq.). Ecce autem impedimentis, quae Iudaeorum magiſtratus obiecerant, accedunt obortae inter nouae reipublicae ipſius ciues diſſenſiones, ſiquidem metuebant, ne parum iuſte inter eos, qui vel ex Iudaea ipſa vel ex aliis terris a cultu Moſaico ad Chriſti ſacra acceſſerant, diſtribuerentur ea, quae communis iuris eſſe voluerunt nouae reipublicae inſtituta, vnde his iuſte et aequabiliter erogandis praeficiuntur certi et fidi homines, in quibus eminet Stephanus quidam, qui tamen deinceps Iudaeorum inuidia et odiis petitus primus pro Chriſti inſtitutis martyrium ſubit. Cap. 6. 7. Cuius quidem violenta mors magnum ciuibus incutit terrorem: diſſipantur plerique fugaque ſibi conſulunt: grauiſſimamque eis cladem minatur Saulus quidam, Tarſi in Cilicia natus (c. 22, 3), ex familia, quae ciuitatem Romanam ſibi acquiſiuerat (c. 22, 28) oriundus, et Hieroſolymae in ſchola Gamalielis Phariſaei educatus (c. 22, 3), qui minas caedemque ſpirans, en praeſentiori quadam numinis vi ad nouam rempublicam adducitur ipſe, c. 9. Neque tamen afflictionibus vllis abſterreri ſe paſſi erant Apoſtoli eorumque diſcipuli a propaganda diſſeminandaque Chriſti doctrina, ſiquidem Petrus, Ioannes, Philippus quidam etc. omni ſtudio in id incubuerunt, vt eam laetioribus indies incrementis augerent, commendarentque hominibus Romanis et in vltima Aegypti ora degentibus c. 8; c. 9, 31 — fin. c. 10, proſternerent praeſtigiatores, qui in conſortium venire tentabant c. 8, 9 ſqq, ſanandis aegrotis

animos ſibi conciliarent c. 9, 32 ſqq. ſibique inuicem perſuaderent, ad nouam hanc rempublicam non Iudaeis ſolum, ſed omnibus gentibus aditum patere c. 10, c. 11, 1 — 18. Et, vt alibi, ita et Antiochiae de qua vrbe praecipue exponitur, plurimi in ciuitatem nouam adſcribuntur, ibique primo *Chriſtianorum* nomine veniunt ciues, c. 11, 19 - 26. Mentio fit magnae famis, regnante Claudio imperatore Romano terras infeſtantis, c. 11, 27 — fin., nec non Herodis Agrippae, Iudaeorum regis, qui nouam cladem Chriſtianis inflixit, Iacobum Apoſtolum necauit, Petrum in vincula coniecit etc. ſed et ipſe foediſſimo morbo correptus diem obiit ſupremum, c. 12.

Non iuſto omnia ordine adhuc protulerat liber, multa erant inſerta, repetita, obiter tacta. Iam autem aliam omnia faciem gignunt, ſiquidem, quae ſequuntur, maxime Saulum illum, qui mirabili modo ad Chriſti caſtra transgreſſus erat, ſpectant, quem hinc non iam ſub Sauli Iudaico, ſed ſub Pauli Romano nomine venientem praecipuam libri perſonam ſuſtinere et tanquam epici carminis heroa venire haud iniuſte dixeris. Is poſtquam Chriſti ſigna ſe ſequuturum profeſſus erat, Hieroſolymam proficiſcitur ad Apoſtolos c. 9, 26 (*primum* Pauli iter Hieroſolymitanum dicunt), qui tamen non illico eum ſed poſt varios demum amici cuiusdam Barnabae conatus, fratrem chriſtianaeque reipublicae ciuem agnoſcunt c. 9, 26 — 28. At quia ei inſidiabantur Iudaei, quorum caſtra reliquerat, in patriam vrbem Tarſum ſe contulit c. 9, 30, vbi quum fere per triennium delituiſſet, a Barnaba reuocatus, Antiochiam ducebatur, c. 11, 25. Hinc Hieroſolymam ad ſubleuandam ibi pauperiorum famem cum Barnaba miſſus c. 11, 30 (*ſecundum* Paulli iter Hieroſolymitanum), eodem mox rediit. c. 12, 25.

Hinc

Hinc iam magnum illud iter ad promulgandam inter gentes Christi doctrinam suscepit Paullus c. 13, 2. 3, assumto simul Barnaba et Ioanne quodam Marco, quem Hierosolymis secum tulerant (c. 12, 25), variisque terris non sine magno periculo peragratis c. 13, 14, Hierosolymam venit (*tertium* iter Hierosolymitanum), vbi ad discutiendas controuersias quasdam solenne Apostolorum concilium celebrabatur, c. 15. Postea Antiochiam redux, infeliciori a Barnaba dissidio seiunctus, c. 15, 35 quum alios sibi comites legisset, varias Asiae prouincias inuisit c. 16, Galaticamque forsitan ecclesiam condidit c. 16, 6. Tum in Europam transgressus, in Macedoniam tetendit, Act. 16, 9, quo in itinere comes ei adhaeret auctor libri nostri Lucas, Act. 16, 10. Deinde venit Athenas c. 17, 15; Corinthum c. 18, 1 — 18; Ephesum c. 18, 19 — 21, vnde Caesaream, Hierosolymam (*quartum* iter), Antiochiam proficiscitur c. 18, 22, peragrataque Galatia, Phrygia etc. Ephesum rediit, c. 19, vbi quum diutius esset commoratus, Macedoniam Graeciamque reuisit. Hinc Hierosolymam profecturus, Asiae oram legens Miletum aduenit, quo conuocatis Ephesiorum sibi dilectissimorum senioribus, orationeque et obtestatione confirmatis c. 20 discessit, Hierosolymamque perrexit, c. 21, 17 (*quintum* iter). Hic iam instant fatales dies: rapitur ad Chiliarchum Lysiam, caussam suam orat coram populo c. 22, coram synedrio c. 23, structisque insidiis ereptus Caesaream ad procuratorem Felicem ducitur c. 23, 12 — fin. coram quo se defendit, c. 24, sicuti c. 15 et 26 coram successore Festo, et Agrippa iuniore. Et quia a procuratore Romano ad Caesarem prouocauerat, Romam transfertur, quo, post multa in itinere pericula superata, peruenit, perque biennium in custodia remissiore habetur c. 27. 28.

Haec ferme ſunt, quae libro noſtro continentur, quibus, ſi ad ſpecialiora deſcenderis, multa alia inſerta et admiſta inuenies. Atque in tanta tamque multiplici rerum enarratarum copia quaeri poteſt, et ſedulo quaeſitum eſt, quodnam tandem *conſilium* in ſcribendo libro ſequutus ſit Lucas, quemque praecipuum *finem*, quo cuncta tenderent, ſibi propoſuerit [4]); quae quidem quaeſtio in varias admodum et diuerſas partes diremit interpretes.

Atque hic quidem tutius ſine dubio procederemus, ſi, quandoquidem librum legimus non tam publice ab auctore promulgatum, quam vni homini Theophilo inſcriptum, plura de hoc nobis comperta eſſent [5]). Quod ſi vera ſunt, quae ſupra de eo ſuſpicati ſumus, haud abſimile vero videbitur, et hoc volumine, ſicuti et priore illo, quod euangelium dicitur, nil aliud agi, quam vt de rebus ad chriſtianam fidem, quam a Luca ſuſceperat Theophilus, pertinentibus luculentius ille inſtitueretur et vberius. Neque enim ſufficiebat, doctrina ipſa, dogmatibus, praeceptis (Hebr. 6, 2) eum imbui (κατηχηθηναι Luc. 1, 4): addenda erat, quo firmior animo inſinuaretur perſuaſio, de origine chriſtianae doctrinae laetioribusque indies incrementis expoſitio plenior et cumulatior: producendus in ſcenam et ante oculos quaſi

4) Nullus quidem auctor ſapiens et cordatus ſine conſilio aliquo et fine ad librum conſignandum ſe accingit: idem ergo et de omnibus N. T. ſcriptoribus iure meritoque ſtatuimus. Sed quia in quibusdam libris obſcurius illud aut fuit aut habebatur, in eis quaeſtio haec prae caeteris magis exercuit interpretes, veluti in euangelio Ioannis, noſtro hoc libro etc.

5) Haud dubie enim eiusmodi notitiae ad intelligendum librum aliquem plurimum conferunt, veluti de Memmio ad Lucretii carmen, de Piſonibus ad Horatii artem poeticam.

quasi sistendus erat diuinus legatus ipse, enarranda ad euincendam eius auctoritatem diuinam dicta eius factaque memorabilia, cruenta mors, resuscitatio in vitam, reditus in coelos, praesentior eius etiam post discessum in discipulis excellens vis et virtus, qua ad absoluendum inchoatum a magistro opus tanquam πνευματι ἁγιῳ afflatos se sentiebant, ἐπιϑεσις των χειρων, qua et aliis impertiebant diuinam eam vim et ardorem, facta denique et dicta Apostolorum quaeuis, quibuscunque christianae rei consulere allaborauerant. Quae cuncta quo facilius perlustrare et ad certiorem auctoritatem prouocare posset Theophilus, quae ore edocuerat, eadem a prima inde origine repetita libro comprehendit Lucas, scriptaque Theophilo offert (Luc. 1, 1 — 4). Persequuturum autem se profitetur τα πεπληροφορημενα ἐν ἡμιν, vt habet Lucas I, 1, πραγματα, quibus verbis non solum, quae vsque ad Christi exitum acciderunt, comprehenduntur, sed quae omnino in prima christiana republica, viuente adhuc et florente Luca (ἐν ἡμιν), gesta erant [6]). Verum quum ob dicendorum copiam nimis intumescere librum cerneret, de morte, resurrectione et reditu Christi ipsius quum exposuisset, pedem sistit, mox tamen in decurrendo stadio pergens, quae inde a Christi discessu vsque ad ea, quibus scribebat, tempora gesta nouerat, altero volumine complectitur: atque, quum

6) Vid. docta commentatio *Bernh. Ludw. Königsmanni*, Rectoris Flensburg. "de fontibus commentariorum sacrorum, qui Lucae nomen praeferunt, deque eorum consilio et aetate." Ea cum in explicando prooemio euangelii Lucae omnino tum in enucleanda voce πληροφορειν diligentissime versatur. Prodiit Altonae 1798 et exstat in S. V. *Pott* etc. Sylloge commentationum Vol. III, n. 7.

quum prius volumen πρωτον λογον παντων, ὡν ηρξατο ὁ Ιησους ποιειν τε και διδασκειν nominaſſet, haud obſcure profitetur, noſtrum hunc librum eſſe δευτερον λογον παντων, ὡν οἱ Αποστολοι ηρξαντο ποιειν τε και διδασκειν, quem quidem priori ſcite annectit, repetenda et fuſius exponenda aſcenſionis I. C, hiſtoria, atque, et in parte operis, licet pauciſſimis tantummodo, praefatur.

Tali modo ſi continua ſerie procedere vtrumque Lucae commentarium, praefationemque priori volumini, ſeu evangelio praefixam, ad noſtrum hoc poſterius eodem iure pertinere ſtatuimus atque ad prius (pertinebit autem, ſicuti apud quemlibet auctorem, vniuerſi operis prooemium et ad ſingulas partes, licet in eis denuo et iterato praefatus ſit auctor, vt Liuius, Florus etc.), ab omni de ſpecialiore auctoris, fine et conſilio perueſtigatione commode ſuperſedebimus: ipſe Lucas mentis ſuae interpres adeſt Luc. 1, 4. Nil aliud agit, quam vt obliuioni ea eripiat, quae Theophilum voce et inſtitutione edocuerat, narratque, ſicut in priori commentario, quae ſuperſtite Chriſto, ita in poſteriore hoc, quae poſt eius abitum euangelio eiusque praeconibus vel ſecunda vel aduerſa acciderant, non omnia (plenam et locupletem iſtius ſaeculi hiſtoriam eccleſiaſticam non magis hic exſpectaueris [7]), quam

7) Multa ſane, ſi hanc nobis tradere voluiſſet auctor, exponenda erant, de quibus ne verbum quidem. De Antiochena quidem eccleſia nonnulla afferuntur copioſius cap. 11, ſed de initiis congregationum chriſtianarum, quae Philippis, Theſſalonicae, Coloſſis collectae ſunt, nil adeſt. Pariter multa alia memorabilia prorſus reticentur etc. Vid. S. V. *Hänlein Einleit. ins N. T.* Th. 2, 2te Hälfte, p. 384 ſqq., vbi enume-

quam in epiſtolis ad Timotheum et Titum abſolutum theologiae paſtoralis compendium), ſed quae ipſi innotuerant; non ea cura et ſollertia, qualem in auctoribus hiſtoricis claſſicis admiramur, ſed perſpicue tamen bonaque fide; non hoc illoue ſpecialiori conſilio oculis obuerſante, ſed eum tantummodo in finem, vt narraret Theophilo, quae ſciret, eaque ab obliuione vindicaret.

Verum enimuero in his parum acquieuit interpretum induſtria: quippe qui in proferendo ſpecialiori aliquo conſilio, quod auctoris menti inhaeſerit, eliciendaque ex libro quadam ſcopi quaſi vnitate, ad quam cuncta collineent, mirum quantum ſategerunt. Sane ſi ex veſtigiis, quae nobis hic relicta cernimus, ad varia argumenta concludere velis, ad inſignia diuinae in promulgando euangelio prouidentiae ſpecimina, ad communem gentibus pariter ac Iudaeis conceſſum ad nouam rempublicam aditum, ad inſignem πνευματος ἁγιου vim et effectum, fas ſit illud quidem: nil moramur: dummodo ne ad ſingulare tale quid ante omnia attendi voluiſſe Lucam contendas, id quod etiam atque etiam pernegamus.

Fuere autem, vt haec paucis attingamus, nonnulli, qui id cum primis egiſſe Lucam contenderent, vt euictum daret, rata eſſe et impleta ea, quae promiſerit diſcipulis Ieſus, ſiquidem vere correptos illos eſſe diuiniore πνευματος ἁγιου impetu et impulſu, et ad conſtantiſſimam pro euangelio quidlibet audendi παρρησιαν excitatos. — Saepiſſime ſane ad hoc πνευμα recurritur in libro noſtro, quaeque pro

enumerantur, quae cuncta afferenda fuiſſent, ſi hiſtoriam eccleſiaſticam mens fuiſſet conſcribere.

pro chriſtianae rei incrementis aut miraculoſe aut aliter geſta leguntur, ad hoc πνευμα reuocantur, vt in excurſu exponemus. Verum ea omnia tamen fere in priore libri parte occurrunt: in poſteriore rarius πνευματος mentionem factam videbis, niſi forte id ipſum πνευματος vi effectum credere malueris, vt feliciſſimo ſucceſſu itinerum moleſtias perferret Paullus, laboresque ſuos ſtrenue exantlaret. Proinde, licet concludere haec et efficere ex libri argumento absque fraude et iniuria poſſis, ad ea tamen prae caeteris exponenda certo curſu tendere Lucam nullus perſuadebor.

Sin diuini prouidi numinis veſtigia perſequutum eſſe Lucam aſſeuerant alii 8), quod praeſens praeter modum et efficax ſe praeſtiterit in defendendo paruo illo Galilaeorum coetu, in producendis ex hac ſtirpe acerrimis iuſtae cauſae propugnatoribus, in tradendis per homines ignobiles litterarumque rudes diſſeminandisque per magnam orbis terrarum partem vitae morumque praeceptis, nil quidem repugnantes nos habent: eadem enim, dicunt, ſed aliter: eodem recurrunt, ſed aliunde egreſſi.

Inualuit tamen prae aliis et a pluribus magni nominis interpretibus 9) aeui noſtri agnita eſt ea ſententia, quae id conſilii ante omnia fuiſſe Lucae ſtatuit,

8) Veluti S. V. *Hänlein Einl.* Band II, Th. 2; *Bolten* in prolegomenis ad verſ. vernac. ſub tit. *Die Geſchichte der Apoſtel von Lucas*, Alton. 1800.

9) E. gr. *Michaele Einl. ins N. T.* Th. II, §. 167 etc. Copioſius hanc ſententiam perſequitur S. V. *Paulus* in programm. paſchal. Ienenſ. 1798: "de conſilio, quo ſcriptor in Act. Ap. concinnandis ductus fuerit." Proſtat et in eius Introductionis in N. T. capita ſelectiora Ien. 1799, p. 281 ſq.

ſtatuit, vt gentilibus pariter ac Iudaeis acceſſum ad Chriſtianismum patere oſtenderetur Iudaizantiumque particulariſmus conuelleretur. Hanc eſſe libri tanquam epici carminis vnitatem, Paullumque, vtpote Iudaeis ob propugnatum vniuerſalismum ante alios inuiſum, praecipuum carminis excellere heroa; ad eum curſu properari, et praecedentia nonniſi introductionis cauſſa praemiſſa eſſe, vt aditum munirent, Lucam autem illud agere eo conuenientius, quia et ipſe Paullo, grauiſſimo vniuerſalismi vindici, perpetuus comes adhaeſerat, et Theophilus, cui librum conſecrat, vt fide proximum eſt, e gentibus erat conuerſus. — Verum quem in finem tanta contentione pro hoc argumento pugnamus? aut quae veſtigia legimus, quibus inſiſtendo ad tale quid exiſtimandum ducamur et quaſi cogamur? Quod ſi nonnulla paſſim veſtigia non poſſumus non agnoſcere, pro gentibus aeque ac Iudaeis ciuitate chriſtiana donandis loqui Lucam (atqui nec negaueramus, id cum multis aliis ex libro poſſe elici), veluti Capp. 8; 10; 15 et quae de Paulli itineribus ad gentes inde a c. 13 perhibentur, num tamen, quaeſo, pauca haec cauſſam iſtorum ſatis defendent? aut ſi plura conquiſiueris, nonne verendum, ne ad alia omnia delabaris? nonne et ipſum S. Ven. Paulus nimio opinionis ſuae propugnandae ſtudio (pace tanti viri dixerim) ductum putabimus, qui in programmate ſupra laudato et in Cap. 1, 5. 8—11. 15—26; Cap. 2, 5. 17. 21; Cap. 3, 21. 25; Cap. 4, 12; Cap. 6, 1. 9. 14; Cap. 7, 2. 5. 6. 10. 18. 25. 29. 30. 33. 42. 43; Cap. 9, 19 huius vniuerſaliſtici ſtudii tanquam igniculos quosdam micantes inuenire ſibi videtur, omniaque, quae de aliis rebus narrantur, ea nonniſi de cauſſa praemiſſa aut inſerta exiſtimat, vt quaſi viam ad tractandum argumentum palmarium patefacerent? Quid autem huic conſilio profutura

tura credimus ea, quae de primis chriſtianorum hominum inſtitutis narrantur? quid narrationem de violenta Stephani morte? quid Simonis magi praeſtigias? quid locupletiorem de Paullo in vincula coniecto, accuſato, cauſſam ſuam orante expoſitionem? nonne multa alia addere in promtu erat, ſi id potiſſimum agebat Lucas? nonne apologias Paulli aliis prorſus argumentis inſtruxiſſet? Noli tamen opponere, ſi hiſtoriam de promulgata per Apoſtolos chriſtiana doctrina componere animus fuiſſet, multa alia addenda fuiſſe, quae prorſus reticet auctor, mortem Petri etc. At qui potuit plura litteris tradere, quum plura ignoraret? vt qui probabiliter Act. 11, 26 a Paullo demum ad Chriſtianiſmum admiſſus eſſet, multa, quae poſtea Hieroſolymis forſitan audire potuiſſet, aut neglexiſſet, vt Paulli potiſſimum ſtudioſus ſodalis, aut, ſi vere perceperit, poſtea tamen quum haec ſcriberet oblitus eſſet, aut ſibi propoſuiſſet, nil afferre, praeter ea, quae in monumentis, vnde tanquam ex fontibus eum hauſiſſe infra videbimus, conſignata inuenerat, aut ex ore Paulli audiuerat, aut ipſe viderat cognoueratque? Quin conſideramus neutiquam perfecti Lucam omnibusque numeris abſoluti hiſtoriographi, qualem Lucianus poſtulat, perſonam ſuſtinere, neque id in hoc libro deſiderari, quum non litteris mandaret opus publici iuris faciendum, ſed commentarium modo in vſum Theophili contexeret, qui ei ad manus eſſet, in mentem reuocaret praeterita, et de veritate rerum geſtarum conuinceret; id enim agere ſe, eo tendere, in his elaborare ipſe Lucas diſertiſſime profitetur Luc. 1, 4. 10) Proinde, ſi de certo aliquo fine

10) Iterato hic contendimus, prooemium illud Luc. 1, 1-4 ad noſtrum librum, vt poſteriorem commentarii partem, aeque pertinere, atque ad priorem: idem ergo

fine et confilio auctoris interrogeris, eum dicito, quo cognitionem noftram de eis, quae circa palmaria hiftoriae Chriftianismi capita docemur, veriorem, firmiorem, certiorem reddere voluit, ἱνα επιγνωμεν περι ὡν κατηχηθημεν λογων την ασφαλειαν. Sed quum is communis omnium librorum hiftoricorum, aut facri codicis aut cuiuslibet alius probi cordatique auctoris, finis effe debeat, non eft, quod de eo fubtilius quaeramus.

Infcribitur autem hic liber, quem alteram commentarii de origine et incrementis Chriftianismi partem effe facile perfpeximus, Πραξεις Αποστολων, *Acta* feu *Actus* (idem enim vtrumque denotat, nifi argutari velis) *Apoftolorum*, titulo peruetufto haud dubie, quique et in verfionibus a Graeca lingua prorfus diffonis expreffus eft [11]: de cuius tamen conue-

ergo in vtraque parte confilium. Quod fi in altera certiorem quendam finem fibi fcripfiffet, haud dubie in praefatione illud paucis monuiffet: nam quod difertiore ifta mentione praemature auertiffet legentium animos, vt opinatur S. V. PAULUS l. c. p. 10, equidem nullus video. — Iidem tamen, qui fingularius aliquod confilium menti Lucae obuerfatum effe, nunquam perfuadebimur, haudquaquam negamus, et hanc de vniuerfalismo doctrinam pluribus locis, haud fecus quam par erat, elucere. — Laetiffimus video, prorfus mecum confentire S. V. ZIEGLERUM, qui et ipfe nullum veftigium in libro deprehendere fe profitetur, aliud quid voluiffe Lucam, quam continuare hiftoriam priore commentario inchoatam. Vid. eius commentatio: *Ueber den Zweck, die Quellen und die Interpolationen der Apoftelgefchichte*, in S. V. GABLERI ephemeridibus theologicis 1801, Stück 2, p. 125 fqq.

11) Vocem *euangelium* in 4 euangeliftis retinent fere omnes verfiones Vocabulum πραξεις in hoc noftro

 libro

conuenientia multi addubitant, quia haudquaquam plenam omnium Apoſtolorum hiſtoriam exhibet, et de Petro quoque Pauloque qui in libro principes ſunt et quaſi coryphaei, quoniam plurimis rem chriſtianam acceſſionibus, ille apud Iudaeos hic apud gentiles, auxerant, plura reticet, quae aliunde nouimus (Galat. 1, 17. 18; 2, 9 ſqq.; 2 Cor. 11); plura autem alia prorſus omittit, quae deinceps multa noua et mirabilia proferens ſuppleuit traditio. Grotio quidem non facile ſuffragabimur, qui vocibus Πϱαξεις των Αποστολων non niſi res geſtas duorum illorum Petri et Paulli comprehenſas eſſe aſſeuerat, vtpote qui eminentiore ſenſu apoſtolorum nomine ſalutari digni fuerint. Omnes potius, qui Apoſtolorum nomine venire ſolent, titulo indicatos eſſe exiſtimare licet: nam in fronte libri ſtatim orditur ab adumbranda totius collegii apoſtolici facie, vt collectum antea a Chriſto, poſt eius abitum concordia vnanimique animorum conſenſu, accedente ſplendidiſſimo illo phaenomeno, denuo conſtitutum, firmatum, auctum, arctiorique copula iunctum ſit. Et quamuis Petri in primis Paullique dicta factaque enunciat, quod neque ipſum praeter naturam accidit, ſiquidem rei chriſtianae incrementis illi vt plurimum profuere, aliorum tamen apoſtolorum de quibus pauciora Lucae innotuerant, mentio neutiquam praetermittitur cap. 2, 43; 3, 1; 4, 33; 5, 12. 18 ſqq.; 6, 2; 8, 14; 9, 27; 11, 1; 12, 2. 17; cap. 15 etc.

libro Verſſ. Syra, Arab. Copt. At verſiones Armenica, Aethiop. Latinae etc. in ſuam quaeuis linguam transtulere. Alias enim et noſtra vernacula lingua, loqueremur *von einer Praxis der Apoſtel*, ſicuti *von den Evangelien.* Innuit vox πϱαξεις res geſtas, quo ſenſu apud Polybium ſaepe occurrit, minus recte ab aliis explicatur *commentarius, tractatus.*

15 etc. Maiori tamen iure libro titulum ſuum vindicabimus, ſi voce Αποστολων eum non τους δωδεκα ſolum complecti dicamus, ſed et omnes eorum diſcipulos comitesque, qui in promulgando euangelio ſollertiorem operam nauarunt (haud inſolito exemplo, Rom. 16, 7; 1 Cor. 4, 9 coll. 6 et in ipſo libro noſtro c. 14, 14. 4); vocem πραξεις autem non plenam indicare exiſtimemus vitam resque geſtas omnes (biographiam vocant), ſed facta tantummodo quae notiora magisque obuia fuerunt, (non: *die Begebenheiten*, ſed *Begebenheiten*): vere enim inuenimus in libro eiusmodi πραξεις, mentionemque non ſolum Petri et Paulli, ſed et diaconorum c. 6, 5, Stephani c. 6 et 7; Philippi c. 8; Barnabae c. 9 ſqq. Ioannis Marci c. 12, 25; 13, 6; Silae vel Siluani c. 15 ſqq.; Apollûs c. 18, 24 (cf. 1 Cor. 4, 9 coll. 6); Aquilae et Priſcillae c. 18, 2. 26 (Cf. Rom. 16, 3 coll. 7) etc. Quibus quidem rationibus ſi iunxeris ea, quae de ſcriptis monumentis, vnde hauſit Lucas, mox afferemus, quorum aliquod eiusmodi titulum in fronte forſitan geſſerat, non iam amplius hoc titulo offenderis [12]).

Sed maioris momenti quaeſtio inſtat, de auctoris *fide hiſtorica*, de qua grauiſſima re ita commodiſſime disputabitur, vt, ſicuti fieri ſolet, vera narrare et *potuiſſe* auctorem et *voluiſſe* euictum demus.

Quod ad *primum* illud attinet, disquirendum ante omnia erit de *fontibus*, vnde hauſerit Lucas [13]),

 quos

12) Poteſt etiam titulo πραξεις των Αποστολων metonymice (cauſſae pro effectu) indicari *promulgatio euangelii:* id enim erat, quo tendebant omnia Apoſtolorum conamina.

13) Vid. proluſionem ſupra laudatam: "de fontibus commentariorum ſacrorum, quae Lucae nomen praefe- runt"

quos non eosdem, ſed admodum varios fuiſſe ex vario dictionis genere diuerſoque ſcribendi colore in variis libri partibus conſpicuo primo intuitu illuceſcet. Omnia autem, quae tradit Lucas, vt breviter complectar, vel ab aliis monumentis, quae litteris iam mandata erant, mutuatus eſt, vel ex ore aliorum enarrat, vel ea recenſet, quae conſpexit, quibusque interfuit ipſe, de quibus ſingulis age vberius iam exponamus.

Extitiſſe ergo iam ante Lucam monumenta de eis quae poſt Chriſti fata acciderant, chartis inſcripta, diſerte affirmamus. Siquidem, ſi prologum illum Luc. 1, 1 — 4 ad omnem in vtroque commentario perductam hiſtoriam pertinere recte ſupra ſtatuimus, ex v. 1 illico apparebit, *multos* iam aggreſſos eſſe recenſum dare factorum rei chriſtianae memorabilium (εν ἡμιν, i. e. noſtro tempore, ergo et poſt Chriſtum [14])), Lucamque omnes hos auctores curate et ſollerter inueſtigare (παρακολουθειν πασιν ακριβως ανωθεν (a capite vsque ad calcem) ſecum ſtatuiſſe v. 3. Adde quod ex libro noſtro ipſo ſatis clara paſſim emergunt indicia, quae ſcripta quaedam ante oculos habuiſſe Lucam arguant [15]), neque iam de re euidentiſſima dubitabis. Quot tamen et qualia

runt" a *Königsmann*, Alton. 1798. et commentationem illam *Ziegleri*, quam ex *Gableri* ephemerid. theolog. 1801, 2 ſupra adduximus: *Ueber den Zweck, die Quellen* etc. *der Ap. Geſch.* Cf. *Bolten* in prolegom. ad verſ. vernac. libri.

14) Cf. *Ziegler* l. c. p. 138, qui et ipſe a vero abhorrere ſuſpicatur, de Chriſto ipſo ſolo ſcripta cumulaſſe iſtam aetatem, de Petri autem etc. meritis prorſus conticuiſſe.

15) Veluti c. 4, 6; c. 7; c. 9, 19 coll. 23 (vid. ad iſt. loc.); c. 12, 13; c. 15. vid. *Ziegler* l. c.

qualia fuerint illa monumenta, quo idiomate consignata, num Syriaco, Aramaeo an Graeco, quo titulo vulgata, quousque a Luca excerpta etc. de his quidem non certissime, sed ex coniecturarum tantummodo vmbris poterit disquiri. Non tamen sine aliqua veri specie affirmauerimus, inter antiqua illa documenta, quae expresserit Lucas, eadem quoque fuisse, quae postea, variis accessionibus, aucta et locupletata, sub titulo Κηρυγμα Πετρου et Πραξεις Πετρου ferebantur, vnde et perspicuum fit, cur de Petro praesertim in prima libri parte exponat auctor, Petrique tantummodo orationes inferat [16]. Sed praeter haec documenta haud improbabili ratione aliunde quoque hausisse videtur auctor, siquidem inde a cap. 6 alia rerum facies inducitur; alia rursus c. 8, 3—9, 31 etc.

Atque hic, ni nimium forsan coniecturis indulsisse quibusdam videamur, haec ferme non sine aliqua veri specie effici posse existimemus:

Ante oculos habens Lucas documentum illud, quod Πραξεις Πετρου inscribebatur, exprimere quidem inde statuit res narratione pertexendas, non tamen nudam rerum expositionem repetere atque verbum verbo reddere fidus interpres, sed elaborare id documentum, omittere quaedam [17], alia aliunde

16) Vid. copiosius de his differentem S. V. *Zieglerum* l. c. p. 138-149.

17) Quod si omnia, quae in monumento illo continebantur, exprimere animus L. fuit, consequitur, haec isto libro contenta fuisse: 1) electionem Matthiae in proditoris Iudae locum sufficiendi c. 1, 15 - fin. 2) phaenomenon pentecostale etc. c. 2. 3) sanationem claudi, et, quae subsequuta sunt, accusationes, apologias

aliunde comperta fuo quaeuis loco inferere, iudicium fuum interponere, omnemque narrationem fuam facere, fimulque exhibere eam ornatiorem Graecisque auribus blandiorem [18]). In quo confilio exfequendo ita ferme verfatur:

1)

logias etc. c. 3. 4. 5. verbo: merita Petri de commendanda *Hierofolymitanis* doctrina Chrift. 4) eiusdem Petri itinera ad commendandum et in *caetera Palaeftina extra vrbem* chriftianismum, et quidem a) Samariam c. 8, 9—2; b) Lyddam c. 9, 32—35; c) Ioppen, c. 9, 36 - fin; d) Caefaream c. 10; e) reditum in vrbem c. 11. 5) grauiffimum vitae periculum, fugamque Hierofolymis in alium locum fufceptam. c. 12. Hic autem conticuiffe videntur illa Acta Petri.

18) Nam ficuti omnis auctoris noftri dictio omnino purioris Graeciae genium propius accedit, ita et ibi, vbi ex documentis Aramaicis etc. transtulit narrationem, fibi conftat, declinatque multos Hebraismorum fcopulos, in quos alii Helleniftici interpretes, v. c. LXX vbique locorum incurrunt. Non quidem omnes: nam ex Aramaicis haec, de quibus loquimur, verfa effe, fatis clara indicia adfunt, v. e. *και εν ταις ἡμ. ταυτ.* 1, 15; cf. 12, 1; *εν μεσῳ,* 1, 15; *δια στομ. Δ.* 1, 16; pleonasmus vocis *κληρος.* 1, 17. 25; *ονομα.* 3, 16; repetitio vocis *και* in fingulis 4 verfibus c. 2 (non ita 1, 6. 7), pleonasmus ille Hebr. 2, 14; *κατα προσωπ. Πιλ.* 3, 13; *απο προσ. Κυρ.* 3, 19; *εγενετο,* c. 4, 5: repetitio *εν τουτῳ* 4, 10 cf. 1, 21; *απειλῃ απ ειλησ* 4, 17; *εθου εν καρδιᾳ.* 5, 4 etc. etc. etc. Elegantiorem tamen Graeciam non folum in eis, in quibus ex fe loquitur (c. 1. 1 - 14). fed et ibi, vbi alia vertit, passim fatis clare confpicies, vt 2, 12 *τι αν θελοι* etc. 12, 18 *τι αρα ὁ Πετρ. εγεν.* tum potiffimum ex creberrimo vfu particularum *μεν, γε, μεν ουν,* quas Hellenifticis Aramaicorum documentorum translatoribus prorfus inanditas prae caeteris adamaffe videtur: ita particula *γε* c. 2, 18 neque in Ioele eft, neque in LXX: neque Petrus, neque illius documenti auctor eam adhibuiffe putandus eft. Nifi fallor, ftudium hoc effu-

1) Cap. 1, 1 — 14 de ſuo auſpicatur Lucas, repetendis copioſiusque euoluendis eis, quae iam ad calcem primi voluminis breuiter attigerat; iungitque ita commodiſſime et attexit telam abruptam. At

2) Cap. 1, 16 infit documentum illud, quod Acta Petri continens elaborauit auctor noſter, et in praeſens vsque ad c. 5, fin. perducitur, ita tamen, vt multa variaque inferantur, quae aliunde comperta habebat Lucas, atque ad illuſtrandas narratas res profutura exiſtimabat. Siquidem

a) Cap. 2, 42 — 47, quum modo memoraſſet, ter mille hominum tranſiiſſe iam ad chriſtianum ſodalitium, conueniens rei argumento ducit, intexere nonnulla circa vitam mores et inſtituta, quibus parua illa respublica recta et moderata fuerit. Quo facto, continuatis cap. 3 et 4, 31 Actis Petri,

b) C. 4, 32 ſqq. ſimilia inferit ad illuſtrandam hiſtoriam Ananiae, quam et ipſam in Actis Petri inuenerat memoriaque dignam iudicauerat.

Caeterum ea, quae de primis chriſtianorum hominum inſtitutis agunt, ex ſcriptis monumentis Lucam expreſſiſſe non crediderim equidem, ſiquidem nonniſi facta resque geſtae fere conſignari litteris et quaſi in annales referri ſolebant, eiusmodi autem obſeruationes, quae de legibus et inſtitutis agunt, multo rarius lit-

effugiendorum Hebraismorum in initio expreſſi huius documenti non tam intentum fuiſſe videtur, quam in progreſſu et circa finem: rariores ſaltem poſtea occurrere Hebraismi videntur, quam in fronte; neque hoc ſecus, quam par erat, accidit.

teris mandabantur. Itaque de ſuo haec addidiſſe, prout Hieroſolymis etc. ea audiuerat Lucas rectius exiſtimabitur. Idem Lucas

c) C. 5, 12 — 16 alia gloſſematis inſtar de ſuo addidiſſe videtur, vt, quanta vi Apoſtoli polluerint, quantaque reuerentia eos ſuſpexerint homines, patefaceret. Caetera autem, quae interpretamenti caussa passim adſpergit, vt 1, 18. 19; 5, 26 etc. h. l. non omnia enumerata ſiſtimus, quia elaboraturus documentum illud et quaſi ſuum facturus auctor creberrime ad eiusmodi gloſſas delabi poteſt: de eis ergo ſingulis ſuis locis rectius breuiſſime monebitur.

Tali modo quum ad c. 6 vsque Acta Petri loquuti eſſent, conticeſcunt paullisper, aliaque ſcena inſtruitur. Excipit enim

3) Cap. 6 — C. 8, 3 narratio de vita et morte Stephani, neutiquam ex eodem monumento expreſſa illa quidem, ſed probabiliter ex alio documento longe diuerſo reddita, quod lingua Graeca ſeu Helleniſtica conſignatum erat ab auctore aliquo, qui orationem Stephani aut ſtatim ex loquentis ore calamo exceperat, aut eandem poſtea, prout memoria ſuppetebat, in chartam coniecerat elaboraveratque, praemiſſis eis, quae ad illustrandam rem de Stephano odiis petito, accuſato etc. praemonenda fuerant. Sed de hoc documento pluribus agemus in Excurſu, de oratione Stephani luculentius expoſituro. Id tantummodo monemus, in hoc documento exprimendo voces illas Σαυλος ην συνευδοκων c. 8, 1 de ſuo addidiſſe Lucam, quo commodius et haec ſequentibus iungeretur oratio. Namque inde a

4)

4) Cap. 8, 3 aliam faciem res gignit, narraturque quantis perſecutionibus per Saulum afflicta ſit chriſtiana res, quam laetis nihilofecius tamen incrementis effloruerit, laetiſſimis tamen, quum, mirabile dictu, formidatiſſimus ille hoſtis ad Chriſti caſtra tranſierit ipſe. Perducitur autem haec narratio, quae grauiſſimam primorum 12 libri noſtri capitum partem efficit, fere vſque ad c. 12, fin. atque ſimul cum Actis Petri, quae iterum in lucem prodeunt pari greſſu procedit, vt, quae vtrinque narrat Lucas, alternis vicibus ſequantur ſe et excipiant; atque, prout aut rei argumentique ratio, aut temporum ordo poſtulabat, modo Acta Petri legamus, modo de incrementis chriſtianae doctrinae exponentem Lucam audiamus.

Quae quidem vnde hauſerit Lucas, incertum eſt. Ex Actis Petri quidem vix poterat mutuari. Sed proxime eſt fidem, ex ipſius Paulli ore ea percepta fuiſſe a Luca, qui familiariſſimam tum in itinere tum in vinculis Romanis cum Apoſtolo inierat conſuetudinem. Namque quum ad hiſtoriam rei chriſtianae accingere ſe Lucam cerneret Paullus, grauiſſimam eius hiſtoriae perſonam ſe ipſum eſſe ratus, narrauit Lucae, quanta contentione primitus inſectatus ſit eccleſiam, quam mirabili tamen modo ad Chriſti ciuitatem transuectus fuerit et ipſe, quantis incrementis iam, ſe adhuc chriſtiani nominis hoſte, per alios, quam maioribus autem poſtea per ſe res chriſtiana adaucta ſit: atque ea omnia ſcribendis commentariis intexenda permiſit. — Haec autem narratio in praeſens quidem tenditur a

Cap. 8, 3 — c. 9, 31. (ſi c. 8, 9 — 25 exceperis), in quibus narrantur tum incrementa rei chriſtianae,

quae nullis perſecutionibus infracta tanquam ſub pondere palma creuit, tum conuerſio Paulli ipſius.

In quibus exponendis memorantur etiam Philippi diaconi circa propagandam Chriſti doctrinam merita, quae et ipſa ex eiusdem Paulli ore probe cognita Lucae eſſe potuerant, ſiquidem Paullus, Stephani grauiſſimus aduerſarius, et Philippi diaconi, collegae Stephani, aduerſarium ſe geſſerat, quia eandem is doctrinam commendauerat, quam commendauerat propagaturusue vlterius fuiſſet et Stephanus, ni praematura morte fuiſſet interceptus. Accuratiſſime ergo, ſi ſibi conſtare voluit, obſeruanda Paullo et cuſtodienda erant etiam Philippi conamina, ſucceſſusque, quae quum bene perſpecta haberet ipſe, et Lucae amico aliis narratione tradenda ſuggerere potuit facillime. Huic autem de Philippi κατορθώμασι narrationi inſeruntur nonnulla ex Actis Petri, quae hic iam in lucem denuo prodire videntur, et quidem

5) Cap. 8, 9 — 25. Siquidem quum Philippi diaconi mentionem feciſſet, atque et in Actis Petri legiſſet, confirmaſſe Petrum Samaritanos a Philippo conuerſos, ea, quae huc faciebant ex Actis Petri intexit, ſed tam ſcite annectit, vt vix in oculos incurrat tranſitus ab eis quae a Paullo audiuerat, ad ea, quae ex ſcriptis exprimebat. Mihi ſaltem ita res comparata fuiſſe videtur. Quod ſi tamen ob ſolam Petrini nominis commemorationem ex Actis Petri expreſſa ea eſſe, ſtatuere haeſitaueris, nil moramur, largimurque facile, et haec e Paulli ore cognita habere potuiſſe Lucam, ſiquidem is Paullus, hoſtis adhuc et aduerſarius chriſtiani nominis, ſicuti omnes rei chriſtianae praecones, ita et Petrum, acerrimum eius vindicem probe cognitum habebat, et ſollerter cuſto-

custodiebat. Attamen et hanc narrationem ex Actis Petrinis expressam esse, prope fidem mihi videtur. Verum vt ea pro certo affirmare non ausim, ita, quum c. 8, 26 — c. 9, 31 processisset narratis, c. 8, 3 exorsa,

6) Cap. 9, 32 sqq. manifestissime Acta Petri denuo loqui apparet. Ibi Petrus non Hierosolymis solum se continet, sed et extra vrbem christianae doctrinae praeconium profert, atque Lyddae, Ioppae, Caesareae quum eam commendasset, Hierosolymam reuertitur. At, his vsque ad c. 11, 18 perductis,

7) Cap. 11, 19 — 30 eadem continuantur, de quibus sub nro 4 disputatum est. Quod si Lucam Antiochia oriundum fuisse existimamus, multa hic poterat praesens videre atque experiri. Sin minus, et haec a Paullo auditu accepit:

8) Cap. 12 ad Acta Petri reuocare non dubitabimus, siquidem narratur summum periculum, quod Petri capiti imminebat: Nam quae de Iacobi nece praemittuntur, nonnisi introducendi argumenti caussa anteposita sunt, sicuti, quae v. 20 — 23 leguntur, aliunde forsan a Luca addita, poenam debitam, quam luerit Herodes, enarrant. Tandem

9) Cap. 12, 24. 25 ad eadem pertinent, ad quae nro 4 et 7 pertinere diximus.

Iam conticescit historia Petri; et forsan documentum illud, quod Acta Petri inscriptum erat, nonnisi vsque ad fugam illam persequebatur Apostoli historiam, quam Hierosolymis alium in locum suscepisse legitur c. 12, 17. Hinc iam de Petro nil vlterius affert Lucas, quamuis eidem plura cognitu non indigna forsan postea acciderant, vel quia exaruerant fontes, e quibus adhuc hauserat (nam quae c. 15 de Petro denuo affert, ex ore Paulli indubie habuit,

habuit), vel quia facta Paulli excellentiora effectuque longe potiora fubfequebantur, et meritorum Petrinorum memoriam oblitterabant. Proinde omnia alia miffa faciens totus in eo eft, vt

10) Cap. 13 fqq. Pauli circa doctrinam Chriftianam merita extollat. Iam alia prorfus fcena inftruitur. Prodit hinc fummus quafi epici carminis heros, de quo quae iam antea expofuerat, nonnifi infantiam fummi Apoftoli oculis obiiciebant, qui tamen iam vigore florens fummoque chriftianae cauffae agendae ftudio et ardore efferuefcens concitati fluminis inftar fertur, maioraque perpetrat, quam caeteri Apoftoli omnes. Quae hinc narrantur, haudquaquam aeque ac priora plurima ex fcriptis monumentis concinnata funt (neque enim aderant aut adeffe poterant πραξεις Παυλου in tabulas relatae ficuti Πετρου); fed iam res fui aeui percenfet, quas aut ipfe geftas viderat, fiquidem perpetuus Paulo in eius itineribus comes adhaefit et fodalis, id quod ex prima perfona pluralis, qua inde a C. 16, 10 vtitur, apparet [19]), aut ab eis,

19) Mirari tamen hic fubit, Lucam in antecedentibus quidem inde a c. 13 in perfona tertia loqui, nullaque mentione facta, qua ratione focietati Apoftolorum gentes inuifentium iunctus fit ipfe, fubito c. 16, 10 tanquam Deum ex machina adeffe, mox disparere et c. 20, 6 denuo praefentem effe. Id quidem inde certiffime colligitur, omnibus, quae inde a cap. 13 narrantur, neutiquam interfuiffe Lucam, fed per varias itinerum viciffitudines modo negotiis diftrictum modo folutum nunc adfuiffe Paullo, nunc ab eo disceffiffe. Quod autem has viciffitudines non diferte attulerit auctor, ex eius modeftia explicant, quae ex omni eius libro, in quo de fe ipfo, fua ad Chriftianismum conuerfione nimia eloqui erubuerit, eluceat. Id quidem nemo dicet, Lucam negligentiori ordine perfonam fuam pro lubitu modo expreffiffe,

eis, qui ea gesserant, *αυτοπταις και ὑπηρεταις του λογου* (Luc. 1, 2) auditu perceperat. Atque hic proxime fidem est, Lucam ea, quae per magnum illud ad gentes iter etc. impigro illi Apostolorum sodalitio vel aduersa vel secunda acciderant, festinante calamo excepisse, atque ex his ephemeridibus, patrio forsan sermone in chartam coniectis, postea, vbi plus otii datum erat, concinnasse ea, quae de incrementis rei christianae per Paullum allatis inde a cap. 13 percenset. Nam quibus forsan ipse non interfuit, c. 13 — c. 16, 10; c. 17 — c. 20, 6, ea a Paullo ipso indubie auditu percepit, sicuti assolent amici ad tempus diremti, sibique postea redditi sciscitari, quid per illud temporis interuallum eis acciderit, percepitque eo locupletiora, quia litteris ea ab amico Luca mandanda non ignorabat Paullus, qui forsan et ipse in ephemerides ea coniecerat publici deinceps iuris faciendas, iam autem, vt solent amici, amico Lucae tradiderat, in vsum suum conuertenda, iungendaque eis, quae sub titulo Πραξεις Αποστολων conscribere coeperat. Illa autem, quae de concilio illo Hierosolymitano c. 15 narrantur, si et ipsa iam antea litteris consignata fuisse statuamus, sicuti credere fas est, et hocce exemplum scriptum Paullus in conscribendi libri vsum tradidisse Lucae existimabitur.

Atque quo facilius, quae de variis fontibus, vnde hauserit Lucas, adhuc disputauimus, illucesant et vno quasi obtutu perlustrari queant, fontes istos, ordine suo dispositos sequenti tabella lectoribus ob oculos ponere iuuat:

Lucas

pressisse, modo reticuisse. Sollertissimum potius eum in apponendis his et religiosissimum videmus: Cap. 16, 17 adhuc adest *και ημιν*: at statim v. 18, quum a Paullo etc. vi diremtus esset, suae personae mentionem nullam amplius facit.

Lucas

1. Quibus ipſe interfuit, αυτοπτης ipſe.	2. Quae ab aliis αυτοπταις proxime auditu percepit.
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	— — —
— — —	Cap. 8, 3 — 8
— — —	— — —
— — —	Cap. 8, 26 — 9, 31
— — —	— — —
Forſan C. 11, 19 — fin.	Cap. 11, 19 — fin.
— — —	— — —
Forſan C. 12. 24. 25	Cap. 12, 24. 25
Cap. 13, 1 — 3	
	Cap. 13, inde a v. 1 ſeu v. 4
Forſan C. 14, 26 — 28	— C. 14, 26 ſeu C. 14, 28
— — —	— — —
Forſan C. 15, 35 — 39	Cap. 15, 35 — 16, 9
Cap. 16, 10 — fin.	— — —
— — —	Cap. 17 — Cap. 20, 5
Cap. 20, 6 — fin. libri.	— — —

enarrat ea,

3. Quae ex Actis Petri,	4. Quae ex aliis forsan scriptis monumentis exprimit.	5. Quae ipse aliunde comperta de suo addit.
		Huc pertinent praeter multos locos in quibus passim glossemata sua addit
— — —	— — —	Cap. 1, 1 — 14
Cap. 1, 16 — 2, 41	— — —	— — —
— — —	— — —	Cap. 2, 42 — 47
Cap. 3, 1 — 4, 31	— — —	— — —
— — —	— — —	Cap. 3, 32 — fin.
Cap. 5, 1 — 11	— — —	— — —
— — —	— — —	Cap. 5, 12 — 16
Cap. 5, 17 — fin.	Cap. 6 — 8, 2	— — —
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —
Cap. 8, 9 — 25	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —
Cap. 9, 32 — C. 11, 18	— — —	— — —
— — —		
Cap. 12, 1 — 17	— — —	— — —
Forte et — v. 23	— — —	Forte C. 12, 18 seu 19 — 23
— — —	— — —	— — —
— — —	Cap. 15, 1 — 34	— — —
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —
— — —	— — —	— — —

Tali

Tali ergo copia apparatuque instructus Lucas huncce commentarium contexuit, et cuncta simul ex temporum ordine bene disposita tam scite sibi iungere, rite attemperare, et quasi sua facere calluit, vt via, qua ab alio ad aliud transitur, plana vbiuis fere inueniatur, neque vbique locorum animaduertat lector, ex variis documentis hausta esse omnia. Atque sicuti priori commentario, quem ex alio documento, quod *euangelium* inscribebatur, expresserat, et ipsi euangelii titulus haesit, ita hic posterior, cuius prior pars ad documentum quod Πραξεις Petri aut similiter erat inscriptum, efformata est, et ipse retinuit titulum Πραξεις non tamen vnius alteriusue Apostoli solius, sed Apostolorum omnino. Nullam sane aliam rationem satis idoneam videmus, quamobrem eiusdem operis prior particula euangelii, posterior, πραξεων nomine nuncupanda sit.

Vidimus auctorem omnibus, quae ad consignandam historiam veram fideque dignam desiderantur, instrumentis benigne ornatum, cuius fides, quum ipse rebus gerendis interfuerit, in parte saltem libri summum gradum ita attingit, vt neminem iam, num vera ab eo proferri *potuerint*, haesitaturum arbitrer. Restat, vt nec *voluisse* minus vera enunciare euincatur, id quod breuioribus expedire licebit.

Nemo facile id in dubium vocabit, siquidem nullae omnino temporum locorumue opportunitates suadebant, falsa pro veris venditare. En ingenuum eius animi candorem, vbique conspicuum! en modestiam de se ipso reticentem potius illa ipsa quoque, quae scire nobis non iniucundum fuisset, quam inanibus sui laudibus personantem! en religionem,

gionem, qua singulas rerum minutias, quas quidem cognitas habebat et compertas, intexere allaborat, en sedulam industriam, qua cauere annititur, ne lectores illis rebus gestis ipsum interfuisse falso credant, quibus non interfuit (lege illud τῳ Παυλῳ και ἡμιν c. 16, 17 et mox v. 19 τον Παυλον και τον Σιλαν), en denique sinceritatem illam, qua absque inuidia et liuore, sine risu et cauillatione morbis, quibus sanandis vacabat ipse, miraculosam medicinam adhibitam esse ab Apostolis ingenue profitetur: neque vllus iam de bona vera dicendi voluntate dubitandi locus superesit.

Nil tamen haec prohibent, quo minus ex sui aeui sententia cogitandique et iudicandi ratione pleraque allata dicamus, de quibus nos quidem, aliis opinionibus innutriti, aliud sane suffragium tulissemus; siquidem multa in miraculorum numero haberi velle videtur, quae secundum quotidianas naturae leges accidisse rectius existimaueris: immo hoc ipsum fidem auctoris cum primis arguit, qui tum demum vere suo tempore, et cum fide et simplicitate scripsisse putabitur, si genium et colorem, qui cuilibet aetati proprius quidam adhaeret et suus, sincerum, nulloque meretricio fuco extrinsecus illito corruptum oculis spectandum tradit [20]). Ea ergo

20) De miraculis, quae in Act. Ap. occurrunt, in Excursu exponemus. — Caeterum dignissima lectu sunt, quae in hanc rem habentur apud S. V. Thies in vers. vernac. "*Lucas Apostelgesch. neu übersetzt mit Anmerk., Einleit. u. pract. Commentar.*" Lips. 1800, quae, licet limitibus suis circumscripta lubenter agnoscuntur, longius tamen videntur procedere: "*Eine Apostelgeschichte, zu ihrer Zeit geschrieben, „und zu unsrer Zeit geprüft, ist gewissermaaßen „ein ganz andres Werk. — Kein Historiker, wenn*

ergo rerum enarratarum a rebus, quae noſtra aetate accidere ſolent, diſcrepantia tantum abſit, vt auctoris noſtri fidem conuellat aut infringat, vt potius muniat eam validiorique quaſi praeſidio tueatur.

Haud magis a certa noſtra de fide auctoris hiſtorica perſuaſione deiicimur quaeſtione alius generis, quam hic intulerunt nonnulli: num et quatenus *orationes*, quae ſatis multae in libro noſtro adſunt, vere et ad verbum ita habitae ſint, nec ne? Latius autem patet haec quaeſtio, poteritque transferri ad multa alia: namque, etiamſi cum orationibus in Liuio, Thucydide etc. aliter quodammodo comparatum ſit, ad Ieſu tamen orationes et verba, quae in euangeliſtis, Iohanne maxime proſtant, aut ſi de hoc libro noſtro ſolum quaeſiueris, ad epiſtolas illas Actor. 23, 26. ad accuſationem Act. 24, 3, ad colloquia P. cum Feſto et Agrippa etc., ad omnia denique loca, in quibus loquens quis inducitur, adhibebitur. De qua re quo verius diſputetur, ſedulo ſecernendae videntur illae orationes etc., quae aliunde mutuatus auctor Capitibus 1 — 13 inſeruit ab eis, quae in poſteriori libro occurrunt.

In

„*er nicht ein Chronikenſchreiber iſt, erzählt bloſs,* „*er dichtet, freylich ohne zu erdichten. Un-* „*möglich, daſs der Geſchichtſchreiber, zumahlen* „*wenn er ſehr glaubwillig iſt, keine Irrung began-* „*gen, keinen Irrthum veranlaſst hat. Ein Verſuch* „*der Apoſtelgeſchichte, von einem Schüler der Apo-* „*ſtel, mit ungeübter Hand oder flüchtiger Feder* „*entworfen, kann kein Buch ſeyn, welches einen* „*denkenden Leſer unſrer Zeit befriedigt.*" Abſtineo a copioſiore huius argumenti diiudicatione, quia latius patet quaeſtio, neque hoc ſuo loco commode euoluitur.

In illa quidem parte priore, ſi a colloquiis quibusdam breuioribusque enunciationibus, quae ab hoc illoue profectae leguntur, receſſeris, eminent ante alia orationes Petri et illa Stephani, quibus et addi poteſt oratio Gamalielis c. 5, 34 — 39. Et illas .quidem haud dubie in antiquiore illo documento, quod expreſſit Lucas, conſignatas iam reperiebat, Stephanianam autem aliunde traditam eſſe Lucae, ſupra ſuſpicati ſumus. Neque negauerim, in iſtis rei chriſtianae primordiis, in quae cadunt iſtae orationes, vbi omnes res, vel minimae, maioris et quaſi ſanctioris momenti videbantur, quouis modo curaſſe ſcriptores, vt, quam fieri poterat, pauciſſima interirent, adeoque et orationes iſtas ita expreſſiſſe, vt ad formam, qua habitae erant, proxime accederent.

Verum haudquaquam ad ſingulos verborum apices vſque orationes redditas exiſtimauerim, nullo modo, quo pacto id effici potuerit, perſpiciens; ſiquidem eos ſermones ſtudio antea et arte ab auctoribus fuiſſe elaboratos ſuſpicari velle, dubium et anceps, calamo autem a praeſentium aliquo exceptos, abſurdum foret; ex eis tamen, quae ſoli memoriae creduntur, perire facillime res minoris momenti et oblitterari ſolent.

Sed vt et in his orationibus ſtudio aliquid et labori eorum, qui ad rerum perſonarumque opportunitates eas effinxerunt, tribuendum eſſe perſuaſi ſumus, ita de eis quae inde a capite 13 leguntur ſi quaeras, Lucae et Paulli ingenio longe plurima deberi equidem aſſeuerauerim. Praeterierant iam tempora, in quibus ſingulis vocibus ineſſe ſancti aliquid et diuini videbatur: non iam eadem religione ſeruabantur ſingula verba: nec, ſi id agebant,

 video,

video, quo pacto ad Lucam tranſire potuerint omnia. Fac enim multis orationibus a Paullo habitis praeſentem adfuiſſe Lucam, eas autem, quibus non interfuit, a iunctiſſimo ſibi ſodale accepiſſe (cap. 13; 17 caet.): num has a Paullo elaboratas litterisque conſignatas traditas Lucae fuiſſe putabimus, quas commentario ſuo intexeret, illis autem adſtitiſſe Lucam, atque in tanta audientium turba et multitudine feſtinante calamo eas in litteras retuliſſe? Quid cogitari poteſt a vero magis alienum? ecquis amicis narrans, quae aliis quondam dixerit, ſingulis verbis preſſius inſiſtit? aut qui poſſunt memoriae inhaerere ſinguli ſermones, quibus hac illaue data opportunitate vſi ſumus? [21])

Quod ſi tamen argumenta orationum, quae nota erant, a Luca expreſſa et ad ſuum ingenium efficta eſſe ſtatuamus, conſeruatis paſſim ſingulis verbis momentisque, quae ab oratoribus profecta memoria adhuc recoluerat, melius omnia et ad ipſius humanae naturae leges accommodatius procedent. Atque quae de Thucydide, Liuio aliisque veteris hiſtoriae auctoribus clariſſimis Graecis, Romanis, Iudaicisque iure meritoque ſuſpicamur, quidni eadem de ſacri

21) Semper quidem iſtiusmodi quaeſtiones inutiles mihi viſae ſunt et otioſae, tam in auctoribus Graecis et Romanis, quam in libris ſacris: ſed non praetermittendas putaui, quia et in hoc noſtro libro eae ſaepius illatae ſunt. Quas autem illae mouerunt difficultates! quam dura et contorta ſunt, quibus, qua via haec illaue oratio ad Lucam peruenire potuerit, demonſtrant! Vide e. gr. quae de Stephani oratione hunc in finem exputat Cel. *Krause*. Commentatio in hiſtoriam atque orationem Stephani protomartyris Act. VI et VII Gö tting. 1780, inde a p. 39, maxime p. 41.

ſacri codicis hiſtoriographis aſſeueramus? 22) quidni et Lucam eadem via inceſſiſſe dicimus, eoque maiore laude inceſſiſſe, quod mira quadam arte et induſtria, quam nolimus inuidioſo ſophismatum nomine inſectari, ad eius, qui loquitur, cogitandi dicendique modum orationes omnes ſapienter attemperat, ſuoque quamlibet quaſi colore imbuit? Quantopere enim differt verba faciens Petrus a Paullo? ille quidem Hebraismorum tumore, laudatorum e V. T. locorum abundante farragine, anacoluthorum aliarumque ſermonis aſperitatum ſalebris inhorrens, hic ſubtilior, doctior, exquiſitior? quantum et inter eiusdem auctoris ſermones diſcrimen? quam diuerſum dicendi genus ſequitur Paullus, aliter in Iudaeorum ſynagoga c. 13, aliter pro

 populi

22) In ſcriptoribus Iudaicis ſane, iisque, qui ad Lucae aeuum proxime accedunt, e. gr. Ioſepho, multae orationes exhibentur, quae ipſiſſimis verbis haberi prorſus non potuerunt, veluti, vt exemplo vtar, illa Ioſephi ipſius, illaque Eleazari, quae Bell. Iud. Lib. VI proſtant. Sed iſtius aeui mos, in hiſtoriis conſcribendis orationes arte et ingenio ita efformandi, ſicuti habiturus eas fuiſſet auctor ipſe, iisque elaborandis ingenium exercendi, manifeſtiſſimis indiciis elucet e libro de Maccabaeis, qui, a ſcriptore quodam Helleniſtico inueni exercitii cauſſa elaboratus, falſo ſub Ioſephi nomine fertur. Cuius quidem libri auctor ad aeui ſui morem orationes effingere et ipſe conatur, nondum tamen in arte ſua bene verſatus, in ambiguo relinquit, qua oratione vſi ſint quos loquentes inducit. Ita Cap. 8 (p. 1092. edit. Aurel. Allobr. 1611) habet: ποιοις αν εχρησαντο λογοις; ουχι τουτοις; — et cap. 16 p. 1099) de matre: Και ισως ταυτα αν ειπε. De epiſtola illa Lyſiae ad Felicem Act. 23, 26 aliisque idem valere ſupra diximus. Hanc autem compoſuit Lucas, non Lyſias: neque enim is admiſſurus fuiſſet Hebraismum τον ανδρα — εξειλομην αυτον.

populi concione c. 22, aliter coram procuratore c. 24, aliter ante Agippae regis faciem, aliter denique Athenis in Areopago verba faciens? quam alia omnia in oratione Gamalielis c. 5, Stephani c. 7, Tertulli c. 24? Profecto ſi ſuo ingenio orationes ad mentem eorum, qui loquuti eſſe dicuntur, compoſuiſſe, forte et illas, quas in antiquioribus illis monumentis conſignatas inuenerat, aliter formaſſe Lucam recte ſtatuimus, bene illum et conuenientiſſime in hac re proceſſiſſe dicemus, nec quidquam facile commiſiſſe, quod a veritate alienum videbatur [23]).

Sed nolumus longius ad huiusmodi quaeſtiones exſpatiari. Videamus iam de *vſu* et *praeſtantia* libri noſtri, ingenio, indole ac dictione, *auctoritateque*, qua in prima eccleſia inualuit, *canonica*. Inter omnia N. T. monumenta Acta Apoſtolorum praecipuum aliquem et inſigniorem locum occupare iure meritoque dixeris. Ecquis enim non geſtiet, intueri hic ac contemplari prima Chriſtianiſmi quaſi incunabula? quem non iuuabit, bonam cauſſam, cui poſt Chriſti e terris diſceſſum ob Iudaeorum inuidiam omnia metuenda erant, annuente praeſentiori numine, cernere omnibus aduerſariis ſuperiorem, laetius indies efflorescentem, recluſa praeconibus diuinis per magnificens illud phaenomenon ſanctiſſima adyta, iamque nullis minis infractam eorum conſtantiam, omnes aduerſariorum impetus retuſos, vbique

23) Quanto longius a fide verique ſimilitudine deflectunt ipſorum claſſicorum hiſtoriographorum permulti? Ecquis ferat e. gr. Tacitum, ſcriptorem caeteroquin omni laude maiorem, in Vita Agricolae c. 30 - 32, Galgaco Britannorum duci, barbaro, ad milites barbaros verba facienti Romanam attribuere eloquentiam ingeniique culturam?

vbique terrarum ſparſa doctrinae ſalutaris ſemina? Quis non mirabitur laudeque omni ſuperiores dicet diuinos illos rei chriſtianae nuntios, ingenuos, fallere neſcios, ſacro quodam impetu et quaſi furore concitatos (c. 2; c. 4, 8 — 31; 10, 44 alibi), modeſtiſſimos tamen (c. 1, 24; 6, 1 — 4 alibi) neque grauiſſima qua inter ſuos pollebent auctoritate (c. 5, 11 — 13) male vnquam abuſos? quis non lubentiſſime hic tanquam in ſpeculo adſpiciet mores et inſtituta maiorum, quos in re chriſtiana proauos et patriarchas veneramur, ingredieturque ſanctum illum conſeſſum mutua concordia, infucata ſimplicitate et aequabili neceſſariorum diſtributione aeque ſuſpiciendum?

Atque hic profecto iucundum erit perſequi veſtigia ſingula, contemplarique, quo pacto indies mutata ſit rerum chriſtianarum facies. Siue enim de prima chriſtianorum hominum vita quaeſiueris, videbis, vt ſenſim ceſſauerit ſimplicior illa et quaſi patriarchalis vita, bonorumque quae dicitur communio, vt deinceps ſumtibus in pauperiores erogandis, ſtipi colligendae, ſubleuandae egenorum fami ſuccurere ſtuduerint, reique certos quosdam diaconos et adminiſtros praefecerint. Sin de calamitatibus quaeras, quibus chriſtianam rempublicam infeſtare nunquam ceſſabat Iudaeorum inuidia, primo quidem lenes erga Apoſtolos et in multis conniuentes eorum principes inuenies [24]), c. 1, c. 2, 46:

24) Arripit ſane ac percellit, qui Ieſum Galilaeorum ſectae auctorem et antiſtitem cruci affixerant, eos non illico eadem ſeueritate erga diſcipulos egiſſe. At credebant forſitan, rem nouam ſicuti multas alias iſtius aetatis nauci habendam eſſe, et per ſe ipſam collapſuram. Sed quum latius quotidie ſerpere eam

46: mox attentiores, qui in ius vocarent Apoſtolos, nil tamen praeceps in eos committerent, et ad ſummum verbera intenderent c. 4. 5: dein, increſcente indies odio, exacerbatiſſimos, qui Stephanum contra legem violenta morte necarent c 7, Saulumque iniqua vi et poteſtate quidlibet in chriſtianos homines audendi inſtruerent c. 9, 2, diſſiparent coetum grauiſſimasque iam clades ei infligerent c. 11, 19 (crudeli prorſus inuidiae exemplo, quod mox et in terris exteris degentes Iudaei imitati vbique locorum Paullum et comites infectati ſunt), inſontes denique Apoſtolos ad ſupplicium ducerent c. 12. — Sin a triſtiori hac rerum facie auerſus ad ciuitatis chriſtianae incrementa animum appuleris, laetaberis profecto, libro noſtro edoceri, vt coaluerit ſenſim ſocietas chriſtiana, magnamque orbis terrarum partem peruaſerit. Primus eius fons et origo erat ſocietas illa Galilaeorum, qui ſuperſtiti Ieſu Chriſto comites et diſcipuli adhaeſerant: ſed eis iam tum alii Iudaei non ex Galilaea, ſed ex diuerſis terrarum tractibus oriundi ſe iunxerant, c. 1, 15; 2, 5 coll. 1. At poſt ſolennem illam inaugurationem plures iam indies confluunt, qui in ſocietatem recipiuntur c. 2, 41. 47; verum non niſi Hieroſolymis aut in vicina Iudaea ſe continuit iſte coetus [25]). Poſtea vero perſecutionibus afflictus, vt ſemel Iudaeae fines tran-

et in omne vulgus dimanare mox ſentirent, prorſus alias perſonas induebant.

25) Potuiſſent ſane iam ii, qui ex terris exteris in pentecoſtes feſto Hieroſolymis aderant, et ad ſolennis illius phaenomeni ſtrepitum aduenerant, de noua hac ſocietate in patrias terras nuncium aut ſemina afferre, et attuliſſent, ſi rem maioris momenti habuiſſent, quam tamen non niſi a temulentis quibusdam Galilaeis profectam opinati ſunt.

transſiit, atque Samariam quoque ingreſſus eſt c. 8, 5, incredibile dictu eſt, quanto ſucceſſu in remotiſſimos terrarum receſſus (veluti Aegypti c. 8, 26, μετ' αμυμονας Αιθιοπηας Il. I, 42) penetrauerit. Sed omnes tamen, qui ad ſocietatem admiſſi erant, fuerant Iudaei, aut Iudaicis religionibus obſtricti. Sed ecce res mira prorſus et inaudita accidit, cuius narratio magno apparatu inſtruitur c. 10. Cornelius Romanus, ſuperſtitionibus ethnicis antea deditus, adducitur: profligantur errores de Iudaeis ante alios Meſſiana felicitate beandis: victrix ſtat opinio, omnes pie et recte viuentes Deo aeque caros eſſe, c. 10, 34. 35: adducuntur ad Chriſti ſigna complures ex gentibus c. 11, 20. 21, Paullique ſtudio atque opera per magnam cultioris Aſiae Europaeque partem euangelium diſſeminatur: condit ille pluribus locis colligitque eccleſias [26]) conditasque reuiſit et confirmat [27]), aut, vbi feſtinantius agendum erat, Deo et idoneis hominibus firmandas permittit.

Perſpicuum erit iam ex his, quae adhuc attulimus, varia ac multa ex libro noſtro non ſine voluptate poſſe addiſci, neque nimium nos contendere; ſi longe praecipuis N. T. documentis accenſendum illum confitemur [28]). Accedit verborum ſenten-

26) Aegre ferimus de origine ſingularum eccleſiarum fere conticeſcere librum noſtrum. De Antiochena tantummodo eccleſia quaedam afferuntur c. 11, 20 ſqq. idcirco forte copioſius, quia auctoris patria erat.

27) Επισκεπτειν, παρακαλειν, επιστηριζειν. C. 14, 22; 15, 36; 18, 23; 20, 2.

28) Longiorem, ſi vellemus, pretii huius libri recenſum dare poſſemus: veluti quod exinde perſpicimus, quaenam in chriſtiana doctrina tum prima fuerint et quaſi palmaria capita et dogmata, quantum

tentiarumque concinnitas, sedatum modestumque dicendi genus, characterum et personarum, qui in scenam producuntur, vnitas et constans sibi veritas, dictioque et lingua, non quidem ad elegantiam Atticam perpolita, sed purior tamen Graecisque auribus magis adblandiens, quam in vllo alio N. T. libro, licet omnes Hebraismorum etc. scopulos non declinauerit auctor, neque, quum antiquiora documenta Aramaico sermone consignata redderet, atque in orationibus religiosius seruandum esse duceret eorum, qui verba fecerant, natiuum ingenium, bene declinare potuerit [29]).

Tanti

Christianismus conflictandum habuerit cum Iudaismo, quam facilis ad eundem regressus patuerit. Porro quod ad intelligendas epistolas Paulinas libro hoc carere prorsus nequeamus, de qua re sigillatim exponit *Paley* in praeclaro illo opere, quod *horas Paulinas* inscripsit, vernac. reddit. a S. V. *Henkio*. Tum quod prima in hoc libro quasi protestantismi semina legamus c. 15 etc. Vsum libri circa ethicam moraliaque praecepta attulit b. *Berger moral. Einleit. ins N. T.* Th. 2, p. 228. Hic mirari subit illa, quae in prologo Cod. Mf. Verf. Vulg. apud. Matthaeium inter alia frigentia ita leguntur: "Si nouerimus, Lucam esse *medicum*, animaduertimus pariter, omnia eius verba *animae languentis esse medicamina*."

29) De dictione Lucae iam supra not. 18 loquuti sumus. Verissimam eam inuenies in eis libri partibus, in quibus vel de suo loquitur, vel audita ab aliis enarrat, maxime in prooemiis. Omnino autem longissimum earum formularum, quae ex elegantiore Graecia adhibitae sunt, recensum dare possemus, veluti 1, 1. 7. 11; 2, 12; 4, 3. 9. 27. 29; 5, 34; 8, 39; 10, 33; 12, 11. 18; 19, 11 etc.; sed potissima suis locis afferemus: alia facile inueniet lector. Accidit hinc, vt in explicando hoc libro multo saepius, quam in aliis N. T. libris ad similes loquendi formulas

Tanti ergo tamque praeclari libri praeſtantiam et *auctoritatem* mirari profecto ſubit, in antiqua eccleſia, non dico apud haereticos, ſed apud catholicos quoque in dubium vocatam, ſaltem non eo honore, quo par erat, habitam fuiſſe. Et haeretici quidem facile ſuſpicamur quibus cauſſis adducti recuſauerint librum, ſiquidem omnino illi ad repudian-

mulas Xenophontis, Polybii, Diodori, Demoſthenis etc. ab interpretibus ablegemur. Sed ſicuti omnes Hebraismorum cautes non effugit Lucas, nec bene effugere poterat (vid. not. 18), ita et Helleniſticae voces, ὁμοθυμαδὸν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐξολοθρεύειν etc. paſſim obueniunt. Inuenti a nonnullis paſſim ſunt et Latinismi, quos ex conſuetudine cum Romanis ei familiares factos fuiſſe volunt. Termini autem technici, veluti iudiciales in enarranda Paulli cauſſa, nautici in perſequendo itinere Romano c. 27. 28, neminem facile fugient. Quod ſi tamen ex his ſignis in lectione Graecorum, hiſtoricorum, medicorum etc. optime verſatum fuiſſe Lucam cum quibusdam, velvti GROTIO (ad c. 1, 4) putemus, videamus, ne longius ſententia noſtra abripiamur. Vid. quae de Paullo Apoſtolo ſapienter circa haec monet S. V. *HENKIUS* in animadu. ad verſionem operis Paleyiani. Caeterum de dictione Lucae plura legeſis apud *MICHAELEM Einleit. in's N. T.* T. II, §. 168 et 147 fin.

Verum graeca lingua exaratos eſſe Lucae commentarios, ab omnibus fere intt. agnoscitur, adeoque ab excutienda hac quaeſtione commode ſuperſedebimus. Harduino enim non obloquimur, qui ex more ſuo inaudita proferendi, latina lingua exaratum eſſe librum contendit. Ven. *BOLTENII* autem hypotheſis, Syriaco idiomate eſſe conſignatum, non tam ad hunc librum ſolum, quam ad omne N. T. ſpectat. Quo idiomate quamquam antiquiora illa, quae in priore parte Lucas ſequutus eſt, documenta compoſita, tum et itinerarium Paulli in itinere ipſo feſtinantius in diarium coniectum forſan eſſe largior, librum tamen ipſum ea forma, qua nunc a nobis legitur, graece eſſe ſcriptum, non dubito.

diandos et e *canone* proſcribendos libros, in quibus inueniebant, quae placitis aduerſarentur, admodum procliues erant; in hoc autem libro offendebant plurima, quae ipſorum ſententiis minus concinerent, veluti: πνευμα, verumque paracletum iam aduenisse, quod Marcionitis et Manichaeis quibusdam diſplicebat; abrogandam eſſe legem Moſaicam, quod Ebionitarum; non curandum eſſe ciborum diſcrimen, quod Encratitarum placitis repugnabat etc. [30]). Sed et apud orthodoxos in obſcuritate primitus aliqua fuiſſe videtur [31]), vt qui in canonis recenſu poſtremo numeratus, neque publicae lectioni ſaepe admodum adhibitus ſit. Non ſemper tamen latuit libri vſus et praeſtantia, atque, quum in nobiliſſimo illo concilii Laodiceni canone ſexageſimo illis libris accenſeretur, ὁσα δει αναγινωσκεσθαι, accidit mox, vt inde a feſto Paſchatos vſque ad Pentecoſten, quod et hodienum in eccleſia graeca eſt receptum, lectitaretur publice magnoque in honore haberetur [32]).

Quo

30) Aduerſantes huic libro afferuntur Encratitae, Ebionitae (Epiphan. adu. haereſ. 3, 16), Cerinthiani (Philaſtr. haereſ. 36), Tatianus (Euſeb. Hiſt. Eccleſ. 4, 19), Valentiniani (Irenaeus adu. haer. 3, 2), et qui nonniſi 11 libros in canone agnoscebant, Marcionitae (Iren. 3, 12; Euſeb. H. E. 4, 29; Tertull. adu. Marcion. 5, 2), tum Seueriani (Theodoret. hiſt. eccleſ. 1, 21) et Manichaei nonnulli (Auguſtin. de vtilit. credendi) etc.

31) Videtur id effici poſſe ex Chryſoſtomo prooem. in Act. Apoſt., vbi habetur: Πολλοις τουτο το βιβλιον, ουδ' ὁτι εστι, γνωριμον εστιν, ουτε ὁ γραψας αυτο και συνθεις.

32) Multa quidem ſimul cum Actis Apoſtolorum eo tempore ſcripta documenta circumferebantur, Itinera Paulli et Theclae, Itinera Apoſtolorum etc. ſed nullum

Quo *tempore locoque* liber noſter exaratus ſeu potius collectus, atque in eum, qui nunc adeſt, ordinem redactus ſit, varie admodum quaeſitum eſt. Sed fluctuant omnia, nec niſi coniecturis innituntur, quae tamen, deficientibus prorſus argumentis hiſtoricis, dummodo ex rerum temporumque opportunitatibus bene deriuantur, fidemque accedunt quam fieri poteſt proxime, a nemine cordato repudiabuntur.

Et *temporis* quidem interuallum, in quod cadit exaratus a Luca liber, ita conſtituitur. Abſolutus ſit liber neceſſe eſt *ante* Paulli mortem et bellum Iudaicum, quae, ſi iam tam conſequuta fuiſſent, non probabile eſt a Luca praetermiſſa eſſe ſilentio, et ſaltem biennio *poſt* captiuitatis Romanae initia (c. 28, 31), i. e. ſi ad temporum ordinem mox copioſius exponendum rem reuocaueris, inter annum aer. vulg. 66 et 67. — Priori autem illi commentario, qui euangelium inſcribitur, *mox* ſuperadditum eſſe hunc poſteriorem, probabiliſſimum mihi videtur: nam quod in fronte operis pleniorem aſcenſionis I. C. hiſtoriam repetit, non idcirco facere videtur, ſicuti opinantur plerique, vt in memoriam reuocaret, quae ex priori commentario integro ante anno aut biennio ſcripta iam obliuioni tradita erant, ſed morem ſequitur aliorum ſcriptorum, Livii, Herodoti, qui et ipſi etiam in parte operis praefantur; tum, quae in euangelio, ad finem properans, ſuccincte tradiderat, ea vtpote grauiſſima in hiſtoria I. C. et ad nectenda prioribus ſequentia quam maxime neceſſaria pleniora reddere mauult. Conſentit mecum Lardnervs (Supplem. Vol. I, p. 254 ſqq.): diſſentien-

lum eorum agnitum pariue, ac noſter liber, in honore habitum fuit. Cf. S. V. *Hänlein* in *Einleit. ins N. T.*

tientes autem habeo S. V. Pavlvm (progr. Ienenſ. paſch. 1797, de origine euangeliorum trium priorum e collatis actuum Apoſtolicorum indiciis certius definienda, p. 7), S. V. Hänlinivm, alios. Ita ex eisdem ſignis ad diuerſa ſibique prorſus contraria concluditur.

De *loco* ſi quaeras, ſunt qui Romae, ſunt qui in Iudaea vel Aſia, Graecia, Aegypto conſignatum librum dicant [33]). Volunt enim Lucam, qui et in itinere ad carceres Romanos perpetuus Paullo comes adhaeſerat, et Romae ſemper eidem adfuiſſe legitur *συνεργος*, Philem. 24; Col. 4, 14; 2 Tim. 4, 11, poſtea, quum Paullus capitis abſolutus Roma proficiſceretur, et ipſum Roma exiiſſe, curſumque tendiſſe vel in Aſiam, Syriam, Antiochiam, vel in Africam, Aegyptumque, ibique librum concinnaſſe. Mihi tamen ſecus videtur: *Romaeque* librum exaratum eſſe ſumma veriſimilitudine dixerim [34]).

Maior vtique et clarior quaeſtioni noſtrae lux affundi poſſet, ſi de Lucae Paullique vita vlterius quid certiſſime cognitum haberemus, neque tam ſubito conticeſceret liber. Quod ſi ex iis, quae nobis ſuperſunt, indiciis concludere velimus, quadruplici modo res accidere potuere:

1) Aut enim Roma abiit Lucas, Paullo adhuc ibi verſante, quem quum poſtea per biennium ibi commoratum eſſe aliunde comperiſſet, librum ſuum,

33) Vid. copioſius de loco differentem *Michaelem Einleit.* Th. 2, §. 152-154.

34) Romae librum, ni inchoatum, abſolutum tamen eſſe exiſtimat etiam S. V. *Paulus* progr. paſch. 1798 de conſilio etc. p. 10. Adde et Ven. *Boltenium* in prolegom. ad verſ. vernac.

suum, *alio aliquo loco* scriptum, breui hac narratione claudit: εμεινε ὁ Παυλος διετιαν etc. c. 28, 30.

2) Aut, quum Paullus Roma post biennium profectus esset, substitit ibi Lucas, forte quia ex arte medica largum sibi et honestum victum in tanta vrbe affluxisse expertus erat, librumqne suum, quum de vlterioribus Paulli fatis nil haberet compertum, *Romae* ita consignat εμεινε etc.

3) Aut Paullum Roma abeuntem et ad nouum iter apostolicum se accingentem denuo comitatur Lucas, et in *vno alteroue itineris loco* librum componens, in fine narrat, quamdiu Paullus Romae manserit.

4) Aut denique subsistendum nobis in eis est, quae tam Paullo quam Luca Romae adhuc commorantibus accidere, ita vt eo tempore *Romae* librum consignatum esse dicamus.

Iam de primo illo si quaeras, anceps videbitur et ambigua quaestio, quo pacto iste nuncius ad Lucae aures peruenire potuerit, aut, quod idem in altero illo miraberis, cur locum, in quem Paullus Roma exiens tenderit, non expresserit. Fieri quidem potuerant ea, quae tertio loco memorauimus, at non par est credere, in itinere, maxime si denuo a Iudaeis infestati fuerint Apostoli, scribendo libro Lucam vacare potuisse. Restat ergo, vt ei sententiae, quam quarto loco posuimus, accedamus, quae Romae absolutum opus contendit, et quidem eo ipso tempore absolutum, quo iam integrum biennium ibi commoratus erat Paullus, semperque adhuc commorabatur, neque de caussae suae exitu compertum quid habebat. Namque

a) in tanta vrbe, vbi per integrum biennium quaſi ſedem fixerat, vacare potuit colligendis, elaborandis et in iuſti commentarii formam redigendis eis, quae (tam de Ieſu ipſo, quam de eis, quae eius diſceſſum proxime inſequuta ſunt) ex aliis documentis excerpſerat, aut ipſe expertus in itinere feſtinantius in tabulas coniecerat.

b) ibidem praeſentis Paulli auxilio adiutus facillime intexere potuit ea, quae interſunt inter cap. 13 et 16, 10 et inter 16, 19 et 20, 5, vt quibus non interfuit Lucas ipſe, ſicuti et varia c. 8. c. 9. c. 11, quae vix aliunde ſcire potuit, quam a Paullo ipſo.

c) Romae autem Lucas, vtpote Paulli συνεργος (Philem. 24), eadem agebat, quae Paullus ipſe, adeoque et ipſe εκηρυσσε την βασιλειαν Θεου, και εδιδασκε τα περι του Κυριου Ιησου Χριστου. Edocuit autem inter alios et Theophilum, hominem nobilem [35]) aut maioribus honoribus ornatum, cui forſan ob artem medicam, quam ei aegroto adhibuerat, notus et in primis carus habebatur.

d) Huic ergo tradit commentarium ſuum Romae elaboratum, primo priorem illam partem, tum non multo poſt et noſtram hanc alteram. Atque ſicuti ea, quae in primi voluminis fine traduntur, ſuccincte narrata, in alterius voluminis exordio autem copioſius repetita ſunt (nam quae Actor, 1, 4 — 8 referuntur, nonniſi Luc. 24, 50, quae Act. 1, 9 — 11 adſunt, ibidem v. 51, quae denique Act. 1, 12 — 14 habemus, v. 52. breuiſſime perſtringuntur), ita et ea, quae in fine alterius

35) Graeca ſane nominis forma non prohibebimur, quo minus Romanum fuiſſe aut Romae ſaltem vixiſſe Theophilum ſtatuamus.

rius voluminis narrat Act. 28, 30. 31 eadem breuitate exponit, locupletiora haud dubie eadem redditurus, fi tertium commentarii volumen aufpicari licuiffet. Namque ficuti breuitate qua in euangelii fine loquitur, continuationem operis quafi indicat, ita eadem verborum parfimonia. quae adeft in Act 28, 30. 31, fatis clare demonftrat, nondum quaerendum hic effe totius operis finem, fed tertium adhuc commentarium effe expectandum, τριτον λογον, qui de potiffimis eorum, quae Romae acciderant, tum de rebus poft calamitates Paulli (ficuti fecundus de rebus poft fata Chrifti) geftis etc. exponeret. Sane larga fatis et benigna tertio volumini fcribendo fuppetebat materies. Num tamen id vere fcriptum temporis iniuria perierit, an Lucas morte occupatus fit aut aliis impedimentis feuocatus, quis aufit pro certo affirmare?

Colligamus igitur, fi placuerit, ex his, quae adhuc ediſſeruimus, *Romae* fcriptum et abfolutum effe librum noftrum, et quidem eo tempore, quum Paullus integrum iam biennium ibi effet commoratus.

Et recepta quoque et agnita eft haec aut fimilis fententia ab omnibus fere interpretibus, impugnata tamen haud ita longe ante tempore a S. V. Eckermanno 36), qui Traiani tempore inuentas effe tabulas Lucae fufpicatur, in quibus adfuerint narrationes tum de Iefu Chrifto, tum de Pauli rebus geftis, quas in fuum vfum ad ephemeridis feu diurni inftar in chartam coniecerit Lucas. Has autem tabulas,

36) *Theologifche Beyträge*, Band 5, Th. 2, S. 212 f.

bulas, vbi defectus quis aut hiatus cernebatur, ex eis, quae in euangelio κατα Ματθαιον et Μαρκον pro-ſtabant, completas ab vno alioue eius aetatis auctore ſibique iunctas eſſe vult Vir doctiſſimus: ſuperaddita autem eſſe et inſerta multa alia, quae ad eccleſiae chriſtianae primordia, ad Petrum, Stephanum etc. ſpectabant, taliquе arte efformatum illo aeuo eſſe vtrumque Lucae librum, euangelium et praxeis.

Quae quidem ſententia quibus argumentis ſatis tutis defendi poſſit, quidue ad eam confugere nos cogat, nullum me perſpicere ingenue profiteor. Quid enim eſt, quaeſo, in noſtro ſaltem libro (nam de euangelio nunc non quaerimus), quod, hac hypotheſi admiſſa, facilius intellectu reddatur et explicatius? Imo refragantur opinioni complura eaque non leuiſſima momenta, quae auctori oppoſuit iam S. V. Pavlvs [37]).

Protinus enim omnem fidem excedit, eiusmodi concinnatorem et ῥαψῳδον, qui tantam rerum farraginem aliunde petitam in has tabulas congeſſiſſet, ne verbo quidem de vlterioribus fatis et morte Pauli, quae Traiani tempora indubie iam praeceſſerant, mentionem facere, etiamſi memoratu digniſſima erant, digniora ſaltem multis aliis, quae in libro narrantur. — Tum, addit Pavlvs, nullum ſerioris manus, quae Lucae tabulis aliquid de ſuo aut aliunde attulerit, veſtigium apparet. Id vero, vt Viri S. V. verbis vtar, auctor aliquis artificioſe ſcribens et temporum diſcrimina bene dignoſcere adſuetus vel maxima adhibita cautione vix euitaue-rit,

37) Vid. eius progr. paſch. Ienenſ. 1797 de origine Euangeliorum trium priorum e collatis Actuum Apoſtolicorum indiciis certius definienda p. 9. 10.

rit, minime omnium in colligendo commentario, qui tam frequentem occaſionem addendi de reliquo rerum ab Apoſtolis inceptarum ſucceſſu huius vel illius iudicii obtuliſſet [38]). — Sed nec ſibi conſtaret compilator, ſi in prooemio quidem (id enim non a Luca, ſed a compilatore deriuat Eckermanniana hypotheſis) in prima, vt par erat, ſingularis perſona loqueretur. at inde a Cap. 16, 10 et 20, 5 Lucae ipſius perſonam ſuſtineret, ſeque viatoribus quaſi iungeret [39]). — Adde his, quae contra monuit S. V. Pavlvs, et illud, abhorrere prorſus a veri ſimilitudine, interpolatorem illum non niſi lacunam illam ſuppleuiſſe, quae inter diſceſſum Chriſti et Paulli in ſcenam ingreſſum Cap. 13 intererat; poſteriori autem libri noſtri parti nil inſeruiſſe, quum tamen ea, quae Gal. 1, 17. 18; 2, 9. 11 ſq. narrantur, aut ad quae 2 Cor. 11 alluditur, tum Petri vlteriora fata et mors, excidium Hieroſolymitanum etc. de quibus Traiani aeuo ſatis cognitum erat,

38) Nolim tamen huic viri acutiſſimi argumento magnum pondus tribuere. Apparent vtique paſſim ſerioris manus haud obſcura veſtigia, ad quae conquirenda viam monſtrauit S. V. *Zieglerus* in commentatione ſaepe laudata: *Ueber d. Zweck, Quell. und Interpolationen d. Ap. Geſch.* Vid. quae ex eis annotauimus in Var. Lect. ad 9, 37. Sed ad eiusmodi hypotheſin inde eliciendam, qualem inde protulit Eckermannus, nemo facile commouebitur: Multa enim additamenta et a Luca ipſo proficiscuntur. Vid. e. gr. ad 1, 19 fin.

39) Quod ſi conſtare ſibi veritatemque ſectari voluiſſet interpolator, praeponenda nonnulla erant, quum ad illam partem, vbi Lucas de ſe loquiturr peruentum eſſet, fere tale quid: Ενθευθεν ὁ διηγουμενος ταυτα και αυτος παρεστι, και οὑτως εχει (c. 16, 10). "Ευθεως εζητησαμεν, ευθυδρομησαμεν, εξηλθομεν etc."

erat, largam multorum inferendorum copiam praeberent. — Tum, qui afcenfionem Chrifti, qui *πνευματος* in primos euangelii praecones effufionem, qui primordia ecclefiae, qui tot miracula a Petro patrata, qui violentam Stephani mortem, qui conuerfionem Paulli intexeret, nunquamne illum memoria lapfum, nunquamne vel dogmaticis quaeftionibus, quae illo tempore iam agebantur, addendis, feriora tempora prodidiffe putabimus?

Maximi momenti quaeftio fuccedit, *chronologiam temporumque ordinem* fpectans, quo narrata fibi fucceflerint; res et in omni libro hiftorico cum primis confideranda, et in noftro haudquaquam negligenda, fiquidem Lucas, etiamfi non perfectiffimum hiftoriographum eum dixeris, ordinem tamen quendam rerum geftarum feruaffe merito dicendus eft, id quod ex Cap. 11, 27. 28 et fubfequente capite 21, vbi ex diuerfis fontibus facta narrat, quae circa idem tempus accidiffe aliunde nouimus, apparet. Verum perdifficilis eft ea quaeftio, quae doctorum ingenia mirum quantum exercuit; neque enim vfquam annum rei geftae apponit Lucas (alienum id erat a fcriptoris mente, qui non annales chriftianos componere, fed Theophilo narrare vellet, quae de rebus Chriftianis cognouerat ipfe): acquiefcit potius in eo, vt paffim dicat *εν ταυταις ἡμεραις* (c. 6, 1; 11, 27), *κατ᾽ εκεινον τον καιρον* (c. 12, 1) בימים האלה, quod quam fit vagum et ambiguum, neminem fugit [40]).

Id

40) Adeas fi de chronologia libri noftri accuratius edoceri velis, *Benson* hiftory of the firft planting the chriftian religion, *Pearson* annales Paullin. *Semleri* prolegomena in epift. ad Galatas. *Michaelis Einleit.* Vol. II. §. 169. *Hänlein Einleit.* *Hug Einleit. in die Bücher des N. T.* Heft 1. Bafil. 1797, p. 211–221 etc.

Id quidem indubium eſt, orditi Acta eodem anno, quo Chriſtus mortuus et poſt reſurrectionem in coelos ſuſceptus eſt, quem annum nos quidem, vbique Vſſerium ſequuti, annum aerae Chriſtianae 33 conſtituimus. Sed eodem momento omnis noſtra de libri chronologia cognitio abſolueretur, ni memorata caſu et fortuito et alia quaedam in eo eſſent; quae et alii hiſtoriarum auctores geſta et quidem certo quodam tempore et anno geſta tradunt.

Nouimus autem aliunde,

a) anno Claudii imperatoris quarto, i. e. anno aerae Chriſt. 44 ſeu 45 grauem famem accidiſſe. Ioſeph. Ant. 20, 5, 2.

b) Herodem Agrippam circa idem tempus obiiſſe, Ioſ. Ant. 19, fin.

c) Claudii edicto Iudaeos Roma pulſos, Sueton. Claud. 25, quod anno Claudii 9 accidiſſe falſo refert Oroſius, Hiſt. 7, 6, quum ob Tacit. Annal. lib. 12, c. 52 54 multo probabilius in eius annum 12, i. e. annum aer. Chr. 52 vel 53 incidat.

d) Aegyptium quendam, Claudio Felice Iudaeam procurante, ſeditione concitata Iudaeam infeſtaſſe, anno aer. C. 60 (Ioſeph. Antt. 20, 6), Porcium Feſtum autem Iudaeae procuratorem Felici ſucceſſiſſe ſub Nerone, anno aer. C. 62 (Ioſeph. Ant. 20, 8. 9; Bell. Iud. 2, 14).

Attamen hi, quos ex hiſtoriographis appoſuimus, annorum numeri num ad chronologiam mathematice exacti ſint, difficulter conſtitues, ſiquidem omnes iſti ſcriptores vnum annum, binos, ternos, rotundo, vt aiunt, numero ponere ſolent, haud opinati illi quidem, poſteris noſtro aeuo placiturum, ad accuratiſſimam normam omnia reuocare. Veruntamen, quum iſtos numeros omnino ſpectatos pro

veris habere liceat, haud iniuria ad noſtro libro lucem inde affundendam haec colligimus:

1) Ex a), anno 44, quum magna illa fames aduentare timeretur, Paullum vna cum Barnaba alterum ſuum iter Hieroſolymitanum Antiochia ſuſcepiſſe, vt pauperes Hieroſolymitanae eccleſiae ſodales ſubleuarentur, et ad ingruentes temporum calamitates praepararentur[41] (Actor. c. 11. 27 — 30).

2) Ex b), eodem anno 44, vel ſtatim poſtea Iacobum Apoſtolum ab Herode Agrippa, mox defuncto, ſupplicio affectum eſſe, Petrum carceri inclu-

41) Difficultates mouere nonnullis viſus eſt allatus ſupra e Ioſepho locus (Ant. 20, 5) ſiquidem ibi Tiberii Alexandri procuratoris tempore i. e. anno 46 fames ingruiſſe memoratur, hic autem de anno 44 ſermo eſt. Verum omnia bene quadrant ſibique concinunt: anno enim 44 diuinauit eam famem Agabus, menteque praeuidit et eloquutus eſt, a. 46 autem vere ea eſt inſequuta. Proinde iam ante famem ad prouidenda beneque praeparanda omnia Hieroſolymam profectus eſt cum Barnaba Paullus c. 11, 30, ſicuti eadem de cauſſa ab imminente malo antea cauiſſe videntur Tyrii (c. 12, 20). Quae ſi recte a me allata ſunt, miror equidem interpretes acutiſſimos, chronographosque accuratiſſimos ea fugiſſe. Vide, quo modo difficultatem ſoluant Calvisius et Pearson in doctiſſima commentatione S. V. Vogelii *Verſuch über chronologiſche Standpuncte in der Lebensgeſchichte Pauli*, in Gabler *Journal für auserleſene theol. Litterat.* B. 1, St. 2. p. 231. At perilluſtris Eichhorn in commentatione: *Ueber die Weiſſagungen des chriſtlichen Propheten Agabus*, *Allg. Biblioth. der bibl. Litt.* B. 6, St. 1, p. 22 ſq. quatuor fames ſub Claudio accidiſſe euincit, eandem tamen, de qua et nos loquimur, in hunc locum noſtrum cadere affirmat. Cf. commentar. ad 11, 28.

clusum, sed mox solutum, Paullum autem cum Barnaba Antiochiam reuersum (Actor. c. 12).

3) Ex c), anno 52, quo Roma expulsi erant Aquila et Priscilla, Paullum cum iisdem adfuisse Corinthi (Act. c. 18).

4) Ex d), anno 60 Paullum Hierosolymam quintum venisse, ibique, Cl. Felice Iudaeam moderante, in vinculis fuisse habitum (Act. 21, 38).

His, quae ex aliis auctoribus allata sunt, momentis accedunt et alia, quae in libro nostro ipso ad constituendum tempus occurunt, veluti ἡμεραι ἱκαναι c. 9, 23, τριετιαν, 20, 31, πολλων ετων, 24, 10, διετιας πληρωθεισης, 24, 27, διετιαν ὁλην, 28, 30, quae tamen et ipsa vage pleraque et rotunde, vt dicitur, prolata sunt, si a c. 24, 27 et 28, 30 recesseris, vnde discimus:

5) Ex c. 24, 27, biennio post Aegyptii illius seditionem, i. e. biennio post a. 60 seu 62 Porcium Festum Felici procuratori successisse, Paullumque coram eo et Agrippa caussam orasse (Act. c. 25 et 26).

6) Ex variis vestigiis cap. 27 et 28, Paullum eodem anno 62, autumnali seu brumali tempore (Act. 27, 9) Romanum iter ingressum, sed naufragio in Maltham insulam eiectum ibi hiemasse (c. 28, 1, 11), adeoque anno 63 demum Romam aduenisse (c. 28, 16).

7) Ex c. 28, 30, Paullum per integrum biennium Romae commoratum esse, adeoque vsque ad a. 65.

En omnia, quae circa tempus rerum narratarum cognita habemus exploratius. Superfunt autem plures defectus hiatusque, quos per coniectu-

ras explere conati sunt interpretes. Atque ex his maxime arrident, quae de Stephani nece exputauit MICHAELIS [42]). Non potuit illa mors, ait vir acutissimus, incidere in ea tempora, quibus Iudaeae adhuc praefuerat crudelis ille et in Iudaeos seuerior Pontius Pilatus: neque enim impune potestatis fines transgressi essent Iudaei, quibus nullum ius vitae et necis concessum erat: sed, qua tempestate Pilatum sede sua mouerat Vitellius, Syriae praeses, Iudaeis supra modum fauens (Ios. Ant. 18, 6), i. e. anno 36 audere tale quid non dubitauit synedrium. Anno ergo 36 ferme Stephanus necatus esse videtur (c. 6 et 7).

Quo tempore acciderint, quae Capp. 3, 4 et 5 narrantur, constitui certissimo nequit: mihi videntur vno eodemque ipsius mortis I. C. anno accidisse. Est enim ea hominum natura et conditio, vt, dum recens adhuc et noua est res, ad omnes eius partes vel minimas animum attendant: in ea ergo describenda primo quidem omnia afferuntur, etiam minutissima, mox tamen, increscente rerum narrandarum numero, nonnisi potiora. Ergo Cap. 1 — 5 vno forsitan eodemque anno gesta suspicor. Post exactum tamen biennium aut triennium alia scena instruitur c. 6, a priore prorsus diuersa.

Illi tamen hiatus, qui inter annos 36 et 44 (Act. c. 7 et 11. 12), inter annos 44 et 52 (Act. c. 13 et 18), et inter ann. 52 et 60 (Act. c. 15 et 21) supersunt, nullo certiore remedio explebuntur: ex coniecturis magis minusue probabilibus deriuanda sunt omnia.

Verum in iis capitibus, in quae cadit primo loco posita lacuna, narratur inter alia factum quoddam memo-

42) *Einleit.* Band II, §. 169.

memoratu digniſſimum ſummorumque euentuum ita ferax, vt haud dubie noſtra interſit, de anno, quo illud acciderit, edoceri accuratius, conuerſionem Paulli dico. In hoc tamen anno certius definiendo parum ſibi conſtant chronographi; omnia labant et fluctuant [43]).

Multum autem praeſidii ad muniendam firmiorem aliquam ſententiam petitur ex epiſtola ad Galatas, eisque, quae ibi Cap. 1, 8 et c. 2, 1 de ſe perhibet Paullus, de quibus iam accuratius diſquirendum erit.

Narrat enim Paullus Gal. 1, 18, triennio poſt acceptam chriſtianam ciuitatem ſe Hieroſolymam adiiſſe, deinde διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν reuiſiſſe eandem vrbem (Gal. 2, 1). Quos annorum numeros, haud dubie et ipſos indefinite et promiſcue enunciatos, ſi ad ſeueritatem mathematicam velimus computare, ſequitur, Paullum tertio poſt conuerſionem anno adfuiſſe Hieroſolymae, ſeu, ea, quae narrantur Actor. 9, 26, accidiſſe triennio poſt ea, quae c. 9, 1 — 19 perhibentur. Ea tamen per ſe ſola nil determinare nemo non videt.

At ſi poſt 14 annorum interuallum iterato vrbem petiiſſe ſe profitetur Gal. 2, 1, ambigua ſunt et haec, dicique vix poteſt, quantopere ſe torſerint interpretes, vt haec adaptarent temporum rationibus, quae his effatis prorſus permiſceri ac confundi videntur. Ignoramus enim prorſus,

1) num Gal. 2, 1 tertium illud iter P., quod Act. 15 memoratur, an ſecundum, (Act. 11, fin.), an de-

 nique

43) *Pearson* in annal. Paullin. et *Usserius* ad a. 35 (Tiber. 22): alii ad a. 38 (Caligulae 2) alii ad a. 39 referunt etc.

nique aliud quoddam, de quo in Actis Apoſt. nulla prorſus mentio facta ſit[44]), intelligendum habeamus.

2) quo tempore ſuſceptum ſit tertium illud iter Act. 15, de quo in Gal. 2, 1 plerique cogitant.

3) num illud *δια δεκατεσσαρων ετων* Gal. 2, 1 computandum ſit a prioris itineris (Gal. 1, 18) termino, an a conuerſione ipſa.

4) nonne forte pro *δεκατεσσαρων* legendum ſit *τεσσαρων*.

De primo et ſecundo ſi quaeramus, vulgaris ſententia locum Paullinum Gal. 2, 1 de tertio itinere Hieroſolymitano (Act. 15) exponit. Itaque, ſi, quo anno id ſuſceptum erat, nobis compertum eſſet, deductis annis 14 + 3 = 17, terminus conuerſionis Paullinae inueniretur. Sed tam vaga ſunt omnia, vt nil amplius, niſi inter annum 47 et 53 tertium illud iter collocandum eſſe, dicant. Si annum 51 aut 52 ſumimus, deductis annis 17 proueniret annus 34 vel 35, i. e. annus poſt mortem Chriſti ſubſequens, quo anno ſi ad Chriſti caſtra acceſſiſſe Paullum velimus, videamus ne iis, quae de tempore mortis Stephani probabiliſſima ex Michaele ſupra attulimus, refragemur. Sin 14 illos annos (Gal. 2, 1) non a primo itinere

44) Nam et pro hac ſententia ſtant permulti iique acutiſſimi intt. Sicuti enim plura in Act. Apoſt. praetermiſſa eſſe ſilentio aiunt (vid. nos ſupra), ita et huius itineris mentionem eſſe neglectam. Huius ſententiae poſt alios nuperrime vindicem ſe profeſſus eſt *W. Paley*, hor. Paullin. cap. 4, p. 166 ſq. verſionis Henkianae, vbi vulgarem ſententiam, quae de tertio itinere Act. 15. cogitat, argumentis ſatis euidentibus conuellit. Aliud ergo prorſus iter Gal. 2, 1 in mente habet, ſuſceptum forſitan Antiochia, vbi Act. 14, 28 longius commoratus eſſe P. legitur.

itinere P. (Gal. 1, 18), ſed ab eius conuerſione ipſa velimus exigere, quod ferri quidem poteſt, non bene tamen ex naturali verborum explicatione, quam ſectari debemus, quousque licet, fiet, emerget annus 37, qui quadraret quidem, dummodo itineris tertii (Act. 15) terminus conſtitui poſſet annus 51 vel 52. Id tamen male ſumitur: eo enim anno Athenis et Corinthi adfuiſſe Paullum ſupra iam vidimus.

Sed enim vulgarem hanc ſententiam, de tertio Hieroſolymitano itinere Paullum Gal. 2, 1 loqui, acriter oppugnauit S. V. Keil [45]), nullum iter ibi intelligendum eſſe aliud, quam alterum illud, quod Act. 11, fin. memoratur, euincens (illud autem in annum 44 vel 45 incidere, ſupra oſtendimus), et, quum S. V. Vogel vulgaris opinionis de tertio itinere patrocinium denuo ſuſcepiſſet [46]), feliciſſime contra illum ſententiam ſuam defendit, cui et me ſuffragari lubens profiteor [47]). Exit tamen, ſi ab illo

45) In doctiſſimo programmate: "De definiendo tempore itineris Paulli Hieroſolymitani Gal. 2, 1. 2 commemorati." Lipſ. 1798.

46) Vid. eius commentatio: "*Verſuch über chronologiſche Standpuncte in der Lebensgeſchichte Paulli*" in S. V. *Gabler Journal für auserleſene theolog. Litteratur.* Band 1, St. 2. p. 241 ſqq. — Perinde et S. V. *Henkius* tertium iter Gal. 2, 1 indicatum eſſe contra Paleyium demonſtrat in obſeruatt. ad verſ. operis Paleyiani p. 421. — Nuperrime etiam, tertium hocce iter intelligendum eſſe, commonſtrauit doctiſſimus *E. A. Borger* in: *Interpretat. epiſt. P. ad Gal.* Lugd. Batav. 1807, p. 78, de Keilianis tamen argumentis certiora, vt videtur, nondum comperta habens.

47) In commentatione: *Ueber die Reiſe Paulli nach Jeruſalem* Gal. 2, 1. 2. in *Gabler Journ. für auserleſ. theol. Litt.* B. 3, St. 1, p. 5 ſq. — Eandem opinionem de

illo anno 44 ſeu 45 deducimus 17 illos annos, annus 27, ergo ſextus *ante* Chriſti mortem, quo Paullum conuerſum eſſe dicere abſurdum foret. Verum a conuerſione ipſa illos 14 annos (Gal. 2, 1) deducendo, prodit annus 30 vel 31, quem ex Chronologia emendatiori annum mortis Chriſti eſſe vult Keilivs, addens, eodem ipſo anno conuerſum fuiſſe Paullum, chronologiamque Actibus Apoſtolorum aliam prorſus eſſe inferendam, quam ex vulgari Vſſerii, quem et nos ſequimur, computatione ei ineſt.

Sed vereor, ne impeditiora, his agnitis et conceſſis, omnia reddantur: nec facile mihi perſuaſerim illa επειτα δια δεκατεσσαρων ετων Gal. 2, 1, a termino conuerſionis ipſius bene computari, quum et Gal. 1, 18 επειτα (ſc. *poſt conuerſionem*) μετα ετη τρια dictum ſit, adeoque, niſi ſenſui noſtro ipſi repugnare malimus, in hoc poſteriori επειτα (δια δεκατεσσ. ετ.) Gal. 2, 1, pari ratione ſubaudiendum ſit *poſt ternos illos annos* 48); vt taceam, concidere, ſi noua haec ſtatuamus, et dilabi ea, quae de Stephani martyrio appoſitiſſime ediſſeruit Michaelis.

In tanta rerum difficultate boni iam interpretis officio defunctus videri possem, si ingenue profiterer, non liquere rem, neque exigi poſſe ab hominibus tot ſaeculis poſt haec geſta viuentibus, certiſſimum calculum ferre de rebus, de quibus antiqua

de ſecundo P. itinere Hieroſ. Gal. 2, 1. intelligendo iam a Io. Tob. Maiore in annotatt. ad Act. Ap. Ienae 1647 prolatam fuiſſe, affert *Gablerus* in recenſ. programmatis prioris *Keiliani* vid. eius *Neues theol. Journ.* 1799, St. 2, p. 223.

48) Vid. quantas difficultates faceſſant ea, quae de vſu particularum επειτα et δια affert S. V. *Gabler* in recenſ. progr. *Keiliani*, *N. th. Journ.* 1799, St. 2, S. 219 ſq.

tiqua monumenta ipſa prorſus ſilent. Feram tamen et ipſe ſuffragium, licet nodum secuisse non ſolviſſe me quibusdam viſurum haud ignorem.

Lubentiſſime ergo amplector in loco Gal. 2, 1 lectionem δια τεσσαρων pro δια δεκατεσσαρων. En iam omnia expeditiſſima, ſiquidem

1) ſi 4 hos (Gal. 2, 1) et illos 3 (Gal. 1, 18) annos, i. e. 7 omnino anno 44, vtpote ſecundi itineris termino demſeris, emergit terminus conuerſionis P., annus aer. Chr. 37: cui concinunt caetera omnia, nec vlla vis verbis rebusue additur.

2) diſſipantur iam difficultates, quas faceſſere poterat magna illa lacuna, quae inter c. 9 et c. 11, fin. interpoſita erat, ſi 14 annorum interuallum complecti dicebantur iſta libri noſtri capita, nec tamen plura memoratu digna, quae in tanta annorum ſerie haud dubie acciderant, enarrabant, quod prorſus caeteris libri partibus refragaretur.

3) Salua manet et incolumis antiquioris chronologiae vis et auctoritas, quam et Michaelis, Hänlinius etc. ſequuntur, cuiusque tramitem relinquere neſcio quid nos impellat.

4) ea, quae de tempore martyrii Stephani ſuſpicatur Michaelis, optime ſibi constant.

Neque noua et inaudita hac lectione commendanda proferimus, ſed extat illa lectio iam in chronico Alexandrino, cuius vim et momentum locupletius expoſuit Semlervs in laudatis ſupra prolegomenis ad epiſt. ad Gal., quae omnino ad chronologiam Actorum Ap. conſtituendam maximi pretii habenda ſunt, p. 63 ſq. 71, 74 ſq. Eandem poſtea

ea ex coniectura ſubſtituit Lud. Capellvs in hiſtoria Apoſtol p. 57, probante Grotio.

At raro aut nusquam in N. T. admittendas eſſe coniecturas clamant: hic autem eo minus, quo maior pro vulgari lectione ſtet teſtium numerus. Largior: ſed vbi, coniectura tam plauſibili admiſſa, omnia ita ſubito in aprico ſunt, vt noſtro hoc loco, neſcio equidem, an illam amplecti haeſitem: nam, quod omnes libri legunt δεκατεσσαρων, potuiſſet et exinde accidiſſe, quod primis iam temporibus, iam ante exaratos iſtos codices, quos nunc antiquiſſimos habemus, in δεκατεσσαρων mutata ſit vera τεσσαρων lectio [49]). Quae mutatio quam facile potuerit incidere, ſatis opinor perſpicuum erit, ſiquidem in archetypo ΔΑΤΕCCΑΡΩΝ legens librarius, quum primo illud ΔΑ per δια reddidiſſet, a ſcribendo auocatus, deinde opus denuo ingreſſus, illud ΔΑ per δεκα expreſſit, oblitus, ſcriptum idem a ſe iam antea per δια fuiſſe [50]). Quae ſi ita aut ſimiliter ſe habere probabile ſit, haud ſatis equidem admirari poſſum, tantam rerum temporumque perturbationem inductam eſſe vnius librarii oſcitantia, quem bonum virum neutiquam exiſtimaſſe opinor, doctiſſimorum et acutiſſimorum poſt tot ſaecula hominum capita negligentia ſua concuſſum iri.

Hac ergo de lectione coniectura admiſſa, quam commendarunt quidem iam alii, nemo tamen, quantum

49) Vid. laud. ſaep. Ziegleri commentat. *Ueber Zweck, Quellen und Interpolat. der Ap. G.* ap. Gablerum 1801, St. 2, p. 156. 157.

50) Sin litteris minuſculis exaratum librum malis, promtius adhuc erat, permutare numerorum ſiglas, omiſſoque ι ſcribere δ pro ιδ'.

tum equidem fcio, ad fecundum ex Keilii mente Paullinum iter transtulit, nifi omnia me fallunt, facilia cuncta redduntur et expeditiffima, fatisque confidenter ex eis, quae hactenus disputata funt, affirmare aufim, ea, quae narrantur

Actor. Capp.						
1. 2. 3. 4. 5	incidere	in	annum	aerae	vulg.	33
6. 7	—	-	—	—	—	36
9, 1-20	—	-	—	—	—	37
9, 26	—	-	—	—	—	40
11, 27-30	—	-	—	—	—	43 vel 44
12	—	-	—	—	—	44 vel 45
18	—	-	—	—	—	51 vel 52
21, 17 fq.	—	-	—	—	—	60
25, 26	—	-	—	—	—	62
28, 16	—	-	—	—	—	63
28, 30	—	-	—	—	—	65

quo eodem anno, fi ea contuleris, quae de tempore confcripti huius commentarii fupra adduximus, librum noftrum concinnatum et abfolutum fuiffe iure meritoque dixeris.

Atque haec, quae de temporum rationibus iufto calculo computandis hucusque fatis copiofe disputauimus, quo facilius vno obtutu perluftrentur, placet addere tabulam chronologicam et fynchroniflicam, in quam fi plura intulero, quam nonnullis forte neceffarium videatur, fraudi id eo minus erit, quo magis illa, ficuti et tabella genealogica, quam adiecimus, ad illuftranda ea faciunt, quae, ne in commentario ipfo hisce fingulis longius immorari cogamur, de regni Iudaici iftorum temporum forma, ftatu, hiftoria, perfonis fingulis, qui in eo florebant, eorumque vi et auctoritate, de Romanorum in Iudaeos imperio etc. breuiffima iam delibabimus. Ea enim quantopere ad lucem libro affun-

affundendam faciant, non eſt quod moneamus: facilius autem et lubentius lectorem iſtius aeui genium in libro noſtro ſequuturum, ſi his quaſi praeſidiis antea inſtructus ad lectionem acceſſerit, quam ſi ſingulis locis eadem recocta fuſiorique enarratione commentarii ſeriem impeditam ſenſerit, nemini non perſpicuum erit.

Omnis autem Palaeſtina, magna et inſignis Syriae prouinciae Romanae pars, in varios tractus diviſa erat, quorum cis Iordanem tres maxime inclaruerant, Iudaea cum vicina Idumaea, Samaria et Galilaea (Ioſeph. Bell. Iud. III, 2, qui locus eſt claſſicus), trans amnem autem ſitae erant regiones minus celebres, Peraea, Batanaea, Gaulanitis, Auranitis, Trachonitis etc quibus addi poteſt vicina ad Libanum terra Abila (in Decapolitana regione, Plin. Hiſt. Nat. 5, 18) et Chalcis Coeleſyriae fertiliſſima regio (Plin. Hiſt. Nat. 4, 23) etc.

Incolebatur Palaeſtina Iudaeis, Samaritanis, Galilaeis etc. Hebraice ſeu potius Aramaice licet vario idiomate loquentibus, qui idcirco Ἑβραῖοι vocantur, quum Iudaei, extra Palaeſtinam in Aſia, Graeciaque etc. diſperſi, quia inter Graecos et omnino Ἕλληνας potiſſimum degentes ad Graecorum normam efformauerant linguam ſuam Ἑλληνισταὶ audirent (Act. 6, 1).

Quae de terrae hiſtoria iſtis temporibus memoratu digniſſima habentur, ea, breuibus comprehenſa, haec ferme ſunt. Poſt obitum Herodis M., Iudaeorum regis longe clariſſimi, magnae, fere vt in Macedoniae imperio poſt Alexandrum M., turbae ſubnaſcebantur, ſiquidem omnes e domo regia ſuperſtites iique non pauci imperii quandam partem

Anni aerae vulg.	Imperatores Romani	Dynastae Palaestinae aut totius, aut singularum in ea prouinciarum.			Res in (euangelistis et) Actis Apostolorum narratae
1	*Augustus*	*Herodes Magnus*, totius Palaestinae rex			
2		moritur, distribuiturque in filios regnum, ita vt praeessent			
		Iudaeae, Samariae, Idumaeae	Galilaeae et Peraeae	Gaulonitidi, Trachonitidi, Batanaeae	
3		*Archelaus*, ethnarcha	*Herodes Antipas* tetrarcha	*Philippus* tetrarcha	
8		Relegatur ab Augusto. Eius ethnarchia in prouinciae Rom. formam redigitur, gubernaturque per *procuratores Rom.* quorum primus *Coponius*, deinde			
10		*M. Ambiuius*			
13		*Annius Rufus*			
14	*Tiberius*				
15		*Valerius Gratus*			
26		*Pontius Pilatus*			
29					29. *Ioannes baptista* et
30					30. *Iesus Christus* floret
33					33. I. C. cruci affigitur, e mortuis surgit, redit in coelum. Incipiunt Acta Apostolorum C. 1 et 2, probabiliter etiam C. 3. 4. 5.
34				34. Philippus moritur. Tetrarchiam administrat *Pont. Pilatus*, procurator.	
36		Pilatus a Vitellio sede mouetur Romamque mittitur, Iudaeaque, non iam prouincia Rom. regibus suis redditur		36. *Herodes Agrippa*, Iudaeae, Samar. Idum. Gaulan. Trachon. Batan. *rex.*	36. probabiliter c. 6. 7. 8.
37	*Caligula*		Lugdunum relegatur tetrarchiamque eius Herodes Agrippa rex obtinet.		37. probabiliter c. 9.
38		*Herodes Agrippa*, Iud. Samar. Idum. Gaulanit. Trachon. Batanaeae *rex*			
40		*Herodes Agrippa* totius Palaestinae rex			40. Act. 9, 26. Paulli primum iter Hierosolymitanum. Cf. Gal. 1, 18.

Anni aerae vulg.	Imperatores Romani	Dynastae Palaestinae aut totius aut singularum in ea prouinciarum			Dynastae vicinorum quorundam tractatum		Res in Act. Apostolorum narratae
					Tetrarchia Abilenes in Syria.	Regnum Chalcidis in Syria	
41	*Claudius*	Herodes Agrippa totius Palaestinae rex					Inter a. 40 et 42 ea, quae de Petro memorantur c. 9, 32 - 11, 24.
42					*Lysanias* tetrarcha	*Herodes*, frater Agrippae, rex Chalcidis.	42. Probab. Paullus Antiochiae Act. 11, 25.
43							43. Prob. Act. 11, 27. 28 Mors Iacobi Apost. c. 12, 1 - 9.
44		Moritur, Iudaeaque et vtraque tetrarchia Herodis Antipae et Philippi in prouinciae Romanae formam denuo redigitur, cui procuratores imperant.					44. Fames sub Claudio. P. iter secundum Hieros. Act. 11, 29 Gal. 2, 1. Mors Herodis Agrippae c. 12, 20 - 25.
45		*Cuspius Fadus* procurator, Rom.					
46		*Tiberius Alexander* procur. Rom.					
		Iudaea, Samar. Idum.	Galil. Peraea tetrarchia	Gaulon. Trachon. Batanaea, tetr.			
47		*Ventidius Cumanus*, procur. Roman.		*Claudius Felix*, procur. Roman.		Herodes moritur	47. Prob iter tertium Hierosolym. Concilium Apostol. Act. 15.
48						*Agrippa* minor, rex Chalcidis	
49							
50							
51					Lysanias moritur.		51. Prob. P. Athenis Act. 17.
52		*Claudius Felix*, procur. Romanus	*Agrippa minor*, antea rex Chalcidis, obtinet tetrarchiam Gaulon. Trachon. Batanaeae, quae olim Philippi fuerat, simulque tetrarchiam *Lysaniae*, Abilenem.			Aufertur Agrippae dynastia Chalcidis, et probabiliter ἐπαρχίᾳ Syriae additur.	52. Edictum Claudii Caes. de pellendis Roma Iudaeis Act. 18, 2. Paullus Corinthi.
53							53. Act. 18, 19 - 22.
54	*Nero*						54. P. iter Hierosol. quartum Act. 18, 22.
55							
76							Inter a. 54 et 60 ea, quae narrantur Act. 18, 23 - 21, 17, maxime c. 19 et 20, 31, vbi per triennium Ephesi adfuisse se testatur P.
57							
58							
59							
60							60. P. iter Hieros. quintum. In vinculis habetur. Act. c. 21 - 24.
61							
62		*Porcius Festus*, proc. Roman.					62. Paulli apologia coram Festo Act. 25 et 26.
63							63. P. Romam aduenit. Act. 28, 16.
64		*Albinus*, proc. Rom.					
65							65. Scripta a Luca Act. Apostolorum, quorum res narratae hic exeunt.
66		*Gessius Florus*, proc. Rom.	Agrippa minor regno adhuc praeest.				66 vel 67 Belli Iudaici initium.

tem

tem ſibi vindicare annitebantur. Eos autem ita compoſuit Auguſtus Caeſar, vt Archelao, Herodis M. filio natu maiori Iudaeam, Samariam et Idumaeam ſub ethnarchae titulo, fratribus autem Herodi Antipae Galilaeam et Peraeam, Philippo Gaulonitidem, Trachonitidem, Batanaeam etc. ſub tetrarcharum nomine diſtribueret. Et hi quidem tetrarchae, ille Sephori, hic Paneade ad fontes Iordanis imperii ſede fixa diutius regionibus ſuis praefuerunt. Archelaus autem, cuius tyrannidem diutius ferre nequibant Iudaei, ad Caeſarem delatus mox in exilium relegabatur Viennam, iamque Iudaea omnisque Archelai ditio in prouinciae formam a Romanis redacta adminiſtrabatur a Romanis procuratoribus, qui Caeſareae ſedem habebant, ſubiecti tamen poteſtati praeſidis Syriae, qui degebat Antiochiae. Ex his procuratoribus maxime inclaruit Pontius Pilatus, qui tamen de ſaeuitia apud Vitellium, tum Syriae praeſidem, poſtea Romanorum imperatorem accuſatus, et ipſe ſede ſua motus Romamque ad cauſſam dicendam miſſus eſt. Ab eodem Pilato etiam Philippi tetrarchia poſt huius mortem per biennium fere adminiſtrabatur, Pilato tamen expulſo, Herodi Agrippae (Actor. C. 12) concedebatur, id quod indigne ferens Galilaeae etc. tetrarcha, Herodes Antipas, incitante vxore Herodiade, illius Herodis Agrippae ſorore, vxoris fratrem Romae reum agit: ſed incaſſum; auditur enim rei apologia, et accuſator ipſe Lugdunum in exilium pellitur: ablataque eidem tetrarchia reo ipſi ſub titulo regis additur. Mox et Lyſaniae tetrarchiam, vicinam Abilenem, et tandem Iudaeam quoque, Samariam etc. quae procuratoribus eo vsque paruerant, obtinet idem Herodes Agrippa, ita vt omnibus iam prouinciis, quae Herodis M. olim ditioni fuerant ſubiectae, ſub Agrippae I nomine

imperaret. Quo defuncto (Act. 12, 23) dubitans Claudius, Rom. Imperator filio eius, Agrippae II (Act. 25), quem vt alumnum Romae fecum habebat, paternum regnum committere, procuratores denuo in Iudaeam mittit, qui non eas folum terras, quibus ante Herodem Agrippam praefuerant, imperio regerent, fed et illas, quae Herodi Antipae et Philippo tetrarchis paruerant. Poftea vero quam ad maturitatem aetatis peruenerat Agrippa minor, regnum Chalcidis in Syria adeptus eft, eoque ei rurfus demto, Gaulonitidis etc. tetrarchiam, quam olim Philippus obtinuerat. Caeterae regni partes procuratorum poteftati fubiectae manebant: atque ea imperii forma vsque ad bellum Iudaicum fibi conftitit.

Qui ex hac hiftoriae Iudaicae periodo in Act. Apoft. praecipue memorantur, hi ferme funt:

Tabella

Tabella genealogica Herodiadum,

quatenus ad intelligendos N. T. libros conducit *).

- HERODES I. MAGNVS
  - ARCHELAVS, ethnarcha Iudaeae, Idumaeae, Samariae.
  - HERODES II, ANTIPAS, tetrarcha Galilaeae et Peraeae.
  - PHILIPPVS, tetrarcha Gaulanitidis, Trachonitidis, Batanaeae.
  - ARISTOBOLVS ∽ BERENICE
    - HERODIAS
    - HERODES, rex Chalcidis
    - HERODES III, AGRIPPA I. ∽ CYPROS
      - AGRIPPA II seu minor.
      - BERENICE, vxor Herodis, regis Chalcidis, dein Polemonis, Ciliciae regis
      - DRUSILLA ∽ AZIZO, Emessenorum regi dein ∽ CLAVDIO FELICI, procuratori Romano.

*) Pleniorem vid. apud NOLDIVM in Iosephi editione Hauercamp. ad calc. Tomi II. Porro apud DEYLINGIVM in disputatione de genealogia Herodiadum, inserta eius Obseruationibus sacris part. II, n. 26.

1) Herodes ille Agrippa, quem, ſi Herodem M. primum, Herodem Antipam, tetrarcham, ſecundum nomines, haud iniuſte Herodem III dixeris, qui idem et Agrippa maior, ſeu Agrippa I audit, Herodis M. ex Ariſtobulo filio nepos. Recuperauerat is beneuolentia et fauore imperatorum Romanorum omnia, quibus auus quondam imperauerat. Inſigni ergo fuit et potentia et ſplendore (c. 12, 21), cuius nimio forſan amore correptus adulatoribus faciliores aures praebuiſſe videtur (v. 21, 22). Et quamquam intentiore legis auitae cuſtodiendae ſtudio et ardore latus videri vellet (c. 12, 1—3): tantopere tamen a priſcis inſtitutis, Ierinde atque omnes e domo Herodiadum, deflexit, vt ludis publicis, qui pro ſalute Imperatoris Caeſareae inſtituebantur, intereſſe non dubitaret (c. 12, 21). Res eius geſtas videſis apud Ioſeph. Antt. XVIII, 8 paſſim vsque ad XIX, fin. Bell. Iud. II, 10, alibi.

2) Agrippa II, minor, (Act. c. 25, 13 ſq.) maioris filius, diu Romae a Claudio in deliciis habitus, ob pueritiam tamen defuncto patri in regno totius Iudaeae ſucceſſor haudquaquam datus. Qui quum ex ephebis exceſſiſſet, patruo regi Chalcidos, cui et ipſi Herodis nomen, in regno ſucceſſit, poſtea autem, amiſſo illo regno, quod probabiliter ἐπαρχίᾳ Syriae addebatur, tetrarchiam illam, quam primo Philippus, et poſt Agrippae I mortem procurator Romanus imperio tenuerat, ſimul cum Trachonitide et Abila, Lyſaniae tetrarchia, adeptus eſt. Nihilo tamen minus, licet non niſi tetrarchia fungeretur, βασιλέως nomine ſalutatur c. 25, 13 (ſicuti et Herodes Antipas, tetrarcha, Matth. 14, 9, coll. Luc. 3, 19) magnoque et regio ſplendore incedit (c. 25, 23). Vir eruditus

eruditus fuiſſe traditur et in Paullum Apoſtolum ſatis aequus. Mentio eius iniicitur et in Peſachin fol. 107, 2; Vajikra Rabb. Sect. 3, fol. 147, 3; Sota fol. 41, 1. Vltimus fuit Iudaeorum rex, atque et Iudaico bello interfuit; eius res geſtas lege apud Ioſephum Ant. Lib. XIX, c. 7 vsque ad Lib. XX, fin. ſicuti eius regni fines apud eundem Bell. Iud. L. III, c. 2.

3) Berenice (Act. 25, 13) Agrippae II germana ſoror, primo nupta patruo Herodi, Chalcidis regi. Defuncto marito apud fratrem, qui in Chalcidis regnum ſucceſſerat, degebat; ſed quum rumor manaret, inceſtuoſam cum fratre conſuetudinem ab illa haberi. (Iuvenal. Satyr. VI, 155) nupta eſt Polemoni, Ciliciae regi, quem tamen mox, vtpote liberiori diſſolutiorique vitae aſſueta, deſeruit rediitque ad fratrem Agrippam II, quicum et Caeſareae apud Feſtum adeſt. Fertur autem ſplendidiſſimae formae fuiſſe, eiusque amore ipſum Veſpaſianum et Titum captos fuiſſe ait Tacit. Hiſt. II, 91 et Sueton. Tit. 7.

Ex procuratoribus Romanis autem in Act. Ap. memorantur

4) Clavdivs Felix, (Act. c. 23 et 24) Claudii Caeſaris libertus, frater Pallantis, quem ſumma apud imperatorem vi et auctoritate floruiſſe ex Tacito nouimus. Homo fuit ob libidinem, ſaevitiam ſuperbiamque ſatis famoſus (Tacit. Annal. XII, 54). Plures vxores duxiſſe dicitur, easque regia ſtirpe oriundas (Tacit. Hiſt. V, c. 9; Sueton. Claud. c. 28, vbi vid. Graev. et Erneſti), quarum duas nouimus, alteram Druſillam Romanam, Antonii triumuiri e Cleopatra neptem, et alteram itidem Drvsillam, ſed Iudaeam, Herodis Agrip-

pae filiam (Act. 24, 24), quam antea Azizo Emesenorum regi nuptam nefariis artibus pellexit, vt deserto marito, sibi nuberet, Ios. Ant. 20, 7, 2. Multa sane is praeclare in prouincia gessit (Ios. Ant. 20, 8, 5), latrones, seductores, pseudoprophetas, seditionem mouentes, vt Aegyptium illum (Act. 21, 38) coercuit etc. vt adeo non male de Iudaeis promeruisse dicendus sit, neque iniuria de eius κατορθώμασι loquatur Tertullus Actor. 24, 3. Verum iis, quae longe plura iniuste et crudeliter egerat, omnem hanc laudem mirum in modum attenuauerat (Ios. Ant. 20, 8, 5; Tacit. Annal. 12, 54 et Hist. 5, 9; Sueton. Claud. c. 28). Proinde postquam prouincia excesserat, multorum criminum a Iudaeis apud Neronem insimulabatur, luissetque haud dubie flagitiorum et scelerum poenas, nisi Pallante fratre intercedente imminenti exitio ereptus fuisset. Vide eius gesta apud Ioseph. Ant. XX, 6; Bell. Iud. II, 12. At prorsus alium se gessit

5) Porcivs Festvs, successor a Nerone Felici datus. Numquam, quod scio, de eo conquesti sunt Iudaei; imo multa in eorum commodum praeclare egit, sicariis terram purgauit, impostorem quendam γοητον oppressit, cum Agrippa II, Iudaeorum rege gratiam et amicitiam iunctissimam iniit, atque in caussa quadam cum Iudaeis priuata adeo mitem se et iustum praestitit, vt Romam proficiscentibus aduersariis nil impedimenti obiiceret, vbi et impetrarunt illi caussam. Eadem lenitate in caussa P. audienda, prouocatione eius ad Caesarem agnoscenda vsus est Act. 25, 11. 12. Vid. de eo Ioseph. Ant. XX, 7; Bell. Iud. II, 12, fin.

Omnis autem Palaestina Romanis a Pompeio armis superata Romanorum voluntate et imperio regeba-

regebatur, et quidquid Iudaeorum regibus magiſtratibusue ſplendoris aut potentiae ſupererat, debebatur Romanorum gratiae et beneuolentiae. Summo ergo ſtudio et aemulatione eam aucupabant Iudaeorum nobiles, in primis e ſtirpe regia principes, proficiſcebantur in vrbem, ſalutabant Caeſares, quin eo vsque adulationis procedebant, vt Romanos adeo mores patriae inueherent [51]. Neque repellebantur ab imperatoribus Romanis, imo magnam eorum nonnulli gratiam inibant, ornabantur poteſtate, ſingulis Palaeſtinae aut adiacentis Syriae, Abilenae, Chalcidis dynaſtiis praeficiebantur, quibus nomine atque auctoritate regulorum, tetrarcharum, ethnarcharum imperarent: aut totius adeo Iudaeae regnum ita obtinuerunt, vt regio nomine ſalutarentur ſed et arbitrio Caeſarum regno mouerentur.

Longe plurimum tamen valebant, et ni omnibus, at nobiliſſimis tamen Palaeſtinae partibus imperabant Romanorum procuratores [52]), ſedem habentes non Hieroſolymae, vbi tamen ad ſeditiones opprimendas Romana σπειρα (circa 600 hom.) in

51) Ita Act. 12, 21 ſacris ludis, quos pro ſalute Caeſaris Romani celebrabant Caeſareae, intererat Iud. rex. Herodes M. autem non ſine ſummo eorum dolore, qui auitas religiones ſanctius colendas vellent, aquilam Romanam auream ſupra maiorem templi portam dedicauerat. Ioſ. Ant. 17, 8. Bell. Iud. I, 21.

52) Omnes fere procuratores, ſi a pauciſſimis receſſeris, ob auaritiam ſuperbiam, crudelitatemque Iudaeis inuiſi erant, et de induſtria forſitan ſeueriores et acerbiores homines in Iudaeam a Romanis mittebantur, quia Iudaeorum gens ad tumultus concitandos procliuis ferebatur. Saepius quidem primores Iudaeorum dicuntur φοβεισθαι τον λαον Act. 5, 26 et paſſim in euangeliſtis.

in acropoli Antonia excubias cum chiliarcho agebat, ſed Caeſareae (Act. 23, 23; 25, 1), ἐπίτροποι proprie dicti, ſed, vt fieri ſolet, interdum et magnificentiore ἐπάρχων, ἡγεμόνων nomine ſalutati (Act. 23, 24; 26, 1), quod proprie Syriae praeſidi competebat, qui, Antiochiae degens, procuratores Iudaeae ſibi ſubiectos habebat, multumque ad Iudaeos vel leuandos vel affligendos conferre poterat, id quod Vitellius exemplo ſuo teſtificatus eſt, multum fauoris in Iudaeos, a Pontio Pilato oppreſſos conferens (Ioſ. Ant. 18, 6).

Sub hoc Syriae praeſide et imperatore Rom. ipſo ſummam illi procuratores poteſtatem, iusque vitae et necis exercuere: quae quidem ſumma poteſtas Iudaeis ipſis [53] adempta erat, vt quidquid maneret non niſi leuis potentiae priſcae vmbra habenda eſſet. Manebant quippe magiſtratus et honores ciuiles, ſenatusque in ſingulis ciuitatibus, neque impugnabantur leges ad religiones ſpectantes liberumque earum exercitium; ſupererant ſacerdotes, Pontifex maximus, ſummumque illud ſynedrium, maxima auctoritate inſigne.

Atque venerabilis hic conſeſſus, cuius et in noſtro libro creberrima mentio iniicitur, collectus erat ex primoribus nationis, aetate, ſapientia, litteris, honoribus etc. conſpicuis, vnde eius aſſeſſores

res

53) Scil. iis temporibus, quibus per procuratores regebantur. Nam regibus ſumma potentia tradita erat, neque transgreſſus potentiae fines eſſe dicendus eſt Herodes Agrippa, quod Iacobum Apoſtolum necauerit c. 12. At ſecus egerat Synedrium, Stephanum morti tradens, quam nonniſi procurator Rom. poterat infligere. Quid inde ad tempus mortis Stephani definiendum ſequatur, ſupra vidimus.

res audiunt πρεσβυτεροι, seu πρεσβυτεροι του λαου, του Ισραηλ, c. 4, 8, זקני העם; γραμματεις ob peritiam iuris, legis constitutionisque Mosaicae; αρχοντες, proceres, 4, 8. Inter omnes tamen assessores praecipue eminebant αρχιερεις, ex sacerdotali genere, ex του αρχιερατικου γενους, 4, 6, quibus cunctis praesidebat pontifex Max. eminentissimo sensu ὁ αρχιερευς, seu simplicius ὁ ἱερευς dictus, 5, 24 [54]). Non autem ex Palaestinensibus solum Iudaeis, sed et ex Hellenistis compositum fuisse illud collegium probabile est, saltem ex illis quoque, qui hellenisticum idioma probe callebant: neque enim aliter coram Synedrio caussam orare potuissent Hellenistae, vt v. c. Stephanus. At quoad placita admodum a se inuicem dissentiebant Synedrii assessores, siquidem maximam quidem, vt videtur (Cf. Lightfoot. ad Io. 9, 13), partem Pharisaeorum, sed permulti tamen iique saepe honoratissimi et Sadducaeorum sectae nomina dederant, c. 5, 17; qui quidem dissensus quantam perturbationem in rebus cognoscendis mouerit et confusionem, existimari potest, quare et Paullus ad se instanti periculo eripiendum eo vsus est prudentissime c. 23, 6 sqq. Maxima auctoritate pollebat synedrium non in Iudaeos Palaestinenses solum, sed, conniuentibus Romanis, et in illos Iudaeos, qui extra Palaestinam

 degen-

54) Non ergo est quod miremur, huic ἱερει subiici 5, 24 αρχιερεας, i. e. eos, qui vel antea eodem honore functi erant, vel ex αρχιερατικω genere ortum ducebant, (fere vt Rom. *viri consulares*). Caeterorum ἱερεων turba non videtur in eximio honoris gradu collocata fuisse, 6, 7; 4, 1. Caeterum locus classicus, ex quibus nationis membris collectum fuerit synedrium, adest c. 4, 5 sq.; Marc. 15, 1 etc. De vi ac potestate Synedrii in exteros Iudaeos cf. *Witsii* meletemata sacra, p. 16.

degentes prorſus ad alterius ditionem pertinebant, ſed et in remotiſſimis imperii Rom. partibus Synedrii ſtatuta ſanctiſſime venerabantur iuſſaque capeſſebant. Cognoſcebat hic ſenatus potiſſimum in iſtis cauſſis, quae ad legem Moſ., cultum numinis, templum, haereſeos crimen, falſos prophetas ſpectabant, ſicuti caeteri magiſtratus in cauſſis ciuilibus publicis et priuatis, ſed in neminem, niſi Iudaeum poteſtatem exercebat, adeoque ciuis Romanus, qui nonniſi Romanos iudices agnoſcebat, qualemque ſe profeſſus erat Paullus, nulla lege coram Synedrio comparere adigi potuit, 25, 9. Sed ne Iudaeos quidem morte plectere poterat, ſed flagellis tantummodo caedere [55]), vinculis conſtringere, in carceres coniicere. Tum deferendus erat reus ad procuratorem, qui cauſſam dicebatur *ανακρινειν, cognoſcere*, quo facto (nemo enim niſi antea auditus condemnabatur, 25, 16), ſi res ita ferebat, capitis damnare poterat procurator, vtpote ipſius Caeſaris perſonam ſuſtinens, 25, 19 [56]); ſed et permiſſum erat Romanis ciuibus, ante latam ſententiam, ſi forte iniuſtiorem timebant, aut ſi alterius arbitrio reos permittere velle procurator videbatur, ad Caeſarem

55) Romanum autem ciuem flagellis caedere, ne Romanis quidem magiſtratibus permiſſum erat, c. 22, 25 — fin., nullo intercedente diſcrimine, num origine an meritis ciuitatem adepti fuerint. Proinde de crudeliſſimo procuratore Geſſio Floro conqueritur Ioſephus B. I. 2, 14, quod *ετολμησεν ανδρας ἱππικου ταγματος μαστιγωσαι προ του βηματος, και σταυρῳ προσηλωσαι, ὠν, ει και το γενος Ιουδαιοι, αλλα γουν το αξιωμα Ῥωμαϊκον ην.*

56) Lex. Rom. de officiis procuratoris Caeſ. *Quae acta geſtaque ſunt a procuratore Caeſaris, ſic ab eo approbantur, atque ſi a Caeſare geſta ſunt.*

farem prouocare, 25, 11 [57]), neque iam fub procuratore erat reus, fed fub imperatore ipfo, quique poft hanc appellationem in reum fuo quidquam arbitrio egiffet procurator, ex lege Iulia plectebatur [58]).

Haec ferme fuit, quatenus ad librum noftrum pofteriorem maxime partem intelligendam facit, rerum Iudaicarum forma et effigies, haec oppreffae penitus gentis mifera et feruilis conditio grauiffimis illis temporibus, in quae cadit hic Lucae commentarius, proxime antecedentibus triftiffimos illos et turbulentiffimos annos, quibus nullum iam modum faciens Romanorum in Iudaeos crudelitas et fuperbia ad fatale illud bellum concitauerat feditiofos populi animos, quod totius regni interitu, incolarum internecione, et triftiffimo vrbis templique excidio exiiffe abunde nouimus.

Sed quum ea, quae adhuc expofuimus, ad illuftrandam rem noftram fufficere videantur, ne longius exfpatiemur in campum latiffime patentem, age ad exponendum commentarioque explicandum librum ipfum procedamus, fi pauciffima de variis partibus, in quas commodiffime difpefcere potueris librum, praemonuerimus. Verum et in eis diftribuendis fecernendisque varias admodum vias ingreffi funt interpretes: atque quum, quantopere ea, quae inde a Cap. 13 perhibentur, a prioribus discre-

57) Lex de appellationibus recipiendis: *Ante fententiam appellari poteft in criminali negotio* (*fc. ad Caef.*), *fi* (*fc. iudex*) *contra legem hoc facit.*

58) Lege Iulia de republ. *condemnatur, qui aliqua poteftate praeditus ciuem Romanum ad imperatorem appellantem necauerit, verberauerit, in publica denique vincula coniecerit.*

discrepent, neminem facile praeterire poſſit, permulti iam binas libri partes agnoſcere ſuaſerunt, alteram, quae antiquiorum Apoſtolorum, inprimis Petri, alteram, quae Paulli ad promulgandum euangelium conamina exponeret. Aliam viam ingreſſus Ven. Bolten primo, quae ante Lucae cum Paullo congreſſum c. 1 — 16, 10, dein, quae poſt eundem acciderint, exponere mauult; id quod idcirco minus placet, quia, quae iam inde a c. 13 narrantur, eundem ſeruant colorem, qui in c. 16 ſq. conſpicuus eſt. At Ven. Thies quatuor potiſſimum partibus librum vult effici 1) introitu c. 1. 2) origine eccleſiae neoiudaicae c. 2 — 9; 3) eiusdem inter proſelytos propagatione c. 10 — 12; tandemque 4) chriſtianae eccleſiae apud ethnicas gentes incrementis c. 13 — fin. In qua quidem diſtributione displicet, vnum eundemque coetum duplici nomine neoiudaicae et chriſtianae eccleſiae nuncupari (neque enim video, qua ratione inducti id ſegregemus). Tum plura haud dubie capp. 2 — 9 et inde vsque ad c. 12 perhibentur, quam eccleſiae origo et propagatio inter proſelytos, quod cuilibet ſatis, opinor, perſpicuum erit. Quapropter, ſi librum, qui a capite ad calcem id agit, vt quae rei Chriſtianae poſt magiſtri diſceſſum vel ſecunda vel aduerſa acciderint, ediſſerat, in partes ſubdiuidere velimus, fontium in primis, vnde Lucas hauſit, ratione habita, ita diſtribuamus, vt poſt prooemium, quo priori commentario poſterior annectitur, c. 1, 1 — 14, *primam* partem illam dicamus, in qua ex aliis ſcriptis monumentis potiſſimas narrationes ſuas expreſſit auctor, c. 1, 15 — c. 12, *alteram* autem illam, in qua, quae ipſe praeſens vidit aut ex ore Paulli cognita habuit, memoriae tradit. Ordo, quo expoſitae res ſe excipiunt, hic ferme eſt;

Poſt

Poſt prooemium, aſcenſionem I. C. enarrans, atque vsque ad v. 14 perductum, auſpicatur narratio a

1) ſublectione Matthiae Apoſtoli in proditoris Iudae locum, cap. 1, 15 — fin. Iam ſequitur

2) auguſtiſſimum illud phaenomenon in celebrando feſto pentecoſtali Apoſtolis apparens, effectusque, quem ad animos hominum Chriſtianismo conciliandos protulerit, c. 2. Excipit

3) Sanatio claudi per Petrum Apoſtolum, et quae eam ſubſequuta ſint tam incrementa chriſtiani coetus, quam perſecutiones Apoſtolorum. Cap. 3—4, 31.

4) Narratio de morte Ananiae, cui nonnulla explicationis cauſſa praemittuntur, cap. 4, 32 — c. 5, 11.

5) Grauior perſecutio Apoſtolorum, per Synedrium c. 5, 17 — fin.

6) Hiſtoria Stephani cum antecedentibus ſubſequentibusque, c. 6 — c. 8, 3.

7) Multis perſecutionibus poſt Stephani mortem affligitur chriſtianorum ſocietas, ſed nihilominus tamen altiores indies radices agit. — Philippus diaconus Samaritanis euangelium commendat. Petrus et Ioannes Apoſtoli conuerſos confirmant, Simonem praeſtigiatorem profligant. — Philippus eunuchum Aethiopem nouae chriſtianorum familiae adducit. — Saulus, grauiſſimus chriſtiani nominis inſectator ipſe ad chriſtiana caſtra tranſit. c. 8, 3 — c. 9, 31.

8) Petrus Hieroſolyma profectus in caetera Palaeſtina euangelium promulgat, Lyddae, Ioppae, Caeſareae, reditque in vrbem c. 9, 32 — 11, 18.

9)

9) Continuatur hiſtoria de propagato Chriſtianismo etiam inter gentes verſus Occidentem et Septentrionem c. 11, 19 — fin.; c. 12, 24. 25.

10) Petrus grauiſſimo vitae periculo mirabili modo eripitur. c. 12.

11) Saulus, iam Paulli nomine appellatus, magnum illud iter ad gentes conuertendas ſuſcipit, variisque viciſſitudinibus iactatus, Hieroſolymam redit, in vincula coniicitur, accuſatur, atque ad cauſſam dicendam Romam ad Caeſarem, ad quem prouocauerat, mittitur. Cap. 13 — cap. 28. Quae quidem itinerum etc. viciſſitudines, quo ordine ſe exceperint, ſigillatim deinceps percenſebimus.

ACTA

ACTA APOSTOLORVM.

PARS PRIOR

CAP. I — XII.

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Cap.
Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, I, 1
ἄχρι

VARIAE LECTIONES.

Variat inſcriptio potiſſimum in eo, quod in quibusdam Codd. additur nomen Λουκα (Cf. proleg. not. 3.), adiecto vel cognomine αποστολου vel ευαγγελιστου, vel attributo ἁγιου, ενδοξου, πανευφημου etc. Caeterae variationes minoris momenti habendae ſunt.

Panditur rerum commemorandarum ſcena repetita denuo et luculentius expoſita aſcenſionis I. C. hiſtoria, quam in euangelii fine pauciſſimis tantummodo delibauerat auctor. Ita priori illi commentario ſcite annectitur alter hic poſterior. Extenditur autem narratio vsque ad v. 14. Siquidem, attexta v. 1-3. orationis tela, 1) colloquia Chriſti cum diſcipulis proxime ante digreſſum habita v. 4-8, 2) abitus in coelos ipſe v. 9-11, et 3) quae eundem ſubſequuta ſint, exponuntur. Μεν ex elegantia Graeca ponitur, etiamſi nullum ſequatur δε. Λογος *liber* (vt ספר ab enarrando dictus), quo narrantur res geſtae. Ita דברי ſaepius de libris hiſtoricis, vt 1 Paralip. 29, 29. Sed et perinde apud optimos Graecos, vbi λογοποιος eſt *hiſtoriographus*, Xen. Cyrop. 8, 5, 13. Cf. Raphel. ex Polyb. ad h. l. Περι παντων noli nimis vrgere. Ηρξατο ποιειν pleonasmus pro ſimpliciore εποιησε, Gen. 2, 3; Act. 11, 15. Saepe de actu completo adhibetur vox αρχεσθαι, Glaſſius Grammat. ſacra Tract. 3. cap. 3. Subtiliorem ergo ſe praeſtare videtur b. *Morus*, explicans: *inde ab initio vsque ad mortem*. — De Theophilo autem vid. Prolegom. not. 2.

2 ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύ-
3 ματος ἁγίου οὓς ἐξελέξατο ἀνελήφθη· οἷς καὶ παρ-
έστησεν

v. 2. Εντειλαμενος sc. ενταλματα, περι της αυτου διδαχης, quod omiſſum eſt. Caeterae voces expeditae ſunt. Sed offendunt inſerta ους εξελεξατο et τα: δια πνευμ. αγ. Quodſi locum ſanum eſſe, nullaque addita gloſſa corruptum dicamus (mihi tamen alterutrum ab aliena manu additum videtur), equidem τα: δια πν. αγ. ad ους εξελεξ. traxerim, commate poſt αποστολοις poſito. Conſtructio enim: δια πν. α. ους εξ. pro faciliori: ους εξ. δ. π. α. ſatis frequens eſt. Selegit 12 illos pro diu. vi, quae eum inhabitabat, ex qua ingenia eorum, qui ad tantum opus maxime idonei forent, optime poterat dignoſcere. Sin ad εντειλαμενος alii, alii ad ανεληφθη trahunt τα: δια π. α., vbique impediunt et frigent inſerta ους εξελ. Neque cum aliis δια pro περι (quod attinet ad) accipiemus, refragante linguae vſu.

v. 3. Senſus adhuc erat: *primum commentarium vsque ad adſcenſionem I. C. deduxi.* Pergendum erat: *alterum hunc de eis quae poſt eam geſta ſunt continuabo.* Sed ſupprimit ea Lucas vocibusque αποστολοις et ανεληφθη adductus ad rem ipſam ſenſim progreditur. Παρεστησε i. e. απεδειξε *comprobauit ſe, legitimirte ſich.* Ζωντα μετα το παθ. iunge arctiſſime, *poſt mortem adeo rediuiuum*, vt παθειν etiam το αποθανειν exprimat. Πολλ. τεκμηρ. *multis iisque certiſſimis ſignis* ad conuincendos incredulorum animos, e. gr. Luc. 24, 39 ſq.; Io. 20, 14; Act. 10, 41. De apparitionibus I. C. poſt reſurrectionem intell., non de miraculis, quae non tam τεκμηρια, quam σημεια audiunt. Δι' ημερ. τεσσαρ. ſc. *interdum per illud 40 dierum ſpatium.* Βασιλ. Θεου. De nouo rerum ordine, quem Deus per Ieſum, vt Meſſiam, in terris reſtitutum voluit, de quo ante mortem toties cum eis collocutus erat, et poſt reſurrectionem eo curatius docere poterat diſcipulos, quo firmioribus reſurrectione ſua munitus ille erat praeſidiis. Notio βασ. Θ. euoluenda eſt ad euangeliſtas. Cf. Koppii Exc. I. ad Theſſal. Caeterum comma illud ſiue ante τα: εκ πολλ. τεκμηρ. ſiue poſt ea, ſiue denique poſt δι' ημ. τεσσ. ponatur, ſenſum non multum mutabit.

ἔστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις δι' ἡμέρων τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσο- 4
λύμων

VARIAE LECTIONES.

v. 4. Συναλιζομενος. Vera ſine dubio et genuina haec lectio. Sed codd. 23 ap. Wetſt. et Griesb, 3 ap. Matth. 1 ap. Birch. patres et Verſſ. nonnull. habent συναυλιζομενος, *vna commoratus et quaſi contubernio cum illis vſus.* Praefert lectionem et acriter propugnat Wetſtenius, eadem forte de cauſſa, ex qua in codd. illos irrepſit. "Quis enim ferat, ait Wetſt., Ieſum *primo* apparuiſſe diſcipulis, οπτανομενος v. 3, *deinde* eos congregaſſe?" Verum v. 4. ad aliud, idque ſerius tempus pertinet, illum diem puta ipſum, quo in coelos euectus eſt Chriſtus, quum οπτανομενος v. 3 ad omne illud temporis interuallum ſpectet. Praeferatur ergo lectio vulgaris vt difficilior (Cf. Mill. prolegom. §. 916.), cui, ſi malueris, et ipſi eundem indere poteris ſenſum, qui ineſt voci συναυλιζομενος. Sed conſtruenda quoque erat vox συναυλιζομενος cum datiuo, qui non aeque commode omittitur, atque accuſatiuus, qui iungitur voci συναλιζομενος. Reiiciatur ergo lectio συναυλ. ſicuti et illa, συναλισκομενος μετ' αυτων, vna cum eis ſumtum faciens, i. e. vitam degens, nec non coniectura Hemſterhuſii συναλιζομενοις.

v. 4. Adhuc de conuerſatione Chriſti cum diſcipulis poſt reſurrectionem omnino: iam de illa agitur, quam ipſo aſcenſionis die egerat. Καὶ, *Und einſtmahls.* Συναλιζεσθαι vox et ap. Xenoph. Ioſeph. occurrens (ab aduerbio ἁλις *abunde, confertim*) eſt *congregari.* Verbum medium, ſuppl. αυτους, niſi durius paſſiue *collectus eſt ipſe vna cum diſcipulis* dictum malueris. Heſych. συναθροισθεις, συνεχθεις. Nondum hic in ſcirpo quaerere Wetſtenium, vid. varr. lectt. ex cuius mente nonnulli, qui aliam tamen illam lectionem συναυλιζομενος minus probant, eodem fere ſenſu dictum volunt συναλιζομενος quo dictum fuiſſet συναυλ., vt innuat conuictum, a) *conueſcens.* Schol. Cod. h. ap. Matth. explicat per κοινωνῶν ἁλων, τραπεζης. (Ita et Bolten) b) *familiari conſuetudine vſus* omnino. Cf. Valkenar. annotatt. critt. in loc.

λύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν
5 τοῦ πατρὸς, ἥν ἠκούσατέ μου· ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβά-
πτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι
ἁγίῳ

loc. quosd. N. T. ad calcem orationum Hemsterhusii p. 369 sq. Minus recte vertunt alii *frequentans eos*, rectius alii *conueniens* cum illis. — Congregatio illa facta est aut continuo in monte oliuarum, aut, vt S. V. *Paulus* opinatur, *Commentar. über das N. T.* Th. 3. p. 929. primo Hierosolymis, vespertino ad coenam tempore, fere vt in Paschali illa coena, qua peracta ad oliuetum eos deduxit. Ἀπο Ἱεροσολ. Hinc ergo tanquam e centro in omnes terrarum partes exire noui luminis radios voluit I. Luc. 24, 49; Io. 4, 22; (Ies. 2, 3). Ἐπαγγελιαν του πατρ. i.e. πνευμα επηγγελμενον et a patre expetendum. Io. 14, 16; 15, 26 sq. Ηκουσατε μου. Subitus ex oratione indirecta in directam transitus, multis scriptorr. e. gr. Xenophonti satis familiaris.

v. 5. Βαπτιζεσθαι 1) indicat: *mergi* 2) exprimit abundantiam et plenam copiam rei alicuius, *penitus imbui aliqua re* (τινι et εν τινι) *et circumdari*, sic Lat. *mergi* calamitatibus, negotiis etc. Speciatim in N. T. de solemni illo aqua ablauandi ritu adhibetur, qua ad Messianum regnum accessuros inaugurabat Ioannes baptista et inauguratos voluit Iesus ipse Matth. 28, 19. Huius ritus ratione habita et de *larga* πνευματος ἁγιου donatione, quo quasi perfundebantur, mergebantur Apostoli, tropice adhibetur. Caeterae verbi significationes huc non pertinent. Πνευμα ἁγιον diuinum illud principium, quod mouet, regit, tuetur etc. quemlibet nouae reipublicae christ. ciuem. Cf. Excurs. 4 Sens. *Vestra inauguratio grauior, fortior et magnificentior erit, quam ea, qua homines et me ipsum ad Iordanem inaugurauit Ioannes.* Quaerendum, quo pacto haec cohaereant cum v. 4? Sunt, qui ὁτι *caussaliter*, sunt qui *declaratiue* explicent: Hi το: ὁτι vertunt *quod*. "Expectate, donec rata fiant promissa, quae vobis dedi, ea nimirum, quod vos non aqua, sed πν." etc. Illi tamen melius ὁτι reddunt *namque*: "Expectate etc. nam vere rata fient, atque, vt Ioannes aqua, ita etc." Diserte ergo narrat

ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Οἱ μὲν οὖν 6
συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες· κύριε, εἰ ἐν
τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ
Ἰσραήλ; Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς· οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶ- 7
ναι

arrat Lucas, haec verba,
uibus similia, pleniora ta-
nen, dixerat et Ioannes
aptista Matth. 3, 11; Marc.
, 8; Luc. 3, 16; Io. 1, 26,
Iesu ipso proxime ante
bitum enunciata esse, id
uod infra ad c. 11, 16, ad-
ibebitur.
v. 6. Εν τῳ χρονῳ τουτῳ
el: hac *in terrestri vita*
עולם הז oppos. הבא), vel:
unc, iam, hoc ipso tem-
ore praesenti. Αποκαθιστα-
ειν. Verbum de ciuitatibus
onstituendis maxime adhi-
eri solitum. Polyb. IX, 30.
πατριον αποκατεστησε πολι-
υμα. H. l. tamen forte non
m de instaurando Israeli-
rum regno dictum puto
in pristinum statum re-
ituendo: maius enim et
xcellentius regnum, quam
ifcum fuerat, exspecta-
nt; sed omnino esse: *con-*
ere, fundare, perficere, τε-
ιωσαι, vt Hesych. explicat.
et huius versiculi cum
ntecedente nexum specta-
eris, existimabis, *vel* aliud
c induci conuersationis
biectum longiore post pro-
issa Iesu v. 4 et 5. promul-
ita interuallo ab Apostolis

prolatum, *vel:* eodem ipso momento discipulos parum attendisse ad promissa Iesu, suique nimis studiosos id tantum curasse et quaesiuisse, quid de regno exspectandum haberent, *vel* denique ipsa promissa Iesu v. 5. ita a discipulis esse intellecta, ac si de isto regno dicta essent: auide ergo arrepta fuisse et hanc produxisse quaestionem. Posterius placet. Dixerat Iesus: *ου μετα πολλ. ἡμ. ταυτας*. Excipiunt Apostolis: Siccine tandem *εν τῳ χρ. τουτῳ* i. e. *nunc, his ipsis diebus* instaurabis etc. — Male autem indignationem Apostolorum expressum credit Lightfoot: "Itane *nunc* regnum restitues Iudaeis illis, qui te cruci affixerunt etc." Impensissimum potius desiderium eorum exprimit, seu, si id minus placet, dubitationem, illo tempore, quo propinquum regni interitum omnia minabantur, de instauratione eius et perfectione sermonem esse posse.

v. 7. *Χρονους η καιρους* synonym. nisi argutari velis.

 Dan.

καὶ χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ
8 ἐξουσίᾳ· ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ
ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες
ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμα-
ρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.
9 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ
νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Και

Dan. 7, 12. Ita et ap. Graecos, e. gr. Demosth. Εθετο i. e. constituit, destinauit, שׂם. Εν i. e. δια, *vermöge*. Matth. 21, 23. Obscura haud dubie responsio, qua tamen de industria Iesus vsus videtur, tum vt longius cogitatione rem persequerentur discipuli ipsi, tum ne cui ad seditionem concitasse animos ipse videretur.

v. 8. Αλλα *genug*. Hoc vobis sufficiat, quod v. 5. promisi. Επελθοντος. Deus, diuinumque numen, maiora solitis per homines effecturum, praesentius adesse et quasi aduentare dicitur, ex notiss. anthropomorphismo. Caeterum arctiss. iungo c. δυναμιν, neque cum quibusdam genetiuos absolutos hic inuenio (commate post δυν. posito). Μαρτυρες μοι etc. me Messiam extitisse, de quo vates cecinerant, dictisque et factis me talem comprobasse. En autem ordinem, quo christiana religio promulganda, hic dicitur et vere promulgata est. Egressum enim Hierosolyma euangelium caeteram Iudaeam peruasit (Act. 8, 1.) dein Samariam (8, 5.) et tandem penetrauit ἑως εσχατου της γης (c. 8 sq.), quod non de extremis Palaestinae tantum modo finibus accipiendum est vt Ies. 45, 22, sed de omni terra, in qua tam Iudaei degebant quam gentiles, Matth. 28, 19; Marc 16, 15.

v. 9. Επηρθη *sursum sublatus est*. Durius videtur synonyma haec habere cum eis, quae Luc. 24, 50. dicuntur επαρας τας χειρας αυτου, vt habere videtur S. V. *Paulus Comment. üb N. T.* Tom. III. p. 930. "Angustior discipulis et sublimior visus est magister." Νεφελη. *Nube intercedente disparuit*. Exprimitur hoc tum illud, vere disparuisse Iesum, tum celsiorem eum sedem occupasse, siquidem nube

Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου 10
αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν
ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί 11
ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς
ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσε-
ται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν
οὐρανόν.

Τότε

nubes erant numinum ſedes. Exod. 24, 18. Ioſ. Antt. 4, 8, 48. Sedes autem aliqua proprie dicitur ὑπολαμβανειν quem, cui verbo notio *ſuſcipiendi*, et ob addita απο των οφθ. etiam *auferendi, ſubducendi* ineſt.

v. 10. Εις τον ουρανον iunge cum ατενιζοντες non cum πορευομενου. Ανδρες δυο — λευκη Simile phaenomenon, atque poſt reſurrectionem dubitantibus apparuerat, Marc. 16, 5; Luc. 24, 4. Atque quum ibi in locis parallelis Matth. 28, 2, et Io. 20, 12, diſerte affirmetur, angelos apparuiſſe, recte forſan concludimus, etiam hos viros ab auctore pro angelis haberi, et ita intelligi ſe velle Lucam. Atque ſicuti ibi feminarum, ita h. l. diſcipulorum, neſcientium, quid Ieſu acciderit, dubitationem et απορια̃ν ſoluiſſe dicuntur illi diuinitus miſſi nuncii.

v. 11. Verba ſunt expeditiſſima. Bina autem a nuncio div. hic edocentur Apoſtoli: 1) in coelos ſublatum eſſe Ieſum, quem circumſpiciendo quaerebant, 2) pari modo eum e coelis rediturum. Sed incaſſum in vocibus οὑτως, et ὃν τροπον argutati ſunt intt. ad inueniendum ſpecialius aliquod tertium comparationis, e. gr. aeque in nubibus, in forma humana, aeque glorioſe, aeque hic circa montem oliuarum etc. Quin haeſitarunt in eo, quod reditus I. C. in 1 Theſſ. 4, 16, 17; 2 Theſſ. 1, 7. 8. aliter prorſus delineatus ſit, atque hic abitus. Induxit adeo hoc dubium nonnullos, aut pro οὑτως legere οὑτος, aut poſt ουρανον ponere interrogandi ſignum: "An putatis, pari modo eum rediturum? Minime vero." Nos vero nolimus argutari, neque pro humana Chriſti natura argumentum hinc petere. Tertium comparationis eſt nullum aliud, quam

 rei

12 Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ
καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαβ-
13 βάτου ἔχον ὁδόν. Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ
ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰά-
κωβος

rei veritas: aeque vere, ac abiit, redibit I. ad inaugurandum regnum Meſſianum. Hoc vnum ſufficiebat Apoſtolis (v. 6.), το: πως autem parum curabant. Caeterum de παρουσια Chriſti ad euangeliſt. rectius exponetur. Cf. de nobiliſſimo hoc in Iudaeorum Chriſtologia loco *Hartmann Blicke in den Geiſt des Urchriſtenthums*, Düſſeld. 1802, S. 86-137.

De omni autem re mirabiliter hic narrata ſufficient, quae allata ſunt, ad mentem auctoris intelligendam: plura enim in commentario non quaerimus. Quid tamen de omni phaenomeno, inſignioris huius I. C. exaltationis (Phil. 2, 9-11.) documento iudicandum ſit, in Excurſu I. differemus.

v. 12. Ορους-Ελαιωνος. Notiſſimus ex euangeliis Ieſu ad preces faciendas etc. ſeceſſus. Hic ergo et poſtremum cum diſcipulis colloquium habuit, atque hinc in coelos ſublatus eſt, non repugnante Luc. 24, 15, vbi non *vsque ad* Bethaniam, ſed viam, quae *verſus* Bethaniam tendit (in qua via ſitus erat et mons) diſcipulos duxiſſe legitur I. C. Σαββατου οδον εχον, diſtans (pro απεχον) circiter 2000 paſſuum aut 7 ſtad. Plus enim ſpatii die ſabbathi non conficere licuit Iudaeis, interminantibus non quidem Moſaicis inſtitutis, ſed maiorum placitis, fortaſſe ob Exod. 16, 29. Cf. Ioſeph. Ant. 8, 20, 6. Hieronym. epiſt. 151. ad Algaſiam. Nec impedit, Ioſ. B. Iud. 6, 3, affirmare, 6 tantummodo ſtad. ab vrbe diſtare montem, quia alia eius pars longius aberat alia, adeoque promiſcue illud ſumitur. Caeterum addidit haec Lucas, vt edoceretur Theophilus, qui id ignorabat.

v. 13. Υπερωον ſc. οικημα, עליה. Certum quoddam conclaue in ſuperiori parte aedium, ſummoque tabulato, quod fere in omnibus aedificiis publicis et priuatis ex Graecorum orientaliumque architectura adornatum erat, ad confabulandum, coenandum, ambulandum, meditandum, preces faciendas, quibus adhibendis

κωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ

bendis et nunc poſt diſceſſum tanti magiſtri nil antiquius habebant Apoſtoli. De ὑπερῴῳ templi Hieroſolym. vid. Ioſeph. Ant. 15, 5. et de oeco omnino Selden. de ſynedr. Hebr. p. 1279; Vitringa de Synag. Vet. 1, 6. In ſcriptor. Graecis ſaepiſſime occurrit. — Quaeritur num intelligendum ſit ὑπερῷον templi an priuatae alicuius domus. Prius placet multis, veluti Hammondo, Schöttgenio, Krebſio obſſ. Flav. ad h. l. ob. Luc. 24, 53; Act. 2, 46. Sed plerique rectius de priuatarum aedium conclaui loqui auctorem volunt; neque enim in templo bene potuerant καταμενειν, quod ſtatim ſequitur, id quod indubie interminati fuiſſent templi praefecti. Plura vid. in Excurſ. 2. Καταμενοντες. Antea quidem non ſemper Hieroſolymae degebant diſcipuli cum Ieſu magiſtro, ſed tantummodo circa feſtos dies. Iam vero, quum vetuiſſet Ieſus v. 4, relinquere vrbem, redeuntes in domum, vbi per illos dies degere conſueuerant, in longius tempus eam conducebant, idque expreſſum credo per voces οὐ ησαν καταμενοντες, *welches ſie nun auf längere zeit gemiethet hatten.* Erat ibi quaſi priuata ſynagoga Galilaeorum I. C. diſcipulorum, in qua venerabile mox Apoſtolorum collegium conſtitutum fuiſſe videbimus. Ὅ τε Πετρος etc. catalogus Apoſtolorum, qualis et in euangeliſtis, Matth. 10, 2-4. Marc. 3, 15-19; Luc. 6, 14-16, vbi de eis fuſius agendum eſt. Ιακωβος, ſc. maior, Zebedaei filius, qui C. 12, 2. ab Herode Agrippa gladio interemtus legitur. Ιακωβος Αλφαιου, alias et Iacobus minor, qui Act. 15, 13. loquitur, magna apud Apoſtolos auctoritate pollens. Cf. S. V. *Pott* Proleg. epiſt. Iacobi, et *Gabler* de Iacobo epiſtolae eidem adſcriptae auctore, Altorf 1787. Σιμων apud Matth. 10, 4. κανανιτης vocatur, forte a קנא (*zelo plenus fuit*) h. l. ζηλωτης ob inſigniorem animi ardorem. Ιουδας Ιακωβου ſc. *frater*, quod et addit Arabs et Iudas ipſe Epiſt. v. 1. Cf. Schöttg. ad Lamb. Bos ellipſ. Gr. p. 10. Perinde et Luc. 6, 16. A quibusdam tamen, veluti Syro, falſo explicatur: *filius* Iacobi. Non inutile autem erat, repetiiſſe Apoſtolorum recenſum,

14 καὶ Σίμων ὁ ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου· οὗτοι
πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προ-
σευχῇ — καὶ τῇ δεήσει: σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ
μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Καὶ

VARIAE LECTIONES.

v. 14. Και τη δεησει. Abſunt haec in grauiſſimis codd. aliisque teſtibus vtriusque familiae, a Wetſtenio et Griesb. enumeratis, ABCDE, Syrr. Arab. Copt. Aeth. Armen. Vulg. Ital. etc. vnde et ex textu proſcripſit S V. Griesb. — Ex occidentali recenſione in textum inuecta videntur.

recenſum, quo facilius in mentem reuocare poſſet Theophilus, quinam Apoſtoli poſt Iudae proditoris diſceſſum manſerint, effecerintque primum illud nouae ſocietatis corpus, cui plura indies membra ſe iungebant.

v. 14. Ὁμοθυμαδὸν יחד *ſummo animorum conſenſu*, ſaepius in hoc libro occurrit, non tamen alibi in N. T. ſed paſſim apud LXX. Προσευχη non ſolum preces publicis in congregationibus Deo adhibitas, ſed etiam omnia conamina, quibus amplificandae Dei rerumque diuinarum cognitioni ſtudebant, indicat, fere noſtrum *ſtudiren*, *meditiren*, (infr. c. 6, 4.). Γυναιξι non ſuis ſolum vxoribus, quod opinati nonnulli addunt: και τεκνοις, ſed et illis mulieribus, qui Chriſto praeſto fuerant, Matth. 27, 55; Luc. 8, 2. 3. quarumque plures et morti Ieſu et vacuo reſuſcitati ſepulchro adſtiterant, Luc. 24, 10. Hae ergo et ipſae ſe iunxerant diſcipulorum ſodalitio idque eo conuenientius, quod ipſa aderat Μαρια μητ. Ιησου, quam inde ab effato I. C. Io. 16, 26. 27. ſemper ſecum degentem habebat Ioannes. Illius autem h. l. poſtrema mentio fit, neque ergo de eius morte (aut apotheoſi) quidquam nobis innotuit. — Haud praeter rem accidit, vt τῃ προσευχῃ προσκαρτερουντας ſe praeſtarent Apoſtoli, et diu noctuque conſiderarent, quantum muneris ſuſcepiſſent, idque agerent, vt in cognitione rerum div. redderentur perfectiores indies, numinique maxime in iſtis temporum aduerſitatibus impenſiſſimas ad id aſſequendum preces, gratias-

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν 15
μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν· (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ
τὸ

gratiasque adhiberent. Nolimus tamen inde ad preces ſine vlla remiſſione animi Deo fundendas nimia concludere.

---

v. 15. Adhuc Lucas erat loquutus, alterumque hunc hiſtoriarum chriſtianarum librum repetendis et copioſius exponendis eis, quae iam in primo libro circa finem breuiter perſtrinxerat, priori attexuerat. Iam inſit narratio libri poſterioris ipſa, excerpta et efformata ex antiquioribus documentis, Syriaco probabiliter idiomate conſcriptis. Quae autem ab hoc loco vsque ad C. 2, 41 ſequuntur, expreſſa probabiliter ſunt ad monumentum illud, quod πραξεις Πετρου inſcribebatur. Aliam iam hinc dictionem inuenies, pluribus Hebraismis aſperiorem, mitigatam tamen ibi, vbi Lucas ipſe loquitur aut, quae ex documento depromit, ſua facit.

Sufficitur in proditoris locum alius Apoſtolus. C. 1, 15 - fin. quod quantopere neceſſarium ſit, quum oratione demonſtraſſet Petrus v. 16 - 22, Matthias ſorte legitur. c. 23 - fin. In Και εν ταις ἡμ. ταυτ. et ἐν μεσῳ των μαθητ. ſtatim Hebraismos agnoſces. Μαθηται ſunt tam 11 praecipui illi diſcipuli, quam omnes, qui eis ſe iunxerant: non ergo eſt, quod legamus c. quibusd. ἀδελφων. Ονοματων. *Nomina* pro *hominibus*, vt Apocal. 3, 4; 11, 13 et ap. profanos quoque, vid. Wetſt. Sine cauſſa ergo nonnulli emendant ἀνδρων. Επι το αυτο. Et hoc, ſicuti prius illud ὁμοθυμαδον ſaep. in libro noſtro occurrit cf. 1 Cor. 11, 20. innuens vel 1) eodem tempore, ſimul, vel 2) in eundem locum (ita Heſych.) ſubaudi χωριον, vel 3) in eundem finem. Mihi poſterius vtrumque ſimul indicatum videtur. Et hac phraſi, ſicuti τῳ: ὁμοθυμαδον Hebraicum יחד reddunt LXX, vt Pſ. 2, 2. Οχλος - ἑκατον εικοσι. Plures ſe aggregaſſe ſocietati illi Galilaeorum diximus, ex Iudaeis proſelytisque, Hieroſolymitanis et exteris, qui feſto tempore in vrbe aderant. Hi modo frequentiores modo parciores conſeſſui intererant. Accidit illo die, quo Apoſtolus ſufficiendus erat, vt numerum centenarium excederent.

v. 16.

16 τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσι). Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει
πληρωθῆναι τὴν γραφὴν — ταύτην:, ἣν προεῖπε τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαυὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ
17 γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν· ὅτι
κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς
διακονίας.

VARIAE LECTIONES.

v. 16. Ταυτην deest in ABC, 4 aliis 1 ap. Matth. et pluribus vtriusque familiae versionibus. Interpretamenti caussa additum videtur, lectioque breuior erit praeferenda.

v. 16. Oratio Petri ipsa, bipartito diuidenda: a) deseruit nostrum conuentum perfidus Iudas v. 17-19. b) ergo alium sublegamus necesse est v. 20-22. Πνευμα ἁγιον. Ei enim attribuitur omne effatum γραφης, vt στομα enunciantis nonnisi instrumenti instar haberi possit. Δαυιδ. Praemonet nonnisi h. l. Petrus, se loca quaedam de Iuda proditore e Dauide allaturum: ipsa autem v. 20. demum afferuntur. Sunt quidem, qui iam h. l. ad Ps. 41, 9. 10. respici volunt, sed frustra, credo, quia nulla verba adducit, vnde pateat, etiam illum locum menti obuersatum fuisse.

v. 17. Κληρος sors 2) quodcunque sorte et 3) quod omnino accipimus et possidemus. Κληρος διακονιας ergo pro διακονια ipsa, munus apostolicum. Verbum λαγχανειν proprie quadrat voci κληρος, sine qua et positum est Luc. 1, 9. Ταυτης vel: *huius eiusdem muneris apostolici quo et nos fungimur*, vel, quia aerario praefectus fuerat Iudas, δεικτικως, oculis forte ad aerarium directis, *huius muneris administrandi aerarii*. Prius placet. Cf. ad v. 21. — Sed quid sibi vult illud ὁτι in fronte versiculi? quomodo antecedentibus haec nectuntur? Otiosum esse illud ὁτι non equidem dixerim: sed rationem addit, quare et de Iuda enunciata V. T. effata rata fieri debeant: siquidem erat vnus nostrum, vnus των περι τον Messiam: atqui omnia, quae de Messia rebusque et hominibus ad eum pertinentibus, dicta sunt, rata fiant necesse est.

v. 18.

διακονίας ταύτης. (οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ 18
μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέ-
σος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ, καὶ 19
γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ,
ὥστε

v. 18. Inferuntur quaedam de morte Iudae. Εκτησατο χωριον etc. *ex pecunia, quam ob proditum I. C. acceperat, agrum sibi emit.* Και *sed*, quasi dicere voluerit: sed non diu fructum ex hoc agro percepit: namque etc. Πρηνης γενομενος i. e. praecipite casu lapsus est (ex alto): pronus cecidit: aliam enim significationem vix admittunt voces. Λακειν cum sonitu crepituque disrumpi, Hesych. εψοφησε. Cf. Schol. Aristoph. ad Nubes v. 409.

v. 19. Γνωστον εγεν. sc. τουτο, triste hoc Iudae fatum. Ωστε, indeque accidit vt etc. Διαλεκτω αυτων lingua illa Palaestinensi, composita ex dialectis Syriaca, Chaldaica et Hebraica, de qua vid. PFANNKUCHE *über die Palaestin. Landesspr. in dem Zeitalter Christi und der Apost.* in perill. EICHHORN Bibl. B. 8. St. 3. p. 365 sq. Ακελδαμα חקל דמא, χωριον αἱματος, *Mordacker*, *Blutacker*, tum quia Iesu proditi quasi sanguine emtus erat, tum quia ipse non longe post emtum agrum sanguinolenta morte occubuit. Infaustus ergo erat iste ager pessimique ominis. Situs fuisse dicitur in occidentali parte vallis Hinnon, descriptusque est a Maundrellio.

Ita vocabulorum structuram sensumque expeditissimum inuenimus. Sed variae vrgent difficultates. Namque non ipse agrum emisse, sed reddidisse pecuniam sacerdotibus dicitur Iudas apud Matth. 27, 3-7, eos autem agrum ea pecunia emisse. Tum non casu praecipiti, sed suspendio vitam finiisse Iudas ibid. v. 5. perhibetur. Quod si duplicem isto iam tempore de morte Iudae extitisse traditionem agnoscere nolueris, optime ita coniunges vtramque narrationem: 1) Neque noster locus contendit, Iudam emisse sibi agrum, sed εκτησατο χωριον est vel *emere constituerat*, vel sensu hiphilico: *occasio et auctor fuit aliis, eundem emendi*, Glass. Grammat. sacr. Tr. 3, Can. 10. Grotius explicat: *monumentum sceleris sui reliquit*, admodum contorte; aliorum

ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰ, τουτέστι χωρίον αἵματος.)

Γέ-

aliorum autem explicationes insulsae sunt. 2) Vere suspendio finem vitae imposuit, et quidem in altiore rupe, sed (priora illa iam nota erant, addenda autem ea, quae, minus nota, subsequuta sunt, Bengel. in Gnomone) laqueo rupto et per aspera saxa et dumeta cadauere proiecto, cum crepitu disruptus est et ilia profudit vt 2 Paral. 25, 12. Vel cum aliis: Ἀπαγχεσθαι Matth. 27, 5. innuit summum animi moerorem et melancholiam, qua correptus et quasi suffocatus vel de rupe pronum se proiecerit, vel morbo dysenterico et ειλεωδει implicitus intumuit aluo et ruptus est (πρηνης pro πρησθεις): v. Perizonius de morte Iudae et verbo απαγχεσθαι Lugd. Bat. 1702, 8; Gilbert Wakefield silua crit. T. II. ad Matth. 27, 5. — Verum quum iis conaminibus omnibus aut vis addatur verbis singulis, aut res adiiciantur, de quibus nil scriptum prostat, vt alia taceam contortiora adhuc, quae videsis veluti apud Wolfium Erasm. Schmid. Lightfoot etc. praestabit, opinor, maxime ob: εκτησατο χωριον, eam amplecti sententiam, quae duplicem isto tempore de morte Iudae exstitisse traditionem vult (Cf. Schmidt *Biblioth. für Critik u. Exegese des N. T.* B. 2. St. 3. p. 246 sq.), quarum alteram sequitur Matthaeus, et vulgatiorem illam quidem (Euseb. H. E. 5, 16. Orig. c. Cels. L. 2 sq.), alteram is, qui haec profert. Protulisse autem haec videtur non Petrus ipse, ille enim vtpote Matthaeo familiarior ab eadem traditione non facile recessisset, nec auctor illius documenti, quod loquentem inducit Petrum, sed Lucas ipse, qui omnino v. 18 et 19. explicationis caussa inseruisse videtur. Is enim in euangelio de morte Iudae nil memorauerat, adeoque monendus de eà erat Theophilus, qui aliter non perspexisset, quem in finem haec loquutus sit, aliumque Apostolum sufficerit Petrus: itaque paucis repetit omissa. Iam autem perspicuum fit, quomodo V. T. locus, iam v. 16. a Petro annunciatus v. 20. demum proferatur, quod alias contra morem prorsus fieret. Tum ea, quae v. 19. dicuntur, inutilia erant et absona, si in ipsa vrbe Hierosol. coram

Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν· "γενηθήτω ἡ 20
"ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν

ἐν

coram Iudaeis dicta fuiſſent. At vero Theophilo ea omnia ignoranti, quia in priore parte nil de eis inuenerat, multum lucis afferebant. Num tamen in libri exemplo, quod Theophilo tradidit, gloſſam hanc ita ſcripſerit Lucas, vt orationis Petrinae pars ab eo haberetur, an tantummodo, vt nota, adſperſa ſit, parum definio: placet tamen poſterius.

v. 20. Arctiſſ. iung. v. 16. 17. Dixerat Petrus: *rata fierent, oportebat, effata V. T. de Iuda, quia ad Meſſianas perſonas pertinebat et ipſe.* Pergit v. 20. *Iam autem* (γαρ, *atqui*) *hoc de eo enunciatum proſtat*, ſc. Pſalm. 69, 25. Επαυλις villa ruſtica, dein domicilium quodcunque Prov. 3, 33. Ieſ. 34, 13. Και et alio loco, Pſ. 109, 8. Επισκοπη פקדה. quodlibet munus vel officium, cui quis praeficitur. Priorem locum, aliis a LXX verbis expreſſum, ex memoria laudat auctor, alterum verbotenus exprimit. Interdum, vbi LXX a textu Hebr. diſſentiunt, vel illos vel hunc exprimunt citationes V. T. in libro noſtro. Cf. Eichhorn *über die Citationen des A. T. in den Evangelien u. d. Apoſt. Geſch Biblioth.* B. 2. St. 6. p. 100 ſq. quem ſemel hic allegaſſe ſufficiat.

In vtroque autem loco diras inimicis imprecatur Dauides, quas cur περι Ιουδα dictas eſſe contendat Petrus v. 16, ex iſtius aeui genio explicandum eſt. Siquidem ardentiſſimo deſiderio meliora Meſſiae tempora exſpectantes Iudaei ingens ſolatium in eo inueniebant, ſi quamplurima V. T. oracula de temporibus iis enunciata credere, et ad eadem adhibere poſſent. Sed et doctrinam quandam religioniſque ſtudium (ευσεβειαν) eo profiteri ſibi videbantur, ſi vel leuiſſimas ſimilitudinum vmbras de Meſſia etc. arriperent. Hinc tot citationibus V. T. referti ſunt libri N. T. Num tamen locos omnes, quos ex V. T. adducunt, ita intellexerint N. T. auctores, vt ipſos quidem de aliis rebus agere, et nonniſi flectendo et accommodando ad Meſſiana tempora adhiberi poſſe crederent, an nonnullos eorum ex mente auctorum V. T. et conſilio ipſo de Meſſia etc. loqui arbitrati ſint, quaeſtio eſt admodum tortuoſa, quam tamen non

eſt

ἐν αὐτῇ", καὶ· "τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτε-
21 ρος." Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν
παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς
22 ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσμα-
τος

est huius loci euoluere. Id quidem constat, in laudandis eiusmodi locis interdum illis vocibus vti N. T. scriptores, ex quibus concludere possis, eos vere de Messianis temporibus locos V. T. esse interpretatos, saltem ita ab audientibus legentibusue se intelligi velle, veluti nostro hoc loco v. 16. περι Ιουδα. Sed negant id alii, omnesque omnino locos nonnisi per accommodationem ad Mess. temp. adhibitos esse volunt, praeeunte S. V. *Eckermanno*, qui in *Theolog. Beyträg.* Band I. istam explicandi rationem nouissime commendauit, et per singulos locos deduxit, vbi tamen haud secus accidere poterat, quam vt nonnunquam maior vis inderetur verbis, velut huic nostro περι Ιουδα, *quod quadrat in Iudam et conuenienter de eo dicitur*. Et haec, quoniam plura ex V. T. loca adducit liber noster, hic in fronte breuiter praemonenda putaui. Cf. *Koppii* Excurs. I. ad epist. ad Rom.

Caeterum ad sequentia pertinent laudati loci, quod facile perspicimus, atque ita orationis nexus bene iungitur sequentibus.

v. 21. et 22. Quandoquidem de Iuda, eadem διακονια, quam nos obimus, perfuncto (v. 16. 17.) scriptum prostat: *sedes eius et domus deserta maneat: munus autem ab alio administretur* (v. 20.), nostrum est rata facere haec oracula, et apostolatum a Iuda proditum alii tradere, sed tali homini, qui nobiscum semper versatus est inde ab eo tempore, quo in scenam prodiit Iesus. Δει ουν. Ratio ex modo dictis patet. Tum et ea de caussa sublegendum esse alium duxit, vt numerus duodenarius, quem respectu forsitan ad duodecim Israel. tribus habito constituerat Iesus, sibi constaret. Nolimus ergo id Petro necessarium visum fuisse credere, aerario alium esse praeficiendum. Cf. supr. ad v. 17. Των συνελθοντ. ἡμιν. forsan LXX. illos discipulos innuit Luc. 10, 1. Εισηλθε και εξηλθε familiarissima nobiscum consuetudine munere suo functus erat. Deut. 31, 2; 2 Paral. 1, 10; Cf. de phrasi Wetst. Αρξ. απο τ. βαπτ.
Ιωαν

τος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ᾽ ἡμῶν,
μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν
ἕνα τούτων. Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ, τὸν καλού- 23
μενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματ-
θίαν. Καὶ προσευξάμενοι εἶπον· σὺ, Κύριε καρδιο- 24
γνῶστα πάντων, ἀνάδειξον, ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων
τῶν δύο ἕνα, λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας 25
ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας,
πορευ-

[ι]ωαν. Hinc enim exeundum [e]t in reſurrect. I. C. ſubſi[s]tendum erat euangelii prae[c]oni. Cf. Act. 10, 37-41. et [e]uangelia ipſa. Vid. *Eichhorn über die 3 erſt. Evang. Bibl.* B. 5. St. 5. p. 776 ſq. [Μ]αρτυρ. τ. αναστ. Cf. infr. [a]d 2, 32. Ἑνα τουτων, hyper[b]aton ex pleonasmo Hebr. [s]pectans ad των συνελθοντων [α]. ανδρων v. 21. quibus ſi [p]raemiſiſſet ἑνα, omiſſo του[τ]ων, expeditior fuiſſet con[ſt]ructio.

v. 23. Βαρσαβαν probabili[t]er eundem, qui c. 4, 36. [Ι]ωσης Βαρναβας appellatur, [q]ui poſtea Paullum Apoſto[lu]m primus in ſcenam pro[d]uxit c. 9, 27; 11, 22. 25. 30; [1]2, 25. c. 13 ſq. Nam ſicuti [I]oſeph et Ioſes, ita et Bar[ſa]bas et Barnabas promiſcue [d]icuntur. Eiusmodi nomi[n]um propriorum variatio[n]es frequentiſſimas vid. [G]laſſ. Grammat. ſacr. Tract. 3, [O]bſ. 4. Ιουστος Nomen Iudaeis quoque non inſolitum (Iuſtus Tiberienſis, hiſtoriogr. Iud. ſaepe a Ioſepho laudatus): neque inauditum erat, pluribus eundem cognominibus nuncupari.

v. 24. Καρδιογνωστα infr. 15, 8, vnde ad Deum, non ad Ieſum, vt *Stolzius* opinatur, referenda vox. — Caeterum in textu vulgari immutatus reperitur verborum ordo εκ τουτων των δυο ἑνα, ὁν εξελεξω.

v. 25. Κληρον et h. l. abundat, vt v. 17. Αποστολη, quaevis miſſio, vt ſaep. ita ap. Polyb., h. l. munus apoſtolicum. Caeterum διακονιας και αποστολην per hendiadyn pro διακονιαν αποστολικην poſitum eſſe exiſtimare licet. Παραβαινειν h. l. conſtr. c. εξ *deſeruit et prodidit ſuam quaſi ſtationem.* Vtitur Petrus tropo, quia menti obverſatur dictum illud, e Pſ. 69, 25. laudatum, vbi επαυλις dicebatur, ergo *locus,* qui

26 πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. Καὶ ἔδωκαν κλή-
ρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ
συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.
Καὶ

qui poteſt relinqui et euacuari. – Πορευθηναι εις τ. τοπον τ. ιδ. ecbaticως pro και επορευθη etc. Τοπον ιδιον de illa ſocietate credo explicandum, quam cum ſacerdotibus caeterisque Ieſu aduerſariis inierat. Id accipere fere cogit nos imago ſemel a Petro admiſſa, qua munus Apoſtolicum Iudae, conſuetudinemque cum caeteris Apoſtolis habitam *loco*, domui, επαυλει, comparauerat, quam ſi conſtare ſibi volumus, comparanda erit et illa turba hoſtilis, cui ſe admiſcuerat τοπῳ, et quidem ιδιῳ, i. e. loco, quo dignus erat: *ſo eine eigne Art von Clique, zu welcher er eigentlich hingehörte, deren er, und die ſeiner würdig war.* Sed varie admodum explicantur haec. Plerique haec per euphemismum pro *gehenna* dicta volunt: Aeſchin. Dial. III. της ψυχης εις τον οικειον ἱδρυνθεισης τοπον. Baal Turin in Num. 24, 25. "Balaam iuit in locum *ſuum*, i. e. in gehennam deſcendit etc." Idem volunt, qui cum cod. A. leg. δικαιον. Sunt et qui frigide admodum reddant: "rediit in domum priuatam, in qua ante ſuſceptum munus Apoſtolicum degerat. Ita fere Bolten. etc. qui comparat למקמו Ioſ. 24, 28; Iud. 9, 55 ſq. Schöttgenius fere nobiscum congruit, vertens: ſuam viam, ſibi quaſi propriam ſequutus eſt; nam quum caeteri Apoſtoli euangelium traderent, ipſe nummis ſibi colligendis vacauit." Alii: "nulla ſepultura honeſta affectus, ſed, vt αυτοχειρ, a carnifice in locum ignominioſum eſt proiectus." Sunt denique, qui τα: εξ ης παρ. I. vncis claudant, et has voces omnes, ſicuti priores illas λαβειν κληρ. τ. διακ. ad nouum eligendum Apoſtolum trahant. — Sed explicationem ſupra allatam ex rationibus adiectis equidem praetulerim: quae ſi tamen minus placuerit, caeteris facillime anteponetur illa, quae τοπ. ιδ. de gehenna interpretatur.

v. 26. Εδωκαν, נתן גורל Leuit. 16, 8. Ratio et modus, quo ſortes iecerint, ignotus eſt nobis: ſed parum intereſt. Ex voce εδωκαν veriſimile fit, binas tabulas, ſeu teſſeras nominibus inſcriptas in vas aliquod coniectas eſſe, quarum vna exemta ſit, exierit,

Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς CAP. II, 1.

rit, ἔπεσε Ps. 16, 6. Cf. Grotius. Erat autem legendae ortis mos antiquissimus, in creandis regibus, sacerdotibus, aliisque rebus grauissimis perficiendis adhibitus ab heroibus Homericis, Persis, Romulo etc. Cf. Wetst. quin oraculi instar habebatur, quodcunque sorte esset nunciatum. Cf. Matth. 27, 5; Marc. 15, 24; Luc. 23, 34; o. 19, 24, et S. V. Paulus ad c. Matth.

Cap. II. *Celebratur ab postolis ex Iudaeorum regionibus pentecostale festum: atque inter eius ritus νεύματι ἁγίῳ a Christo romisso perfunduntur ipsi, que ad adeundum munus postolicum solenniter inugurantur.*

Magnum et insigne spectaulum, mirabiliumque euenum ferax, in quo illustran- hic quidem Lucae nartionem sequamur, eamque, uam inter tot tamque dirsas de perdifficili loco ntentias amplectimur ipsi, mmentario perducamus, rum autem, quae tam de gulis rerum narratarum omentis, quam de omni aenomeno satis multa et uersa ab aliis allata sunt, potissima in Excursu 2 percensebimus, nostrumque de grauissimo loco iudicium qualecunque afferemus. Eo autem ordine adornatur scena, vt 1) phaenomenon ipsum ob oculos sistatur v. 1-13; 2) oratio Petri sequatur, qua ex illustri hoc spectaculo nouum rerum ordinem commendat eis, qui ei interfuerant v. 14-36; 3) tandemque, quid in rei christianae emolumentum inde effectum sit, enumeretur, v. 37-41.

v. 1. Συμπληροῦσθαι אלמ, non *praeteriisse*, *effluxisse*, sed *adesse*, *instare*, vt innuat nonnisi completionem spatii interiecti, cum ipso initio temporis vel diei nominati. Alias de pluribus diebus, aut tempore omnino adhiberi solet, Luc. 9, 51; Gal. 4, 4, vbi videat. Kopp. h. l. de vno die. Πεντηκοστῆς. Festum solenne apud Iudaeos, Leuit. 23, 9-22; Deut. 16, 9. 10; Exod. 23, 16. Celebrabatur quinquagesimo die (πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ) a secundo die festi paschatis, 16to mensis Nisan in memoriam legislationis sinaiticae et ad offerendas primitias. Fabric. Bibliogr. antiqu. p. 313. Schulz.

τηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ

Schulz. Compend. hebr. antt. 2, 17, 13. *Peſachim* fol. 68, 2. "Pentecoſte dies (quinquageſimus, ſc. ex eo, quo exierant Iſraelitae ex Aegypto) quo data eſt lex." Ex *quinquageſimo die* nomen feſto adhaeſit Πεντηκοστη 2 Macc. 12, 23. μετα την λεγομενην πεντηκοστην ſc. ἑορτην, quod et diſerte additur Tob. 2, 1, εν τῃ πεντηκοστῃ ἑορτῃ. Supplendum ergo et hoc noſtro loco erit ἑορτης, intelligendumque ſolenne illud Iudaeorum feſtum, quod et Apoſtoli, Iudaei et ipſi, eadem religione celebrabant, qua cum magiſtro ſuo 50 ante diebus celebraverant Iudaeorum feſta paſchalia. — Die Iouis ergo ex noſtra hebdomadum oeconomia feſtum eos celebraſſe, hinc ſequitur. Quia tamen die dominica nunc celebratur, ab Apoſtolis quoque eadem die celebratum eſſe volunt nonnulli, intelliguntque ſub vocibus την ἡμεραν της πεντηκοστης non feſtum illud Iudaicum, ſed quinquageſimam poſt Chriſti reſurrectionem diem dominicam, ſupplentque ἡμερας. Sed 1) quam dure dicitur: την ἡμεραν της πεντ. ἡμερας; 2) quantum maieſtatis et efficaciae ex illo ſpectaculo periiſſe credimus, ſi alio die accidiſſet, quam eodem, quo quondam ſimilibus phaenomenis illuſtrabatur legislatio Sinaitica! 3) Quodſi chriſtiana eccleſia pentecoſtale feſtum die dominica celebrat, quod proprie die Iouis eſſet celebrandum, ſicuti inſtitutae coenae ſacrae et aſcenſionis I. C. memoria eo die celebratur, inde accidit, quod 50 illos dies non ex Iudaeorum ſed ex Chriſtianorum paſchate computabant, quo maior auctoritas adderetur diei dominicae, quae tamen vel ob ſolam Chriſti reſurrectionem, totius Chriſtianiſmi principium et caput, digna erat, quae antehaberetur caeteris. Ἁπαντες. Non Apoſtoli ſolum (quamquam ad id indicandum nonnulli codd. addant οἱ αποστολοι), ſed Apoſtoli illi 12 cum omnibus caeteris μαθηταις vtriusque ſexus, ex omni gente, iisdem, qui C. 1, 14 et 15. perhibentur; cf. mox v. 5. — De voce ὁμοθυμ. et επι τ. αυτο vid. ad 1, 14. 15. *concordi animo eundem in finem*, ſc. ad celebrandum feſtum, *eodem in loco* ſc. in eisdem aedibus, in quas redierant erepto ſibi Chriſto, C. 1, 13 vbi vid. Proinde non in

templo

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης 2
πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν
καθήμενοι· καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσ- 3
σαι

templo haec accidiffe, fed in aedibus priuatis, contendimus. Plura vid. in Excurf. 2.

v. 2. Adeft iam phaenomenon ipfum, trifariam confpicuum: a) *vehementiffima ingruit procella.* Ἦχος, *quilibet fonitus*, qui h. l. imilis fuiffe dicitur fono lli, quo vehementior procella ferri folet. Tonitru onum admixtum fuiffe credibile eft, fi flammulis igneis, quae ftatim afferuntur, fulgura expreffa effe exiftimanus. Sed de tonitru folo ogitare vetant fubfequenia; multo minus *Bath Kol* ic inueniemus, quae diinctius loqui dicebatur. Ivοη fynon. πνευμα, ανεμος. 'raefentiae diuinae, δοξης, gnum habebatur ventus, Reg. 19, 11, 12. Pf. 104, 3. 4. ερομενης. De vento adhibeır vox φερεσθαι faepius, et ρud Xenoph. Diogen. Laert. *ιere.* Επληρωσε. Vox adhiita de δοξη Θεου, omniısque naturae fignis, quae ım indicant. Exod. 40, 34. ; 1 Reg. 8, 10; Ief. 6, 1; zech. 43, 2 fq. Ὁλον τον ιον vel omnes aedium pars, vel omnem *oecum*, (*Zimmer*, *Saal*), feu ὑπερῳον, in quo congregati erant. Priuatas aedes innui, fupra monitum eft.

v. 3. b) *Confpiciuntur flammulae.* Ωφθησαν *apparuerunt ipfis, ab illis confpectae funt.* Ita Matth. 17, 3; Act. 7, 2 fq. nil aliud. Γλωσσαι *extremitates quaedam et quafi lingulae.* Confpiciebant nefcio quid, viderique fibi videbantur extremitates quasdam et linguas, quales folent effe lingulae ignis; (ὡσει πυρος). De igne faepiff. adhibetur ea imago, vt לְשׁוֹן אֵשׁ Ief. 5, 24, et ap. fcriptor. graec. et rom. Accedebat hoc phaenomenon, quo clarius confpiceretur numinis praefentia, quae non folum vento (v. 2.) indicari credebatur, fed etiam igne Matth. 17, 2; Act. 7, 30; 9, 3; Hebr. 12, 18; Odyff. τ, 36 fq. Silius Ital. Lib. 3. v. 693. Διαμεριζομεναι *diuifae*, (intermedium eft inter σχιζομεναι et διαιρουμεναι, Bengel. in Gnomone) non: *huc illuc fparfae*, fed ex vno quafi ftipite flammae coelitus prodeuntis in plures tanquam ramos dis-

 fectae,

σαι ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ

VARIAE LECTIONES.

v. 3. Εκαθισε. Ita fere conftanter legitur in fingulari, nifi quod D a pr. man. Verff. Syr. vtr. Arab. Copt. Athanaf. Cyrill. pluraliter habent εκαθισαν, quod ex criticis rationibus non eft admittendum, tam internis quia difficilior lectio praeferenda eft, quam externis, quia teftium auctoritas et pondus non fufficit.

fectae, qui cuilibet eorum, qui praefentes aderant, infidere poffent. Namque ficuti omnino flamma numinis praefentioris index eft, ita numen ei potiffimum praefentem fe fauftumque indicat, cui infidet flamma. Liv. I, 29; Ovid. Faftor, 634; Exod. 34, 29; *Schir Hafchirim* Rabbah fol. 10, 2. et *Midrafch Ruth* rabba fol. 42, 1. "Eo tempore, quo viri docti ftudent in lege, — ignis circum eos flammauit."

c) *Infidet fub harum flammarum fpecie* πνευμα ἁγιον *capiti fingulorum.* Εκαθισε: proprie dicendum fuisfet εκαθισαν fc. γλωσσαι. Quoniam autem diuini numinis vim praefentiorem indicatam ifto phaenomeno et cum praefentibus difcipulis communicatam fciebat auctor, ftatim allaturus illud: επλησθ. απ. πνευματος ἁγιου, iam hic idem fubiectum in mente habet, quod v. 4. affert, πνευμα, adeoque ait εκαθισε (fc. πνευμα, quod ipfum flammulis iftis in difcipulos defcendiffe ex 4 patet) pro εκαθισαν fc. γλωσσαι, de quibus iam locutus fuerat. Neque id praeter morem. Nam ellipfis vocis faepe repetenda eft ex membro proxime fequenti, Glaff. Grammat. facr. appendix, Tract. 2. obferv. 12, vbi plura exempla e cod. facr. e gr. Luc. 22, 36; Eph. 2, 1. 5. Supplendum ergo ex v. 4. πνευμα: alii fuppl. πυρ. Εφ ἑνα ἑκαστον. Ergo et *in fingulis* eorum omnium, qui aderant, capitibus flammeus ille apex arfit. Proinde neceffarium erat, vt, quae ex vno radio communi coelitus prodierat flamma, eadem in ramulos diffinderetur (διαμερισθῃ) vt cuilibet infidere poffet. Arguebatur ergo phaenomeno praefens div. maieftas, et in eo h. l. fubfiftendum. Quale tamen fuerit illud phaenomenon num procella folum, an et addita tonitrua cum fulguribus, num verae flammulae et quales infederint capiti an hominibus vehementiori enthufiasmo correptis infidere tantummodo vifae fint vid

καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρ- 4
ξαντο

vid. in Excurf. 2. — Hic fufficiat, Apoftolis ad nouum munus inaugurandis accidiffe idem phaenomenon, quod fefe obtulerat Chrifto, baptismo Ioannis ad doctoris munus ad Iordanem inaugurato, Matth. 3, 16; Marc. 1, 10; Luc. 3, 22; Io. 1, 32, vbi idem πνευμα κατεβαινε, εμεινε in Chrifto, eo nonnifi difcrimine intercedente, quod ibi, vbi vnus folum erat initiandus, vnus nonnifi flammae radius fulget, hic autem, vbi tanta copia hominum praefentium inaugurabatur, ex vno radio coelitus delapfo multi exeunt rami quorum extremitates ad inftar linguarum capitibus infident.

v. 4. Hactenus phaenomenon ipfum. Iam quemnam effectum habuerit in difcipulos omnes, qui aderant. v. 4. 5. Habuit autem eundem, quem folennis baptismi Iordanenfis inauguratio in I. C. ipfum, Luc. 4, 1. fcil. Επλησθησαν πνευματος αγ. Non folum ελαβον πνευμα, fed επλησθησαν αυτου, feu, vt I. C. praedixerat c. 1, 5, εβαπτιζοντο εν αυτῳ, *large et effufe eo donabantur, toti eo penitus perfundebantur.* Namque in hoc celfiffimo naturae phaenomeno, perfimili illi, quo legislatio olim Sinaitica erat infignita, rata effe et impleta ea fibi perfuadebant, quae de mittendo πνευματι pollicitus erat Iefus, maxime quum in fefto illo accidiffet, quod in memoriam conftitutionis Mofaicae celebrabatur, quod tamen nunc primo in honorem nouae conftitutionis chriftianae celebrandum effe, iam exiftimabant. vid. de his nos pluribus in: *Beyträge z. Beförderung der theolog. Wiffenfch. infond. der neutefl. Exegefe*, B. 1, St. 1, S. 136 fq. Nouo igitur et prorfus inaudito antea enthufiasmo animique quafi furore corripiebantur, totosque fe nouo huic per Chriftum inducto rerum ordini confecrabant et quafi deuouebant. Atque illo animorum diuiniore impetu abrepti ηρξαντο λαλειν ετεραις γλωσσαις. Γλωσσα non folum *lingua, fermo* (*Sprache*) omnino, διαλεκτος (v. 6 - 8.), fed fpeciatim *lingua feu fermo enthufiafticus, inufitatior*, a vulgari longius recedens, qualis poetis rhetoribusque frequentatur, in quo vaticinia et oracula canuntur, res facrae peragun-

 tur

ξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου

tur etc. Vid. doctiſſime haec exponentem et e ſcriptoribus vſum loquendi euincentem Ven. *I. A. G. Meyer* in eximia commentatione: de charismate των γλωσσων etc. Hannov. 1797. §. 7. 8. Iſtiusmodi ſermone altiore (γλωσσαις) et nos vtimur in re ſacra, cantandis hymnis etc. et vtebantur Iudaei in celebrandis feſtis. Verum vtebantur illi γλωσσαις effictis ex ſacra Hebraeorum lingua, διαλεκτω, quam in omni feſto, et in pentecoſtali quoque adhibebant ad extollenda inſignia potentiae et benignitatis Iouae in populum ſuum ſpecimina (μεγαλεια Θεου, infra v. 11.). Verum illi, qui in coetu aderant, etiamſi forſan ante viſum illud inſigne ſpectaculum Hebr. ſermone vſi fuerint et ipſi, poſteaquam tamen iſto phaenomeno πν. αγιω repletos ſe ſenſerant, vehementiori impetu, qui ſcriptas ſibi de adhibenda lingua Hebraeorum ſanctiori leges parum agnoſcebat, concitati, neglecta illa, patriam quisque linguam proferebant, adeoque ελαλησαν et ipſi quidem, ſicuti quilibet in feſta congregatione Iudaeus, γλωσσαις, poetico et figurato ſermone, ſed γλωσσαις ετεραις, i. e. non ex Hebr. lingua ſancta ſed ex alia διαλεκτω ſibi vernacula expreſſis. Maiori autem vocis intentione ea prolata fuiſſe, tum ex div. furore exiſtimare licet, tum patet ex ſequentibus. Καθως το πνευμα εδ. etc. το πνευμα vel αγιον, quod eos iam peruaſerat, vel ipſorum πν. quod tamen eo ipſo iam in πν. αγ. abierat: prius placet. Αποφθεγγεσθαι, reſpondet ſenſui vocis γλωσσα ſupra allato, innuens: *ſententioſe, tropice, poetice* loqui, qualiter ſolent prophetae, Hebr. נבא, קסם, חרף, 1 Paral. 25, 1; Ezech. 13, 9. Ita occurrit vox et apud Diog. Laert. Καθως non tam: *ſicuti*, quod forſan eodem rediret, ac ſi protuliſſe dicerentur, quidquid in buccam veniſſet, aut caſu in hanc illamue linguam decidiſſe, quum tamen neceſſario quilibet in patriam delaberetur, ſed: *in quantum, quatenus, quoniam, propterea quod*, vt Io. 17, 2; Rom. 1, 28. *Quia* πνευμα eos totos concitabat, ita vt ſanctam linguam relinquerent (εδιδου copiam fecerat). Alii reddunt: *poſtquam.*

ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. (ἦσαν δὲ ἐν Ἱερου- 5
σαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ
παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν).

Γενομένης

v. 5 vncis incluſus inſtar ſcholii additur, vel in documento ipſo, vel, quod praefero, a Luca ad rem Theophilo explicandam, ex qualibus fere linguis expreſſae fuerint iſtae γλωσσαι ἑτεραι. Id ſibi volunt haec addita: *neque id ſecus quam par erat: nam ex pluribus nationibus diuerſe loquentibus intererant iſti coetui homines, qui Galilaeorum ſectae vel antea iam iuncti fuerant, vel inſignioris phaenomeni maieſtate allecti eis ſe aggregauerant. Hieroſolymis enim degunt homines ex qualibet terrarum natione.* Δε mera particula transeundi, Hebr. ו, *nemlich.* Κατοικουντες vt v. 9. *vere inhabitantes, ſedemque ibi fixam habentes.* In ſumma apud Iudaeos felicitate habebatur, verſari in vrbe ſancta et in templo adeſſe ritibus ſplendore et maieſtate decoris, vt ſaep. in Pſalmis, e. g. Pſ. 27, 4 ſq. occurrit. Proinde vndique Hieroſolymam confluebant Iudaei pii, domiciliumque ibi ſtatuebant. Alii reddunt: *peregrini*, feſti cauſſa ibi praeſentes, forſanque inde a paſch. vsque ad pentecoſt. ibi commorati: ſed ii audiunt παροικουντες, επιδημουντες, v. 10. παρεπιδημοι etc. Luc. 24, 18; 1 Petr. 1, 1; 2, 11. Ευλαβης *pius, religioſo cultu numen venerabundus* (*religioeſ*). Apud Iudaeos, illis maxime temporibus, quibus Meſſiae aduentus exſpectabatur, iſtis praeſertim hocce praedicatum adhaeſiſſe videtur, qui rebus ad Meſſiam pertinentibus lubenter occupabantur; vt Simeon, Luc. 2, 25; ſepelientes Stephanum Meſſiae martyrem, Act. 8, 2, et h. l. illi, qui aggregauerant ſe diſcipulis Ieſu Galilaeis, qui praedicabant Ieſum eſſe Meſſiam. De proſelytis ſermo non eſt, quorum mentio h. l. admodum frigide interiecta foret. Sed neque hac voce neque ſimilibus aliis illos ſemper indicari vid. infr. ad C. 13, 16. 26 ſq. Απο παντος - ουρανον. Caue, nimis haec vrgeas, adeoque ex *omnibus* terrarum gentibus Galilaeorum coetui interfuiſſe quosdam exiſtimes. Nil amplius ſibi volunt haec, niſi: "Hieroſolymis degunt Iudaei non in vrbe ſolum aut caetera Palaeſtina nati, ſed et ex multis aliis terris,

6 Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος
καὶ συνεχύθη· ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ δια-
7 λέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. Ἐξίσταντο δὲ καὶ ἐθαύ-
μαζον,

adeoque et illi coetui alienigenae intereſſe, et ἑτεραι γλωσσαι audiri poterant."

v. 6. Effectus phaenomeni in Iudaeorum praetereuntium multitudinem (πληθος), tum Hieroſolymitanorum, aliorumque Palaeſtinenſium, tum peregrinorum, qui ad celebranda feſta Hieroſolymam vndique locorum (v. 9 - 11.) confluebant frequentiſſimi, maxime diebus pentecoſtalibus ob vernum tempus, vt annotat Wetſt. non κατοικουντες vrbem, vt v. 5, ſed παροικοι. Φωνη, vel id. qu. ηχος v. 2, vt Io. 12, 28. Hebr. קוֹל, *ventus et tonitru:* vel *clamor* eorum, qui maiori impetu intentiorique voce loquebantur (id proxime praeceſſerat, adeoque praefero: audiri autem a praetereuntibus potuit facillime, quia in ſubdiali aedium parte, ὑπερωῳ, congregata erat multitudo), vel pro Φημη, *rumore*, quae tamen, non tam γενεσθαι, quam διαβοηθηναι, εξελθηναι dicitur, Geneſ. 45, 16; Matth. 9, 26. Συνηλθε. Scil. celebrandi feſti cauſſa ad templum pergentes, vel inde redeuntes, praeter illas aedes ducebat via. Διαλεκτῳ non: *dialecto Mundart*, ſed *lingua, Sprache.* Ιδιᾳ et illis propria, qui loquebantur, et eorum nonnullis, qui praeteribant. cf. v. 8. et 11. Aderant ergo in Apoſtolorum coetu homines ex pluribus gentibus (v. 5.): ex pluribus gentibus conflati erant et praetereuntes: vnde accidit, quod ſuis ſibique vernaculis linguis loquentes diſcipulos audiebant ſpectatores. Illud autem εἱς ἑκαστος ſi vrgendum eſt, caſu accidit, vt ex iisdem nationibus conflatus eſſet et congregatorum diſcipulorum et praetereuntium ſpectatorum coetus. Sin minus vrgendum eſt, εἱς ἑκαστος ιδιᾳ fere innuet, quod noſtrum: *ſie hörten ſie in ihren reſpectiven Sprachen reden.* Ηκουον ergo id praetereuntes, quia congregati diſcipuli vere variis linguis vtebantur, non quia miraculoſe audire ſibi videbantur alia, quam quae eſſent enunciata. Cf. Exc. 2.

v. 7. 8. Sed neſciebant id praetereuntes, plurium iam gentium homines illi coetui

μαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· οὐκ ἰδοὺ πάντες
οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; καὶ πῶς ἡμεῖς 8
ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν, ἐν ᾗ ἐγεν-
νήθημεν; Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ 9
κατοι-

tui interesse, quem ex Galilaeis solum conflatum credebant: ergo obstupefacti sunt. *Ουκ ιδου nonne*, ex Syriasmo: ܠܐ ܗܐ. Γαλιλαιοι. Nomen Galilaeorum adhaesisse videtur illi sectae, quia auctores eius et conditores ista gente oriundi erant. Sed sectae nomen a gentis nomine parum discernentes *omnes illos etiam natione Galilaeos esse debere* existimabant. Eos ergo diuersis linguis loqui eo magis admirabantur, quod peregrinarum linguarum studium omnino Iudaeis incognitum erat et inuisum (vid. *Herder: Von der Gabe der Spr. am Pfingstfest* Abschn. I. §. 11. in Christl. Schriften 1te Samml.) quodque a Galilaeis ob rusticitatem ingeniorumque torporem famosis multo minus exspectabant peregrinarum linguarum loquendarum dexteritatem. Και πως etc. Και h. l. particul. transeundi, *wie hören wir denn.* Nemini enim facile placebit, post και cum quibusdam posuisse colon, quasi dictum esset; dicebant: ουκ — Γαλιλαιοι; et dicebant: πως ἡμεις etc.

v. 9-11. Sequitur nationum, quae tum celebrandi festi caussa Hierosolymae aderant, catalogus, vnde perspici potest, quam latissime ab oriente inde vsque ad occasum dispersi per gentes fuerint Iudaei. Παρθοι, iunge prioribus et subaudi οντες, nos qui tamen sumus non Galilaei, sed Παρθοι etc. Ελαμιται, Ies. 11, 11; 21, 2; Ierem. 25, 25. natio ab Elamo Semi filio condita Gen. 10, 22. Inhabitabant prouinciam ad sinum Persicum, quae geographis Graecis Elymais dicitur: h. l. pars pro toto posita est, et *Persae* omnino intelliguntur, qui auito maiorum nomine hic se compellant, ex more fere cunctis nationibus communi, in priscorum patriae incolarum nominibus ad se adhibendis gloriam et honorem quaerendi. Ασιαν. Tractum Asiae minoris, speciatim eo nomine nuncupatum, olim Ioniae nomine celebrem. Ita et c. 6, 9; 19, 10.
22;

κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ
10 Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε

22; 20, 16 et alibi. *Ιουδαιαν.* Percellit vtique, in exterarum gentium recenſu legere et Iudaeos. Proinde emendant nonnulli *Ινδιαν*, alii *Κιλικιαν*, *Βιθυνιαν*, *Αρμενιαν*, *Λυδιαν*. Verum in fluxu orationis prolata haec ſunt adeoque non ad viuum reſecanda: ita et v. 10. aliena inferuntur. Promiſcue autem ita et indefinite haec proferri, patet ex; *τα μερη της λιβ.* regiones, tractus *illos*. *Λιβυης-Κυρηνην* extremam Africae partem verſus occidentem innuit [Africa 1) exterior, Aegyptus, Aethiopia 2) interior (remotior ad occidentem) Libya etc.]. *Ρωμαιοι επιδημ.* i, e. *Iudaei*, Romae domicilia habentes, iam autem feſti cauſſa hic praeſentes. Ita Iudaei Alexandrini vocantur *Αλεξανδρεις* etc. *Ιουδαιοι*, natiui et *προσηλυτοι*. Vide, quae ex orationis impetu aliena addantur: neque enim nationum his indicatur, ſed religionis et cultus diſcrimen. *Κρητες* notiſſima gens, Tit. 1, 12: nolim enim h. l. intelligere populum illum orientalem כרתיים dictum, Ezech. 25, 16; Zeph. 2, 5 ſq. *Μεγκλεια Θεου*, ſc. *πραγματα* (eſt enim *μεγ.* adiectit vt Herodot. habet *μεγαλειον κτημα* v. Lamb. Bos voc. *πραγμα*) Luc. 1, 49. כחמלות facta mirabilia, quae a ſolo Deo effici poſſunt. Innuit maieſtatem potentiamque Iouae in educenda ex Aegypto natione, ferenda in monte Sinaitico lege etc. quae inter feſti ſolemnia tractare colloquio, hymnisque celebrare ſolebant Iudaei. Cf. ſupr. ad v. 4. De eisdem loquuti indubie erant et Apoſtoli etc. *ante* auguſtum illud ſpectaculum. Iam autem alia *μεγαλεια γλωσσαις* (ad v. 4.) efferebant, ea puta, quibus per Chriſtum teſtificatum eſſet maieſtatem ſuam numen.

Hunc autem populorum recenſum nolimus ad exactiorem trutinam reuocare, vt ex *omnibus* his gentibus interfuiſſe nonnullos ſpectatoribus, totidemque diuerſas linguas ab Apoſtolis etc. enunciatas credamus. Nam plures iſtarum gentium eadem lingua vtebantur. Atque mirabili profecto caſu accidiſſet

τε καὶ προσήλυτοι, Κρῆτες καὶ Ἄραβες· ἀκούομεν 11
λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγα-
λεῖα τοῦ Θεοῦ. Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, 12
ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες· τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;
ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον· ὅτι γλεύκους μεμεστω- 13
μένοι εἰσί.

Σταθεὶς

accidiſſet, ſi ex iisdem omnibus gentibus, ex quibus efficiebatur πλῆθος v. 6. (ter mille hominum v. 41.), adfuiſſent et coetui illi, (fere 120 hominum, Cap. 1, 15.) nonnulli, etiamſi eodem ipſo momento, quo phaenomenon conſpiciebatur, ſpectatorum complures, rei grauitate perculſos, ad coetum tranſiiſſe ſuſpicemur. Nil ſibi volunt haec omnia, in fluxu orationis, vt et a nobis fit, dicta, quam: "nos ſumus ex variis diuerſiſſimisque terrarum partibus, ab oriente vsque ad occaſum, a ſeptemtrione vsque ad meridiem (vid. *Herder* Abſchn. 1. §. 9.): nihilo ſecius tamen noſtras linguas ex ore horum, quos Galilaeos putamus, prouenientes audimus." Plura vid. in Excurſ. 2. Caeterum neſcio in calculum adiiciam *Ziegler*o, qui in commentat. *Ueber d. Zweck, Quellen und Interpolationen der Ap. Geſch. in Gabler Neueſt. Th. I.* 1804, St. 2, p. 154. omnem hunc populorum catalogum aliena manu, ſed ante exaratos antiquiſſimos codices, additum credit, antiquitus ita lectum eſſe ſtatuens: και πως ἡμ. ακουομ. ἑκαστ. εν τ. ιδ. διαλ. λαλουντων αυτων etc.

v. 12. Τι αν θελοι τουτ. ειν. *Quid hoc ſibi vult?* vel *quonam hoc eſt euaſurum?* Ita Aelian. Var. Hiſt. 3, 20.

v. 13. Χλευαζοντες. Contumelioſum et illuſorium riſum innuit vox, Polybio Herodoto, Demoſth. etc. frequentata. Γλευκος, Heſych. et Etymol. M. αποσταγμα αυτοματως καταῤῥεον απο της σταφυλης πριν πατηθῃ. Iob. 32, 19. *muſtum.* Sed et pro *vino* omni adhibetur. Noli ergo argutius quaerere, vnde acceperint muſtum, quum pentecoſtali tempore nondum maturae fuerint vuae. Quia irridendo loquuntur, vtuntur etiam voce a communi loquendi more magis recedente, prorſus ac nos.

Haec

14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα ἐπῆρε τὴν φωνὴν
αὐτοῦ καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς· Ἄνδρες Ἰουδαῖοι καὶ
οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν
15 γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου. Οὐ
γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι
γὰρ

Haec quidem ad illuſtrandum locum commentario ſufficiant. Plura de hac explicatione, a permultis iam intt. agnita, de aliorum ſententiis, et de omni loco omnino vid. in Excurſ. 2.

v. 14 ſqq. Sequitur oratio Petri, qua arripit occaſionem, praeſentium animos, attonitos rei maieſtate numenque venerabundos, ad agnoſcendum nouum rei ordinem aduertendi, iamque de ſucceſſu non prorſus infauſto certiſſimus eſſe potuit. 1) Non ex ebrietate, ait Petrus, prouenit inſolentior hic animorum impetus, ſed ex πνευματι Θεου, quod in homines effuſum iri cecinit iam vates Ioel, quodque per Ieſum Meſſiam vere effuſum eſt v. 15-21. 2) Hinc de Ieſu ipſo, eius αναστασει, ὑψωσει, veraque Meſſ. dignitate pluribus agit, nouumque rerum ordinem commendat v. 22-36. Eſt autem oratio omnis Hebraismis, citationibus V. T. prolatisque inde argumentis referta, prorſus ex iſtius aeui et Petri in primis genio, qui incultum, aſperumque dicendi genus, hyperbatis, anacoluthis etc. inhorrens ſequi ſolet.

Σταθεις, vt ανασтας C. 5, 34; Matth. 26, 63, de concionabundis adhibetur. Ὁ Πετρος; eum enim vt ſocietatis nouae caput decuit, diluere ebrietatis criminationes. Απεφθεγξατο h. l. nil amplius, quam *allocutus eſt, verba fecit*. Cf. ſupra ad 2, 4. Ενωτιζειν helleniſticum verbum, reſp. Hebr. האזין, Geneſ. 4, 33; Ieſ. 1, 2. *auribus percipere.*

v. 15. Ουτοι. Eſt δεικτικως dictum q. d. "De me ipſo nil addo, oratio mea commonſtrat, me eſſe ſobrium." Ὡρα τριτη ſc. matutina (noſtr. 9.), precibus matutinis faciendis dicata. Ante eam (et diebus feſtis ante 6tam) a cibo potuque, nedum ab ebrietate, abſtinebant Iudaei. *Berachot* fol. 28, 2. "Non licet homini guſtare quidquam, antequam orauerit

γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας· ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρη- 16
μένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ· καὶ ἔσται ἐν ταῖς 17
ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύ-
ματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ
υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν
ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια
ἐνυπνιασθήσονται. Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου 18

καὶ

prauerit orationem suam."
Cf. Lightfoot, Spencer etc.
Non ab his profanatur fe-
tus dies, sed sacro impetu
eruntur ipsi. Nam

v. 16. *Hoc ipsum illud est,*
uod cecinit Ioel. Vatici-
iium prostat Ioel. 3, 1 sq. et
nemoriter hic a Petro lau-
latur. Grauissimas ibi cla-
les, sed et feliciora dein-
eps tempora ex propheta-
um more vates auguratur.
ariis autem prodigiis ea
ndicatum iri canit. Nam
uod antea prophetis tan-
ummodo contigerat, πνευ-
ατι div. ferri (Ies. 61, 1.)
t futura praesagire, id con-
essum iri omnibus sine
exus, aetatis, conditionis
iscrimine v. 17. 18. His ac-
essura alia prodigia coe-
stia et terrestria v. 19. 20.
um aduenturam esse cla-
em ipsam v. 20, fin. Ea
item pios Iouae cultores
arum afflictum iri v. 21.
Ielior temporum subse-
uentium facies in loco Ioe-
lis ipso deinceps depingitur. Vid. de hoc loco progr. pentecost. Gött. 1788 a Perill. TYCHSEN *Illustratio vaticinii Ioelis III.*

v. 17. 18. *Prodigia in hominibus conspicua.* Εν ταις εσχατ. ἡμ. Ioel non habet באחרית ימים, sed אחרי כן i. e. μετα ταυτα, vt et LXX. habent. Petrus autem ait εν τ. εσχ. ἡμ. quod vel idem est, qu. *postea*, vt Gen. 49, 1, vel, quod praefero, *tempora Messiae* indicat, ad quae locus adhibetur a Petro, quaeque vocari solent εσχατ. ἡμ. Hebr. 1, 1. Cf. Exc. 1. ad Hebr. Εκχεειν largam et abundantissimam communicationem innuit, quae et voce βαπτιζεσθαι C. 1, 5; πλησθηναι, 2, 4. indigitatur. Πασ. σαρκα, non solum in prophetas et נביאים. Προφητευσουσιν. Innuit vox προφητευειν concitatiore animi impetu, quasi afflatu diuino loqui id. qu. γλωσσαις λαλειν, cui et iungitur C. 19, 6.

Vid.

καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ
19 ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι. Καὶ
δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς
20 κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ. Ὁ ἥλιος
μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα,
πρὶν

Vid. pluribus *Koppii* Excurſ. in ep. ad Epheſ. Cf. *Bardili* de ſignificatu primitiuo vocis προφητης Gött. 1786. — Iam illud πασα σαρξ per varias hominum claſſes diſtribuitur, in quibus tamen ſubtilius quaerere nolimus, cur haec potiſſimum hominum genera, et illa tantummodo diuini πνευματος ſigna et indicia poeta attulerit. Siquidem υἱοι, θυγατερες, νεανισκοι, πρεςβυτ. δουλοι, δουλαι nil ampl. quam πασα σαρξ, et: ὁρασ. οψ. ενυπν. ενυπνιασθ. non niſi ea ſibi volunt: effuſum in eos iri πν. ἁγ. Δουλοι και δουλαι vel *omnino* innuunt *cultores numinis* (עבדי יהוה audiunt) vel potius, quia per ſingula deſcendit poeta, *ſeruile hominum genus*. Illuſtr. *Tychsen* l. c. pro *alienigenis* dictum putat, quia ex peregrinis terris emi ſolebant ſerui. De caeteris vocibus, ſingulisque his divinationum generibus rectius ad Ioelis locum exponitur. Mirum autem profecto et prodigii inſtar eo tempore habebatur, illud, quod antea non niſi prophetis conceſſum erat, qui a Ioua in deliciis habebantur, Deum iam omnibus promiſcue largiri. Magni quidam et inſoliti rerum euentus eo portendi videbantur Iudaeis.

v. 19. 20. *Prodigia coeleſtia et terreſtria ſequuntur.* Bella aliasque eiusmodi clades prodigiis portendi, conſtans erat non ſolum apud Graecos et Romanos, ſed et apud Iudaeos opinio. Matth. 24, 29; Luc. 21, 25; Ioſ. B. I. VII, 12. *Αἱμα και πυρ* etc. h. l. σημειοις ad numerantur in *terra* apparituris, indicaturisque caedes et incendia. Eadem indicabunt ſigna *coeleſtia* ἡλιος et σεληνη. — Quo pacto autem oſtenta illa ex rerum natura explicanda ſint, hic quidem non quaerendum erit, ſed ne in ipſius vaticinii illuſtratione quidem. *Poſt illa prodigia ingruent calamitates ipſae, triſtiſſimaque tempora.* Ea vocantur

πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπι-
φανῆ. Καὶ ἔσται· πᾶς, ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα 21
Κυρίου,

ur Μεγαλη ἡμ. Κυρ. και επι-
φαν. Omnes dies, vt anno
at ex Maimonide Grotius,
beneficiis aut poenis illuftres
vocantur dies Domini.

v. 21. *Sed veros numinis
cultores parum affliget ca-
lamitas ifta.* Επικαλ. ονομα
K. notiffima periphrafis veri
ouae cultoris קרא בשם יהוה.
Poft haec omnia autem,
fubintellige, *feliciora tem-
pora ipfa aduenient*, quod
n Ioele additur.

Hactenus vaticinium Ioe-
is. Quaenam tempora ani-
mo praeuiderit vates, h. l.
non quaerimus. Ad fua
tempora, maxime diuinio-
rem illum furorem, quo
γλωσσαις ελαλησαν difcipuli,
locum adhibet Petrus, et
accommodatiffime id qui-
dem. Siquidem voces εκχεω
απο του πνευματος μου ftatim
in mentem reuocabant ea,
quae v. 4. memorantur:
επλησθησαν πνευμ. αγ. et ver-
bum προφητευουσιν ea, quae
ibidem perhibentur: ηρξαν-
το λαλ. γλωσσαις: vtrumque
enim fynonymon, C. 19, 6.
Diuerfarum autem lingua-
rum, in quibus difcipuli lo-
quuti fint, nullam mentio-
nem facit Petrus in oratione
fua; neque enim id fecus
accidere potuit, quia e di-
verfis gentibus conflatus
erat coetus. Non autem
id quaerebatur, qua lingua
aut dialecto vfi, fed quanto
animi impetu locuti fuerint.
Id agebatur, γλωσσαις (ad
v. 4.) eos locutos effe, num
γλωσσαις e lingua fanctiore,
an ex aliis linguis (ἑτεραις),
parum intererat. Rata ergo
et impleta in Apoftolis etc.
erant prodigia illa, quae tem-
porum calamitates praeces-
fura effe cecinerat Ioel v. 17
et 18. Et in his fubfiften-
dum fuiffet Petro. Quae
de aliis oftentis etc. e Ioele
affert, nonnifi augendi et
amplificandi loci cauffa ex
confueto more (cf. infr.
v. 25-28.) addita puto. Noli
ergo quaerere, quo pacto
et illa impleta effe dixerit
Petrus, aut, fi quaerere ma-
lis, non tam antecedentia
tempora fpectes, quibus
tale quid accidiffe nondum
expertus erat Petrus, fed
futura, in quibus talia euen-
tura iam praedixerat Iefus
Matth. 24, 29; Luc. 21, 25,
et poft eum hic repetit Pe-
trus. — Cf. de loco ad Meff.
tempora a Petro adhibito
V. ECKERMANN theol. Beytr.
B. II, St. 5, S. 96.

22 Κυρίου, σωθήσεται. Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε
τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα
ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ
τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν
μέσῳ

v. 22. Quae iam sequitur orationis Petrinae pars, impeditior illa est et tortuosior: explicabitur tamen facillime, opinor, si hanc ferme argumentationem idearumque consecutionem sequi cum Petro volueris. "Sunt autem illa Ioelis de effundendo πνευμ. oracula hodie non impleta solum, sed eiusdem Iesu ope impleta, quem cruci vos affixistis (v. 22, 23). Nolite obuertere, falsa me dicere, siquidem mortuus sit sepultusque ille Iesus. Namque et resuscitatus idem est; nec fieri potuit, vt Iesus ille, verus Messias, perpetua morte teneretur (v. 24), siquidem diserte de eo Davides Ps. 16. praedicat: "non permittes orco animam meam" (v. 25 - 28). De Dauide enim ipso verba illa agere nequeunt, nam 1) is mortuus est, et hodienum eius sepulchrum ostenditur (v. 29.) [proinde de Christo ea praedixit Dauid, quia ex posteris prouenturum illum Ioua promiserat (v. 30. 31.), et in Christo etiam rata ea sunt et impleta (v. 32.) ergo bene Christus effundere potuit πν. ἁγ. (v. 33.)] 2) nec resuscitatus est Dauid, nec viuus in coelum sublatus (quod debuisse fieri, si *eius* anima non in perpetuum Orco permissa fuisset). Quod si in coelum adscendisset Dav., legeretur Ps. 110: Deus dixit *mihi*: iam autem *domino meo* legitur (v. 34, 35). Hinc efficimus, Iesum effudisse in nos πνευμα ἁγ. eundemque a Deo pro rege ac Messia nostro esse declaratum v. 36."

Ἄνδρες Ἰσραηλ. Non iam eo nomine veniebant, sed *Iudaei* potius audiebant: verum gloria et beneuolentia captabatur, si prisca gentium nomina ad praesentia tempora adhibebantur, cf. ad v. 9. Ναζωραιον contemtim dictum puto, Io. 1, 47. Cf. *Paulus* ad Matth. 2, 23. *in Comment. übers N. T.* Th. 1. S. 153. Ἀποδεδειγμενος "certis argumentis vt Messias declaratus est a Deo (Io. 5, 36; 10, 36 - 38.) εἰς ὑμας i. e. ὑμιν, quod et significare potest *in vestrum commodum.*" Caeterum varie haec construi et explicari poterunt. Minus tamen placent, qui

[μ]έσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ 23
[ὡ]ρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λα-
[β]όντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε·
[ὃ]ν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, 24
καθότι

VARIAE LECTIONES.

v. 24. Pro θανατου legunt ᾁδου D, Syr. Arab. Copt. Vulg. pa[tr]es nonnulli graeci et latini prob. Millio proleg. 285, 438. Ex [P]f. 18, 5. tamen mutatio illa inducta videtur.

[q]ui vertunt: "multis mira[bi]lis demonſtratus (αποδε[δε]ιγμενος) eſt ανηρ (ων) απο [το]υ Θεου, diuinitus miſſus, [n]on απ' ανθρωπων (Gal. 1, 1)." [N]am ſi nobiscum poſt Θεου [c]omma poſueris, conue[n]ientior credo emerget ſen[su]s; "1) Nazarenum qui[d]em, ſed tamen 2) virum [d]iuinitus miſſum, eundem[q]ue 3) certiſſimis indiciis [v]obis comprobatum (legiti[m]irt, vt παρεστησε c. 1, 3)." [H]ac ergo interſtinctione [a]dmiſſa, tum perit durities, [q]uae priorem explicatio[n]em afficit, tum declinatur [il]la repetitio, quae alii [in]eſt, ex qua *a Deo* com[p]robatur I. C. miraculis, [q]uae *Deus* per eum per[p]etrat. Δυναμ. τερατ. σημειοις [c]umulata ſunt ad fortius [e]xprimendam ſententiam [o]mnimodis *eisque clariſſi[m]is ſignis.*

v. 23. Ὡρισμ. βουλῃ και [π]ρογνωσει (vid. Kopp. ad [R]om. 8, 29; Eph. 1, 5. 11; Pott. ad 1 Petr. 1, 1.) ſynonyma ſunt, nilque aliud inferunt, niſi periphraſin prouidentiae div. Diodor. Sic. Lib. II. p. 116. nil fieri, ait, ὡς ετυχεν, αλλ' ὡρισμενῃ τινι και βεβαιως κεκυρωμενῃ Θεου κρισει. Εκδοτον λαμβανειν *in ſuam poteſtatem accipere.* Ita et Ioſeph. ait Ant. 4, 13, 9. Alii non tam cum λαμβανειν, quam cum βουλῃ Θεου iungunt, eodem ſenſu. De proditione autem Ieſu per Iudam facta hic ſermonem eſſe, non, vt quidam volunt, de legatione, qua coelitus eum hominibus donauerit Deus, per ſe patet. Ανομων. Hoc nomine Iudaei ethnicos compellabant: eodem hic a Petro ſalutantur ipſi. Προσπηξαντες ſc. σταυρῳ, de qua inſolentiori ellipſi vid. Schöttg. ad Lamb. Bos. p. 203.

v. 24. Ὠδινες *dolores parturientium*, 1 Theſſ. 5, 3. Sed is ſenſus huic loco non conuenit, neque imago ſibi

 conſta-

καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ
25 Δαυὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν· προωρώμην τὸν Κύριο
ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα
μ

conſtaret, ſiquidem nec λύσας nec mox ſequens κρατεῖσθαι concineret. Ergo verte *funes*, *vincula*, חבלי, 2 Sam. 22, 6; Pſ. 17, 5. 6; 104, 3. Lycophron Caſſandr. v. 1198. ἐκλύειν ὠδῖνας. Imago notiſſima Hebraeorum, qua mors ſub venatoris effigie ſiſtitur retia tendentis hominesque captantis. Nec tamen ſubtilius quaerendum eſt, quid indicent illae ὠδῖνες, funes vel dolores, quos ſoluerit Deus. Nam quum rhetorico figuratoque dicendi genere vtatur Petrus, a quotidiano ſermone recedit. Senſus autem nullus alius, quam: "Deus eum ſtatui mortis, in quo per triduum manſit, exemit." Vide tamen, quantopere in his ad amuſſim exigendis deſudaverint intt., ſi placet, apud Wolf. ad h. l. Καθότι *wie es denn auch unmöglich war*, Κρατεῖσθαι *morte capi*, *captumque teneri*, imagine eadem. De voce vid. Perizon. ad Ael. V. H. 2, 4, 5. De re ipſa, Iudaicaque opinione, Chriſtum Meſſiam morti non eſſe obnoxium, aut ad perexiguum tempus in eo ſtatu permanſurum vid. Io. 12, 34; Sohar Numer. fol. 82. col. 326. — "morietur hic Meſſias, e occiſus in ſtatu mortis ad *tempus* permanebit." Bereſchith Rabba ad Gen. 22 "Multi ſunt in S. S. dies trini, quorum vna eſt reſurrectio Meſſiae."

v. 25. *Et haec futura praeſagiens vaticinatus iam eſt Dauid*, ſcil. Meſſiam non in morte manſurum. Locus eſt memoriter laudatus ex notiſſimo Pſ. 16, ex quo nonniſi v. 8. (hic v. 27.) allegaſſe ſuffeciſſet: verum amplificandae rei cauſſa, ex more ſolito (cf. ad v. 21.) plura adferuntur huc non pertinentia. Γαρ. *Namque*. Ratio, cur in mortis ſtatu permanere nequiuerit Ieſus. "quia omnino ex Iudaeorum dogmatice in Meſſiam non cadit perpetua mors, et quia Dauid diſerte inducit Meſſiam ita loquentem: non trades me morti." Προωρώμην. Ante faciem ponere, defixisque oculis intueri Deum, fiduciamque meam in eo collocare ſoleo. Loquitur autem verſio in aoriſto, qui tempus omne, tum et

ὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, 26
αὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ
ου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. Ὅτι οὐκ ἐγκαταλεί- 27
εις τὴν ψυχήν μου εἰς Ἅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν
ου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· 28
ληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.
Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς 29
ὑμᾶς

t confuetudinem, ex qua icere quid *folemus*, indicat.

v. 26. Ἡ *γλωσσα* ex LXX, xpreſſum, qui לשני pro כבודי *nima*, *ψυχη*) legiſſe videntur, niſi et linguam quoque voce כבוד exprimi nonnunquam, vt Pſ. 30, 12, mamus. *Σαρξ μου*, בשרי, i. e. go ipſe; vel *σαρξ*, vt opofit. animae, corpus indiit. *Επ' ελπιδι* לבטח *ſecure*; ii ad ſequentia trahunt, vt om. 8, 21.

v. 27. *Ψυχην μου partem* meliorem *mei*, vel omnino *me* נפש. Ἀδης 1) ſepulchrum 2) cus, vbi defunctorum animae commorabantur, שאול, metonym. mors ipſa. *Εις* o *εν*, praegnanti loquendi ore: "non committes, vt eniat *εις ᾀδου*, (ſc. *δωματα*, υλας ex notiſſima ellipſi) ique maneat in ſempiternum". Cf. 8, 40 et alibi. *ωσεις permittes*, ita et ap. enoph.

v. 28. *Ὁδοι ζωης*. Ita vocabatur Iudaeorum lex, deinceps etiam Chriſti doctrina: ſiquidem omnino vulgare erat Chriſtianis hominibus, adoptare et ad ſuas res transferre nomina apud Iudaeos recepta. — Haec ad locum Pſalmi, quatenus hic adducitur, intelligendum ſufficiunt. Plura, quae tum de conſilio quo haec cecinit Dauid et de perſona quam in mente habuit, tum de ſingulis verbis dici queunt, in commentarium ſuper Pſ. ipſ. coniicienda ſunt: et a multis intt. abunde expoſita.

v. 29. Iam in Pſalmum commentatur Petrus, id maxime euincens, de Dauide ipſo ea verba v. 27. agere non poſſe, quia a) mortuus et ſepultus ſit Dauid v. 29. (inſeritur argumentatio: de Meſſia potius locum Dauidicum agere, qualem reſurrectione ſua ſe exhibuerit Ieſus v. 30 - 33): b) nusquam autem a mortuis reſuſcitatus idem aut in coelum

 ſuſceptus

ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαυὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησ
καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρ
30 τῆς ἡμέρας ταύτης. Προφήτης οὖν ὑπάρχων, κα
εἰδὼς, ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρπο
τῆς ὀσφύος αὐτοῦ — τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸ
Χριστὸν

VARIAE LECTIONES.

v. 30. Το κατα σαρκα αναστησειν τον Χριστον. Abſunt haec e vtriusque familiae teſtibus grauiſſimis, codd. verſſ., patribus; v ACD (in B adſunt) Syr. Arab. Copt. Aeth Armen. Vulgat. Cyril Iren. Fulgent. Manifeſto proſcribendum hoc additamentum, tu quia varie admodum et inconſtanter legitur (Griesb. proleg. a N. T. Pars I, p. LX), tum quia gloſſema ſapit interpretandi cauſ infe

ſuſceptus legatur v. 34. Παρρησια h. l. et ſaepiſſime in Act. Ap. eſt *libertas dicendi*, εξουσια, αδεια, Heſych. Πατριαρχης ita h. l. et Dauid vocatur, quia auctor et caput fuit regiae proſapiae. Caeterum τα: εξον, παρρησ. et πατριαρχ. indicant, ſubtimidum fuiſſe Petrum, de Dauide, cuius tanta fuit exiſtimatio, coram Iudaeis aliquid proferre, quod ad infringendum honorem ei habitum facere poterat, q. d. "ſaluo reſpectu, quem Dauidi debeo et ipſe, id tamen libere profiteri licebit" etc. Εν ἡμιν *in vrbe hac noſtra*. Soli familiae Dauidicae conceſſa erat ſepultura intra muros, quum caetera ſepulchra eſſent extra vrbem. Αχρι της ἡμ. ταυτης.

Etiamſi tot tantaeque pe Nabuchodonoſorem etc. vrb illatae ſint ruinae, monſtra tur tamen hodienum. D ſepulchro Dav. vid. Ioſ. An 7, 15, 3; 13, 8, 4; B. I. 1, 2, Cf. Hieronym. epiſt. 1 Subaudi autem poſt haec "ſepulchrum ergo illud Da quod hodienum exſtat, eu dentiſſimo documento eſ de ſe ipſo ea (v. 27.) no potuiſſe proloqui Dauidem videmus enim etiamnun την ψυχην αυτου εγκατα λειφθεισαν εις ᾳδου" etc. E ſine dubio, ſi contextum conſulueris, habebitur Pet argumentatio.

v. 30. 31. *Sed quae de ipſo non effatus eſt, ea vtpote propheta, de futur Meſſia ex ſua ſtirpe oriund cecinit.* Προφητης illo ſenſu qu

Χριστόν: καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, προϊδὼν 31
λάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ· ὅτι οὐ
κατελείφθη — ἡ ψυχὴ αὐτοῦ: εἰς Ἅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ
αὐτοῦ

nfertum το κατα σαρκα (Griesb. l. c. p. LXIV), tum quia lectio difficilior (atque difficilior vtique eſt, ſi omittantur haec, vid. Commentar.) praeferenda eſt (Griesb. ibid. p LXI). Quapropter exunxit e textu lectionem S. V. Griesbach, iam a Millio proleg. 201, Bengelio, Moro etc. damnatam.

v. 31. Ἡ ψυχη αυτου deſunt in ABCD pluribusque vtriusque claſſis verſſ. et patribus, prob. Millio, Griesb. Explicationis ergo ex v. 27 transuecta videntur.

quo quilibet diu. afflatu agitatus et loquens hoc nomine ſalutatur. Cf. ſcriptores ad v. 17 laudatos. Εκ καρπου της οσφυος etc. *poſteros procreandos* innuit ex notiſſimo Hebraismo. Et quoniam in ſumma felicitate ponebatur larga et beata progenies, ſaepe, vbi eam promittit dilectis ſibi hominibus Ioua, iureiurando affirmare promiſſa dicitur. Cf. commentar. in epiſt. ad Hebr. 6, 13. et 17. Το κατα τ. αν. τ. χριστ. ſi genuina ſunt, faciliime ſenſus fluit, ſi addideris: και καθισαι ſc. τουτον τον χριστον. Sin merito pro ſpuriis habentur, iungenda: εκ της οσφ. αυτου καθισαι (ſc. τινα, et quidem χριστον, quod ex v. 31. anticipandum, vt adeo et hic idem valeat, quod de ellipſi ex ſequentibus ſaepe ſupplenda ad c. 2, 3. obſeruauimus). *Meminerat, diuino oraculo ſibi promiſſum eſſe, Meſſiam ex ſtirpe ſua regia proditurum, ſedemque regiam occupaturum.* Reſpexit Petrus indubie, et, mutatis compluribus, ex memoria laudat locum, qui Pſ. 132, 11. proſtat, ſeu 2 Sam. 7, 12, quae quidem vaticinia, tametſi iam per Salomonem rata facta fuerint, conſtanti tamen iſtius aeui conſuetudine ad Meſſiam trahebantur. Αναστασ. του χριστου *de reſurrectione Meſſiae*, quem moriturum quidem, ſed mox reſurrecturum ſtatuebat Iudaeorum Chriſtologia, vid. ſupr. ad v. 24. Ὁτι non: *quod*, ſed: *nam*. Αυτου emphatice: "nam *hic idem ille eſt*, qui non relictus eſt εις ᾅδου" etc. Adfuiſſe et Meſſiam vtique in

32 αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν· τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστη-
33 σεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες. Τῇ
δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ
ἁγίου πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε
τοῦτο,

in Orco idem Petrus concedit 1 Petr. 3, 18. 19, (nisi praetuleris memorabilissimam eius loci explicationem, nuperrime ab Illustr. *Wagnero*, Direct. Luneb. prolatam in programmate: *Tentamen nouae interpretat. locc. biblicc.* Ps. 22, 30; 1 Petr. 3, 18), sed hic non ibi relictum fuisse contendit.

v. 32. Τουτον noli iungere cum sequ. Ιησουν, sed post τουτον subaudi: Χριστον οντα vt τουτον praedicati loco habeatur, Ιησουν autem subiecti loco, proferaturque emphatice: "suscitauit Deus *Iesum*, qui est hic Messias, οὗτος Χριστος, suscitauit Ιησουν (οντα) τουτον (Χριστον)." Παντ. — μαρτυρες. Noli vrgere illud παντες, quod nonnisi de Apostolis, (etiam Matthia, 1, 22), feminisque nonnullis, quae coetui se iunxerant, valet. Μαρτυρες autem, i. e. *testes* fuerunt, non quod celsissimo resurrectionis actui adfuerant ipsi, sed quod ex apparitionibus Iesu viuis redditi, eo concludebant, sermonibusque resuscitati de eadem erant edocti. Poteris tamen illud μαρτυρες etiam reddere *praecones*, vt Io. 1, 15 et alibi. Cf. *Friederich*, *über d. Gewish. d. Auferst. J.* in *Eichhorn Alg. Bibl.* B. 7, St. 2, S. 205.

v. 33. *Hinc autem sequitur, Iesum Christum bene effundere potuisse hoc πνευμα, eosque in nobis euentus insolitos proferre, quos iam intuemini ac miramini.* Id ipsum erat palmarium argumentum, quod illa oratione, quae inde a v. 22. deducitur, tractandum susceperat Petrus, sicuti ad v. 22, init. obseruatum est. Ὑψωθεις vid. ad Phil. 2, 9. subaudi: "resurrectione redituque in coelos". Τῃ δεξιᾳ i. e. *vi et omnipotentia Dei.* Nolim enim cum quibusdam accipere pro εις δεξιαν. Την τε επαγγ. του ἁγ. πν. — πατρ. vel: "accepit πνευμα επηγγελμενον αυτῳ παρα τ. π., acceptumque nobiscum communicauit", vel, quod praefero: "accepit et impetrauit post ὑψωσιν ius, quod in terris adhuc versanti a patre promissum erat,

[τ]οῦτο, ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε. Οὐ γὰρ 34
[Δ]αυὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, λέγει δὲ αὐτός· εἶπεν
Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως 35
[ἂ]ν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.
Ἀσφα-

[e]rat, πν. αγιῳ ſuos imbuen[d]i." Nam πν. ipſum iam [a]nte ὑψωσιν acceperat Ieſus, [ſ]icuti et V. T. prophetae. [I]lla tamen επαγγελια, qua [I]eſu poſt ὑψωσιν vim et ius, [a]liis impertiendi Sp. S. [o]mnisque ſuae eccleſiae ad[m]iniſtrandae pollicitus erat [D]eus, nusquam legitur; [n]iſi Io. 14, 16; 15, 26; 16, [1]3-15. aut Matth. 18, 20; [2]8, 20. ita intelligi velis. [S]ed ex eis, quae praeſens [c]um diſcipulis collocutus [e]rat Ieſus, eius επαγγελιας [f]orte meminerat Petrus.

v. 34. Strictioris ordinis negligentior orator primo illi argumento, quo Pſ. 16. de ſe ipſo non locutum eſſe Dauidem contenderat (v. 29), nunc demum, poſtquam de Meſſiae reſuſcitatione illa oracula intelligenda eſſe aſſeuerauerat (v. 30 — 33), aliud argumentum, in Dauidem minus quadrare ea (v. 27), addit. Haec autem, vt opinor, ſibi vult Petrus: "Dixi vobis, Dauidis ſepulchrum adhuc exſtare, quod ſatis claro monumento eſt, ψυχην αυτου vere εγκαταλειφθηναι εις ᾳδου, και σαρκα αυτου vere εωρακεναι διαφθοραν. At dicat quis: vacuum iam dudum et inane illud ſepulcrum eſſe poteſt: ſublatus forte eſt Dau. in coelos, neutiquam relictus εις ᾳδου. Verum neque ita res comparata eſſe poteſt. Namque" etc. Ου γαρ Δ. ανεβη εις ουρ. Subintell. "vt Iudaeorum nonnulli perperam opinantur, falſo interpretati illa v. 27." Cf. Michaelis ad h. l. Iam ex eis, qui ſequuntur, laqueis optime ita expediemur, vt hunc in finem ſequentia prolata putemus. "Quod ſi in coelos elatus atque ad Dei dextram collocatus fuiſſet Dauides ipſe, non legeretur in notiſſimo illo Pſ. 110: ειπεν τῳ Κυριῳ μου, ſed dicendum fuerat: ειπεν εμοι. Iam autem Κυριῳ μου quum dicat Dauid, agnoſcit alium ſe ſuperiorem, qui Meſſias declaratus et ad dextram Dei in coelis collocatus ſit." De Pſ. illo autem ex communi explicatione ad Chriſtum reuocato vid. ad Hebr. 1, 13.

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι κα
Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τ
Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

Ἀκου

v. 36. Conclusio. Ἀσφαλως: *Seht! Israel kann also sich fest überzeugen: es kann nun kein Zweifel mehr übrig bleiben.* Οικος Ισραηλ blandior adhuc et honorificentior praesentium Iudaeorum compellatio, quam ανδρες Ισραηλ. v. 22. Nationem domui seu familiae comparare moris est sacris scriptoribus. Matth. 10, 6 etc. Κυριον, quatenus in Psalmo 110 nominatur κυριος, Χριστον, quatenus e mortuis rediit, quod non nisi Messias poterat.

Quod si genium atque indolem orationis hucusque perductae, sicuti multarum aliarum, quae sequuntur, spectamus, a nostro quidem aeuo mirum quantum abhorret, sed ad istorum tamen temporum imaginem expressa est felicissime. Namque 1) V. T. citationibus cumulatissimis, subindeque se excipientibus scatet, ex Ioel 3; Ps. 16; Ps. 132; Ps. 110. Quippe in eis exaggerandis eruditionem isto aeuo ostendere, grauissimaque ex eis argumenta petere sibi videbantur. 2) Laudati porro e V. T. loci omnes ad Messiam adhibentur, non ac commodando solum, se vere de Messia futuro locu tos esse veteres contenditur vt v. 25, 29-31, quod e ipsum istorum temporun genium sapit. 3) Argument autem, quae ex locis ita d Messia expositis, maxime e Ps. 16, (v. 29-31), et ex Ps 110, (v. 34.) elicit, eius ge neris sunt, quae nostrorum temporum logice non facile agnoscet, etiamsi contenda mus, non prorsus negasse Petrum, loca illa de Dauide etc. intelligi posse, sed id tantummodo voluisse euincere, de Dauide et Messia simul esse cogitandum, quod nonnullis, e. gr. V. Stolzio, placet. Sed ista aetas minime respuebat eiusmodi dialecticen, imo doctam et subtilem iudicabat. Neque offendebatur 4) Confusiore argumentorum expositorum ordine, qui quidem in omni oratione ita turbatus inuenitur, vt, quae argumenti summa erat, *Iesum* effudisse Sp. S. et facile effundere potuisse, quia resurrexerit et pro Messia sit declaratus, eam partim in medio sermone v. 33, inferat, partim

v. 36

Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε 37
πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· τί
ποιήσωμεν, ἄνδρες ἀδελφοί; Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς 38
αὐτοὺς· μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν
ἐπὶ

v. 36 exponat. Proinde 5) ſucceſſus quem habuit oratio fauſtiſſimus erat v. 37ſqq. Et in hoc acquieſcamus nos quidem. Quod ſi enim quemlibet vetuſtioris aeui ſcriptorem ex ſui temporis, non ex noſtrorum genio explicandum eſſe ducimus, idque ipſum certiſſimum fidei et authentiae ſignum habemus, ſi aeui ſibi conſtat genius et color, quidni idem in hac et multis aliis libri noſtri orationibus laudabimus? cur iſtorum hominum incultiore doctrina offendemur, qui Homericae aetatis indole, longius adhuc a nobis recedente non offendimur? Nos vero non id quaeramus, quemnam effectum in *nos* productura fuiſſet iſtiusmodi argumentatio, ſed, quem in illos homines, qui aderant, vere protulerit. Hunc autem proſperrimum fuiſſe legimus

v. 37. Κατενυγησαν. Proprie κατανυσσειν eſt *pungere*, vnde metaphora ſatis frequenti de *dolore*, *triſtitia*, *poenitentia* etc. adhibetur, quae nos quaſi pungit et conterit. Apud LXX reſp. Hebr. התעצב, נכאה etc. Heſych. λυπηθηναι. Perperam ergo Bolten: *tacuerunt*, *nil habebant*, *quod obloquerentur*. Alio ſenſu peiori eſt κατανυξις, Rom. 11, 8. vb. vid. Koppius. *Contriſtati ſunt*, *quod Ieſum*, *quem Meſſiam eſſe iam ſibi perſuadebant*, *cruci affixerat Iudaeorum gens*. τι ποιησωμεν. quaſi d. "Recta omnia illa quidem: ſed facta infecta reddi nequeunt: inhaeret iam genti noſtrae et inhaerebit Meſſiae occiſi crimen. Quae iam nos conſilia ſequi ſuadetis?" Vera autem poenitentia eos contritos fuiſſe, ex omnibus verbis patet; non iam ludibrio habent Apoſtolos, vt v. 13, ſed amiciſſimo αδελφων nomine eos compellant.

v. 38. Μετανοησατε. Innuit vox: *mutare mentem* omnino, h. l. ſpeciatim: *mutate mentis animique ſenſum*, *quo erga nos noſtramque ſectam affecti eſtis*, odium, inuidiam, ludibria etc., idque metonym. cauſſ. pro eff. *tranſite*

ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ, Χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρ-
τιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματο
39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶ
κα

tranſite ad caſtra noſtra. Βαπτισθητω. Baptiſmum, vt ſymbolum mutandae mentis cognouerant Iudaei iam ex Ioanne, cuius lauacrum ſub nomine βαπτισμα μετανοιας εκηρυσσετο Luc. 3, 20. Commodiſſime ergo poſt μετανοησατε ſtatim affert Petrus και βαπτισθ. Ἑκαστος ὑμ. emphatice, quia atrociſſimum crimen necis Meſſiae a natione illatae ſingulum quemque labecula adſperſerat. Επι το ονοματι. Ονομα *gloria et honos.* Phil. 2, 9. "ad honorem illum cultumque, quem Chriſto Meſſiae deberi conceditis, *Ieſu* praeſtandum." Ιησου ergo, vt ſubiectum, emphatice erit pronunciandum, Χριστου eſt praedicatum. Sin επι το ον. explicare velis: *in Beziehung auf die Benennung, das Prädicat,* quod ſuadet Ven. Paulus ad Matth. 28, 19. (Commentar. Th. 3, p. 920), ſenſus erit: *in Beziehung auf das Prädicat Chriſtus, Meſſias, welches nunmehr Jeſu zukömmt.* Sed prius praefero. Εις αφ. ἁμαρτ. Eſt εκβατικως dictum illud εις, *vnde ſequetur* etc. Intelliguntur autem h. l. no[n] omnia peccata, ſed nex Meſſiae a natione inflicta, nefandum facinus, quod ſumm[a] triſtitia affecerat eos, qu[i] praeſentes aderant. Ληψεσθε δωρεαν τ. ἁγ. πν.: "eodem πνευματι agitabimini e[t] vos ipſi, (vt 4, 31; 10, 44 19, 6.), quo nos, quos mod[o] riſui habuiſtis et contemtui imbuti ſumus." Illud πνευμα, quia per Ieſum diuinitus erat miſſum et quaſ[i] donatum et conceſſum hominibus, vocatur δωρεα. Cf. c. 10, 45; 11, 17 etc. ad Hebr. 6, 4. Noli ergo de eis quaerere, quae de doni[s] Sp. S. tradit dogmatice, aut ambigere, num ordinaria hic, quae vocant, an extraordinaria eiusmodi dona, et quaenam intelligenda ſint. Senſ. verſiculi: "Tranſitote ad nos: *Ieſum* iam pro veſtro Meſſia habetote, omniaque, quae in eum commiſit veſtra natio, vobis ſingulis condonabuntur, et oblitterabuntur, voſque et ipſi iudicabimini digni, qui in Meſſiae huius regnum ciues adſcribamini."

v. 39. Επαγγελια vel de Meſſia, qui ex Iudaeis proventurus

καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται
Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διε- 40
μαρτύρετο καὶ παρεκάλει λέγων· σώθητε ἀπὸ τῆς
γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης. Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως 41
ἀπο-

enturus praedicebatur, ergo et de omnibus bonis a Messia illatis intellige, vel, quod proxime praecesserat, de πνευματι mittendo: id enim Iudaeis και τοις τεκνοις pollicitus erat Ioua oraculo illo, ex Ioele modo citato, v. 17. Τοις εις μακραν (sc. χωραν ουσι) de *gentibus ethnicis* a sancta Iudaeorum terra et lege remotissimis intelligendum. Phrasis hebr. scriptor. solennis. Ies. 57, 19; Eph. 2, 13. ibique Kopp. Schöttg. etc. Alii indicatam credunt *seriorem Iudaeorum posteritatem*, vt μακραν non de loco, sed de tempore sit dictum. Nolunt enim, iam hic Petrum de gentibus quoque ad Messianum regnum admittendis cogitasse, de qua Dei oeconomia c. 10 demum persuasus fuerit. Sed ibi demum *certissime* persuadetur, hic *suspicatur* eadem tantummodo et ambigue proloqui-tur, additis: "ὁσους αν προσκαλεσ." Caeterum imaginem, qua ad oblata Messiae beneficia lubenter amplectenda Deus quasi *vocat* et *inuitat*, alibi descriptam vide, vt ap. Kopp. ad Gal. 1, 6; Rom. 8, 30; 9, 24. Pott. Exc. 2 ad epist. Petri etc.

v. 40. Διεμαρτυρετο *obtestatus est* ad 1 Tim. 5, 21. Σωθητε. σωζεσθαι in passiuo (pro recipr.), saepe est *fugere* (vid. lex. Schleusn.) *trennt euch, macht euch los*. Σκολιας ad Phil. 2, 5. Fortasse his: ετεροις λογοις πλειοσι etc. innuit Lucas, orationem Petri v. 36. nondum ex oratoris mente finitam fuisse, sed interpellatum eum praesentium quaestionibus substitisse, atque in colloquium dehinc mutatam esse orationem illam.

v. 41. Ασμενως αποδεξ. *lubentissime amplectebantur*. Omittitur tamen illud ασμενως in pluribus, probante Griesbach., et iam vox αποδεχεσθαι beneuolum ac promtum assensum indicat. Εβαπτισθησαν. Primum hoc exemplum est, Apostolos ex mandato I. C. Matth. 28, 19. baptismali ritu inauguraſſe ad nouam doctrinam transeuntes. Baptismum autem illum in primordiis Christianismi

ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν, κα
προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλια
42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀπι
στόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου κα
43 ταῖς προσευχαῖς. Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβο
πολλ

ſtianismi feſtinantius, vt res ferebant, inſtitutum fuiſſe, ſine praemiſſa accuratiore de chriſtiana diſciplina cognitione, quam poſtea demum edocebantur, ex h. l. et c. 16, 14. 15; 30 - 33. commonſtrat *Eichhorn* Bibl. B. 3, St. 3, S. 409. Ψυχαι i. e. *homines*, loquendi more in omnibus fere linguis recepto. Senec. Controverſ. 16. "nauigium vnius vix capax *animae.*" Ὡσει τρισχιλ. Tantus ergo fuerat multitudinis illius, quae ad phaenomenon videndum confluxerat, (πληθος v. 6. cf. ad v. 12.) numerus: nam omnes oratione Petrina permoti fuere: contrarium ſaltem non legitur.

v. 42. Hinc, quum iam ad 3000 excreuiſſet diſcipulorum numerus, occaſionem petit Lucas, de tot hominum vita et inſtitutis, de quibus hic breuiter, in Excurſ. 3 pluribus agemus, nonnulla Theophilo narrandi. Similia vid. et infra c. 4, 32 ſqq. Cf. Prolegomena. Προσκαρτ. Cf. 1, 1 Διδαχῃ quia ante baptiſmum nondum ſatis accurate edo cti erant chriſt. fidem (a v. 41). Κοινωνια innuit ve familiarem cum Apoſtoli conſuetudinem (ex oppo eorum, quae c. 5, 13. na rantur), vel eleemoſynas vt Rom. 15, 26; Hebr. 1 26. quod praefero. Κλα τον αρτον periphr. Hebr. pr *prandere* Luc. 24, 30. 35 κλαν. αρτ. τινι *beneficum ſe et liberalem erga quen praeſtare*, Ieſ. 58, 7. Po ſteriore hoc ſenſu ſynonym habetur priori κοινωνια. Ali per hendiadyn prolata eſſ κοινων. και κλασ. αρτου pu tant et de communi con victu accipiunt. De eucha riſtiis hoc iam loco ſermo nem eſſe, vix credo. *Si hörten dem Unterrichte de Apoſtel genau zu, bezeig ten ſich wohlthätig gege Arme, und beteten und me ditirten über ihren neue Zuſtand* (vid. ad 1, 14).

v. 43. Φοβος reuerenti aduerſus Apoſtolos. Πασ ψυχ

ϖολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν Ἀποστόλων
γίνετο. Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, 44
αὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς 45
πάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι,
αθότι ἄν τις χρείαν εἶχε· καθ' ἡμέραν τε προσκαρ- 46
εροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ'
ἶκον ἄρτον μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ
ἀφελό-

υχῃ tam neoconuerſorum uam et multorum aliorum, ui extra coetum degebant, ere vt v. 47 προς ὀλ. τ. κον). Ratio additur in: ολλα τε τερατα etc.

v. 44. Επι το αυτο etc. 'no eodemque conſilio re- ebantur (vid. ad 1, 15). 'e vno loco ob tantam ıultitudinem iam non am- lius cogitari poteſt. 'Απαν- κ κοινα ειχον, vti amicorum iter ſe omnia communia ſe ſolent. Vlterius rem rgere nolimus. Eadem aut milia de Pythagoraeis, Eſ- ·nis etc. praedicantur. Cf. ıſtin. Lib. 43, c. 1, 5. Plur. id. in Excurſ. 3.

v. 45. Και τα κτηματα etc. on omnia, ſed quantum eceſſarium erat.

v. 46. 'Ιερῳ in exteriore iquo porticu templi, ad reces quotidianas facien- das. Προσκαρτερουντες in- nuit, eos quotidie dicta hora congregatos ibi fuiſſe: neque impediebat illud prae- fectus templi, nondum ma- li quid ex hac ſecta ſu- ſpicatus. At vero perpe- tuam ibi ſedem eos fixiſſe (καταμενειν, Supr. 1, 13.) non indicatur voce. Κατ' οικον oppoſ. ἱερῳ. Alii red- dunt: *in qualibet domo*, vt καθ' ἡμερ. v. 47. Κλωντ. αρτον ſc. pauperioribus, ad v. 42. Μετελαμβ τροφ. di- vitiores ipſi. *Sie nahmen Theil an denſelben Mahl- zeiten, mit welchen ſie Aer- mere ſpeiſeten.* Εν αγαλ- λιασει *laetabundi*, *pauperes a ſe foueri ac refici.* De hymnis Deo cantatis noli intelligere: id enim ſequi- tur v. 47. demum. Εν αφε- λοτητι καρδιας. *Cum ſim- plicitate et candore animi, liberaliter, nullo cogente.* Eſt hapax legom. ſynonym. frequentiori ἁπλοτης Eph. 6, 5; Col. 3, 22. Apud ſcripto- res

47 ἀφελότητι καρδίας, αἰνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἔχοντ
χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθ
τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Cap. III, 1 Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον ε

res Graec. ſaepe iungitur vtrumque. Intelligenda videtur tum continentia, ab omni luxu, cui aſſueti ſunt ditiores, remota, tum modeſtia, qua in pauperiores non ſuperbiebant, tum liberalitas, qua nullo cogente eis victum dabant.

v. 47. Αινουντες vel precibus ante prandium adhiberi ſolitis, vel gratias reddebant, quod opportunitas, pauperioribus beneficos ſe praeſtandi, ſibi conceſſa eſſet, vel omnino, quod ad Chriſti caſtra eſſent transgreſſi. Εχοντες χαριν. Probabiliter ob id ipſum quod pauperioribus ſe tam benignos exhibebant. Κυριος, Ieſus (ſupra v. 36). Σωζομενοι Chriſtiani audiunt, quia, fide adhibita, baptiſmo initiati (vtrumque σωζειν dicitur a Chriſto Marc. 16, 10.) effugerant peruerſam iſtius aeui vitam, et ad probiorem beatioremque in ciuitate Meſſ. gerendam vitam tranſierant, εσωθησαν απο της γενεας σκολιας (v. 40) εις Ιησουν, πιστιν, ελπιδα etc.

Cf. ad Hebr. 6, 18. Articulus autem τους non abundare videbitur, ſi verteris "Ieſus Chriſtus eos, qui Iudaeorum peruerſitatem reliquerant, in ſocietatem ſuam recepit."

Cap. III. Redit iam narratio, vnde c. 2, 42. egreſſa erat: nouaque Petri de amplificanda re chriſtiana merita afferuntur.

Petrus claudum quendam ſanat, dataque inde ſit opportunitate ad commendandum nouum rerum ordinem ſapienter vtitur. 1) Sanatio ipſa v. 1—8. 2) Eius effectus in praeſentes v. 9—11. 3) Oratio Petri, qua Ieſu Chriſti vi ac poteſtate valetudini reſtitutum eſſe aegrum contendit, eumque Ieſum vt verum Meſſiam amplecti admonet, v. 12—26. 4) Tempeſtas prima a Synedrio Apoſtolis ob id illata c. 4, 1 - 31.

Mirum autem in modum animos Iudaeorum permouit huius aegroti ſanatio ſiquidem ab vtero matris debili

τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.
Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρ- 2
χων ἐβαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν
θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν
ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν·
ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ 3
ἱερὸν,

lebilis fuerat et infirmus, ᵗt, quia quotidie ante templi portam ſtipem petebat, nemini facile incolarum antae vrbis ignotus manſit. Hunc ergo ſubito ſanatum irmis iam cruribus incedere, neminem non admiratione et ſtupore perculit: ieque poſſunt ſibi temperare Iudaei, quo minus ſubinde de incredibili hac ſanatione loquantur, eiusque vim c pretium infringant; fere t in ſanatione illius accidit, quem ex aluo matris oecum valetudini reſtituerat Ieſus Io. c. 9.

v. 1. Επι το αυτο. *Vna*, *ſimul* 2 Sam. 2, 13, ſupr. ad , 15. Ὥρ. ενvατ. Triplex rat Iudaeorum precatio uotidiana, a primis Chriianis quoque ſancta habita: *matutina*, אור dicta, . 2, 15, hora tertia; *meridiana*, מנחה גדולה, hora ſexta . 10, 9; *veſpertina*, ערבית, hora nona, vt h. l. Tanchuma fol. 15, 3: "Nemo hominum per diem pluries, quam ter orare poteſt, quas preces patriarchae inuenerunt."

v. 2. 3. Ετιθουν ſc. cognati etc. Θυρα ωρxια porta templi ad orientem ſpectans, per quam ex atrio mulierum in Iſraelitarum atrium aditus patebat; *formoſa* dicta, quia non auro argentoque induсta erat, vt caeterae nouem templi portae, ſed ex aere Corinthio, quod aurum ipſum dignitate et pretio ſuperabat, fabrefacta. Vid. de hac porta Ioſeph. B. I. 5, 5, 3. Cf. Plin. Hiſt. nat. 34, 2; Florus 2, 16. Vocabatur etiam porta Nicanoris. Alii intelligunt portam *Suſan*, alii portam *Chuldah*, a חלד *tempus*, quod nomen verſio reddiderit per ωρxια (ab ωρα). Ita nuperrime Bolten et Schott, qui vertit *tempeſtiua*.

4 ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰ
5 αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ εἶπε· βλέψον εἰς ἡμᾶς. Ὁ δ
ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν
6 Εἶπε δὲ Πέτρος· ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχε
μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματ
Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει
7 Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παρα-
χρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά
8 καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθ
σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενο
καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

9 Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα κα
10 αἰνοῦντα τὸν Θεόν, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗ-
τος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ
ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβου
καὶ

v. 4. 5. Επειχεν, Luc. 14, 7. fuppl. οφθαλμους, cf. Lamb. Bos. intentis oculis eos adfpexit. Alii fubaudiunt νουν, vt 1 Tim. 4, 16, quod eodem redit. Sed ex praecedenti βλεψον ε. ἡ. prius probabilius redditur. Επεχειν οφθαλμους τινι plene dixit Lucianus.

v. 6. Αργυρ. κ. χρυσ. folita diuitiarum periphrafis, Herod. 3, 140. Εν ονομ. *iuſſu ac mandato* fc. dico tibi.

v. 7. 8. Πιαζειν alias de violenta, (infra 12, 4). h. l. de clementi apprehenfione accipitur. Βασις fundamentum quodlibet, h. l. fundam. hominis, i. e. plantae pedis, idque pro pede ipfo. Hactenus fanatio ipfa, de qua cf. Excurf. 5. Iam

v. 9 fq. Effectus eiusdem in praefentium animos. Ὁτι ουτος ην etc. hunc effe eundem, qui femper ante templi portam confidere confueuerat, omnibus vrbis incolis cognitum. Θαμβ. εκστασ. fiquidem hoc erat infignius aliquod eorum τερατων και σημειων, quae φοβον incuffiffe hominibus dicuntur c. 2, 43.

v. 11.

καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ. Κρα- 11
τοῦντος δὲ ~ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ: τὸν Πέτρον καὶ
Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ
στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶνος, ἔκθαμβοι.

Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν· Ἄν- 12
δρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν
τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι
~ αὐτοῦ

τοῦ

VARIAE LECTIONES.

v. 11. Pro lectione vulgari τοῦ ιαθεντὸς χωλου, quam et Ben-
eliana recenſio ſeruat, grauiſſimi ex vtraque familia teſtes ha-
ent αυτου, A B C D E, 8 alii ap. Weiſt. et Griesb. 2 ap. Matth.
erſſ. Syr. vtraque, Arab. Copt. Armen. Aethiop. Vulgat. Vul-
aris lectio explicationem facit, et ex lectionariis inuecta vide-
ur. Nolimus ergo, lectione communi inducti, nouam narratio-
is periodum auſpicari a v. 11, vt in ipſa Griesbachiana editione
deſt; nam commodius illa a v. 9 exibit.

v. 11. Κρατουντος δε αυτου. Quum affectaretur (Horat. erm. I, 9, 6.) Apoſtolos Cf. ad Col. 2, 19) animi rati teſtificandi cauſſa. Στοα Σολομ. Porticus nobilis, a alomone quondam templo ſe exſtructo orientem verus addita, quo firmiore i niteretur fundamento. oſtea et reſtaurato atque b Herode conſummato temlo ſimilis ibidem porcus adhaeſit, eodemque alomonis nomine inſignieatur. Ioſ. Ant. 8, 3, 9; 10, 7; 20, 9, 7. Plura vid. . Intt. ad Io. 10, 23.

v. 12. Oratio Petri, qui, ſicuti omni omnino opportunitate, ita et hac ſanatione ad commendandum nouum rei ordinem ſapienter vtitur. "Non noſtra ipſorum vi, ait Petrus, neque in noſtrum honorem valetudini reſtituimus hunc miſerum, ſed diuiniore poteſtate adiuti, atque ad gloriam eius Ieſu augendam, quem vos cruci affigere non erubuiſtis. Quandoquidem autem non ſponte nec malo animo tale crimen commiſiſtis, agite, reſipiſcite et noſtra ſigna ſequimini." His

 ad-

13 τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
καὶ Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ἐδόξασε τὸν
παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε καὶ ἠρνή-
σασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος
14 ἐκείνου ἀπολύειν. Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον
ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι
15 ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ
Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.
Καὶ

adhortationibus varia argumenta innectit, *cur* ad Christianismum transeundum illis ſit. — Ευσεβεια etc. Quaſi ſit praemium pietatis noſtrae a Deo nobis conceſſum. Legunt nonnulli εξουσια, quae lectio, vt facilior, manifeſto reſpuenda eſt, ſicuti neque Erasmi coniectura ευσθενεια facile cuiquam approbabitur. — Genitiuus in του περιπ. pendet a verbo πεποιηκοσι, q. d. auctores fuimus του περ. Ita c. 27, 1: εκριθη του αποπλειν pro εγενετο κριμα (γνωμη c. 20, 3.) του απ.

v. 13. Παιδα, *υἱον* v. 26, c. 4, 27; Matth. 12, 18. Raphel. ex Xenoph. Ηρνησασθε, *reſpuiſtis*, i. e. vel: "noluiſtis eum regem et Meſſiam agnoſcere," vel: "noluiſtis eum inter viuos diutius ſupereſſe," quod praefero. Κατα πρωσ. Π. vel coram Pil. vt Luc. 2, 11, vel προσ. Πιλ. pro Pilato ipſo, et κατα *contra*, vt 1 Tim. 1, 11. quod ſequentibus melius concinit: *ihr habt Pilatus grade ins Geſicht widerſprochen* etc. Κριναντος, quum tamen ille etc. Απολυειν, ſc. δειν, abſoluendum capitis eum eſſe. Eiusmodi ellipſis et infra c. 15, 24. Cf. Lamb. Bos p. 285.

v. 14. Sed conſiderate quaeſo, quam impie hac veſtra ηρνησει egeritis: ſiquidem δια το αρνησαι τον Ιησουν ηρνησασθε Meſſiam ipſum. Ἁγιος και δικαιος. Eiusmodi praedicatis inſigniebatur Meſſias, Ieſ. 11, 4. 5; 53, 11 etc. Φονεα Matth. 27, 21. Χαριζειν τινα τινι vitam alicuius in alterius gratiam conſeruare, Philem. 22; Ioſeph. Ant. 2, 6. 9 etc.

v. 15. Αρχηγος i. e. κυριος (cf. Hebr. 2, 10) ζωης paronomaſ. c. απεκτεινατε. Non quidem *illi* manus intulerant

καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον, ὃν 16
θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ
ἡ πίστις ἡ δἰ αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύ-
την ἀπέναντι πάντων ὑμῶν. Καὶ νῦν, ἀδελφοὶ, οἶδα, 17
ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες
ὑμῶν· ὁ δὲ Θεὸς, ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος 18
πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν Χριστὸν,
ἐπλή-

ant Iesu, qui praesentes derant. Sed macula illa mni Iudaeorum genti adaesit, vid. ad c. 3, 38.

v. 16. Ονομα αυτου pro mpl. αυτος. Adhaerere taien, si placet, potest simul otio: *maiestas Iesu et po-ntia diu.* Επι πιστει, eum i finem, vt πιστις et fidua in Iesum (id enim in-rt Genitiv. ονοματος, vt al. 2, 20.) in animis verum excitaretur: επι c. dat. iem et scopum innuit, vt Thess. 4, 7; 2 Tim. 2, 14. lii επι πιστ. reddunt: *pro-ter* πιστ. (nostram), quod on placet, quia in subsequentibus demum affertur: πιστις, ἡ δι αυτου (Ιησου) . excitata: vel in nobis, ii eum sanauimus, vel in groto ipso; sanationes iim sistuntur vt effectus στεως tum sanantium Marc. 16, 17. 18.), tum sanandorum ipsorum (Matth. 22). Prius tamen praefero. Ὁλοκληριαν, integritatem corporis, membrorumque. Cf. Kopp. ad 1 Thess. 5, 23. Sunt et qui post στερ. interpungant, vt Mich. Bolt. etc. Απεναντι παντων ὑμων, vt vos omnes conuinceremini, atque ad fidem ei adhibendam adduceremini (επι τῃ πιστει). Contenditur ergo h. l. sanationem hanc 1) fuisse effectum πιστεως, et 2) ad eandem πιστιν excitandam augendamque accidisse, ideoque patratam esse coram magna multitudine.

v. 17. 18. Κατα αγνοιαν. "Nescientes, parumque persuasi, hunc, quem trucidastis, Messiam esse." Cf. c. 3, 22. 23. 36. 37. Otiosae autem sunt omnes quaestiones, quibus h. l. distinguunt, quatenus id ignorauerit plebs, quatenus οἱ αρχοντες. Nil sibi vult Petrus, quam emollienda facinoris atrocitate captare audientium beneuolentiam. Luc. 23, 34; 1 Tim. 1, 13. Παντων τ. προφ. Noli vrgere

19 ἐπλήρωσεν οὕτω. Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε
(εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας), ὅπως ἂν
ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,
καὶ

gere το : παντων. Οὕτω fc. ignorantia hac veftra. Meffiam multis calamitatibus adflictum iri, praedixerant vates: vix erat credendum, rata haberi poffe eiusmodi vaticinia, quum tanta Meffiae apud omnem nationem effet exiftimatio. Ea ergo in implendis eis vaticiniis via inceffit numen, vt verum quidem Meffiam in Iefu perfona fifteret, certam autem perfuafionem, hunc Iefum effe verum Meffiam, nationi minus concederet.

v. 19. Sequitur applicatio orationis: a) *Refipifcite et ad noftra caftra tranfite, vt felicitate, ciuibus regni Meffiani promiffa, et vos fruamini.* v. 19—21. Μετανοησατε perinde explicand. ac 2, 38. Εις το et h. l. eft ecbaticως dictum. Εξαλειφθηναι expungi, oblitterari מחה, Ief. 43, 25 etc. Cf. ad Col. 2, 14. Ἁμαρτιας, ea peccata innuit, quae in Meffiam commiferant, vt 2, 38. *Diefes alles wird dann als ungefchehen angefehen werden, und eine völlige Amneftie eintreten.* Commodioris conftructionis cauffa vncis include τα: εις — αμαρτιας, quamquam et fine eis idem ftet fenfus, vocibusque μετανοησατε κ. επιστρεψ. iunge fequentia: ὅπως αν, *eum in finem, vt,* (pro ἵνα, vt Matth. 6, 5.) *et vobis veniant beatiora illa tempora, quae aduenient, quando inaugurabit regnum fuum rediturus e coelis Meffias.* Αναψυξις, *refrigeratio, virium refectio.* Exod. 8, 15. Hefych. αναπαυσις. *Ruhe, Erholung.* 2) *Status felicior beatiorque*, imagine ex oriente petita, vbi quies in fumma felicitate ponebatur, Apocal. 14, 13. Cf. ad Hebr. 3, 11. Ita et h. l. Meffiani regni tempora, *feliciora et beatiora*, tempora *quietis* nominari videmus, (ficuti fimilibus imaginibus eodem tendentibus a prophetis delineantur, e. gr. Ief. 61, et faepe alibi, ipfeque Meffias nominatur נחם, παρακλησις Ισραηλ, Luc. 2, 25 etc.): verum et in hoc acquiefcendum, opinor, neque curiofius quaerendum, quodnam genus αναψυξεως h. l. promiffum fit credentibus. Refpici autem volunt alii ad immunitatem a perfecutio-

καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Ἰησοῦν 20
Χριστὸν,

VARIAE LECTIONES.

v. 20. Προκεχειρισμενον. Ita ABCDE et 53 alii ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 10 ap. Matth. Syr. vtraque, Arabb. Armen. Chryſoſt. probantibus omnibus fere criticis. Eſt lectio difficilior, quam vulgaris προκεκηρυγμενον, quod patres nonnulli latini verſione ſua expreſſiſſe videntur.

cutionibus Iudaeorum regno imminentibus, alii ad condonationem peccatorum, alii ad libertatem politicam, vt aiunt, adhuc a Romanis eis ademtam, alii ad libertatem moral. ex qua non iam ſeruitio et ζυγῳ νομου eſſent ſubiiciendi. Nobis in vniverſum feliciora et tanquam aurea tempora indicari hic placet. Tempora autem illa de redituro ad regnum ſuum inaugurandum Meſſia explicanda eſſe ſupra diximus, diſſentientibus tamen et hic et in diuerſas partes abeuntibus intt., quorum nonnulli aut tempora gratiae euangelicae intelligunt, in quibus praeſtantiae religionis chriſtianae ſenſu omnium pectora penitus imbuenda eſſent, aut tempora felicioris et glorioſi ſtatus eccleſiae triumphantis, aut reſurrectionem mortuorum, iudicium extremum, excidium Hieroſ. etc. Sed et in explic. partic. ὁπως αν diſſentiunt, veluti Erasm. Schm. reddit per: *quando*, "vt tunc ſaltem oblitterata ſint peccata veſtra, quando" etc. Ab aliis omnis propoſitio ὁπως αν — αναψ. iungitur τοις: επληρ. οὑτω v. 18, vt parentheſis iam a μετανοησατε incipiat. Απο προσωπ. τ. Κ. pro απο Κ. non Meſſia, ſed Deo, vt ex ſqq. patet.

v. 20 explicat priora. Και, repet. ὁπως αν. Προκεχειρισμενον, ita enim legendum eſſe, vid. Var. lect. i. e. deſignatum, deſtinatum ad Χριστου Meſſiae munus obeundum Ieſum. Heſych. ἡτοιμασμενον. Sic apud Polybium magiſtratus προχειριζονται. Ὑμιν, emphat. in veſtrae nationis gratiam, infr. v. 25. Caeterum et haec verba de reditu Meſſiae ad inaugurandum regnum accipienda eſſe, vix eſt, quod moneamus. Clarius autem loquutus fuiſſet Petrus, ſi verſum 20 antepoſuiſſet verſui 19, ὁπως αν αποστειλῃ (vt et in veſtrum commodum mittat Deus) τον προκ. ὑμιν (veſtrae nationi)

21 Χριστὸν, ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόμα-

tioni) I. X., και ελθωσι καιροι αναψυξεως, (vtque eo redeunte redeant et aurea faecula). Hoc autem ordine, vt nunc leguntur, feruato, το: και αποστειλῃ haud incommode reddes per: ὅταν αποστ. non refragante loquendi vfu. — In omni hoc loco et eatenus torferunt fe intt. fed fruftra, credo, quod hic aduentaturus poftea demum dicitur Meffias, qui iam in terris adfuerit. Impeditiora fiunt omnia, fi καιρους αναψυξεως de beatitate per rel chriftian. orbi illata acceperis. At fi de regno Meffiano, βασιλεια Θεου, των ουρανων eo fenfu acceperis, quo id faepius in N. T. venit, quem tamen enodatius exponere non eft huius loci, omnia fluunt facillime. Ex ea enim fententia Meffias, vt homo, ad breue tempus in terris apparuit quidem, fed et ad tempus in coelum reuocatus eft, rediturus inde fuo tempore ad folennem regni fui inaugurationem. Id iam infertur

v. 21. Ὀν δει ουρανον μεν δεξασθαι. Ambigue prolatum eft; poteft effe aut: Iefus εδεξατο ουρανον, *occupauit* coelum, tanquam fedem fibi propriam. Ita Eurip. Alceft. v. 817 δεξασθαι δομους. Aut: ουρανος εδεξατο Ιησουν, *excepit*, quo fenfu frequentius vox δεχεσθαι in N. T. occurrit, c. 21, 17; Luc. 9, 11 etc. id. qu. αναλαμβανειν. Senfus eodem redit, nifi argutari velis, quod tamen, maxime ob controuerfias dogmaticas, et h. l. factum eft. Vid. e. g. ap. Död. Inft. Theol. Chrift. T. 2, p. 249. Αποκαταστασις proprie eft rei in priftinum ftatum *reftitutio*, c. 1, 6 etc. 2) καταστασις omnino, vt απο non innuat *rurfus*, fed *intendat* notionem, quod in aliis verbis faepe accidit. Cf. Morus. Hefych. τελειωσις. Schol. cod. a ap. Matthaeium συμπληρωσι, εκβασις, *confummatio*. Cf. Loesner. ex Philone ad h. l. cui, vt et Oecumenio, αποκαθιστ. eft εις περας ελθειν. Χρονοι h. l. metonymice accipio pro rebus εν χρονῳ illo accidentibus. Senf. *donec omnia impleta funt, de quibus vates cecinere* Cecinere autem vates, e. gr. Dauid Pf. 110, omnes aduerfarios Meffiae fubiectum melioremque Dei cultum per terrarum gentes propagatum iri, quod eo tempore nondum euentu com-

στοματος πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

comprobatum erat. Interea ergo Messias coelum occupauit, εδεξατο (priorem verbi δεχεσθαι notionem ob rei nexum praefero), quod alibi dicitur εκαθισε επι δεξιων του Θεου, βασιλευει; et id quidem αχρι αποκαταστασεως παντων, ὧν ελαλησαν οἱ προφηται, i. e. ἑως τεθωσι οἱ εχθροι αυτου ὑποποδιον των ποδων αυτου, Hebr. 10, 12. 13; 1 Cor. 15, 25. 26. Verum sicuti in illis locis ab argutiis in voce αχρι, ἑως cauebimus, ita et h. l. non credemus, isto tempore, quo omnia vere impleta sunt, Messiani regni finem adfore: (vox αχρι de tempore adhibita, non semper terminum, sed et interuallum indicat, *interea dum*. Cf. Morus in Indice ad Xen. Hellen. voce ἑως). Sin tamen voci αχρι vulgariorem illum sensum indere malueris, sensus erit: occupauit coelestes sedes, *donec*, impletis omnibus etc. in terras ad inaugurandum regnum suum redibit. — Ferri tamen potest et altera explicatio eorum, qui tenacius notioni *rursus*, απο etc. insistendo de restitutione in pristinum statum cogitant. Sens. "Vsque dum melior ille et antiquior rerum ordo, dignior summo numine cultus, per Christocratiam inductus fuerit, vsque dum aurea redierint tempora." Quippe offendi Deum idololatria Israelitarum sub regibus subinde queruntur vates, indeque repetunt nationis calamitates: sed iidem futurum Messiam augurati, meliorem vnici Iouae cultum patribus sanctum restitutum iri canunt, veluti Mal. 3, 4 etc. Et huiusmodi vaticinia Iudaei ipsi quidem forsan iam temporibus exilium subsequentibus rata et impleta habere poterant, quia tunc tenacius adhaerere coeperant auitis moribus: verum Petrus nondum inuenit, ne suo quidem tempore, prisci saeculi reditum et αποκαταστασιν, sed tunc eam demum adfore concedit, si per christianam doctrinam *omnia* pristinae integritati restituta sint, Eph. 4, 24; Col. 3, 10; 2 Cor. 5, 17. Posteriorem hanc explicationem si praetuleris, τα: αποκαταστ. χρονων παντων, ὡν ελαλ. — προφ. vertes: "restitutionem temporum, quae prophetae vaticinati sunt restitutum et emendatum iri." In neutra autem explicatione nimium vrgebis illud παν-

22 αἰῶνος. Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν
ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ
τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατα
πάντα

των προφητων, neque illud απ' αιωνος, quod nil infert, nisi מעולם, *iam olim.* Haec sufficiat monuisse de loco, in quo explicando mirum quantum desudauit veteriorum inprimis intt. industria. Opiniones autem, ad quas delapsi sunt, fere eodem redeunt, quo καιρους αναψυξεως v. 19 tendere varie admodum statuerunt. Legesis Wolfium, Erasm. Schmidium, Ernest. opusc. theol. p. 447 sq. *Eckerm. theol. Beytr.* B. 1, St. 2, p. 121 et B. 2, St. 1.

v. 22. b) *Hic enim Iesus, ad cuius doctrinam amplectendam exhortamur, vere est ille Messias, de quo Moses omnesque prophetae vaticinati sunt.* Iunge haec eis, quae ad v. 19. initt. scripsimus. Proinde alia prorsus h. l. ab Apostolo argumenta inferri videmus; ne forte credamus, quandoquidem de prophetarum circa αποκαταστασιν vaticiniis loquutus erat v. 21, hic iam afferri eiusmodi vaticinia. Quae si ita se haberent, adducenda fuissent vaticinia longe alia, veluti ex priore explicatione Ps. 110, 1; aut ex posteriore Mal. 3, 4. — Sed missis iam eis, quae v. 19-21 attulerat, hinc non nisi id agit Petrus, vt demonstret, omnes inde a Mose prophetas etc. de Iesu, vt veri Messiae, temporibus cecinisse. Quod si ergo Aramaicum documentum graece reddidisse Lucam recte statuimus, non bene hic ו illud copulatiuum per dilectam sibi formulam μεν γαρ expressit, quae quidem inducit, vt eis, quae proxime antecesserunt, iungenda esse haec credas.— Μωσης μεν γαρ etc. Locus prostat Deut. 18, 15. 18. 19, memoriter laudatus, aliisque verbis expressus. Verba sunt expedita. Sensus in Deut. loco, si contextum consulas, est: "Nolite consulere falsos prophetas, impostores, praestigiatores, quorum permulti inter vos surgent: nam et post meum discessum prophetas doctoresque sanos et cordatos, qualis ego sum, excitabit vobis Ioua." Merito ergo dubitabis, num Messiam nec potius omnem prophetarum seriem in mente habuerit Moses, aut eo arro-

ϖάντα, ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς· ἔσται δὲ, πᾶσα 23
ψυχὴ, ἥτις ἐὰν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου,
ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ. Καὶ πάντες δὲ οἱ 24
προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς ὅσοι ἐλά-
λησαν,

rrogantiae processerit, vt Messiae se conferret.

v. 23. Quae hoc versu ontinentur, quoad sensum uidem et in Deut. 18, 19. xpressa sunt, sed aliis h. l. erbis redduntur, et fortioibus quidem, quaeque proius ad oraculi genium acedunt, veluti εσται δε, ויהי, ϖασα ψυχη pro ανθρωπος. ἐξολοθρευθ. *exterminabitur.* Vox cum cognatis suis (Cf. d Hebr. 11, 28.) LXX intt. familiarissima, et ap. Ioseph. non itidem apud Graecos scriptores occurrens, שחת, כרת. In loco Mos. adest: εγω εκδικησω εξ αυτου. At Petrus definitius expressit stam δικην per ολεθρον. "Proscribatur e ciuium numero, qui ad falsos doctores potius confugerit, quam consuluerit veram prophetarum a Ioua missorum doctrinam."

v. 24. *Verum non Moses solum, sed et ii, qui post eum prophetarum nomine veniunt* etc. Σαμουηλ. Primus is in prophetarum serie habebatur, qui quasi agmen ducebat, vid. loc. e Rabbin. ap. Wetst. Λαλειν de oraculis proferendis speciatim adhibetur, Hebr. 1, 1. Interpungi poterit varie. Nam post καθεξης vel poni vel deleri poterit comma. Sensus eodem redit, semperque manca erit constructio. Proprie dicendum fuerat απο Σαμ. εως των καθεξης, seu δια των καθεξ. Κατηγγ. τας ἡμερας ταυτας. Verissima haec profert Petrus. Siquidem Messias, sperataque ab eo temporum felicitas magna illa erat meta laborum, quo collineabant omnia vota, in prophetis expressa: nec facile quemquam prophetarum Israel. inuenies, qui in futura felicitate depingenda non exsultauerit. Idem tamen frustra laborabis, si e singulo quouis prophetarum aliquid eruere annisus fueris, quod ad Iesum refert nostra dogmatice. Quod si Petrus diserte ait, κατηγγειλαν τας ἡμερας ταυτας, non quidem necessario is erit sensus: "haec nostra tempora mente praeuiderunt", sed κατηγγειλαν aliquid, quod εν ἡμεραις ταυταις ratum est, ita res

25 λησαν, καὶ κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας. Ὑμεῖ
ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετ
ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸ
Ἀβραάμ· καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσοντα
πᾶσα

res omnes moderante ſapientiſſimo numine, vt quaecunque de futuro nationis ſoſpitatore cecinerunt vates, in neminem quadrarent melius et conuenientius, quam in Ieſum; quo promtius, ſi quem Meſſiam agnoſcere vellet Iudaeorum gens, hunc agnoſceret, amplecteretnrque. — Iſtum autem locum, quem ex Deut. 18, 18. 19. attulerat v. 22. 23, apertius ad Meſſiam transfert Petrus, ad quem transferre eundem ſolebat omnis Iudaeorum iſto aeuo doctrina, annuentibus etiamnum nonnullis intt.; atque, quum Ieſum eſſe Meſſiam ſibi perſuaderet Petrus, de Ieſu explicat. Sunt quidem, qui et a Petro de omni prophetarum ſerie locum Deut. acceptum velint, vt v. 22. quaſi introducat in v. 24, et bina contendantur: a) Moſes praedixit, multos prophetas poſt ſe ſurrecturos v. 22. b) et vere ſurrexerunt, et, quotquot ſurrexerunt, omnes de noſtris diebus loquuti ſunt v. 24. Sed quantopere frigeat eiusmodi explicatio, nemine monente, quilibe perſpicit.

v. 25. c) *Vobis autem, quorum natione prouenit Meſſias, prae aliis incumbit, agnoſcere eum eiusque doctrinam amplecti.* Υἱοι. Arctiorem coniunctionem innuit υἱος, vt בן, vnde ſenſus: "ad vos pertinent prophetae, e veſtra natione prouenere (alii minus commode: "vos eſtis diſcipuli proph." qui 2 Reg. 2, 3. 12; 13, 1 ſqq. patres vocantur) ad vos etiam pertinet διαθηκη, in vos redundant eius praemia." Eſt mera captatio beneuolentiae, quae eadem, ſed fortius et cumulatius adhibetur a Paullo Rom. 9, 4 ſqq. Λεγων πρ. Αβρ. Gen. 22, 18. Σπερματι. Et Petrus quoque de *vno* poſtero, Ieſu, hoc nomen collectiuum accipit, vt Paullus Gal. 3, 16. Πασαι πατριαι (φυλαι) της γης. Ex veſtra natione prodibit ille, qui omni terrarum genti ſalutem afferet, quanto maiorem afferet *vobis*, quanto lubentius eum amplexari *vos* decebit!

v. 26.

πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς· ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς 26
ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ — Ἰησοῦν: ἀπέστειλεν
αὐτὸν, εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον
ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν Cap.
αὐτοῖς IV, 1

v. 26. Poſt ὑμιν ſubaud. ὀν, et ἀναστησας, non de reſuſcitatione accip. ſed vt v. 22, הקים. Πρωτον. En Petrum, etiamſi ethnicas gentes a felicitate Meſſ. minime excludit, (2, 39) Iudaeis tamen, vt par erat, ante alios (πρωτον) fauentem. Idem tamen Cap. 10, 34. meliora edocetur. Ιησουν deeſt in optimis codd. verſſ. patribusque. Αποστρεφειν h. l. actiue accipio, vt Rom. 11, 26; 2 Tim. 4, 4. "eo quod vos abſtrahit, auertit" etc. iamque arctiſſime iungo cum ευλογουντα; "proſperabit vos, non diuitiarum potentiaeue ſplendore, ſed animorum emendatione." Alii neutraliter accipiunt: ea lege, vt quilibet veſtrum ſe conuertat.

De omni oratione Petri eadem fere valent, quae ad priorem illam ad 2, 36 ſcripſimus: minus tortuoſam tamen eſſe argumentationem, faciliusque et nobis adblandiri, non ſine voluptate perſpicimus.

Cap. IV noli ſeiungere prioribus, quibus vt effectus cauſſae adhaeret arctiſſime, et videmus hic quidem Iudaeorum in Apoſtolos inuidiam, primamque eis imminentem tempeſtatem, non tamen admodum turbidam. Suadebat vtique manſuetudinem hanc populi vox, miraculoſa hac ſanatione perculſi Apoſtolorumque conaminibus adſtrepentis. Επιστηναι, ſubito et inopinato ſuperuenire. Στρατηγος του ἱερου. Aderat in templo Hieroſol. iam inde ab antiquiſſimis temporibus non mediocris ſacerdotum Leuitarumque turba, excubias ibi agentium, omniaque circa templum ornandum, ſeruandum etc. adminiſtrantium. Qui his praeerat, dicebatur στρατηγος ἱερου; cf. Intt. ad Luc. 22, 52; Matth. 26, 47; Ioſ. A. 20, 6, 2; B. I. 2, 12, 6; Lightfoot Tom. 2, p. 471; Deyling obſ. ſacr. Tom. 3, p. 237 etc. (perperam de duce Romanorum militum in arce Antonia

αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ
2 Σαδδουκαῖοι, διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὶ
τὸν λαὸν καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστα
3 σιν τὴν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρα
καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον, ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδ
4 πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν, κα
ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντ
5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺ
ἄρχοι

tonia excubias agentium cogitat Hammond.) Hos ergo male habuit, in templo, cuius cura eis mandata erat, tale quid accidiſſe ab idiotis. Σαδδουκαιοι, grauiſſimi et acerrimi in affligendis ſecus ſentientibus, ergo et Apoſtolis, quia ei doctrinam de mortuorum reſurrectione promulgabant, ipſorum placitis aduerſantem (infr. c. 23, 6 ſq.) Caeterum illi Sadducaei, qui *hoc loco* memorantur, nonniſi priuati fuiſſe videntur adeoque poena Apoſtolos afficere nequibant: illi tamen Sadduc. qui 5, 17 afferuntur multo grauiores Apoſtolis erant.

v. 2. Διαπονεισθαι labore confici, dein aegre quid et cum indignatione ferre (infr. 16, 18). Εν τω Ιησου, i. e. exemplo Ieſu. Ita 1 Cor. 4, 5. εν εμοι. Id potiſſimum affligebat Sadducaeos, inſigni aliquo euentu reſu rectionem ab Apoſtolis com probatam eſſe.

v. 3. Τηρησις rarius dici tur pro Φυλακη, e. gr. ap Thucyd. 7, 86. Ἑσπερα etc Nam hora εννατη ad tem plum adſcenderant Apoſtol c. 3, 1; atque iam multum temporis per ea, quae c. 3 narrata ſunt, praeterierat.

v. 4 arctius iunge prio ribus. Eo ipſo momento rem quidem cognoſcere ne quibant, veſpera iam in gruente, ſed nec rem omnem miſſam facere poterant, quia iam latiſſime ſerpſerat infeſta Iudaeorum placitis contagio. Tot enim miraculoſa hac ſanatione permoti erant, vt, additis 3000 illis, 2, 41, numerus iam ad 5000 excreuiſſet.

v. 5. 6. Iam ſynedrium congregatur, quod ex quibus perſonis collectum fuerit.

ρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱε-
ουσαλήμ, καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν 6
αὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους
ρχιερατικοῦ· καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν μέσῳ ἐπυν- 7
άνοντο· ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιή-
ατε τοῦτο ὑμεῖς;

Τότε Πέτρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς 8
ὐτούς· Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ
Ἰσραήλ,

t, ex hoc loco quafi claf-
:o addifcitur. Cf. prolego-
ena. Αρχοντες (του λαου,
8, του εθνους 1 Macc. 14.),
πρεσβυτεροι, fere vt in
ftris magiftratibus confu-
s et fenatores, γραμματεις,
terati, (de his omnibus
piofius ad euangeliftas ex-
icabitur), quibus cunctis
aefidebat αρχιερευς. Εις
ουσ. Forfan aeftiuo tem-
re in villis prope vrbem
gebant. Hannas et Cai-
as, nomina ex hiftoria
ffion. I. C. fatis nota. Sed
eo offendunt nonnulli,
od αρχιερεως nomine h. l.
utatur Hannas, quum ta-
en Caiaphas gener ifto
unere fungeretur. Io. 11,
; 18, 13: Iof. A. 18, 2, 2.
fpondent quidam, duos
fuiffe αρχιερεας, quorum
er alterius fuerit vicarius,
t qui alternis vicibus fa-
i procurarint. Sed nil at-
iet. Etfi enim a Valerio

Grato fummo hoc munere motus fuerat Hannas, magno tamen honore et poteftate femper pollebat, adeoque et poftea, vt et hodienum fieri folet, eodem honoris ac muneris nomine falutatur. De *Ioanne* et *Alexandro* nil nifi ex coniecturis cognitum: hunc Philonis fratrem habet Mangey. Γενος αρχιερατικον, gens, ex qua oriundi ad fummum facerdotium adfpirare poterant. Ita ferme apud Romanos dicebatur: *viri confulares.*

v. 7. Εν μεσῳ pleonaft. vt et alibi, Io. 8, 9 etc. *Coram fynedrio comparere iuf-ferunt.* Δυναμει, *iure*, ονοματι, *auctoritate* h. l. pro fynonymis haberi poterunt. Τουτο, fanare aegrotum, et publice in templo docere.

v. 8. Πλησθ. πν. αγιου diviniore pro re chriftiana quid-

9 Ἰσραήλ, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐερ
γεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται
10 γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ
ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃ
ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐ
11 τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής. Οὗτό
ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδο
μούντων

quidlibet audendi enthuſiasmo correptus, fiduciaque et παρρησιᾳ (v. 13.) plenus.

v. 9. Ει *quandoquidem.* Sic 11, 17; 18, 15. Ita et ap. Polyb. Ανακρινεσθαι, vt et lat. *interrogare*, etiam *inquirendi* ſignificationem iuridicam habet. Ευεργεσ. ανθρωπου i. e. ευεργ. in hominem collata. Genitiv. rem ſeu perſonam recipientem indicat; Glaſſ. grammat. ſacr. Tract. 1, can. 30. Εν τινι cuius ope. Sic ap. Sophocl. Aiac. v. 519 εν σοι σωζομαι; plur. ap. Wetſt. *Quandoquidem non de malefacto, vt ſolet, ſed de beneficiis inquirimur, et id potiſſimum in quaeſtionem venit, cuius ope reſtitutus ſit claudus, reſpondemus, Ieſu Chriſti ope eum ſanatum eſſe.*

v. 10. Mira vocibus ſingulis ineſt vis et παρρησια, quae cum vi et pondere prolatae magnum indubie ad percellendos Synedrii aſſeſſores, Sadducaeos maxime, momentum produxere.

v. 11. Κεφαλη omne quod ſummum et praecipuum eſt in re aliqua. λιθος κεφ. γωνιας, lapis angularis, qui quod ex duabus partibus aedificium ſuſtinet, firmiſſimus ſit neceſſe eſt. Sententia deſumta ex Pſ. 118, 22 qui tamen neutiquam de Meſſia agit, et a nonnullis in ſeriora adeo tempora reiicitur. Sed in prouerbium abiiſſe videtur ea ſententia indicans, rem contemtui et deſpicatui habitam magni ſaepe pretii eſſe. Accommodatiſſime autem ad Ieſum adhibetur Matth. 21, 42 Marc. 10, 12; Luc. 20, 17, et h. l. additis τοις: ουτος εστ et κφ' υμων praeciſius. A ſubtiliorem ſe gerere videtur Morus, imaginem eo convenientiorem eſſe iudicans, quod doctrina aedificio comparatur, vt adeo lapis angul praecip. aliquam et eximiam ii

μούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας. Καὶ οὐκ 12
ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία· οὔτε γάρ ὄνομά
ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀν-
θρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν, καὶ 13
καταλαβόμενοι, ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ
ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν
τῷ

in ea promulganda perfonam indicet. Cf. de hac ac-comm. ECKERMANN *Theol. Beytr.* B. 1, S. 95.

v. 12. Και, *namque.* Σωτηρια et σωθηναι ambigue prolata funt. Vel ad fanationem fpectant corporisque valetudinem, vt lat. *fervare*, Matth. 8, 25; Marc. 5, 23; cf. Raphel. iamque ονομα refponfionem Petri complectitur ad quaeftionem v. 7. propofitam, innuitque *auctoritatem* vel innocationem numinis alicuius ad patrandas miraculofas fanationes. Huic fententiae fauent permulti, Michaelis, Tellerus, Bolten etc. Vel indicant feruationem ex iftius aeui miferiis viamque ad profperitatem in regno Meffiano patefactam: iamque ονομα pro perfona ipfa dictum eft; *nemo alius.* Mihi quidem vtrumque complecti Apoftolus videtur: fiquidem occafio huius fententiae proferendae erat aegroti fanatio: qua arrepta ad altiora ducit, et de fublimiore quoque illa σωτηρια a Iefu exfpectanda admonet, vnde et definitius loquitur, addito articulo ἡ σωτηρια. Sane omnis loquentis finis et mens tale quid efflagitat, et admodum frigeret oratio, fi nonnifi corporis fanationem indicatam effe crederes.

v. 13. Αγραμματοι לא ידעי ספר. Ιδιωται nullo publico munere ornati. Eiusmodi exprobationes faepiffime fiebant primis Chriftianis, vt Paullo, 1 Cor. init., 2 Cor. 11, 6. Cf. Lucian. mort. Peregr. p. 338. Εθαυμαζον primo quidem obftupefacti funt, mox tamen επεγινωσκον, Iefu affeclas eos fuiffe (ησαν plusquamperf.), quia eadem ille παρρησια loquutus erat et fimilia beneficia aegrotis praeftiterat.

14 τῷ Ἰησοῦ ἦσαν· τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν
αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον οὐδὲν εἶχον ἀντει-
15 πεῖν. Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου
16 ἀπελθεῖν συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες· τί
ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ
γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοι-
κοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνή-
17 σασθαι. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν
λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν
18 ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων. Καὶ κα-
λέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου
μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ
19 Ἰησοῦ. Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς
αὐτοὺς εἶπον· εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὑμῶν
20 ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ; κρίνατε. Οὐ δυνάμεθα
γὰρ ἡμεῖς, ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

O.

v. 17. Διανεμηθῃ ſc. λογος, Φημη, διδαχη, ne vlceris inſtar plurium animos quaſi depaſcat, cf. ad 2 Tim. 2, 17. Λαλειν de eis, qui religionem promulgant, ſpeciatim adhibetur (διδασκειν v. 18); επ' ονομ. τινος λαλειν eſt, doctrinam promulgare *auctoritate alicuius interpoſita.* Eſt ergo h. l. nil niſi chriſtianam doctr. promulgare. Alii reddere malunt: nominis I. C. mentionem facere.

v. 19. Eiusmodi minatio fortius adeo accendit animos, et ad maiorem παρρησιαν excitat. Ει — Θεου interrogatiue accipe. Alii pro interr. ſigno comma ponunt, ſenſu eodem. Perſimilis ſententia occurrit in Plat. Apol. Socr. ap. Epictet. et alibi apud claſſicos, vid. Wetſten.

v. 20. Ου δυναμεθα μη. Non poſſumus non etc. non decet, non fas eſt, vetat illud ſpirans in nobis nosque ſtimulans πνευμα.

v. 21.

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν 21
εὑρίσκοντες, τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν
λαὸν, ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι·
ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος, 22
ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ 23
ἀπήγγειλαν, ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι εἶπον. Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν 24
ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἶπον· Δέσποτα, σὺ
ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν
θάλασ-

v. 21. *Δια τον λαον* iunge *τοις: απελυσαν αυτους*. Eiusmodi metus populi ſeditioſi ſaepe coercuit ſynedrii poteſtatem.

v. 22. Proinde, quum per tot iam annos oſtentaſſet malum ſuum, non ſimulatum illud erat, neque glaucoma ob oculos obiecerant Apoſtoli. Tum quia ſanatio hominis aetate prouectioris, difficilior eſt, quam iunioris, eo clarius et inſignius erat miraculum.

v. 23. Praeteriit tempeſtas prima, quae imminuerat Apoſtolis. Redeunt ad ſuos, animo ſenſu tam inſignis diuini beneficii pleniſſimo, unanimique conſenſu gratias numini adhibent, praeſentiusque in futura tempora conaminibus ſuis auxilium ſibi expetunt. Neque incaſſum; rata fiunt vota: adeſt numen, et inſigni phaenomeno praeſentiam arguit.

v. 24. Preces funduntur, reuerentiae et fiduciae erga numen plenae, ſimulque diviniore quodam impetu prolatae, quod ſine dubio in cauſſa fuit, cur poſt *ειπον* in pluribus Mſſ. additur: *εν τω πνευματι ἁγιω*; quae tamen voces vel ob hoc nec non ob inſignem lectionis varietatem et inconſtantiam damnandae ſunt. *Δεσποτα* etc. longiſſime perducitur haec allocutio ad v. 29 vsque, poterisque v. 27 et 28 parenth. legere. Alii poſt *συ* ſupplent *ει*: *tu es*.

25 θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ διὰ στόμα
τος Δαυὶδ παιδός σου εἰπών· ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη
26 καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; παρέστησαν οἱ βασιλεῖ
τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτ
κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ
27 συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτ
ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου, Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδη
τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ
ποιῆσα

VARIAE LECTIONES.

v. 27. Εν τη πολει ταυτη. Haec, quae e vulgari textu absunt, i Bengeliano autem exprimuntur, adsunt in ABDE, 15 al. a Wetst. Griesb. et Birch. 1 ap. Matth. Syr. vtr. Arab. Copt. Aeth Armen. Cyrill. Chrysost. Tertull. pluribusque patribus occiden Lectio vnanimi consensu vtriusque familiae comprobata; ideoqu et in textum recepta a Beng. Griesbach. Sunt quidem, qui can nem illum criticum, lectionem breuiorem praeferendam esse h. l. vrgeant, pro glossemate haec verba habentes. Sed facile pe spicitur, h. l. parum quadrare istam normam, quia hic Apostol oratores ipsi, in locum commentantur.

v. 25. Δια στομ. Δαυ. Ps. 2. Φρυαττειν, רגש, proprie de equis adhibitum, qui resupino collo hinniunt, insolentiam et ferociam designat. Hesych. εκινηθησαν, επαρθησαν. Cf. Wessel. ad Diodor. IV, 74. Μελεταν κενα, consilia capere, sed vana et irrita, quia contra potentissimum numen suscipiuntur.

v. 26. Idem sensus aliter expressus. Παρεστησαν, consurgunt; יצב על, id. qu. συνηχθησαν. Plura de singulis verbis ad explicationem versionis LXX, ex qu ad verbum expressa hae sunt, monenda.

v. 27. 28. Iam ad praesen tem rerum statum accon modatur locus, in quen commentantur oratores. Ετ αληθειας etc. Q. d. Et quan vere haec dicta sunt! quan amice conspirant nostri temporibus! Nam vere in surrexerunt contra Messiam et quidem εν τη πολει ταυτη Auget id et intendit sen sum, innuens vel: coran nobis, vt nostris ipsorun oculi

ποιῆσαι, ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε 28
γενέσθαι. Καὶ τὰ νῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς 29
ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤ-
ῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ τὴν 30
χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέ-
ρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός
σου

oculis videamus rata facta miracula ista, vel: in ipsa urbe capitali et regia sede illius terrae, ex qua et in cuius commodum prodiit Messias, in qua adest templum tuum, splendidus cultus, mons Sion etc. Ὃν ἔχρισας, quem εργοις et δυναμεσι per eum patratis pro Messia, pro Χριστῳ declarasti, qui est vere ille Χριστος, de quo Psalmus cecinit κατα του Χριστου αυτου v. 26). Λαοις. In plurali hac forma non argutandum, quia ea de caussa adhibita est, vt τα: εθνεσι και λαοις responderent τοις: εθνη και λαοι v. 25, quo clarius et in ipsa singulis impleta esse vaticinia illa illucesceret. Sunt tamen, qui legant λαος, ut λαοις de singulis vniversi populi tribubus familiisque intelligant. Ποιησαι iungunt. εις το. Χειρ alias de potentia adhibetur, h. l., cum βουλη iunctum, de prouidentia sapientiaque div. in Iob. 27, 11; Eccles. 2, 24 etc. cui et concinit vox προορίζειν, de prouidentiae decretis adhiberi solita. Neque enim placet, quod nonnulli ὁρίζειν explicant per *declarare*. Caeterum passionem et mortem Christi, a prouidentia iam dudum destinatam hic intelligi in aprico est, ad quod numinis consilium exsequendum coaluerunt (συνηχθησαν) gentes. Non enim placebit, ποιησαι iungere cum εχρισας, quem vnxisti, vt efficeret ea, quae decreuisti.

v. 29. 30. Δος. Vox in precibus adhiberi solita Marc. 10, 37; Rom. 15, 5. Saepe ap. Homer. *Hoc nobis largiaris et concedas, precamur*, et quidem εν τῳ τ. χ. σου εκτ. σε εις ιασ.; i. e. *eo, quod nobis porro potestatem tribuas, sanandi aegrotos, animosque hominum nobis conciliandi*, tum, εν τῳ σημ. και τερ. γιν. *eo quod miracula per nos fiant*, quod eodem redit: miraculosas

 enim

31 σου Ἰησοῦ. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ
τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαν-
τες πνεύματος ἁγίου καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ
Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία
κα

enim fanationes intelligit. Eae autem fiunt non vi et auctoritate Apoftolorum (c. 3, 12), fed Iefu, δια τ. ονομ. I.

v. 31. Exaudiuntur preces; praefens adeft numen, et terrae motu vim fuam ac maieftatem manifeftat. Voces fingulae expeditiffimae. Res ipfa indubium prouidentiae fignum, quod terrae motus, haudquaquam infolitus ille quidem et miraculofus, eo tamen potiffimum momento acciderit, quo ad facrum illum ardorem, pro re chriftiana quidlibet audendi, inflammandi erant Apoftolorum animi. Eo magis autem vi ac maieftate huius phaenomeni attonitos fuiffe eos et perculfos credere licet, quod terrae motus, ventus, ignis, fulgura etc. conftanti veteriorum opinione manifeftiffima praefentioris numinis indicia habebantur. Il. ρ, 595; Odyff. γ, 147; Callimach. in Apoll. v. 1 fqq. Ovid. Met. 15, 672; Stat. Theb. 4, 331; Ief. 6, 4; Idra Rabba §. 24. "Cum Rab Simeon aperiret os fuum commotus eft locus, et fo cii commoti funt." Cf. Sohar. Exod. fol. 4, col. 14. — Illa autem quaeftio otiofa habebitur, cur chriftiani homines h. l. πλησθηναι πν. αγ dici poffint, qui iam απαντες επλησθησαν αυτου (2, 4) num forte, vt Mich. credit illi h. l. intelligendi fint, qu tum nondum adfuerint, e poftea demum conuerfi fint Intelligendi autem funt ii qui v. 23. 24 aderant, fiu et in illo phaenomeno c. adfuerint, fiue minus. Qual non iteratis vicibus facr quodam ardore et enthu fiasmo corripi poffit mens Erit ergo fenfus: "Nou hoc rerum euentu praefen tius numinis auxilium com probante redditus eis ef animus et παρρησια, qua carceribus, minisque Syne drii facillime potuerat in fringi.

---

v. 32. *Narratio de mort Ananiae, vxorisque Sap phira*

καὶ ἡ ψυχὴ μία καὶ οὐδὲ εἷς τὶ τῶν ὑπαρχόντων
αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ᾽ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα
κοινά. Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύ- 33
ριον οἱ Ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου
Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.
Οὐδὲ γάρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ 34
κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφε-
ρον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν 35
παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀποστόλων· διεδίδοτο δὲ
ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

Ἰωσῆς

phirae c. 4, 32 — 5, 11. — Quae praemittuntur, v. 32-35 vel 37, interpoſita narrationis ordini a Luca ſunt, ad illuſtranda Theophilo ea quae ſequuntur; fere vt cap. 2, 42 ſqq. Vid. ibi et prolegomena. *Ψυχη μια — ἁπαντα κοινα.* Similiter Ariſtot. Ethic. 9, 8 *μια ψυχη και — κοινα τα των φιλων.* Cf. Eurip. Oreſt. v. 1047 et alibi apud claſſ.

v. 33. *Μεγαλῃ δυναμει* vel ad eloquentiae vim ſpectat, qua loquebantur, vel ad effectum proſperrimumque ſucceſſum, quem protulit eorum oratio, vel ad vtrumque ſimul. Primum probabiliſſimum eſt, reſpondetque eis, quae 1 Cor. 2, 4 de ſe praedicat Paulus. De miraculis per Apoſtolos editis nolim hic cum quibusdam cogitare. *Χαρις μεγαλη* ſc. aliorum hominum extra chriſtianum coetum degentium. *Multo aliorum favore fruebantur* (2, 47), quod non bene graece expreſſum eſt: *χαρις τινος εστι επι τινα.*

v. 34. 35. Ratio ſequitur: mutuo enim amoris vinculo ſociati erant, neque efficiebant moleſtorum mendicorum colluuiem. *Παρα τους ποδας τινος τιθεναι* eſt deponere quid, concredere alicui c. 7, 58. Cic. Orat. pro Flacco, c. 28: "*ante pedes* Praetoris expenſum eſt." Heliodor. IV. *τιθεναι παρα τους ποδας του βασιλεως.* Noli ergo hic idem reuerentiae ſignum in hac phraſi quaerere, quod forſan adeſt c. 22, 3. — Eſt haec illa in "prima

36 Ἰωσῆς δὲ, ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν
Ἀποστόλων, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρα-
37 κλήσεως, Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος
αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε
παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀποστόλων.

Cap. V, 1 Ἀνὴρ δέ τις, Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ
τῇ

"prima christ. societate recepta bonorum communio" saluberrima illa quidem in primis, illis incunabulis, postea autem, vt par erat, cessans. Plura de eadem, sicuti de similibus institutis vid. in Excursu III.

v. 36. Hinc iam affert Lucas bina exempla Iosis Barnabae, qui huic instituto conuenienter egit v. 36. 37; et Ananiae, qui cum vxore fraudulentum se gessit c. 5, 1. 2, sed subita morte vna cum vxore perit v. 3 - 10, id quod magnum φοβον et reuerentiam erga Apostolos animis incutit v. 11 - 16. Ὑιος παρακλησεως, בר נביאה, filius prophetiae, sapientiae, hortationis, doctrinae, consolationis, ex Hellenistarum more, qui, annotante Grotio, prophetiam vocant παρακλησιν. Alii respiciunt ad בר נוחא, ὑιος αναπαυσεως: alii ad בר נפש filius respirationis. Strenuum se doctrinae christianae praeconem deinceps gessit hic Barnabas, arctiore Paullo copula iunctus, vt infra videbimus. Et in omen futurorum horum euentuum indubie hoc cognomen ei indiderant Apostoli, siquidem in eo deprehenderant virtutes, quae ad istud munus subeundum aptum eum reddebant. Λευιτης, Κυπριος. Per omnes 12 tribus dispersi erant Leuitae Gen. 49, 7, sed possidebant tamen peculia et agros tum in Palaestina Ier. 32, 7, tum, vt hic Barnabas, extra Pal.

v. 37. Χρημα i. e. τιμην, pecuniam ex agri venditione partam. Vsitatius in plurali forma χρηματα, pecunia, apud Graecos obuenit. Wessel. ad Diodor. 10, 116.

Cap. V, 1. *Narratio de Anania ipsa.* Sed non aeque fidum et liberalem se gessit Ananias, qui liberalitatis speciem tantummodo prae se tulit, sed re vera fraudulenter egit, satis stolide et impudenter fraudes istas

τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, ἐπώλησε κτῆμα, καὶ ἐνοσφίσατο 2
ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ,
καὶ ἐνέγκας μέρος τὶ παρὰ τοὺς πόδας τῶν Ἀπο-
στόλων ἔθηκεν. Εἶπε δὲ Πέτρος· Ἀνανία, διατί 3
ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε
τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς
τοῦ

ſtas fugere Apoſtolos poſſe, opinatus. Ανανιας nomen et in Vet. Teſt. occurrens, ſed raro, Neh. 3, 23; Ier. 28, 1. Σαπφειρα nomen Syriacum, pulchritudinem denotans. Κτημα ager. Ita Prov. 23, 10.

v. 2. Νοσφιζειν illud maxime fraudis furtique genus innuit, quo res communis iuris in ſuum priuatum vſum (νοσφι) confert quis. Ita ap. Xen. et Polyb. vid. Raphel. Crimen indubie magnum, qualia ſi impune committi potuiſſent, mox collapſa eſſet chriſtiana res. Non quidem eo peccauerat, quod non omnia tradidit, neque enim quisquam plura, quam vellet, tradere cogebatur; ſed mendacem ſe et fraudulentum geſſit, ſimulque tentauit Apoſtolos, num vere tale quid ab eis poſſet detegi. Tum et ſacrilegium quodammodo commiſit, quatenus pecunia, communi vſui ſocietatis ſacrae deſtinata, res ſacra habenda erat et ipſa. Forſan mox diſſolutum iri Chriſtianorum coetum exiſtimabat, atque in vtramque partem cauere ſibi voluit. Tantum ergo ob crimen ira accenſus Petrus vehementiſſime eum increpat.

v. 3. Σατανας princeps ille daemonum malorum, cui, vt notum eſt, omnia conſilia mala et regno Dei adverſa tribuuntur. Kopp. ad 1 Theſſ. 2, 18. Επληρωσε inſedit. Luc. 22, 3; Io. 13, 27; Eccleſ. 8, 11 ſimilia. Alii male vertunt: *impulit*, vid. Kypk. Vult autem Petrus: non πνευμα ἁγιον te impleuit, quo plenus eſſe deberes, ſed principium prorſus contrarium et aduerſans (1 Tim. 1, 20). Ψευσασθαι praemitte ὡς, idque ecbaticως intellige: "vnde et accidit, vt contra πν. ἁγ. inſurgeres, fraudeque illud decipere tentares." Conſtruitur verbum ψευδεσθαι cum accuſatiuo, et ſtatim v. 4. cum datiuo, ſicuti et cum εις τινα (Col. 3, 9) et κατα τινος (Iac. 3, 4). Glaſſ. Gram-

4 τοῦ χωρίου; Οὐχὶ, μένον, σοὶ ἔμενε, καὶ, πρα-
θὲν, ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ
καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώ-
5 ποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. Ἀκούων δὲ ὁ Ἀνανίας τοὺς
λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε, καὶ ἐγένετο φό-
βος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.
Ἀνα-

Grammat. Sacra Tr. 6, Can. 6. particulam εις supplendam esse credit, vt 2 Petr. 3, 12 et passim ap. classic. Sed nil est nisi *fallere*, actusque ipse, vt saepe, (Wessel. ad Diodor. 13, 3) pro conatu expressus, id. qu. πειραζειν, v. 9.

v. 4. Μενον, duobus commat. include vt et sequ. πραθεν, pro εαν εμεινε, si vendere agrum addubitasses. Nonnulli Hebraismum, qui repetita voce intendit notionem, sicuti v. c. Exod. 3, 7, hic inueniunt, sed perperam. Εν τῃ σῃ εξ. ὑπ. sc. pecunia inde soluta, nisi huic vsui communi destinasses. Sens. Licebat tibi per nos, retinere vel agrum vel pecuniam inde acceptam. Τι (γεγονε, Io. 14, 22; Lamb. Bos p. 283) ὁτι. Vert. *Wie bist du dazu gekommen?* Εθου εν καρδ. שׂם בלב. Θεω, "quippe qui largitus nobis est πνευμα illud, quod fraude decipere tentasti," vnde et nominatur Θεοι πνευμα. Fraude in nos commissa, ait P., in πν. αγ., quod nos regit et impellit, fraudem commisisti (v. 3), et haec in πνευμ. αγ. admissa fraus pari tibi crimini habenda erit, ac si in Deum ipsum dolose et iniuste egisses, quia Θεου πν. est illud πν. αγιον, a Deo concessum, et ad res Dei peragendas nobis traditum. Magni in quaestionibus dogmaticis momenti habitum esse hunc locum constat, de quibus, quum nostri ea non sint consilii, videsis dogmaticos, veluti Döderl. Inst. T. I, §. 111.

v. 5. Tale quid non opinatus erat Ananias, dolum suum illico detectum ipsumque publicae ignominiae traditum iri. Vehementissimis simul verbis in se inuectum audit Petrum. Subito ergo terrore perculsus animam efflat, mirante forsan Petro ipso.

v. 6.

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν καὶ 6
ἐξενέγκαντες ἔθαψαν. Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν 7
διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς
εἰσῆλθεν. Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος· εἰπέ μοι, 8
εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; ἡ δὲ εἶπε· ναὶ,
τοσούτου. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν· τί ὅτι 9
συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ
οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρά σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ,
καὶ

v. 6. Νεωτεροι id. qu. *νεανισκοι* v. 10, vel *iuniores*, qui e coetu Chriſtianorum tunc temporis aderant, omnino, vel *ſerui*, apparitores, qui נערים, *νεανισκοι*, *pueri*, audire ſolent. Συνεστειλαν. Indicat vox *συστελλειν*, *περιστελλειν*, *συγκομιζειν* (c. 8, 2) praeparare mortui cadauer ad ſepulturam, lauando, vngendo, componendo, faſciis inuoluendo etc., quod erat officium *pollinctorum*, vid. ſcriptorr. antiquitat. graec. Pariter et *εκφερειν* verbum in re funebri proprium. Εθαψαν, illico poſt mortem, ex Iudaeorum more notiſſimo.

v. 8. Τοσουτου, tanti pretii, quantum vir tuus profeſſus eſt. Expreſſit indubie Petrus ſummam argenti.

v. 9. Συμφωνειν, concinere, conuenire, conſpirare Matth. 18, 19; 20, 2 etc. *Wie? habt ihr euch gleichſam verſchworen?* Πειραζειν. Tentare Deum ſeu *πνευμα θεου* homo dicitur, ſi ita agit, vt videatur addubitare de numinis poteſtate, ſcientia etc. Cf. S. V. *Pott* Excurſ. 1. ad Iacob. Idem h. l. infert, quod *ψευδεσθαι* v. 3. 4. Caeterum et h. l. vt ſupra *πνευμα Κυριου πειραζεσθαι* dicitur, quatenus Apoſtoli *πειραζονται*, *πνευματι* eo agitati. Ποδες *των θαψ.* pro *οἱ θαψαντες* ex Hebraismo ſatis conuenienter, qui hominem omnem per illas corporis partes exprimere ſolet, quae hoc illoue temporis momento potiſſimum agunt, Ieſ. 52, 7 etc. Petrus haec effatur, ex eis, quae viro acciderunt, concludendo ad ea, quae indubie et vxori imminere exiſtimat, perſuaſiſſimum habens, ob tantum ſcelus, in quo

10 καὶ ἐξοίσουσί σε. Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺ
πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν· εἰσελθόντες δὲ οἱ νεα
νίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθα
11 ψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο φόβο
μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντα
τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

12 Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων ἐγένετο ση-
μεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· (καὶ ἦσαν ὁμο-
θυμα-

quo duo conspirauerant, neutrum effugere posse divinam vindictam.

v. 10. Subito terrore perculsa mulier, tum, quod Apostolum iam scire dolum audit, quem praeter se et maritum omnes latere existimat, tum, quod de inopinata mariti morte subitus nuncius affertur, sibique ipsi idem fatum annunciatur, exspirat et ipsa, quod naturae rerum satis conuenienter accidit, eoque conuenientius, quam v. 5, quod ipsa erat mulier debilior. Caeterum varie de facto ipso potest disputari, num Petri fuerit ea mens, vt extinguerentur, nec ne, num ex rerum natura, an interposita praesentiore numinis vi, res acciderit (τεραστ tamen et σημειοις a Petro patratis accenseri videtur et hoc factum), etc. De his vid. Excurs. 5. H. l. satis erit monuisse, eiusmodi rei euentum saluberrimum fuisse, adeoque, moderante div. prouidentia, hac illaue via producendum. Quod si enim eiusmodi dolus successisset, actum fuisset de christianorum coetu.

v. 12-16 inseruit Lucas, vt ostenderet, iam quidem sanatione claudi et subita Ananiae morte comprobatam fuisse Apostolorum divinam auctoritatem, sed pluribus adhuc sanationibus miraculose patratis eos de eadem conuincere homines annisos fuisse. Cf. prolegomena. Non bene autem cohaerent ea, quae v. 12-15 leguntur, suadeturque ap. Bowyerum, v. 13. 14. et finem v. 12 interponere inter v. 11 et 12, et primam v. 12 sectionem iungere versui 15. Quibus admissis facilius fluere

θυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶνος. Τῶν 13
δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ᾽
ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός. Μᾶλλον δὲ προσετί- 14
θεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε
καὶ

luere narrationis feriem non negamus, neque refragabimur S. V. Zieglero, qui in commentat. Ueber Zweck, Quell. u. *Interpolationen der* Apoft. Gefch. in Gabler. theol. Journ. 1801, St. 2, p. 155 a feriore manu, quamquam antiquiore quam vetuftiffimi codd., inferta hic effe τα: και ησαν v. 12 - 14 credit: — Στοα Σολ. vid. fupr. ad 3, 11.

v. 13. Λοιποι h. l. funt chriftiani nouiffime conuerfi. Horum ουδεις (i. e. *non multi*, populariter) audebat eis κολλασθαι. Vox proprie adhibita de eis, qui huic illiue fectae adhaerent, v. 36; c. 9, 26. cf. Luc. 15, 15, fere id. qu. προσκαρτερειν c. 8, 13. Cf. Suicer. Thef. T. II, p. 134. Ὁ λαος, *omnis populus*, tam ii qui in Iud. cultu manferant, quam qui ad chriftianum coetum transierant. Εμεγαλυνεν. Verbum de fublimiore et quafi diuino honore alicui adhibito vfurpatum. Numini enim competunt τα μεγαλεια, 2, 11. Erit ergo id. qu. λαλειν περι μεγαλειων του θειου, Luc. 1, 46; Act. 10, 46; 19, 17; Phil. 1, 20; Eiusmodi honor Paulo et Barnabae habetur infra c. 14. Credebat λαος, Apoftolis inesse fupernaturale quid et diuinum, hominique propius accedenti noxium. Erat conftans opinio, fi quis numen aliquod vidiffet, mortem eidem inftare. Hac de cauffa, fimulque ob ea, quae Ananiae acciderant, ii, qui nouiffime ad coetum accefferant, fubtimidi erant, neque illico familiariorem cum Apoftolis, qui coetui praeerant, confuetudinem inibant. Et Apoftoli ipfi indubie familiariorem hanc confuetudinem, increfcente indies neoconuerforum numero, deprecabantur, quod ipfa res fuadebat. Commodiffime ita explicari mihi locus videtur. Alii, vt Morus, Rofenmullerus etc. per τους λοιπους *proceres*, *diuites* indicari volunt, qualis fuerit Ananias, ex oppof. λαος. Alii λοιπους illos *nondum conuerfos* dictos effe putant, et κολλασθαι vertunt *perfequi*.

v. 14. Τῳ Κυριῳ iunge vel c. πιστευοντ. vel. c. προσετιθ. fenfu

15 καὶ γυναικῶν·) ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέ-
ρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν κα
κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκι
16 ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν. Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆ-
θος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντε
ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρ-
των, οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

17 Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺ
αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθη-
σα

ſenſu eodem. Senſus. Etiamſi metus quidam animos invaſiſſet vetuiſſetque κολλασθαι Αποστολοις, non tamen id prohibuit, quo minus ad coetum chriſt. omnino alii ſubinde accederent: imo ob magnum illum honorem, quo ſuſpiciebantur, εμεγαλυνοντο Αποστολοι, pluresque indies eidem ſocietati ſe iunxerunt.

v. 15. iunge priori v. 12 membro; nam verſui 14 non facile eadem annectes. Κἂν ἡ σκια. Similia fiduciae nimiae, et ad ſuperſtitionem proxime accedentis exempla vid. infr. c. 19, 12 et Matth. 9, 20. 21, ad qu. vid. S. V. Paulus in Kommentar. üb. N. T. Th. 1, S. 422 ſqq. Accius ap. Cic. Tuſc. quaeſt. III, 12. "Nolite hoſpites adire ad me ilico iſtic, Ne contagio mea bonis, *vmbraue* obſit, Tant vis ſceleris in corpore hae ret." Nolimus autem exiſt mare, aut Lucam, qui ſim plici narrationi nil vlteriu addit, aut Apoſtolos inaner eiusmodi ſuperſtitionem pro baſſe aut fouiſſe et aluiſſ Tale quid ex hoc ſilenti parum ſequitur. Cf. Ex curſ. 5.

v. 16. Περιξ ſc. οντων cir cumiacentium. Ita et Xe noph. Cf. Marc. 6, 36. Υπ πν. ακαθ. οχλουμενοι furor et melancholia correpti. Re copioſius ad euangeliſt. ex plicanda.

---

v. 17. Alia ſectio inſit *In carcerem coniiciuntu Apoſtoli v. 17. 18: ſubito e inopinato liberantur, 19-25 ad apologiam dicendam de nuo aduocantur, 26-33; ſe pru*

αν ζήλου, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ 18
τοὺς Ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει
ημοσίᾳ. Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς 19
νοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐ-
τοὺς εἶπε· πορεύεσθε καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν 20
τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς
ταύτης. Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον 21
ἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ
ρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ συνεκάλεσαν τὸ συνέ-
ριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ,
αὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

Οἱ

rudenti Gamalielis conſilio *ui cum caſtigatione di- nittuntur*, 34 - fin. cap. — αδδουκ. Huius ſectae ergo o anno fuiſſe videntur raeſides ſynedrii: eoque aiore indignatione et ira ζηλος ira vehementiſſima d Hebr. 10, 27) eos accen- s fuiſſe contra reſurrectio- is praecones par erat.

v. 19. 20. Σταθεντες vel leonaſtice dictum eſt, vel nnuit: *tretet im Tempel uf*, (ad 2, 14). Ρηματα id. u. λογος, λογια, oracula di- ina. Ζωης i. e. ζωοποιουντα lutifera vel efficaciſſima αυτης per hypall. pro ταυτα α ῥημ. της ζωης Glaſſ. Gram. cr. Tr. 1, Can. 14. Rem ſam, ſeu ſublimioris na- rae miniſterio, ſeu terrae motu, ſeu denique homi- nis cuiusdam, qui angeli et boni genii inſtar ad eos li- berandos ſuperuenerat ope peractam exiſtimaueris, pro indubio prouidentiae div. chriſtianum coetum tutela ſua ſuſcipientis ſigno habe- bis. Cf. Excurſ. 5.

v. 21. Ὑπο τον ορθρον. Iam ante ſolis ortum, vt ſcil. iam adeſſent, aduenientibus ad precationem matutinam Iudaeis. Παραγεν. ὁ αρχιερ. qui tale quid nondum ſuſpi- cabantur, iamque ad cogno- ſcendam Apoſtolorum in cuſtodiam coniectorum cauſ- ſam ſe accingebant. Πασαν γερ. *Omnem*, vt in cogno- ſcenda re tanti momenti fre- quentiſſimus eſſet ſenatus. Caeterum non differt γερου- σια

22 Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ' εὗρον αὐτ
ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλ
23 λέγοντες· ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλε
μένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἑστῶτ
πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομ
24 Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ τε ἱερεὺς κ
ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρ
25 περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Παραγενόμε
δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς. ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες,
ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ, ἑστῶ
26 καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν. Τότε ἀπελθὼν ὁ στρ
τηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ με
βίας, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν, ἵνα μὴ λιθασθῶσ

'Αγ

σια a ſynedrio, ſed per ſynonymon additur, vt honorificentiſſima hac compellatione γερουσια, et quidem υἱων Ισρ., honos augeatur, 2 Macc. 1, 10; 4, 44 etc. et paſſim apud Ioſeph,

v. 24. 'Ο ἱερευς, ſi genuinum eſt, nam abeſt e quibusdam, probante Moro, innuit pontificem max. qui κατ' εξοχην ἱερευς dicebatur, ſaepeque id pro αρχιερευς (qui v. 21 diſerte nominabatur) ponitur, Hebr. 5, 6; vt Liv. 5, 41 pontifex pro pontif. max. Eſt ergo lectio αρχιερευς indubie ex emendatione orta, Στρατηγος τ. ἱερ. ſupra ad 4, 1. Οἱ αρχιε-

ρεις potiſſimi ex aliis ſac
dotibus, qui aut antea ſu
mo iam ſacerdotio era
functi, aut nunc circu
pontif. max. propius ver
bantur (οἱ περι τον αρχιερ
aut erant εκ γεν. αρχιερ. (4,
Τι αν γεν. τ. vid. ad 2, 13.

v. 25. Poſt ἱερῳ po
comma, et ἑστωτες expl
vt ſupr. v. 20 σταθεντ
Alii εστωτες c. εισι iungu
minus conuenienter, ſer
eodem.

v. 26. Λιθασθωσι. Ei
modi lapidationes in tum
tibus etc. ad quos procli
erat Iudaeorum gens, f
quentiſſime accidere ſo
bant. Poteſt autem intelli

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· 27
καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς λέγων· οὐ 28
παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν
ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν
Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε
ἐπαγαγεῖν ἐφ᾽ ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ Ἀπόστολοι εἶπον· 29
πειθαρ-

le Apoſtolis, quos iam nunc apidibus perire noluerit ynedrium, vel de eis, quos miſerat ſynedrium, qui a umultu plebis parum tuti rant, quia trahebant (ηγα-ον v. 27, vox propria, vt p. Polyb.) Apoſtolos, qui ratiam magnam apud ple-em inierant, 2, 47; 4, 33.

v. 28. Παραγγ. παρηγγ. upra 4, 18. 21. Διδασκ. επι ῳ ονομ. τουτῳ vid. ſupr. ad , 17. 18. Αἱμα, cruor) mors cruenta 3) poena ngruens illis, qui iſtam nortem cruentam intule-unt. Erant autem phraſes Iebraeis familiares: ſanguis licuius venit ſuper caput lterius, vel: exigitur á nanu alterius, Ezech. 3, 18. pariter et diras, retorque-ant in imprecantis caput ntiquiſſimae gentes) i. e. b mortem alicui illatam lter poenas luit. Proinde *nducere* (επαγαγειν, הביא) *ſanguinem alicuius in alterum*, erit: *curare*, *ſeu occaſionem offerre*, *vt alteri eiusmodi poena infligatur*. — Quae cuncta hic ad mortem Ieſu illatam adhibentur. Quippe exclamauerat Matth. 27, 25 Iudaeorum turba: Veniat in nos eius ſanguis! Iam infert pontifex: video, vos id agere, vt vere ratae fiant iſtae dirae, quas ſibi imprecata fuerat noſtra gens; vel eo, quod Ieſu innocentia commonſtrata nefandi homicidii reos nos agitis, vel eo, quod infecta κηρυγμασι veſtris vrbe efficietis, vt nos ipſos lapidibus obruat rebellis plebs, ſi ex officio noſtro doctrinae veſtrae reſiſtimus. — Cunctis his prudenter, ſed et cum παρρησιᾳ reſpondet Petrus.

v. 29. Πειθαρχειν etc. Cf. ſupra c. 4, 19. Similia profert Socrates in Apolog. ap. Platonem.

30 πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. Ὁ
Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμε
31 διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου· τοῦτον
Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτο
δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶ
32 Καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων του
των, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θε
τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

C

v. 30. Ratio sequitur. *Atqui* Deus noster, ὁ Θεος των πατερων ἡμ. quod diserte addunt, ne in suspicionem, peregrina numina se invehere, incidant. Διαχειριζειν, φονευειν, Hesych. infr. c. 26, 21.

v. 31. Ἀρχηγ. κ. σωτ. hendiad. Act. 3, 15. Τῃ δεξ. vel pro εις δεξιαν vel potius: vi et potentia sua. Δουναι μεταν. Consilium antecedentium et effectus, ita cohaerens prioribus: Monstrauit Deus sublimiore hac Iesu ὑψωσει, vere Messiam diuinitus missum eum fuisse, dignumque cuius doctrinam gratissimo animo amplexaretur natio. Opportunitatem ergo magnumque incitamentum nacta erat gens resipiscendi, eaque, quae ingrate in eum egerat, compensandi transeundo ad eius castra, sub qua conditione anteacta peccata remissum iri profitetur Apostolus.

v. 32. Ῥηματα דברים verb 2) res, facta. H. l. siue d verbis, quibus de ὑψωσ Iesu loquuti modo eran siue de rebus factisque huiu ὑψωσεως ipsis intelligas, e dem sensus redibit. Quod ῥηματα de omni christian doctrina, quam promulg bant Apostoli, cuius μαρτ ρες ησαν, intelligere maui cogitandum, istam doctr nam in primis illis incun bulis fere omnem versatan esse nonnisi in demonstrand resurrectione Christi: pro inde vel sic idem prodib sensus. Si duplex geniti αυτου et ῥημ. τουτων offendi vel post τουτων subaudie ἑνεκα, vel αυτου post τουτω construes: harum eius rerun *dieser seiner Schicksale*, v αυτου pro αυτῳ, dativ. com modi, accipies, quorun primum praefero. Και τ πνευμα ἁγ. scil. μαρτυς αυτο εστι. Siquidem pollicitu Io. 15, 26 erat discipuli Iesu

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο καὶ ἐβουλεύοντο 33
ἀνελεῖν αὐτούς. Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ 34
Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος,
τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι
τοὺς

Iesus, πνευμα illud a Deo concessum iri cultoribus suis, et de se μαρτυρησεσθαι. Iam quum per summum numen impleta fuerint haec promissa, sequitur vera fuisse, quae de se professus fuerat Iesus. Euentu comprobata sunt omnia. Ante τοις πειθαρχ. subaudi ἡμιν.

v. 33. Quantam indignationem haec verba de Christi in vitam reditu excitauerint in animis Sadducaeorum, existimari potest. Ergo διεπριοντο. Proprie innuit verbum *serra dissecare*, 1 Paral. 20, 3, dein vehementissimam iram indicat, qua ad insaniam vsque commotus quis sibi temperare nequit, prae rabie dentibus stridens (Hesych. ϛριζον τους οδοντας), vnde et διαπριειν τους οδοντας dicitur. Infra c. 7, 54 additur καρδιαις, sensu eodem. Εβουλευοντο vel *de eis occidendis deliberauerunt*, vel: *eorum supplicium vere decreuerunt*.

v. 34. Haudquaquam tamen eodem furore correpti erant, qui ex Pharisaeorum secta synedrio assidebant: superstite enim adhuc Christo Pharisaei quidem, sed in coelos post mortem assumto eodem Sadducaei grauissimos se rei christianae hostes gessere. Γαμαλιηλ nomen frequens apud Iudaeos. Ita vocabatur tunc temporis inclytus quidam legis doctor, Paulique, olim Sauli, magister, nepos Hillelis, filius R. Simeonis, Pharisaeus, adeoque (Ios. Ant. 13, 10, 6) in tolerandis secus sentientibus facilior. Multa de eo affert ex Rabbinis Wetsten. Cf. Lightfoot. Opp. Tom. 1, p. 278; Tom. 2, p. 657. Quia autem plures huius nominis fuerunt, non quidem liquet, num h. l. idem memoretur, an alius. Cf. Michaelis ad h. l. Νομοδιδασκαλος, fere id. qu. γραμματευς, legis constitutionisque Mos. peritus, iureconsultus, Ios. Antt. 17, 6, 2; B. Iud. 1, 33, 2. Plura de his ad euangelistas monenda, vid. e. gr. *Paulus* Kommentar. ad Luc. 5, 17. Ἐξω ποιησαι *educere*. Habet hanc *ducendi* vim vox

35 τοὺς Ἀποστόλους ποιῆσαι, εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς
ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχεται ἑαυτοῖς, ἐπὶ τοῖς
36 ἀνθρώποις τούτοις τί μέλλετε πράσσειν. Πρὸ γὰρ
τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναι
τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν
ὡσεὶ

VARIAE LECTIONES.

v. 36. προσεκολληθη. Magna eſt in hac lectione varietas. Siquidem pro lectione hac vulgari legitur et προσεκλιθη in A B et 7 al. ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. probante Griesb. Sed 5 ap. Birch., ſicuti et CDE et 25 alii ap. Wetſt. et Griesb. nec non plurimi ap. Matth. habent προσεκληθη. Sunt et qui legant προσεκλιθησαν, προσεκολληθησαν, προσετεθη. Non tamen digna habentur haec teſtimonia, ob quae textus vulgaris lectio proſcribatur, ſiquidem vox προσκολλασθαι hoc ſenſu propria eſt Lucae Act 5, 13; 9, 26; Luc. 15, 15, quod teſtimonium internum in tanta lectionis inconſtantia indubie valebit. Similem in voce προσκλισις 1 Tim. 5, 21 adeſſe confuſionem animaduertit Matthaei.

vox ποιειν, vid. exempla ap. Kypk. Res ipſa in iudiciis habendis hodienum vſitata. *er lieſs ſie auf einige Minuten abtreten.*

v. 35. Επι τοις ανθρωπ. τουτοις iunge ſequentibus. Nota eſt phraſis πραττειν τι επι τινι, Eurip. Iphig. in Aul. 1104; Appian. B. civ. Lib. 3 etc. Alii iungunt prioribus προσεχ. ἑαυτ. ſenſu eodem.

v. 36. Iam, quum aſſeſſores ſynedrii admonuiſſet, videre, ne quid temerarie et inconſiderate ſuſciperent, rationem addit, et quidem ſapientiſſimam illam, qua euincit, ſi vere Dei cauſſam agerent Apoſtoli, nemini contra eos inſurgere fas eſſe, ſin humana fraude imponerent aliis, per ſe collapſura omnia eorum conamina, ſicuti collapſa ſint et irrita facta iam multorum aliorum conſilia. Multis autem eiusmodi impoſtoribus fanaticis infeſta tunc temporis erat Iudaea, qui, ad quod alludit Ieſus Matth. 24, 24, Meſſiae auctoritatem prae ſe ferentes, rebelles populi animos ad ſeditiones et tumultus commouebant, ſicuti Ioſephi libri eiusmodi narrationibus referti ſunt. Ex pluribus his iam duo exempla affert Gamaliel, Theudae

ὡσεὶ τετρακοσίων, ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες, ὅσοι
ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.
Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς 37
ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκα-
νὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες

ὅσοι

Theudae v. 36 et Iudae v. 37, quo facto sententiam ipsam proponit v. 38. 39. Θευδας, nomen, forte id. qu. Θαδδαιος, rudiori dialecto pronunciatum. Ειναι τινα. sc. μεγαν, quod additur c. 8, 9. Ita et Lat. *aliquid esse* pro *multum magnique momenti esse*. Exemplorum farraginem vid. ap. Wetsten. Male confert Bolten cum Luc. 21, 8. ibi enim supplend. Messias: h. l. τινα diserte additur, Προσεκολληθη, ad v. 13. Εγεν. εις ουδεν phrasis opposita τοις: ειναι τινα.

v. 37. Γαλιλαιος. Ioseph. eum appellat Gaulaniten ex oppido Gamala, in Galilaea sita. Απογραφη, census ille publicus, in quem tam ad capita, quam ad bona hominum cognoscenda populus referebatur. Non innuit illam απογραφην, quae Luc. 2, 1 commemoratur facta esse sub Herode M. sed eam, quae Archelao Herodis M. filio Viennam relegato in eiusdem ditione, iam provincia Romana, peracta fuit a Quirinio, Syriae praeside. Ios. Ant. 18, 1, 1. (cf. tab. chronolog. in prolegom.). Απεστησε ad defectionem rebellionemque sollicitauit, ne censui illi, manifesto seruitutis indicio, capita subiicerent. — Caeterum et verba sunt expeditissima et res ipsae, siquidem de vtroque eadem exponit et Iosephus, de Iuda Antt. 18, init., B. I. 3, 2, et de Theuda Ant. 20, 5, 1. Summam autem difficultatem mouere visum est illud, quod Gamaliel Iudam post Theudam extitisse profitetur, quum teste Iosepho Iudas tempore relegationis Archelai, circa annum 8, at Theudas tempore Cuspii Fadi, procuratoris Rom. circa annum 45 demum rebelliones excitaverit. Cui quidem difficultati variam admodum medelam afferre conati sunt intt. aut versum 37 parenthetice legendo, vt Lucae glossa habeatur, aut seriorem omnino manum hic agnoscendo, aut μετα τουτον pro μετα τουτου, ad prio-

38 ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διεσκορπίσθησαν. Καὶ τὰ
νῦν λέγω ὑμῖν· ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τού-
των, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων
ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·
39 εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό·
μήποτ.

priorem verſum 36 traducendo, aut nomina Theudae et Iudae Galilaei transponendo, aut exiſtimando, praeter illum Theudam (Ioſ. 20) alium adhuc eiusdem nominis *ante* Iudae Galilaei tempus inſurrexiſſe. Et recte exiſtimant, quicunque poſteriori huic ſententiae fauent: neque enim ad iſtum Theudam, qui anno 45 turbas excitauerat, reſpicere poteſt Gamalielis oratio, anno 33 vel 34 habita (cf. tab. chronol.). — Sed quia praeter hunc locum plura in libro noſtro aliter memorantur, quam alibi leguntur narrata, maxime in cap. 7, omnes iſtos locos vexatos in excurſu ſeorſim tractare variaque difficultatum ſoluendarum conamina quam breviſſime percenſere et excutere placet. Ibi ergo et de h. l. pluribus vide. — Quaerendum tamen erit non minus, quo iure his exemplis vti potuerit Gamal. ad ſuadendum mitiorem erga Apoſtolos animum: quum potius eis videatur incitari animus ad perſequendos Apoſtolo trucidandosque ſicuti truci dati fuerint et illi fraudato res. Verum id, opinor, ſib vult orator: "ſunt quidem v fugati et caeſi ante noſtr tempora impoſtores multi nil tamen id profuit, qui alii ſuccreſcerent, eaden nos fraude decipientes. V ergo et armis tali in re ni efficitur. Quin miſſam faci mus rem omnem, ſua ipſiu imbecillitate collapſuram, ſ ex humana fraude eſt pro genita, omni autem humana vi et arte maiorem, ſi coe litus prouenientem eam ſub ſanctiore ſua tutela ſuſcipi numen."

v. 38. 39. Αποστητε, 22, 29 abſiſtite, manus abſtinete. Βουλη et εργον de omnibus inſtitutis accipiendum, quae produxerat nouus in ciuitate chriſtiana rerum ordo. Μηποτε, *ne forte*, ſenſu prorſus eodem, quo in caeteris locis a S. V. Schleusnero in prima particulae ſignificatione allatis obuenit, vt Matth. 4, 6 etc. Caeterum praegnans dictio et con-

μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Ἐπείσθησαν δὲ 40
αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς Ἀποστόλους δεί-
ραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι
τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς. Οἱ μὲν οὖν 41
ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου,
ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτι-
μασθῆναι· πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' 42
οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζό-
μενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν Cap.
μαθητῶν ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν VI, 1
πρὸς

concisa, in qua post καταλυσαι αυτο inferendum erit: "nolite ergo tentare tale quid." Θεομαχοι. Sententia satis trita, vid. Wetsten. et ex scriptorr. Iudaicis Schöttgen. e. gr. Pirke Aboth 4, 11. Caeterum, quam prudens fuerit, hominequе sapiente et cordato dignum hoc consilium, quamque commode et hodienum ad tolerandos eos, qui in rebus ad fidem, externum cultum, ad statum politicum spectantibus secus sentiunt, adhiberi possit, non est huius loci copiosius demonstrare.

v. 40. Δειραντες solita poena rebellium, qua afficiebantur, quia contra repetita iussa synedrii peccauerant c. 4, 18; 5, 28.

v. 41. Κατηξιωθησαν ατιμασθηναι elegans oxymoron, quale et ap. Senec. de provident. Lib. IV, "digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura possit pati, etc." Caeterum τα: ότι etc. repete a voce χαιροντες, gauisi sunt, rata iam fieri et haec, quae Iesus futura praedixerat, Matth. 10, 17; Io. 16, 2 etc.

v. 42. Πασαν την ἡμεραν. Nam omnia, quae adhuc narrata sunt, horis matutinis acciderant c. 5, 21. Ιησουν emphatice, Iesum hunc, neminemque alium pro Messia esse habendum.

Cap. VI, 1. Alia rerum facies inducitur. Oriuntur in

πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ δια κονί

in chriſtianorum hominum congregatione diſſenſiones circa erogandas eleemoſynas. Digna habetur res, cui peculiares homines praeficiantur, quo commodius doctrinae tradendae vacare poſſint Apoſtoli. Eliguntur huic muneri obeundo complures, quos inter eminent duo potiſſimum, Stephanus et Philippus. Ille quidem a Iudaeis lapidibus obruitur, primusque Chriſtianorum hominum, quantum nouimus, martyrium ſubit: hic, quum morte Stephani perterrefacti Chriſtiani fugam capeſſerent atque in plures terras diſpergerentur, variis locis euangelium promulgat, nouosque aſſeclas coetui adducit. Ita, moderante div. prouidentia, ipſa fuga et diſperſio in commodum et incrementum rei chriſtianae vertit. — Caeterum ea, quae cap. 6 - 8, 2 narrantur, ex alio documento helleniſtico reddidiſſe Lucas videtur. Cf. prolegomena. Agebat illud de Stephano nobiliſſimo illo protomartyre c. 6; 7; 8, 1. 2. hoc ordine: 1) Eliguntur diaconi, qui diſtribuendis pecuniis praeſint, aliaque externa circa nouam ſociet. curent: c. 6, 1 - 7; 2) inter hos eminet

Stephanus, qui tamen mo in Iudaeorum inuidiam i currens coram Synedrio a cuſatur v. 8 - 15. 3) Oration apologetica ſe defendit, ſe tamen iniuſta morte plecti tur. c. 7 - 8, 2. — *Εν δε ται ἡμ. ταυτ.* ובימים האלה fo mula narrationem ordiend Hebr. et Helleniſtica. Noli mus ergo hinc exiſtimare, ſe quentia eodem tempore ac cidiſſe, ac priora. Trienni poſt ea eueniſſe probabil eſt, cf. proleg. et tab. chro nol. *Γογγυσμος* tacita in dignatio, ſenſim tamen i querelas erumpens. *Ἑλλη νισται*, i. e. *Ιουδαιοι, ἑλλη νιστι φθεγγουμενοι*, vt expli cant Chryſoſt. Oecum. Theo phyl. Indicantur hoc nomine illi Iudaei, qui non in Palaeſtina ipſa, ſed in aliis imperii Romani prouinciis, Graecia, Aſia, Macedonia, Aegypto etc. degebant, conformantes ſe ad vitam et inſtituta Graecorum, eorumque linguam loquentes, atque et in cultu ſacro non hebraico ſacri cod. textu, ſed verſione LXX vtentes. Opponuntur ergo, ſicuti omnino *Ἑλληνες τοις Ιουδαιοις*, ita *Ἑλληνισται τοις Ἑβραιοις* i. e. *Ιουδαιοις ἑβραϊδι διαλεκτῳ φθεγγομενοις*, in Palaeſtina degentibus. Hoc

autem

κονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. Προσκα- 2
λεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν
εἶπον· οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν
λόγον

autem loco non Iudaeos ipsos extra Palaestinam degentes intelligi, sed christianos homines, qui ex eiusmodi Iudaeis Christi signa sequuti erant, idemque et de voce Ἑβραίοις valere, vix est quod moneamus: retinebantur enim in primordiis Christianismi easdem nomina, quae apud Iudaeos recepta fuerant. Ita fere consensu nunc explicatur nomen, licet non desint, qui Ἑλληνιστὰς Iudaeos fuisse velint, ex gentibus ad Iudaismum, inmque ex Iudaismo ad Christianismum conversos, proselytos graecos. Possumus tamen et vtrumque complecti: *Iudaei et proselyti extra Palaestinam nati*. Ita S. V. *Paulus* in program. saepe laud. *de consilio, quo* etc. p. 12. Magnam autem horum Ἑλληνιστῶν Hierosolymis adfuisse multitudinem facile cogitari potest. Memorantur et c. 9, 29: non itidem 11, 20 vbi vid. Plura de Hellenistis huc non faciunt, sed seorsim sunt exponenda. Multa tamen de eis huc congessere intt. variasque opiniones recensuerunt Fabric. in luce euangel. p. 59 sq. Wolf. cur. ad h. l. Sebast. Schmidius etc. Διακονία quodlibet ministerium, in specie autem h. l. distributio eleemosynarum pecuniarumque ex aerario publico erogandarum, vid. Grot. ad h. l. Haec ex eis opibus, quas in communem vsum contulerant ditiores 4, 34, fiebat, et quidem quotidie, καθ' ἡμέραν, vnde διακονία καθημερινή. Sed increscente christianorum, fortasse maximam partem pauperiorum, et viduarum quoque numero (1 Tim. 5, 9. 16), accidit vt negligerentur (παρεθεωροῦντο) viduae Hellenistarum. Videntur ergo, sicuti Iudaei Palaestinenses ipsi in Iudaeos extra Palaest. viuentes, ita et christiani ex illis conuersi ius sibi quoddam et praestantiam arrogasse in eos, qui ex his Christum sequuti erant. Pariter et postea Christiani ex Iudaeis conversi quantopere se supra christ. ex gentibus collectos extulerint ex epist. ad Romanos et aliunde satis notum.

v. 2. Ἀρεστόν vel *gratum*, *iucundum*, vel potius: *decens*,

5 λόγου τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις. Ἐπισκέψα-
σθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένου
ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, ο
κατα

cens, *honeſtum*, vt Hebr. טוֹב pro ישׁר. Καταλειψαντας. Vox de milite adhibetur, qui ſtationem prodit ac deſerit. Τον λογον Θ. munus noſtrum tradendi λογον Θ. Τραπεζα poteſt eſſe menſa vel quatenus *cibi* in ea apponuntur, vel quatenus *res argentaria* in eadem tractatur, Luc. 19, 23; Ioſ. Antt. 12, 2, 3, vnde *menſarii*, *nummularii*. Vtrumque quadrat: ſi publicis ſumtibus communis victus dabatur pauperioribus, illud accipiendum erit: ſin non cibum ipſum, ſed argentum in pauperiores erogatum fuiſſe probabilius eſt, poſterius hoc valebit. — Caeterum veriſſima haec profitentur Apoſtoli, adſtipulabunturque iis indubie hodienum multi rel. chriſt. praecones, qui aliis ad quotidianum victum quaerendum curis diſtricti non aeque bene vacare valent euangelii praeconio.

v. 3. Επισκεπτεσθαι h. l. id. qu. εκλεγειν, *ſich darnach umſehen*. Μαρτυρουμενους, (infr. 10, 22; 16, 2 etc.) i. e. καλην μαρτυριαν εχοντας, 1 Tim. 3, 7. probitat integritatisque laude incl tos; cf. ad Hebr. 11, . Ἑπτα ſolennis ap. Iud. n merus, vnde in cauſſa e quirenda non vlterius a gutandum. Πληρ. πνευ αγ. diuinioris Chriſtianisn praeſtantiae ſenſu pleniſſ mi, ſacroque pro eo qui libet audendi enthuſiasm quaſi flagrantes. Id πνευ aderat in Apoſtolis, ide adeſſe debuit et in διακ νοις, vt qui iisdem fere vi tutibus ornati eſſe debe bant, quibus excellebar doctores ipſi, vid. e. g 1 Tim. 3, 8 ſqq. Alii ad mir culorum edendorum poteſt tem ob v. 8 ſpectant, al denique ſynonym. haben ſequ. σοφ. Σοφιας prudentia ingeniique in iudicand bona et vera a malis et fa ſis ſecernendo bene verſat H. l. ſpectare videtur a animum a partium ſtudi alienum, qui neutram pa tem, neque Helleniſtas, ne que Hebraeos negligere Sunt et qui dexteritatem i re argentaria tractanda hi indicatam eſſe male putent Χρεια munus, officium, cuiu ſignif. exempla abunde con geſt

καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης· ἡμεῖς δὲ 4
τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρ-
τερήσομεν. Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς 5
τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα
πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιπ-
πον, καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα καὶ
Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον, προσήλυτον, Ἀντιοχέα,
οὓς

gefta vid. ap. Wetft. et Kypk. Καθισταν. επ. χρεια 1 Macc. 6, 14; Iof. B. I. 2, 20, 3.

v. 4. Προσευχη meditatio diuinarum rerum. Cf. ad 1, 14 et Morus ad h. l. Διακονια λογου, "quae quidem conuenientior nobis eft διακονια, quam διακ. τραπεζων." Neque tamen idcirco contemtui habentur hi diaconi: imo quanta auctoritate polluerint, ex 1 Tim. 3, 8 fq. fatis elucet.

v. 5. Πληρη πιστ. και πν. αγ. fupr. v. 3. Aderant in hoc Stephano, ait auctor, eae virtutes, quas a bono diacono exigebant Apoftoli v. 3. Φιλιππον, qui Cap. 8. inclaruit. Νικολαον, nomen fatis vulgare, vnde non eft, quod de hoc Nicolao fectam Nicolaitarum originem traxiffe credamus, quam opinionem refutarunt iam patres, Clem. Alex., Theodoretus, Ignatius. Quod fi ea, quae de Nicolaitis ad Apocal. 2, 6. 15 ediflerit Perill. Eichhorn, bene reputaueris, per fe collabentur omnes iftiusmodi hypothefes. Caetera nomina ignota. Quia tamen Graeca funt, abunde apparet, ex Helleniftis homines electos effe, vt qui maxime neglectos fe effe conquefti effent. Et, quum de Nicolao addatur, profelytum eum fuiffe, credimus caeteros fuiffe parentibus Iudaicis natos. Sed id nil vetat: fiue enim nati Iudaei, fiue profelyti fuerint, ad Helleniftas tamen pertinebant, dummodo extra Palaeftinam nati Graecisque moribus, lingua etc. imbuti effent. — Proxime tamen fidem eft, vt fufpicatur Michaelis, praeter hos etiam alios ex Ἑβραιοις electos fuiffe, ne alteri parti iniuria fieret, nominaque eorum reticuiffe auctorem; minus probabile, quod aliis videtur, inter hos ipfos adfuiffe

6 οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν Ἀποστόλων, καὶ προσε
7 ξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Καὶ ὁ λ
γος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμ
τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς τ
ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

8 Στέφανος δὲ, πλήρης ~ πίστεως καὶ δυνάμεω
ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λα
~ χάριτος. Ἀνι

VARIAE LECTIONES.

v. 8. Pro πιστεως, quae eſt vulgaris lectio, habent χαριτος A B I 15 alii ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. Verſſ. Syr. Aral Copt. Armen. Vulg., probantt. Millio §. 819, et in text. rec piente S. V. Griesbachio. Alii interpretamenti loco addunt χαριτ Θεου, alii χαριτος και πιστεως.

fuiſſe et Hebraeos, Hebraicis nominibus inſignitos, quae graece hic reddita ſint.

v. 6. Επεθηκαν τας χειρας. Solitus ritus ad ſolenniter inaugurandum div. muneri aliquem. Cf. plura ad Hebr. 6, 2 et *Eichhorn* *Ueber das Einſegnen der Apoſt.* in Biblioth. B. 3, St. 3, p. 408 ſq.

v. 7. Και verterim: "hac igitur laudabili inſtitutione, ex qua ſegregabantur διακονοι του λογου a διακονοις της τραπεζης, factum eſt, vt praedicando euangelio Apoſtoli incumbere poſſent acrius, vt ceſſarent querelae, pluresque ad coetum chriſt. confluerent. Ἱερεων h. l. de apparitoribus illis et miniſtris accipiendum, qui re templi curabant, ad c. 4, 1 quorum magnus numeru non iniuſte nominatur οχλος Valer. Flacc. Argon. I, 10 *turba ducum*. Alii volunt πολυς τε οχλος, και των ἱερεων ſc. τινες, Semlerus praefert lectionem Ιουδαιων, parum idoneis tamen teſtibus firmatam, et haud dubie ad remouendas difficultates excogitatam. Πιστις, doctrina chriſt. ad quam potiſſimum deſiderabatur πιστις. Ei ὑπηκουον, ſe ſubmittebant, i. e. amplectebantur eam, ex oppoſ. παραιτειν, αρνεισθαι, 1 Tim. 5, 8.

v. 8. His praemiſſis hiſtoria Stephani, diaconi primo loco v. 5 memorati, iamque

Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς 9
λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρεναίων καὶ Ἀλε-
ξανδρέων

ae tum addito elogio πληρ. νευμ. insigniti speciatim quitur vsque ad c. 8, 2. — τεφανος δε. Vert. "Et aec quidem ita se habuerunt. Verum enimuero ille ephanus, homo ille, πληρ. στ. et πν. ἁγ. quem supra memoraui, praeterquam uod officio suo bene fungebatur, etiam miraculis, oquentia, clareque dictis factis conspicuum se reddidit." Χαρις, quod pro στ. legendum, innuit gratiam, quam apud permultos iniuerat, vt 2, 47; falsoque de χαρισμασι cogitant nonnulli. Δυναμις non m ad vim dicendi (v. 10; . 4, 33) retulerim, quam l insignia facta, quae edidit, vt quae statim indicantur; τερ. κ. σημ. ita 10, 38.

v. 9. Sed ob id ipsum in inuidiam eorum incurrit, qui ipsi doctos se et eloquentes profitebantur. Ex doctorum ergo scholis subselliisque prodeunt aduersarii, εκ συναγωγων. Indicat vox συναγωγη (קהלה) notissimos illos locos, in quo conuentus publicos celebrabant Iudaei, ad legendum explicandumque V. T. tradendamque legem Mos. ad excolendas literas etc. Aderant eiusmodi scholae non quidem in omnibus vrbibus, vbi degebant Iudaei (c. 16, 13), at tamen in nobilioribus; in vrbe capitali autem circa 400 — 500 adfuisse dicuntur, ita vt homines huius illiusue nationis aut patriae etc. propria sibi schola vterentur et sua, vnde et קהלה ad *patriam* alicuius designandam adhibetur; vid. Vitring. Syn. Vet. T. I, p. 113 sqq. Non ergo placebunt aliorum sententiae, qui cum Grotio certas quasdam classes Synedrii (*Ausschuss, Committee*) aut sectas et quasi Academias philosophorum indicatas volunt, aut denique cum *Nachtigallio* in *Eichhorn*. Bibl. B. 9, St. 3, p. 391 reliquias antiquiorum scholarum propheticarum (*Weisenversammlungen*) hic inueniunt. Copiosius de synagogis etc. agunt scriptores antiquitat. Hebr. e. gr. Vitringa de Synag. Vet., Selden. de Synedrio, Buxtorf. etc. — Iam afferuntur variae congregationes, e quibus contra Steph. insurrexerint aduersarii. Atque hic voces: εκ της συναγωγης (non tamen itidem et: της λεγο-

ξανδρέων καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζ
τοῦντ

λεγομενης) inter και et ſubſequens nomen gentis ſemper repetendae ſunt, neque audiendi, qui ſemel tantummodo accipientes το: συναγωγης omnes illos, qui memorantur, vnam eandemque ſynagogam effeciſſe velint. Iam audiamus gentium nomina: Κυρεναιων συναγωγη, i. e. ex Iudaeis congregata, qui in prouincia Cyrenaica multis Iudaeis inhabitata (Ioſ. Ant. 14, 7, 2) nati erant, atque tunc temporis Hieroſolymis vel ſedem fixerant, vel peregrinandi cauſſa adfuerant. Pariter et ſequentia explicanda. Αλεξανδρεων. Ingenti Iudaeorum multitudine referta erat Alexandria et omnis Aegyptus, vt ex Ioſ. et Philone abunde conſtat, magnoque in honore habebantur Iudaei Alexandrini. Κιλικιας. Inter hos haud dubie Saulus erat, et ipſe Stephani aduerſarius, 6, 58; 7, 1: num tamen et ipſe contra Stephanum exercuerit dialecticen ſuam, ipſe quidem nusquam profitetur. Ασιας, minoris. Omnes ergo hi Stephani aduerſarii fuerunt Helleniſtae, quorum indubie et plures ſynagogae Hieroſolymis aderant, των Μακεδονικων, Κυπριων, Κρητων etc. hic tamen non memoratae. Iam inter t gentium nominibus nunc patas ſynagogas percell nominatam etiam eſſe ſyn gogam των Λιβερτινων. Vc eſt latina, libertus vel l bertinus, indicabatque apu Romanos ſeruum manumi ſum, aut ex eiusdem fam lia oriundum. Magna aute aderat Romae Iudaeoru multitudo, Ioſ. Ant. 18, 1 Dio Caſſ. Lib. 36, p. 37, I quorum maxima pars Pompeio aliisque ducib bello capta, et deinde libe tate donata erat, Phil. le gat. ad Cai. Tom. II, p. 56 edit. Mang. Cf. Tac. An nal. II, 85; Sueton. Tibe c. 36. Hi ergo Iudaei, Ro mae degentes, indeue i patriam redeuntes vocaba tur Latina Hebr. et Graec lingua Λιβερτινοι, quia ma xima pars libertini fuera generis; ſed eam ipſam o cauſſam omnibus Iudaei Romanae originis libertino rum nomen adhaeſiſſe vide tur. Synagogam autem ſicut Iudaei e caeteris terris, it et Iudaei Roma oriund Hieroſolymis exſtruendam curauerant, quae propri dici debuiſſet, συναγωγη Ρω μαιων. Sed ob id ipſum quod, vt modo obſeruatum eſt, plurimi Iudaei Rom eran

οῦντες τῷ Στεφάνῳ· καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι 10
ῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι, ᾧ ἐλάλει. Τότε ὑπέ- 11
αλον ἄνδρας λέγοντας· ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ
αλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωυσῆν καὶ τὸν
εόν· συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν, καὶ τοὺς πρεσ- 12
υτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες
υνήρπασαν αὐτὸν. καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον,
ἔστησάν

ant generis libertini (quod em de Iudaeis in caeteris rris viuentibus non va- it), vocabatur illa fynago- ι Λιβερτινων συναγωγη (cui adiungebant forfan pro- lyti ex aliis libertis), quod ufitatius dictum effe ipfe ictor nofter infert additis: ς λεγομενης: *die Römer- ler fogenannte Liber- ierfynagoge.* Ita facillime pediri poffe res videbitur. int tamen, qui ad alia nnia confugiant, veluti gere fuadent Λιβυστινων, et h. l. gentis nomen di- tur (ita Oecumen. Reland. ilov. Wetft. etc.), aut rtunt *Libertinorum* i. e. daeorum ex Liberto re- one vel vrbe ditionis Car- aginienfis oriundorum, aut m Harduino praemiffa hac incupatione omnes, quae quuntur, fynagogas indi- tas volunt: *die Liberti- r Synag. d. i. die Synag. r Cyrenäer* etc., aut de nagoga fermonem effe vo- lunt, in profelytarum vfum a *Liberto* quodam, e. gr. Phaedro, Hygino etc. ex- ftructa etc. Vid. pluribus, fi placet, Wolf. in curis ad h. l. Cf. Vitring. de Synag. Vet. Lib. I, pars I, p. 254; Lightfoot hor. hebr. et talm. c. 36, p. 71.

v. 10. Omnes hi pariter erga Stephanum agebant, atque in Paullum Corinthi Athenisque agebant aduer- farii: fed incaffum exercue- runt dialecticen, fiquidem longiffime fuperabantur a Stephano. — Quod fi fer- mones, quos iam ex Ste- phano audierant, fimiles erant illius, qui c. 7 habe- tur, σοφια illa aut de dia- lectice legisque et hiftoriae Mof. peritia explicabitur, aut fi fapientiam nominare malueris, ex iftius aeui ge- nio, non noftri, ea aefti- manda erit.

v. 11. 12. Ὑποβαλλειν, clam fubornare, fubdere teftes. Ita ὑποβλητος ap. Iof. Ant.

13 ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας· ὁ ἄ
θρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λ
λῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ νόμ
14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος· ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ν
ζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, κ
ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωυσ

K

Ant. 7, 8, 4; B. I. 5, 10, 4. Κατα Μωυσην. Capitale crimen id erat Iudaeis, apud quos in ſummo honore habebatur Moſes. Επισταντες inopinato ad eum comprehendendum concurrentes, ad 4, 1.

v. 13. 14. Ανθρωπος ουτος per contemtum dictum eſt: ita et 21, 28. Τοπος αγιος ſanctuarium templi indicat, quod, ſicuti et νομον Moſ., maledictis et βλασφημια laceſſere in ſummo crimine ponebatur. Ιησους ὁ Ναζ. ουτος, et hoc contemtius dicitur. Καταλυσει etc. Siquidem Ieſus de fatis triſtiſſimis reipublicae Iudaicae, et templi Moſaicique cultus reformatione permulta dixerat, Luc. 19, 41 ſqq.; Io. 2, 19; 4, 21 ſqq. Haec ergo Ieſum dixiſſe, haecque ex Ieſu praedictione euentura eſſe, Stephanus fortaſſe innuerat, tum meliora rectioraque placita de vero cultu numinis nullis templis incluſi protulerat, vt c. 7, 48 ſqq. Haec eius dicta auide arripiunt teſtes, qı bus ſuperſtruant accuſati nes in eum prolatas. V cantur autem hi teſtes ψε δεις, *falſi*, id quod diffici tates mouere nonnullis v ſum eſt, variasque explic tiones protulit. Aiunt quipp eatenus fuiſſe eos teſtes fa ſos, quod 1) *vel* ea, qu alii forſan Chriſtiani impr dentiores ſubinde dixerar Stephano crimini dediſſer Ita Ven. Krause in cor mentatione in hiſtor. atqı orat. Stephani protomaı Gött. 1780, p. 9. 2) *ve* quod auxiſſent omnia, pl raque protuliſſent et graui ra, quam Stephanus ve dixerat. Sane non dixiſ putandus eſt Steph. καταλ σει, quum Ieſus ipſe diſer dixerit contrarium Mattl 10, 34. 3) *vel*, quod pe peram intellexiſſent aliisqu interpretati eſſent ea, qua Stephanus dixerat, ſenſun que verbis eius ſubdidiſſe falſum et inuidioſum. 4) *ve* denique, quod malo co ſilio contra eum inſurrexi ſen

καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι 15
ἐν τῷ συνεδρίῳ εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ
πρόσωπον ἀγγέλου. Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς· εἰ ἄρα Cap. VII, 1
ταῦτα οὕτως ἔχει; ὁ δὲ ἔφη·
Ἄνδρες 2

...nt, non ad veritatem comprobandam, sed ad perdendum Stephanum. Ita et Matth. 26, 59. 60; Marc. 15, 55. 56 ψευδεῖς μαρτυρες contra Iesum insurgunt, qui profitentur ea, quae Iesus dixerat quidem, sed profitentur mala mente pessimoque consilio, non quod eorum tanti intererat, curare, ... verum rectumque constaret, sed quod Iesum, quem semper inuidia persequuti erant, perdere gestiebant. Erant ergo quidem testes, sed testes ψευδεῖς, eo nomine indigni, quatenus longe aliis ex caussis testimonium protulerant. Cf. S. Ven. Paulus ad Matth. 26, 60 in Komm. üb. N. T. Th. 3, 662. Posterius praefero.

v. 15. Προσ. αγγελου proverbialiter dictum, innuitque tam splendorem externum, dignitatem oris, sapientiam, eloquentiam (ita Krause l. c.), vel innocentiam, animumque sedatum et tranquillum, Sohar. Exod. fol. 67, col. 266. "Quando homo videt iustos et pios, — faciem Schechinae videt." Posterius placet, sed potest et vtrumque indicari. 2 Sam. 14, 17. 20; 19, 27; Genes. 33, 10; Esth. 5, 2.

Cap. VII, 1 noli seiungere prioribus. Ει — εχει vel interrogatiue accipe; vel, si hoc sensu duplex particula interrogandi ει et αρα offendit, accipe pro: εχοι, sensu indir. *num res ita se haberet;* vel est protasis, ει pro επει, "quandoquidem ita se res habent:" sequi debebat apodosis, quae tamen, quia Stephanus interpellat et apologiam infit, deest. Primum praefero.

v. 2 sequitur oratio ipsa, lingua hellenistica haud dubie enunciata, satisque memorabilis, quaeque mirum quantum exercuit intt. industriam. Quippe offendit, quod, quum ad caussam orandam rostra ascendisset Stephanus, nil fere afferre videtur, quod ad defendendum se, remouendasque adversariorum calumnias spectare possit: imo alia omnia exponit, atque fere nonnisi in percensenda Israeliticae gentis

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. Ὁ Θε
τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τ

Μεσ

gentis historia versatur, quum tamen ab homine, qui ob σοφιαν και πνευμα, quo loquutus fuerit, c. 6, 10 laudatur, conuenientior apologia, et insignior eloquentia exspectari potuisset. Tum multum negotii facessit et illud, quod in historia hac persequenda varias res prorsus aliter enarrat, quam in libris gentis historicis euenisse perhibentur. Proinde multum et doctissime in hanc orationem commentati sunt intt. peculiaremque in eam libellum scripsit Ven. Krause supra laudatus. Nos quidem, quae de authentia orationis, de scopo ac fine, de via, qua ad metam tendere annisus fuerit orator, sicuti de ingenio et indole sermonis omnino dicenda potissimum videntur, in excursu seorsim elaborato paucissimis exponemus, difficultates autem et nodos narrationum historicarum in eodem excursu explicabimus, quem ad c. 5, 37 allegauimus. Hic praemonemus nonnulla de eis, quae oratione continentur. Caussam ergo dicturus, infit enumerare synedrio τα μεγαλεια Θεου, quibus beneficum se et potentissimum maioribus gentis praestit rit numen, Abraamo v. 2 - Isaaco, Iacobo eiusque filiis v. 8 - 16; eorum post ris in Aegypto v. 17 - 1 Mosi in primis omnique p eum ex Aegypto educt genti v. 20 - 43. Tum loco exponit, in quo ben fico huic Iovae diuinu cultum adhibuerit nat v. 44 - 50. Vlterius indub persequutus fuisset res gesta sed subito audientis Syn drii tantas ambages perta strepitu interpellatur, sub toque ex narratione seda ac tranquilla in veheme tissima conuicia conuert sermonem, v. 51 - 53, q facto vrbe eiectus Steph nus lapidibus obruitu v. 54 - fin. — Αδελφοι populum circumstantem, π τερες ad synedrii assessor ipsos conuersus ait. Iam e quae Abraamo benigna Deo acciderint, enumerat rus, auspicatur ab eis, qu Genes. 11, 26; 12, 5 legu tur. Δοξη, de numine a hibitum, vt כבוד, innu omne, quod reuerentiam habendam animis incut summa eius maiestas, pra sentior vis, facta mirac losa (μεγαλεια); h. l. sequen ωφθη quadrat, q. d. Abra

Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥὰν,
καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ 3
τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἄν σοι
δείξω. Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων κατῴκησεν 4
ἐν Χαῤῥάν. Καὶ ἐκεῖθεν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πα-
τέρα

mus dignus habitus eſt, cui praeſentior appareret θεος. et quidem θεος της δοξης, ſplendore et maieſtate inſignis. Πατρι ἡμ. Hinc et ex v. 19, 38, 39 etc. πατερες ἡμ concludunt, Steph. non fuiſſe proſelytum, ſed natum Iudaeum. Εν Μεσοποτ. Vre, Chaldaeorum, Gen. 11, 31. Ab Hebraeis etiam Chaldaea Meſopotamiae accenſebatur. Χαρραν Vrbs et ipſa Meſopotamiae, ad Euphratem ſita, Hebr. חרן, deinceps Καῤῥαι (Carrae) dicta, et ob cladem Craſſo a Parthis inflictam ſatis celebris. Lucan. Pharſal. I, 64; Plutarch. in Craſſo p. 184.

v. 3. Sunt haec fere ad verbum expreſſa ex Verſ. LXX. Gen. 12, 1, omiſſis nonnullis, caeterum expeditiſſima.

v. 4. Ex γης Χαλδαιων. Ex patria Vre Chaldaeorum, ex illa Meſopotamiae, patriae terrae (v. 2), parte, quae Chaldaea nominabatur, egreſſus, atque in terram Canaan, quo migrare iuſſus erat a Deo, tendens, primo quidem ſedem fixit in alia illa Meſopotamiae parte, in qua ſitae erant Carrae. Μετῳκισεν αυτον migrare eum, Abrahamum, iuſſit ſc. Deus. Caeterae voces expeditiſſimae. At eo intricatior eſt res ipſa v. 2-4 narrata, duplicique difficultate premitur, ſi conferatur eis, quae in loco Geneſ. perhibentur. Quippe

1) Gen. 11, 31 ſqq. narratur, tunc demum haec oracula a numine accepiſſe Abrahamum, quum a patre Thara Vre Chaldaeorum eductus Carras petiuerit, ibique ſedem fixerit (κατῳκησε). At hic diſerte affirmantur accidiſſe eadem πριν η κατοικησαι αυτον εν Χαρραν, antequam ibi degerit. Porro

2) maiorem difficultatem inferunt τα: μετα το αποθανειν τον πατερα αυτου, quibus affirmatur, poſt mortem patris Abrahamum, relictis Carris, petiiſſe terram Chananaeam. Atqui pater Abrahami, Thara, 70mo aetatis anno filium Abrahamum genuit (Gen. 11, 26). Abraha-

τέρα αὐτοῦ μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην, ε

mus ipſe autem, qua tempeſtate relictis Carris in terram Chananaeam perrexit, 75 annos habuiſſe legitur Gen. 12, 4. Quod ſi ergo poſt patris demum mortem iter illud ſuſcepiſſe h. l. a Stephano dicitur Abraamus, pater eius, Thara, ſi vel pauciſſimis ante iter diebus obiiſſe exiſtimatur, ad ſummum tamen non niſi 145 annos aetate explere potuit. At vero Gen. 11, 32 affirmatur, Tharam 205 annos compleſſe, aut omni vita, aut ſola Carris commoratione.

Variae admodum viae ſunt, vt in excurſ. exponemus, quibus incedendo enodatiora reddere haec conati ſunt intt., ſed ſatis aſperae illae quidem et tortuoſiſſimae, vnde fere nil aliud ſupereſt, quandoquidem pluribus eiusmodi laqueis inducitur omnis oratio, quam ſumere, *aut* memoria lapſum eſſe oratorem, ſubitam nec longiore meditatione elaboratam orationem habentem, *aut* aliam in his enarrandis traditionem ſequutum eum fuiſſe, quae, *antequam* Carras profectus erat, accidiſſe Abrahamo ea narrabat, quae Carris demum ei accidiſſe Geneſis perhibet; quaeque poſt patris morte[m] demum in terram Chan[a]naeam tendiſſe eundem a[f]firmabat, quum ex Geneſ[i] patrem eius poſt filii ab[i]tum diutius adhuc Carri[s] commoratum fuiſſe compu[]tare liceat. Et quia ſimili[a] idemtidem in hac oration[e] recurrunt, perſpicuum ind[e] fit, res in Pentateucho na[r]ratas ipſas quidem magn[i] momenti ſemper habita[s] fuiſſe, veluti h. l. quod re[rum] ſumma erat, *Deum appa[]ruiſſe Abrahamo*, *Abraha[]mumque ad fidem numin[is] adhibendam* (Hebr. 11, 8) *relicta patria in Canaa[n] migraſſe;* caeterum ſingula rerum opportunitates et ci[r]cumſtantias parum curata fuiſſe, neque tanti habita[s] vt in eis enumerandis re[]ligioſius quaereretur, nu[m] et in ſingulis minutiis co[n]cinerent documentis claſſ[i]cis, in quibus ſcripta pr[o]ſtant. Ita cum narrationi[]bus mythicis Graecorum Ro[]manorumque rem compa[]ratam fuiſſe, inter omne[s] conſtat. Pari enim modo ſ[e] habere antiquiſſimam genti Iſraeliticae hiſtoriam tum e[x] his orationis noſtrae loci[s] addiſcimus, tum ex Ioſ. Ant 1, 6, 5; Phil. de Migrat Abrah. 11, 6; 12, 8 etc.

v. 5

ἐν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε· καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κλη- 5
ρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός, καὶ ἐπηγγεί-
λατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν καὶ τῷ
σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.
Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός· ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐ- 6
τοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ
καὶ

v. 5. Κληρονομια, possessio, . e. h. l. sedes fixa, qua .brahamus non gauisus est, t qui ex Nomadum more x alio loco in alium mi- rasse dicitur. Βημα ποδος, כַּף רֶ, prouerbialiter di- tum, Deut. 2, 5; Gen. 8, 9: e tantillum quidem terrae, bi pedem figere posset. ατασχεσις id. qu. κατοικησις, cuti et κατεχειν et κατοι- ειν apud LXX, Ioseph. etc. romiscue vsurpantur. Po- erius και ante επηγγειλ. erte: *et tamen*, eritque lem quod: "etiamsi ei non edisset κληρονομ., tamen pro- ilit etc.", constructione si- nili illi, quae Hebr. 12, 4. 5 nuenitur. Porro ante ουκ ντος subaudi καιπερ, vide- isque duplici ex ratione udatam fidem Abrahami, παγγελιαις diu. de futura rrae possessione praestitam, *um* quod adhuc ne tantil- im quidem in ea posside- at, *tum* quod nulla ei erat roles, quae post se terram ossidere posset.

v. 6. Oraculum Iouae ipsum ex Gen. 15, 13. 14 memoriter laudatum adeo- que a versione LXX paullu- lum diuersum. Αλλοτρια sc. Aegypto. Δουλωσ. και κακωσ. sc. incolae terrae illius pe- regrinae. Ετη τετρακοσια, *quadringentos annos*. Adest et hic diuersitas quaedam, quae difficultatem mouit, ve- rum quum Stephanus eun- dem exprimat numerum, qui in Genes. 15, 13 legitur, non h. l. sed ad locum Genes. enucleanda. Quippe Exod. 12, 40. 41; Ioseph. Ant. II, 9, 1; II, 15, 2; B. I. V, 9, 4; Lactant. diu. Institut. IV, 10, 5 legimus 430 annos. Sed numero rotundo expressi sunt isti anni 400. Isti au- tem 400 seu potius 430 anni non spectant ad istud solum temporis interuallum, quo in Aegypto commorati fue- rant Israelitae, id enim non nisi 215 ferme annos com- plexum esse dicitur, sed ad omne illud tempus inde a promissione Abrahamo data

7 καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακοσία. Καὶ τὸ ἔθνος, ᾧ
ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ
ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τό-
8 πῳ τούτῳ. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς·
καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ
ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ
9 Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας. Καὶ οἱ πατριάρ-
χαι ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον·
κα

veque ad exitum ex Aegypto, Gal. 3, 17. Plura non tam huc, quam ad Genef. 15, 13; Exod. 12, 40 pertinentia vide apud *Koppium* in progr. pafchal. Gotting. 1777; *Michael*. Oriental. biblioth. Tom. 2, no. 192. Winkleri philologemata Lactantiana facra no. 80, p. 397 etc.

v. 7. Κρινω, κατακρινω *calamitatibus affligam.* Quaelibet calamitas infignior aut fingulis hominibus aut integris gentibus ingruens poena diuina habebatur. Εν τῳ τοπῳ τουτῳ. "In hac terra Canaan." Non leguntur haec in Genefeos loco, ex quo oraculum expreffit: fed tamen fimilia adfunt Exod. 3, 12. Laudant autem fcriptores Iudaici, interdum duos locos fimul, atque enunciant, ac fi ex eodem fonte expreffi effent, quae obfervatio et mox verfui 16 lucem affundet.

v. 8. Διαθηκη non folum *foedus* innuit, fed quaslibet *leges*, *inftitutiones*, *Einrichtungen.* Sin notionem foederis retinere malueris διαθηκη περιτομης erit foedus cuius *fignum* et quafi *fymbolum* fit περιτομη, Genef. 17, 11. Ουτως, *dem zu Folge* non tam ad εγεννησε, quam ad περιετεμε referendum, περιετεμε τον γεγεννημενον Ισαακ Genef. 21, 4. De re ipfa copiofius ad Gen. 17, 10 fq vbi de circumcifionis lege prima mentio iniicitur, agendum erit. Και ὁ Ισαακ – πατριαρχας pro: "et hic ritum deinceps et per pofteros obtinuit."

v. 9. Ζηλωσαντες odio et inuidia concitati. Ita 1 Cor. 13, 4. Siquidem quemlibet vehementiorem affectum designat ζηλος, h. l., vt et c. 13, 45, inuidiam. Και *fed* Deus fub peculiari tutela eum fufcipiebat (c. 10, 38 Io. 8, 29).

v. 10

καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ 10
πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν
καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ, βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ
κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ὅλον
τὸν οἶκον αὐτοῦ. Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν 11
Αἰγύπτου καὶ Χαναὰν καὶ θλίψις μεγάλη, καὶ οὐχ
εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀκούσας δὲ 12
Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς
πατέρας ἡμῶν πρῶτον· καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνω- 13
ρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο
τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ. Ἀποστείλας δὲ Ἰω- 14
σὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ καὶ
πᾶσαν τὴν συγγένειαν, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

Κατέβη

v. 10. Σοφιαν ſc. in interpretandis ſomniis, χαριν και σοφ. poteſt per hendiadyn expreſſum accipi, *fauorem ob ſapientiam.* Reſpicit ad Geneſ. 41, 39.

v. 11. Χορτασματα, alias de pecudum pabulo dicta, h. l. ad ea transferuntur, quae ad hominum victum ſpectant, vnde homines poſſint χορταζεσθαι, Matth. 14, 20 etc.

v. 13. Εν δευτερῳ ſc. χρονῳ, i. e. εν δευτερᾳ πορειᾳ Geneſ. 43.

v. 14. Ἑβδομηκοντα πεντε. Geneſ. 46, 27; Exod. 1, 5; Deut. 10, 22. In Hebraico textu tamen non niſi 70 nominantur, ſicuti et in Ioſ. Ant. 2, 7, 3; Philo de migrat. Abrah. p. 419, B; verum in verſione LXX, quam ſequitur Stephanus, Helleniſta, 75. De hac numeri diuerſitate ergo non tam ad h. l. quam ad verſ. LXX agendum eſt. In ea autem concilianda mirum quantum ſe torſerunt intt. Aut ergo aliam traditionem ſequutos eſſe τους LXX aiunt, aut 5 filios Manaſſis, aut 3 Iacobi vxores cum filiis Ger et Onan numero eo ſimul comprehenſos eſſe, aut numerum CΞ in OE eſſe mutatum, aut illud πεντε ex nota marginali a ſeriore manu, quae genealogiam

 Iacobi

15 Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτησεν αὐ-
16 τὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν, καὶ μετετέθησαν εἰς Συ-
χὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι, ᾧ ὠνήσατο
Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ
Συχέμ.

Iacobi vlterius perſequi ſtudebat, addita in textum irrepſiſſe, aut denique pro πεντε legendum eſſe παντας ſeu παντως. Cf. Krebſ. ad h. l., Bernardus ad Ioſeph. Ant. 2, 7, 3; Michaelis ad Geneſ. 46, 27 et coniecturae apud Bowyerum ad h. l. collectae. Haec h. l. ſufficiant in re, ad interpetationem των LXX diligentius excutienda.

v. 16. Και μετετεθησαν oſſa eorum ad ſepulturam transferebantur. Συχ. prius eſt nomen vrbis, Gen. 34, poſtea ſatis celebris. Συχεμ poſterius nomen hominis, filii Hemoris, ibid. Εμμωρ του Συχεμ ſuppl. non υἱου ſed πατρος Gen. 33, 19. Ita et Luc. 24, 10 coll. Marc. 15, 40. Magno ſtudio cauebant Iſraelitarum patriarchae, ne peregrinis nationibus commiſcerentur. Proinde aſpernabantur tum promiſcua connubia (Gen. 34), tum ſepulturas inter gentes profanas. Abrahamus ergo ſibi poſterisque ſuis ſepulchrum Hebrone e regione Mambrae in terra Hettaeorum argento comparauit ab Ephrone quodam, Geneſ. 23, vbi et ipſe ſepultus eſt Gen. 25, 9, et probabiliter Iſaac quoque ibidem compoſitus Gen. 35, 27 - 29; Ioſ. Ant. 1, 22. — Alio tempore, et conſilio prorſus diuerſo, Iacob quoque agrum quendam ſibi comparauit ab Hemore quodam, patre Sichemi, non tamen vt eo ſepulchro vteretur, ſed id tanquam praedium coleret, Gen. 33, fin. Moriens ergo in Aegypto Iacob obteſtatur Ioſephum filium, vt non in Aegypto ſed μετα των πατερων, εν τῳ ταφῳ αυτων, (Gen. 47, 29. 30) i. e. Hebrone, vbi Abrahamus et Iſaac etc. ſepulti erant, ſepulturam curaret, cui et obtemperauit Ioſeph Gen. 50, 13. Sepultus ergo eſt Iacobus in μνημειῳ, quod Abrahamus emit ab Hebrone Hettaeo.

At vero Stephanus quum profiteatur, Iacobum eiusque filios (οἱ πατερες ἡμων) ſepultos eſſe in alio agro, quem Gen. 33 ſibi comparauit Iacob, triplex hinc oritur difficultas: 1) non Abrahamus eum agrum emit, vt

Συχέμ. Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας, 17
ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ
ἐπλη-

vt h. l. emiſſe dicitur, ſed Iacobus Gen. 33, 19: illam enim diuerſitatem, vt minoris momenti, non tangimus, quod h. l. a filiis Hemoris, in Gen. autem ab Hemore ipſo agrum emiſſe dicitur. 2) Iacobus non hoc in agro, quem longe alium in vſum ibi comparauerat, ſepultus eſt, ſed in monumento maiorum, Gen. 50, 13. 3) Ignoramus, num et Iacobi filii in Aegypto ipſa ſepultura affecti, an oſſa eorum omnium (de Ioſepho affirmat Gen. 50, 25; Ioſ. Ant. 2, 8) in patriam relata ſint, quod tamen et ipſum tradit vulgaris inter Iudaeos relatio, vid. Lightfoot Tom. I, p. 782; Tom. II, p. 668. Quae quidem diuerſitates dici vix poteſt quantum torſerint intt. quorum potiſſima conciliandorum locorum conamina in excurſ. explicabimus. Non tamen in voce Ἀβρααμ quaerenda eſt potiſſima difficultas, ſicuti quaeſiuerunt intt. ſed in voce Συχεμ, pro quo Hebron, (Gen. 23) et in: υἱων Εμμορ, pro quo Ephron (ibid.) dicendum fuerat. Sed quum omnia, quibus expedire ſe ex his laqueis conati ſunt, impeditiorem rem reddant et contortiorem, nil reſtat, quam aſſumere, aut Stephanum ipſum, aut traditionem, quam in his enarrandis ſequutus eſt, confudiſſe locum Geneſ. 23, vbi Abrahamus ſibi ſepulchrum ab Ephrone, cum Geneſ. 33, vbi Iacob ſibi praedium ab Hemmore emerat, (Cf. ad v. 7 fin.). Quae confuſio quam facile accidere potuerit, tum ob remotiora antiquitatis tempora, tum, quod vtrobique de emtione agri ſermo eſt, tum denique, quod nomina Ephron, Hebron, Hemmor, ſono parum differunt, lubenter largiemur. Conferamus tamen ea, quae ad v. 4. fin. ſcripſimus, apparebitque, traditionem hanc, quamuis diverſam et confuſam, tenaciter tamen retinuiſſe illam rei ſummam, *Iacobum* etc. *non in terra extera, ſed apud patres ſepultura affectum fuiſſe.*

v. 17. Ἐπαγγελιας, i. e. της πληρωσεως της επ., εν ῳ εδει πληρωθηναι τα επηγγελμενα. Innuit autem tum ea oracula omnia, quibus Deus idemtidem Abrahamo in Gen. promiſerat, ſemen et poſteros eius in immen-

 ſum

18 ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ, ἄχρις οὗ ἀνέστη βασι-
19 λεὺς ἕτερος, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ. Οὗτος κατασο-
φισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν
τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωο-
20 γονεῖσθαι. Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωυσῆς, καὶ ἦ
ἀστεῖος τῷ Θεῷ· ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκ[ῳ]
το[ῦ]

ſum multiplicatum iri, tum maxime ea, quae v. 7 poenam et vindictam annunciant oppreſſoribus, Gen. 15, 14. "Quum illud tempus επηγγελμενον aduenisset, increuit populi numerus."

v. 18. Ἑτερος, ex alia familia; Ioſ. Ant. 2, 9, 1. Ουκ ῃδει *agnoſcere noluit merita Ioſephi de interceſſoribus ſuis.* Ita Hebr. לא ידע. Cf. Exod. 1, 8.

v. 19. Κατασοφισαμενος. Vox ex LXX Exod. 1, 10 expreſſa, Hebr. נתחכמה, innuit *inducere et decipere aliquem σοφισμασι, et fraude omnino*, Suidas: τεχνῃ και μηχανῃ τινα κακουν, (Iudith 5, 9). verum non ad ſubdolam aſtutiam ſolum, ſed et ad aperta damna alicui illata indicanda h. l. adhibetur, fere vt lat. aiunt: *hoc tibi fraudi erit.* Του ποιειν εκθετα ſc. ἑνεκα, *quod attinet ad* Cf. de genetiuo ad 3, 12. "Vt exponere prolem cogerentur parentes, n[e] ſcil. a Pharaonis miniſtri[s] interimerentur." Leg. Exod. 1, 15-22; 2, 1-4. Ζωογο-νεισθαι non ſolum viuum partum edere, ſed et viuum eundem ſeruare indicat expreſſ. ex Exod. 1, 17; 22. Cf. Luc. 17, 33. Εις το ef-fectum indicat, "vnde (ſcil. quia, ne in carnificum ma-nus inciderent infantes, ex-ponebant liberos) accidit eosdem viuos conſeruar[e] non potuiſſe."

v. 20. Αστειος ad Hebr. 11, 23, *venuſtus.* Τῳ Θεῳ ſu-perlatiuum ex Hebr. mor[e] indicat, לאלהים ſeu בני יהוה Geneſ. 10, 9. Alii ad locu-tionem Homericam θεοειδης, θεοεικελος, εναλιγκιος αθανα-τοισιν reſpiciunt: aliique cum Hammondo τῃ θεᾳ, aſpectu legendum ſuadent. Ioſe-phus et Philo de venuſt[ate] Moſis forma paſſim loquun-tur. Ανατρεφειν de omn[i] educatione et inſtitution[e] quoque (παιδευσει, v. 22; c[f.] 22, 3) adhibetur: potiſſimum tame[n]

οῦ πατρός. Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν ἀνείλετο αὐτὸν ἡ 21
υγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.
αὶ ἐπαιδεύθη Μωυσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ 22
υνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις. Ὡς δὲ ἐπληροῦτο 23
ὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρ-
δίαν

ımen id de alendis nutrienisque infantibus expofitis ici, multis exemplis ad h. comprobat Wetft.

v. 21. Ανειλετο *fufcepit um.* Et hanc vocem prorie vfurpari de naufragis omum receptis, vid. Ra-hel. ex Xenoph. ad h. l.

v. 22. Πασ. σοφ. Αιγυπτ. e. Aftrologia, oneirocrice, diuinatione, arte meica, phyfica, mathematica, ieroglyphica etc. Iofeph. nt. 2, 13, 3; Phil. vit. Mof., p. 606. Iuftin. 36, 2. Plur. p. Wetft. quibus adde Cic. iuinat. I, 1. Δυν. εν λογ. κ. ργ. Ob res praeclare geftas itis dignus erat Mofes laue: δυνατος εργοις; neque ft, quod cum Clerico ad Iammond. traditionem a tephano expreffam credaıus, quae Mofen Aegyptioum contra Aethiopas duem fuiffe ftatuebat. Sed υν. λογοις (id. qu. δεινος λεειν, *eloquens*) non bene dici offe exiftimabitur, quia xod. 4, 10; 6, 12. 30 conraria de fe profitetur ipfe. a ergo conciliaturi λογους h. l. intelligunt de eius cogitationibus, cognitionibus (ita nuperr. Bolten), libris fcriptis, orationis fimplicitate elegantia et grauitate confpicuis (vt Kraufe). Mihi quidem res non adeo vrgenda videtur, fed ex confuetudine folita Mofen laudauit Stephanus, ex qua vniuerfali elogio aliquem ornaturus quis eum δυνατον λογοις και εργοις Luc. 24, 19, (ανδρα δεινον λεγειν τε και πραττειν Xenoph. Mem. Socr.) nominat. Sic et Homerici heroes praedicantur ob fermonis praeftantiam et egregia opera, quae femper fimul nominantur. Quod fi tamen ad viuum refecare rem malueris, *antea* quidem timidum Mofen fuiffe et balbutientem dixeris: *poftea* vero quam animum infpiraffet Ioua, eloquentiffimum, fere vt difcipuli Iefu, Matth. 10, 19. 20 etc. Cf. Iof. Ant. 2, 12, 2; 3, 1, 4.

v. 23 fq. vid. Exod. 2, 11-15 narratam rem, cui alia quaedam addit, alia omittit Stephanus. Τεσσαρακονταετης.

δίαν αὐτοῦ, ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, τοι
24 υἱοὺς Ἰσραήλ. Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατ
καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξα
25 τὸν Αἰγύπτιον. Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοι
αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτο
26 σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν. Τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρ
ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς ε
εἰρήνην, εἰπών· ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τ
27 ἀδικεῖτε ἀλλήλους; ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον ἀπώ
σατο αὐτὸν, εἰπών· τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα κα
δικά

της. Exod. 2, 11 non nisi habetur ויגדל aetate prouectior factus est. Annorum numerus ipse autem ex traditione est definitus, ex *Midrasch Rabb. Bereschit.* Ανεβη εις καρδ. sc. διαλογισμος, προαιρεσις, Hebr. עלה על לב. Επισκεπτομαι inuiso aliquem ea mente, vt statum eius cognoscam opemque ei feram: adhibetur de numine Luc. 1, 68; 7, 16, et hominibus, vt h. l. Iacob 1, 27.

v. 24. Ημυνατο i. e. opem tulit vim illatam propulsando, Hesych. εκδικησαι, βοηθησαι. Καταπονουμενῳ, *oppresso, vexato.* 2 Petr. 2, 7, ibique S. V. *Pott.* Παταξας ad mortem vsque, veluti pugione etc. Nullum crimen in statu illo naturali, quare et

v. 25 laudatur Moses a Stephano ob hoc factum: Stephani ergo de isto facto iu dicium hoc v. continetur in Exodo nil tale legitu Ενομιζε ea de caussa ita egit quia suspicabatur, hinc con cludere posse Israelitas, s caeteris Israelitis superio rem, praesentiore numini auxilio gaudere, et maiu quid deinceps in gentis au xilium esse aufurum.

v. 26. Exemplo probatur non comprehensam rem a multitudine. Res narratu Exod. 2, 13. Ωφθη ex improuiso adstitit. id. qu. επεστη c. 4, 1. Μαχεσθαι *rixari.* Ita Iac. 4, 1 vbi vid. *Pott*; Ex. 21, 22; Leuit. 24, 10; Deut. 25, 11. Συνελαυνειν, *compellere*, alias de instigatione ad bellum, discordiam (vt saepe ap. Plutarch.), h. l. inusitatius de reconciliatione ad pacem adhibetur 2 Macc. 4, 26. 42.

v. 28.

ικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν 28
ρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον; ἔφυγε δὲ Μωσῆς 29
' τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μα-
ιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο. Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν 30
εσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους
ινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. Ὁ δὲ 31
Ιωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ
ὐτοῦ κατανοῆσαι ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν·
γὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ 32
Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενό-
ενος Μωυσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι. Εἶπε δὲ αὐ- 33
ῷ ὁ Κύριος· λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ

γὰρ

v. 28. 29. Χθες ex LXX Ex. , 14. expreſſum: in Hebr. eſideratur Ἐν τῳ λογῳ pro α του λ. propter "*wie er as hörte*" Exod. 2, 14. Cf. Iarc. 10, 22. Μαδιαμ. Terra lidianitarum ſita verſus aurum Palaeſtinae, ob mercaıram, quam cum Aegypto xercebat, celebris. Gen. 37, 8. De re vid. Exod. 2, 15-fin.

v. 30. Cf. Exod. 3, 1-9. ἐσσαρ. ετ. De hoc nil in xodo. Σινα erat longiſſiıus montium tractus, cuıs pars quaedam Horeb ocabatur. Nil ergo, quod bi repugnet, ſi h. l. Sinai, ı Exodo Horebi mentio fit. ατος *rubus*, ſeu quilibet utex, πυρ βατου, *rubus ignius*, φλοξ πυρος βατου ad ugendam notionem *rubus ignitus et flammeus*. Alii genetiuum βατου indicare volunt *flammas in rubo conſpectas*. Glaſſ. Gr. ſacr. I, Can. 30, p. 108. Apparuit ipſi Θεος (ſeu αγγελος θεου, vtrumque enim in libr. Moſis promiſcue vſurpatur) ſub ſpecie et ſymbolo arbuſti flammantis et ardentis, ita tamen, vt nihil eius ambureret. Sed ea ad int. loci Exodi afferenda. Cf. Krauſ. ad h. l. et Morus.

v. 31. Το ὁρ. iung. vel c. ιδων vel c. εθαυμ. Κατανοησαι *contra intueri*, *accuratius contemplari*.

v. 32. 33. Tranſpoſito ordine haec in Exodo leguntur et ab Stephano memoriter citantur. Θεος numen tutelare. Εντρομος - κατανοησαι

34 γὰρ τόπος, ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. Ἰδὼν ε
δον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτ
καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβη
ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε ε
35 Αἴγυπτον. — Τοῦτον τὸν Μωυσῆν, ὃν ἠρνήσαντ
εἰπόντες· τίς σὲ κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστή
τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστε
λεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τ
βάτ

νοησαι (Hebr. 12, 21) ex con-
ftanti opinione, adfpectum
numinis graue periculum
afferre ei, qui confpexerat
illud, Deut. 5, 25; 18, 16;
Iud. 6, 23; Homer. Il. Υ, 131.
Λυσον - γη ἁγ. εστι. In locis
facris difcalceatum ftare erat,
vt etiamnum eft apud Tur-
cas, fignum reuerentiae, ne
vel puluifculus profanus lo-
cum fanctum pollueret, Iof.
5, 15. Schemoth Rabba II,
fol. 937 in Ex. 3, 5.
"Quocunque loco manife-
ftatur diu. maieftas, prohi-
bita eft calceatio fandalio-
rum." Braun. de Veftit. Sac.
Hebr. L. I, c. 3, §. 40. 50.
Idem de cultu Dianae apud
Cretenfes tradit Solin. polyh.
c. 16, 334.

v. 34. Κατεβην ex notiffi-
mo populis antiquioribus
anthropomorphismo, ex quo
numen eo tendere debet,
vbi praefentius auxilium
praeftare fufcepit, Il. Θ, 47 etc.

Hactenus phaenomenon, d
cuius natura et fine no
ad h. l. fed ad Exod. ipfu
differendum eft.

v. 35 fqq. eo tendunt, v
ingratus animus Ifraelitica
gentis taxetur, quem adh
buiffet Mofi, cui tamen fa
miliariffima cum Ioua inte
cefferit confuetudo, quiqu
tam praeclare de omni na
tione promeruerit. Nequ
obfcure eo ipfo Iudaeos fu
temporis taxat, quod aequ
ingratos et iniuftos fe prae
ftiterint erga Iefum. *Hör*
es, diefen Mofes, welche
etc. Ηρνησαντο eodem fenfu
quo fupra 3, 13. Λυτρω
την, q. d. non δικαστην folum
fed et maius quid, λυτρω-
την, גאל ducem per defer
tum, in quo itinere prae
iiffe eundem angelum, qu
Mofi in rubo apparuerat
conftanti Iudaeorum opinio-
ne credebatur, vnde addi
εν χειρι αγγ. i. e. *per* (ביד
angelum

βάτῳ. Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα 36
καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θα-
λάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Οὗ- 37
τός ἐστιν ὁ Μωυσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ·
προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν
ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Οὗτός 38
ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ
μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει
Σινᾶ καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια
ζῶντα

angelum, ope angeli, quae voces arctiſſime nectendae ſunt: αρχοντα και λυτρωτην.

v. 36. Latius hinc in laudes Moſis excurrit ſublimius iam incedens oratio, ad caſtigandam Iſraelitarum impudentiam, q. d. conſiderate, quam grauiter peccauerint eo quod ηρνησαντο eum, qui εξηγαγεν etc. (v. 36), qui de futuro Meſſia vaticinatus eſt (v. 37), qui ην μετα τ. αγγ. (v. 38). *Hört dieſe himmelſchreyende Ungerechtigkeit* etc. Τερατα και σημ. Quae Ieſus inter nos effecit, eadem Moſes in Aegypto perpetrauit. Τεσσαρ. ετη. Tertia vitae Moſis periodus, quarum ſingula 40 annos complectitur (cf. v. 23 et 30): de tertia et in libris Moſ. legitur, de ſuperioribus duabus traditio edocuit. Cf. Wetſt. ad h. l.

v. 37. Accedit, quod hic idem Moſes contemtus a populo, noſtra haec Meſſiana tempora mente praeuidit. De vaticinio ipſo Deut. 18, 15. 18 vid. ſupr. ad 3, 22.

v. 38. Εκκλησια a quibusdam, veluti Grotio, omnem populum indicare creditur qui קהל, עדה dicebatur, ſenſu: "in omni iſto itinere difficili dux ille et comes fuit Iſraelitis, et quidem μετα του αγγελου, praeeunte angelo" (ad v. 35). Sed ob articul. τῃ certa quaedam concio populi potius intelligenda erit, illam puta, quae in promulganda lege ad montem Sinaiticum congregata fuit. "In ſolemni hoc coetu Moſes erat μετα του αγγελου (i. e. cum Deo, legem promulgante, ad v. 30) *familiariſſime cum Deo conuerſatus eſt;*" ea enim eſt

39 ζῶντα, δοῦναι ἡμῖν, Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι
γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ
ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον,
40 εἰπόντες τῷ Ἀαρών· ποίησον ἡμῖν Θεοὺς οἳ προπο-
ρεύσονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωυσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν
ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου — οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν
41 αὐτῷ. Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεί-
ναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραί-
νοντο

eſt ſumma, quam exprimere vult Steph. Eo autem haec tendunt: "internuntius et μεσιτης fuit inter legiſlatorem et homines." Λογια propr. de oraculis diu. vid. Kopp. ad Rom. 3, 2 et Pott. ad 1 Petr. 4, 11. Ζωντα i. e. valida, efficacia, potentia, ad Hebr. 4, 13. Schol. Sophocl. ad Oed. Tyr. v. 489 μαντεια ζωντα ſcribit: ισχυοντα τῃ αληθειᾳ. Alii: "ſaluberrima, veraciſſima, viua Dei voce prolata."

v. 39. Ὧ, ſubaudi ὁμως, cui, quamquam euidentiſſima diuinae legationis ſigna dediſſet, nihiloſecius tamen obedientiam abnegarunt. Εστραφησαν καρδιαις, deſiderio ardentiſſimo tenebantur, redire ad mores, idololatriam, luxuriem Aegyptiorum.

v. 40. Ειποντ. τ. Ααρ Ex. 32, 1. Προπορευω. Moris erat apud populos antiquiores, vt ſuſcipientes iter, aut bellum aggreſſi Deorum tutelarium ſimulacra ante ſe ferrent, quo praeſentius, ſi fors ita ferret, auxilium illi praeſtare poſſent. Ουτος per contemtum dictum, vt c. 6, 14. Ηγαγεν ἡμας. Huius Moſis quaſi numine duce et auſpice egreſſos ſe ex Aegypto fatebantur: at quum poſt aſcenſum in montem inter tonitrua et fulgura periiſſe eum crederent, aliorum numinum auſpicia circumſpiciebant. Iam excidit conſtructione oratio quod vel interſtinctione quam nos expreſſimus, indicabitur, aut exponi poteſt ex Hebraiſmo ſaepiſſime obuio, veluti Apocal. 2, 26.

v. 41. Εμοσχοποιησαν, vox a Luca efficta, ad imitationem των LXX, qui ſaepiſſime ſimilia verba cudunt. Caete-

ϑντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. Ἔστρε- 42
ψε δὲ ὁ Θεὸς καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν
ῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν
ίβλῳ τῶν προφητῶν· μὴ σφάγια καὶ θυσίας
ροσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ
ἐρήμῳ,

aeterum hunc vitulum expressisse Apim Aegyptiorum, ui Solis imaginem repraeentabat, non tam h. l. uam ad Exod. copiosius isputandum. Vult autem xprimere Stephanus nonisi hanc sententiam: *a Ioae cultu ad idola conuersi int. Quid quod* v. 42. *ex vno idololatriae enere in aliud delapsi, non nimalia solum, sed et astra, olem* etc. *diuino cultu proequuti sunt.* Posteriorem men hanc sententiam non ude, vt priorem v. 41, prort Stephanus, sed dupliter exornat. 1) dicendo: *Deum* animos eorum ad anc idololatriam se proernere permisisse, 2) non l loca ex *historicis* libris spiciendo, in quibus ad lem astrorum (Molochi, olis) cultum deflexisse leuntur, Israelitae, vt 1 Reg. 1, 5. 7; 2 Paral. 33, 5 etc. d propheticum locum ex mofo 5, 25 allegando, in uibus Israelitis istam idolatriam exprobrat, poenasue minatur Ioua. Nolimus autem obuertere, vitulum illum, v. 41, et ipsum Solem retulisse, vnde non ad *aliud* idololatriae genus deflexisse dici possint Israelitae. At *aliter* tamen, *aliis ritibus, imaginibus* etc. postea venerari eadem astra potuerunt, et venerati esse h. l. dicuntur. Εστρεψε iunge, sicuti et παρεδωκεν, arctissime τῳ: αυτους, *convertit animos eorum ab vna idololatria ad aliam, atque ad cultum sideribus praestandum pronos reddidit.* Est sententia in N. T. satis frequens, qua Deo moderante ea accidisse dicuntur, quibus homines ipsi male et peruerse agunt, Deusque illis malis eos quasi *tradidisse* perhibetur; Rom. I, 28 persimilia. Alii tamen το: εστρεψεν aliter explicant, vel supplentes ἑαυτον, *mutauit mentem in populum suum, antea quidem quidem beneuolam, iam autem indignabundam*, vel, vt Grotius, Kraufius l. c. etc., sumentes pro απεστρεψεν sc. οφθαλμους, *auersatus eos est*

 (auersa

43 ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ; καὶ ἀνελάβετε τὴν σκ
ν

(auerſa Deae mens: Virgil.), vel *ἐστρεψε και παρεδωκε*, vt Morus, ex Hebraismo explicantes: *rurſus tradidit*, vt veluti Ioſ. 24, 20 וישב ויאמר, *rediit et dixit* pro: *rurſus dixit*. Sed prius illud mihi propius fidem accedere videtur. Στρατια οὐρανου. צבא השמים, nomen, quo ſublimiore oratione ſaepiſſime nuncupari ſolebant aſtra, ob immenſam multidinem, ordinemque, quo mouentur, 2 Paral. 33, 5; Ierem. 33, 22 etc. Suidas *στρατια ουρανου, τον ἡλιον και την σεληνην και τους αστερας λεγει*. Sic et Philo, e. gr. de opif. mundi p. 27, 38. *οἱ γε μην πλανητες, ἡ γ' αντιρροπος στρατια της των απλανων*. Εν *βιβλῳ προφητων*, ſc. 12 minorum, quos vno volumine comprehendere ſolebant. Sir. 49, 10 coll. c. verſibus prioribus. Locus, quem laudat, proſtat Amos 5, 25. Μη eſt interrogandi particula, maxime ſi expoſtulamus cum aliquo. Rom. 9, 20; Aelian. V. H. 12, 22. Σφαγια *προφερειν* *victimas offerre* phraſis ſolita. Thucyd. 5, 69: Μαντεις *σφαγια προυφεροντο νομιζομενα*. Μοι emphatice *mihi ſoli*, fere vt 1 Cor. 9, 9 *βοων*: pro: *bouium tantummodo*. *War*

ich es allein, den i
während der ganzen P
riode eures Zuges dur
die Wüſte als euren Schut
gott anerkanntet und au
ſchlieſslich verehrtet?

v. 43. *Minime vero mi*
ſoli ſacra feciſtis. Imo e
aſtrorum quoque cultum d
flexiſtis, eorumque ſimul
chra adoraſtis. Και *im*
e contrario. Μολοχ, noti
ſimum numen Ammonit
rum, Leuit. 20, 2-4; 1 Re
11, 7; 2 Reg. 23, 10; Iere
32, 35. Nomen indicat *r*
gem, vt Hebr. מלך, qua
et a LXX appellatiue vert
tur *βασιλευς*. Solem aute
apud Ammonitas hoc n
mine repraeſentatum eſſ
auctor eſt Theophylact.
noſtrum locum, iamque ſ
tis vſitatum eſt dicere: *d*
Sonne, die Himmelskön
gin. Huius idoli Σκην
ανελαβετε. Σκηνη eſt tem
plum portatile, quale
Act. 19, 24 memoratur,
apud Graecos vulgo *ναϊσκ*
audit. In eiusmodi ſace
lis ponebantur effigies et
mulachra numinum, qu
bus conſecrata erant ipſ
atque cum eis in pomp
ſolenni circumferebant
vid. Weſſel. ad Diodor. 2
65; Seruius ad Virg. Aen.
6

ἰν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν
Ῥεμφὰν,

3. Est ergo σκηνην αναλαμβανειν h. l. *manu susci-ere et gestare eiusmodi* cellum, idque dictum pro mpliciore: *diuinum cultum idolo adhibere.* Sensus go: *insuper etiam diuino nore prosequuti estis Som.* Eodem redit sensus, cum Krausio σκηνην per *gurium, tentorium* vertas: non solum illud tabernaculum, in quo *mihi* sacra int (v. 44), *vobiscum duxiis*, verum et aliud, in quo *Iolocho* cultum adhibuiis." Esset ergo αναλαμβανειν non: *in pompa circumrre*, sed: *secum in itinere icere.* Ρεμφαν, seu quomque tandem modo scribendum est, est nomen Aeyptiacum seu Copticum *ellae Saturni*, qui sub nagine stellae colebatur. lii nomen corruptum esse olunt ex Hebr. כיון quod loco Amosi legitur, pro uo LXX legisse ריון, Bolnius credit. At Grotius רמון, 2 Reg. 5, 18, quod XX vertunt Ρεμμαν, enatam ocem esse existimat. Cf. raeter script. in Schleusn. ex. laudatos etiam SCHROEERI *dissertat. de stella emphan et tabernaculo Iolochi* Marb. 1741; GATERER *de theogonia Aegypt.* in commentat. societ. Götting. 1784 et 1785. Αστρον h. l. *imago stellae; stella ex auro argentoue fabrefacta;* αστρον θεου υμ. *simulachrum stellae, quod indicat numen vestrum, Saturnum*, seu: *numen vestrum imagine stellae expressum.* Hoc et ipsum ανελαβετε in pompa portastis etc. (seu ex Krausii mente: in castris vobiscum habuistis): neque enim semper ναϊσκοι, σκηναι, in quibus simulachra numinum inerant, sed et simulachra Deorum ipsa circumferebantur (ad v. 40). Sensus: *divino honore prosequuti estis Saturnum, tanquam numen patrium, vobis proprium* (υμων). Τους τυπους etc. per appositionem iungenda prioribus et ad ανελαβετε (divino honore coluistis) reducenda. Τυποι sunt simulachra Deorum, ειδωλα, μορφωματα, αγαλματα, Hesych. εικονες. Ita et ap. Ios. Ant. 1, 19, 11. Cf. Wetst. et Kypk. ad h. l. — Και suppl. δια τουτο, Schleusn. voce και no. 7. *Nun und zur Strafe dafür will ich denn auch* etc. Μετοικιω de voce vid. ad v. 4. Επεκεινα pro επ' εκεινα μερη, et de tempore adhibetur, et, vt h. l., de loco, *trans, vltra.* Diod. 3, 50; Xenoph. Hellen.

Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυν
αὐτο

VARIAE LECTIONES.

v. 43. Ῥεμφαν. Varie admodum ſcribi in codd. auctor
graecorum, geographorum maxime, Strabonis etc. nomina
bium etc. propria, et ſaepius miſceri et confundi notiſſimum
Idem et huic nomini accidit, quod praeter vulgarem noſtr
formam, ſcribitur et Ῥεφαν, ῥεφφαν, ῥαιφαν, ῥηφαν, ῥεμφα, ῥ
ῥεφφα, ῥομφα, ῥομφαν, ῥαιφαν, ῥεσφαμ etc. Praeter communis tex
lectionem prae caeteris inſignis atque ex criticis argumentis p
banda eſt lectio ῥεφαν, quam habent CE aliique plures ap. We
Griesb. et Birch. 3 ap. Matth. Verſſ. Syrr. et Arabb. Copt. Or
Cyrill. Theodoret. Theophylact. Veriſſimam autem ſcription
eſſe Ῥηφαν, vid. Krauſius ad h. l. in commentat. ſupra laudata.

Hellen. 5, 1, 10 etc. Ita επι ταδε cis, vid. Lamb. Bos. p. 138, voce μερη. "Denuo mutare ſedem et in alias terras migrare gentem iubebo, ſicuti iam antea ſaepe iuſſi, verum iam non ita vt antea, ſed in *remotiſſimas* iam terrarum plagas *relegabo*." — Hactenus de loco, quatenus ad argumentum ſuum comprobandum eo vtitur Stephanus. Quippe ad *aſtrorum* quoque cultum (στρατ. του ουρανου v. 42) tranſuerſas fuiſſe Iſraelitarum mentes oſtenſurus, dixerat: "diuino honore, Amoſo teſte, Solem et Saturnum coluit natio." Neque abs re vti orator poterat Amoſi loco, vt qui idem agat, vt exprobret Iſraelitis animum ad idololatriam propenſiorem. — Caeterum fere ex verſione LXX locum expreſ-

ſit Stephanus, niſi quod (c
tera enim, veluti, quod a
didit προσκυνειν αυτοις e
minoris ſunt momenti) p
noſtro επεκ. Βαβυλωνος
LXX, vt et in textu Hel
adeſt επεκ. Δαμασκου, i.
extra Palaeſtinam, terr
patriam (ich will euch üb
die Gränze ſchaffen),
prouerbiali loquendi v
quia Damaſcus in confin
Syriae et Palaeſtinae ſ
erat. Sed quia exilium B
bylonicum menti orato
obuerſabatur, diſtinctius e
plicat illud Δαμασκου: "r
legabo eos non ſolum ext
Palaeſtinam, ſed et in r
motiſſimas terrae Babylon
cae regiones." Alia exp
catio ſchol. cod. a ap. Matt
non placet, Stephanum β
βυλωνος, dixiſſe ότι περι
της Δαμασκηνων και Συρ
χωρης ή Βαβυλων τυγχαν
Al

...τοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Ἡ

...ii pro lapſu memoriae ...ephani, alii denique pro ...tio librarii habent vocem ...βυλῶνος. — Verum ſicuti ...rſionem LXX ſatis fide ...ddidit Stephanus, ita ea ...ſa a textu Hebr. mirum ...antum diſcrepat, quod ...ſcrimen quum ad inter...etationem τῶν: LXX ac...ratius excutiendum ſit, ...l. non niſi paucis indi...bimus. Habet autem tex...s Hebr. Portaſtis 1) taber...culum *regis veſtri* (מלככם ...ο Μολοχ), 2) porro etiam ...כיון צלמי, quod alii ap...llatiue vertunt: *ſignum ...mulachrorum* (*idolorum*) ...*ſtrorum*, alii proprie red...nt; *Kijunem*, ſimulachra ...ſtra, (per appoſit.), quo ...mine كيوان ap. Arab. et ...rſas aſtrum Saturni indi...i volunt (cf. Simon. Ono...ſt. p. 265), quod quidem ...rſicum nomen a LXX, in ...gypto degentibus, muta...n eſſe volunt in Aegyp...cam eiusdem ſideris ap...llationem Ρεμφαν, 3) ſi...ra Deorum, quos vobis ...iſtis. — Sed haec non ...ſtri conſilii. Sufficit, mo...iſſe, quandoquidem non ...toricum, ſed propheticum ...um laudare voluit orator, ...nc noſtrum Amoſi locum, ...n ex textu Hebr. quam ...verſ. LXX expreſſum, con-

venientiſſime adhiberi potuiſſe ad exprobrandam Iſraelitis idololatriam. — Superest duplex quaeſtio, 1) cur Stephanus de Saturni cultu cum Iſraelitis expoſtulare poſſit, quem ei adhibuiſſe nusquam diſerte leguntur. Verum in locis, qui ex prophetis, poetis etc. ad generaliorem aliquam ſententiam probandam afferuntur, vt hic locus ad monſtrandum diuinum cultum *ſideribus* a populo adhibitum, non niſi generaliorem ſententiam conſiderandam neque ad ſingulas partes cum hiſtorica ἀκρίβεια deſcendendum eſſe reputemus, aut, ſi id minus ſatisfacit, quaeſtionem illam, non hic, ſed ad interpretationem loci ex LXX verſione eſſe euoluendam. 2) cur ea idololatriae genera, quibus ſidera et aſtra coluerunt, iam Iſraelitis in deſerto iter facientibus crimini det Stephano, quum tamen ſub regibus demum ille cultus celebratus legatur, 1 Reg. 11, 5. 7; 2 Paral. 33, 5; Ierem. 32, 35. Namque de prioribus temporibus eum loqui omnis orationis ordo commonſtrat. Sed et hic aliam traditionem ab Amoſo et Stephano expreſſam credas, quae iam in itinere per deſertum prae-

44 Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν
τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωυσ
45 ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἑωράκει·
καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν με

Ἰησ

ter vitulum illum aliaque numina, et aſtra quoque, Solem etc. diuino honore celebrata fuiſſe retulit, cuius idololatriae ſatis clara indicia leguntur Leuit. 18, 21; 20, 2-4; Pſ. 106, 37.

v. 44. Hactenus de idololatria Iſr. expoſuerat: iam cultum memorat, quem vero Iouae adhibuerint fidi cultores. Id ſibi voluiſſe videtur Steph. "Non idololatria ſolum peccauerunt, ſed et ille ipſe cultus, vero Iouae, patrio numini, adhibitus, mancus et imperfectus manſit, quatenus loco quodam contineri et includi numen ſemper exiſtimabant." — Nullo autem commodiori particularum nexu ſequentia attexit orator, ſed ſubito et ex abrupto addit, voceque σκηνη v. 43 inductus et illius σκηνης mentionem inicit, in qua per deſertum Iouam coluerant. Ita autem ea, quae iam ſequitur, oratio ſe excipit: 1) primi patres noſtri vsque ad Dauidis tempora ſub tabernaculo illo ſacra colebant v. 44. 45. 2) Sed Dauides templi Iouae exſtruendi conſilium iniit

quidem ſed non exſecut
eſt v. 46. (Salomon aut
exſequutus eſt v. 47). 3) ſu
mum enim numen nu
tecto includi poteſt. v. 4
50. Σκηνη μαρτυριου. Ita
LXX vocatur tentorium
lud portatile. In Hebr.
אהל מועד i. e. tentoriu
conuentus. a יעד conuen
fecit, quia ibi ad orac
diu. accipienda conueniet
populus, Ex. 29, 42. 43;
7. Verum LXX illud עד
deriuarunt ab עוד teſta
docere, vertuntque μαρτ
ριον (tentorium, in quo de
teſtificatus eſt populumq
edocuit Ioua), quod tam
non מועד, ſed עדות eſt. P
miſcuerunt ergo ea, qu
locis ex Exodo laudatis
Exod. 25, 22; 38, 21 en
merantur. Sed ſenſus e
dem redit. Plura ad exp
cationem των LXX de h
afferenda. Εν τοις πατρασ
i. e. inter maiores noſtro
tempore maiorum noſtr
rum. Καθως διεταξ. - ἑωρ
κει. vid. Exod. 25, 40;
ad Hebr. 8, 5. Apud Bowye
ſuadetur pro ὀν legere ὠν.
v. 45. Διαδεξαμενοι. E
διαδεχεσθαι, de qua voc
vi

Ἰησοῦ, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔξωσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαυίδ· Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, 46 καὶ

vid. Kypke et Lösner ad h. l. vel *succedere alicui* vel *successione aliquid accipere.* Priore sensu supplendum foret τον Μωυσην, Ααρων etc. Illi patrum nostrorum, qui Mosi et Aaroni in officio successerunt, εισηγαγον ταυτην την σκηνην, vt ἣν iungendum sit cum εισηγαγον. At posteriori sensu διαδεξ. cum ἣν iungendum erit: Hanc σκηνην a Mose et Aarone successionis lege accipientes εισηγαγον etc. Posterius praeferendum. Nam quod nonnulli διαδεξαμενοι aduerbialiter explicant *postea, deinceps*, et φθανοντες est *antea*, τελευτωντες *tandem*, στρεφοντες *rursus* (v. 42) nimis precarium videtur. Ιησου, *Iosuae.* Κατασχεσις vel est: *occupationis actus et tempus*, vel: *id quod occupatione possidemus.* Posteriore sensu εν τῃ sumendum est pro εις την etc. *in terram occupatam, anteaque inhabitatam a gentibus, quas pepulit Deus* etc. Sed prius praefero eritque post εισηγαγον subaudiendum: *in terram suam*, quod per se sequitur, et εν τῃ κατασχ. vertendum: *tempore occupationis subiectionisque illorum populorum, quos* etc. Απο προσωπου מִפְּנֵי לָהֶם, sie wurden *vor ihnen her* weggetrieben, i. e. *aduentantibus illis*, ex solito Hebraismo. Kraufius vocibus et h. l. et Genes. 25, 6 istum sensum inesse putat: *vt locum cederent patribus nostris.* Εως ἡμ. Δαυιδ vel cum εξωσεν iungi poterit: "deuicerunt inhabitantes vsque ad Dav. tempora, qui omnibus iam indigenis deuictis et vltra Palaestinae fines imperium propagauit"; vel cum εισηγαγον, iamque praegnanter dictum erit pro: "induxerunt tentorium illud, atque in eo Iouae cultum adhibuerunt, vsque ad Dav. tempora." Posterius ob rei argumentum et nexum cum sequentibus praeferendum.

v. 46. Ευρεν χαριν. i. e. probatus Deo et acceptus fuit. Ita Luc. 1, 30. Conf. annotanda ad c. 13, 22. Ητησατο i. e. desiderauit Hebr. שָׁאַל, Deut. 14, 26. Res narratur 2 Sam. 7. Ευρειν, locum, tempus, occasionem inuenire struendi templi. Alludit orator ad Ps. 132, in

47 καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. (Σο
48 λομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.) Ἀλλ' οὐχ
ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς
49 προφήτης λέγει· ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ
ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετε
μοι

in quo exoptatiſſimum hoc deſiderium proferens Dauid, non antea quieturum ſe profitetur v. 5, quam Iouae habitationem inueniſſet. Σκήνωμα משכן ſedem permanentem, οικον, ναον, id quod paronomaſiae ergo per σκηνωμα effert, q. d. meliorem Deoque digniorem σκηνην, quam prior fuerat. Priora illa: *gratiam inuenit* etc. duplici de cauſſa praemiſiſſe videri poteſt Stephanus, vel eo ſenſu: "Dauides, quum in gratia et deliciis a Deo haberetur, hoc ſibi beneficii expetiit, vt templi ſummo numini exſtruendi poteſtas ſibi fieret." Vel, quod longe praefero, haec ſibi volunt ea verba: "Quamuis Dauides ſummo numinis fauore gauderet, ideoque vehementiſſimo templi Iouae dedicandi deſiderio teneretur, non tamen rata facta ſunt vota, quia nullum templum numen capit." Et ex poſteriore hac explicatione verſum 47 aut obiter tantummodo et negligentiore vocis ſono ab oratore expreſſum credo, aut omnino ab alia manu additum, poterit que et hic locus accenſeri eis, de quibus ſimilia contendit ZIEGLERUS: *Ueber Zweck, Quell. u. Interpolationen der Ap. Geſch. in Gabl. theol. Journ.* 1801, 2. Siquidem ad rem, quam Stephanus contendere annitebatur, nullo templo numen egere, haec prorſus non faciunt, imo contrarium euincere poſſunt; aliena autem manu eo promtius poterant addi, quia hiſtoriam templi in hac oratione quaerebat ille, mirabaturque, tam memorabile factum, quod de Salomone narratur 1 Reg. 6 ſqq. hic prorſus ſilentio praetermitti. — Hac ergo ex explicatione conuenientiſſime verſui 46 iungentur

vv. 48. 49. Sed irrita fuere, quae Dauides in votis habuit, licet tanto amore numinis eſſet affectus. Nec ſecus quam par erat: neque enim templis arcetur ſummum numen. Sententiam hanc, cui ſimilem affert Paulus

μοι, λέγει Κύριος; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς 50
μου; οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα; – – – –
Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ 51
τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντι-
πίπτετε,

ius c. 17, 24. probat ex notiſſimo oraculo, quod apud Ieſ. 66, 1. 2 legitur, et h. l. ex LXX memoriter laudatur.

v. 51. Subito inuertitur dicendi genus, et qui antea tranquillo et ſedato ſermone hiſtoriam et viciſſitudines populi expoſuerat, ad mitigandos iudicum erga ſe animos, iam concitatiſſima oratione vehementiſſimisque conuiciis inuehitur in iudices. Quae quidem diſcrepantia vel inde accidit, quod exciderunt permulta ex hiſtoricis narrationibus, quas fortaſſe vsque ad ſeriora tempora, in quibus prophetas perſequuti erant Iudaei (Matth. 23, 35) perduxerat orator, in quibus afferendis creſcere ſenſim poterat indignatio et in ſermonem vehementiorem vertere, vel, quod longiſſime praeferendum eſt et ab omnibus fere intt. agnoſcitur, inde, quod murmure et ſtrepitu obloquentis multitudinis interpellabatur Stephanus. Siquidem pertaeſi erant oratorem, qui longiſſima iam narrationis rerum notiſſimarum tela pertexta nondum vltra Dauidis tempora progreſſus erat, multasque adhuc horas explere potuiſſet, ſi eandem copiam et de rebus poſtea geſtis profundere ſtatuiſſet. Nec difficulter aſſequebantur, quo tenderent ea, quae de numine nullis templis incluſo dixerat v. 46-50, haudquaquam cum placitis Synedrii, Phariſaeorum maxime, conſpirantia. Proinde murmur vndique oritur et clamor et concurſus iudicum et populi adſtantis mortemque hominis efflagitantis, fere vt infra 22, 22; Marc. 15, 13. 14. Quibus auditis, ſanguinem ſuum expoſci, et contra ius fasque expoſci, quia capitis damnare Synedrium nequibat, iuſtiſſima ira et indignatione abreptus Stephanus grauiſſimis contumeliis inſectatur praeſentes, id quod eo minus crimini demus Chriſti aſſeclae, quod dolor iuſtus expreſſerat voces: idem tamen mox, mitigatiore iam animo, prorſus ſimilis fit magiſtri ſui, v. 60; Luc. 23, 34. Eadem ira coram iudicio

52 πίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ

commotum poftea videbimus Paullum c. 23, 2.

Si tamen minus probabile videtur, iftum tumultum narratione prorfus praetermiffum effe ab auctore, quippe qui v. 54, 57 fimilia interferit; non tam *ingenti* ftrepitu obloquentium interpellatum fuiffe Stephanum credas, quam rifu et vultu, forfan et *leniori* murmure eorum, qui *proxime* Stephanum fedebant, orationisque infinitam longitudinem erant pertaefi. Et hac iam re offenfus Stephanus pergit. Σκληροτραχηλος *durus ceruice* i. e. *contumax*, *peruicax*, metaphora defumta a iumentis iugum detrectantibus. Adhaefit ea macula Ifraelitarum genti iam ab antiquiffimis inde temporibus Exod. 33, 3; Deut. 9, 6. 13; Neh. 9, 16; Baruch. 2, 30, et a Stephano et fuae aetati crimini datur. Schöttgen. hor. hebr. et talm. ad h. l. "In illa generatione, in qua Meffias veniet, *obfirmatio* multa erit." Απεριτμητοι καρδ. κ. ωσ. i. e. animum habentes deprauatum, auresque praeceptis div. obturatas. Circumcifio innuebat nempe, dicatum aliquem effe numini. Ergo απεριτμ. καρδ. etc. metaphorice indicat eum, cuius animus a Deo alienus eft, quique refpuit audire, quae vera et recta dicuntur praecipiunturque qualia dixerat Stephanus cf. Ier. 9, 26. Rabbini, tefte Schöttg. ad h. l., etiam loquuntur de praeputio aurium, labiorum etc. Nullis autem grauioribus conuiciis infectari potuit populum, quam hisce, fiquidem ob περιτομην fuperbiffimos fuiffe Iudaeos, gentesque omnes ob ακροβυστιαν contemfiffe notiffimum eft. Αντιπιπτειν *refiftere, aduerfari*, vox bellica, Polyb. 3, 19. Hefych. εναντιουσθαι. Τῳ πν. αγ. i. e. hominibus πν. αγιῳ agitatis, vt c. 5, 3. 9. Ὡς οἱ πατερ. qui prophetas fp. f. latos perfecuti funt, (v. 52). Και υμ. qui me perfequimini, πληρη πν. αγ. (6, 5), και εν πνευματι λαλουντα (6, 10).

v. 52. Audiamus conuiciorum exaggerationem, fimillimam eis Matth. 23, 34 fqq. Alii fign. interrog. poft απεκτ. ponunt, fenfu eodem. Τους προκαταγγ. etc. Noli haec vlterius

τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς 53 ἀγγέ-

terius vrgere, et ex ſingulorum prophetar. ore quaerere annunciationem futuri Meſſiae, ſiquidem vehementiſſimo orationis flumine abripitur orator.

v. 53. Augentur conuicia: "ſed neque erga prophetas ſolum, hominesque ſp. ſ. latos, contumaces vos exhibuiſtis, verum et erga angelos, naturas coeleſtes, arctiorique Deo ipſi nexu coniunctas; namque accepiſtis quidem, vt depoſitum, concreditum vobis νομον, per angelos promulgatum, ſed hanc παραθηκην parum religioſe conſeruaſtis." Conſtantem eo tempore fuiſſe opinionem, in legislatione Sinaitica et angelos praeſto fuiſſe (Ioſ. Ant. 15, 5, 3) vid. prol. ad Hebr. p. 23: et Kopp. ad Gal. 3, 19. Quamquam enim Exod. c. 19 et 20 nulla eius ſit mentio, imo ex Exod. 20, 1. 19. 22 contrarium apparere videtur, ſeriores tamen Iudaei, qui poſt Babyl. exilium vbique de angelis loquebantur, ad ſplendorem legislationis oſtendendum et hoc dogma intulere, Iouam ſuum regi comparantes, magnis angelorum vt miniſtrorum turmis ſtipato, neque proxime et immediate cum hominibus agenti, ſed, vt agere viderant ſatrapas orientales, per miniſtros hosce. Fouit forſan et confirmauit hanc opinionem tum tubarum ſonitus Exod. 19, 16, tum verſio LXX Deut. 33, 2, qui אשדת per αγγελοι reddentes Iouam angelorum cohortibus ſtipatum per Sinai montem incedere dicebant. Haec igitur opinio h. l. effertur, νομον eos accepiſſe εις διαταγας αγγ. (εις pro εν, vt ſaep. Cf. Glaſſ. Gram. ſacr. p. 525). Διαταγη eſt vel vox militaris, *turmae*, *agmina*, ſenſusque: "angelorum, tam grauis rei *teſtium*, cohortibus praeſentibus et quaſi per agmina et turmas diſpoſitis," vel ex voce διατασσειν conſtituere, ordinare, mandare, promulgare, Matth. 11, 1; Luc. 3, 13 innuit: *conſtitutionem*, Rom. 13, 2, *promulgationem*, ſenſusque: "conſtituentibus hunc νομον et promulgantibus angelis." Quum eodem redeat ſenſus, vtrum praeferam, neſcio. Poſteriori obloquitur quidem, quod dicendum fuiſſet ſingulariter, vt Rom. 13, 2 εις διαταγην, pro εν διαταγῃ idque pro δια διαταγης, at fauet illud quod Gal. 3, 19 diſerte

54 ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. Ἀκούοντες δὲ ταῦτα
διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς
55 ὀδόντας ἐπ' αὐτόν. Ὑπάρχων δὲ πλήρης πνεύματος
ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ
Ἰησοῦν

diferte dicitur νομος διαταγεις δι' αγγελων, idque Hebr. 2, 2 explicatur per λαληθεις, (conftitutus, promulgatus) δι' αγγ. Plurali autem forma διαταγας vti potuit orator, quod vel plura praecepta data effe, vel non eodem tempore promulgata ea recordabatur. Ita rectiffime explicari locus videtur, in quo tamen alii aut phaenomena coeleftia, tonitrua, fulgura etc. aut prophetas doctoresque, Mofen etc. aut feniores populi voce αγγελων indicari credunt, vt aliorum explicationes partim infulfas taceam, ex quibus tamen cognitu digniffima eft, licet durior et contortior videri poffit, ea, quae in Schol. cod. h. ap. Matth. legitur: καιτοι, φησι, νομον λαβοντες, διαταξεις εχοντα, αἱτινες ισαγγελον εποιουν πολιτειαν εχειν τους τελουντας αυτον. Inter και et ουκ fubaudi ὁμως.

v. 54. Denuo interrumpitur oratio a praefentibus ob tantas contumelias excandefcentibus. Διεπριοντο fupr. 5, 33. Επ' αυτον formula Hebr. עַל, Iob. 16, 9.

v. 55. Sed parum curans Stephanus eorum minas, vt qui πληρ. effet πν. ἁγ. oculis potius in coelum fublatis futuram fuam beatitatem mente praeuidit. Ὑπαρχ. — πν. ἁγ. non: "*quum* diuina vi firmatum fe videret," fed: "*prout* erat etc." *Aber als ein Mann, ganz durchglüht von dem hohen Gefühle, wozu das Chriftenthum ihn begeifterte.* Ατενισ. εις ουρ. i. e. non iam amplius indices adfpexit, iniufte in eum agentes, fed neglectis iis in eum locum oculos fuftulit, in quem abierat Iefus Meffias. Neque incaffum: namque ειδε etc. Εκ δεξιων. Is enim locus iam a primis Apoftolis Iefu poft afcenfum affignabatur, vid. e. gr. 2, 34. Vidit ea, quae fide adhuc amplexus erat iamque videre quaefiuerat, exultatque non tam ob fplendorem, quem videt, quam ob auxilium, quod fibi coelitus latum iri fperat. Caeterum vidiffe haec Stephanum per vifionem feu ecftafin, fimilem illis, quae prophetis, e. gr. Ief. 6, Ezech. paffim, Ioanni in Apocal. etc.

contigit,

Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶπεν· ἰδοὺ 56
θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ
ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ. Κράξαντες 57
δὲ φωνῇ μεγάλῃ συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμη-
σαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν, καὶ ἐκβαλόντες ἔξω 58
τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο
τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλου-
μένου

contigit, in aprico eſt, nec eſt, quod fulgure eum circumlucente eandem productam fuiſſe credamus, quia ipſe Stephani animus, huius rei tum pleniſſimus, ſeu ipſum illud πν. ἁγ. quo πληρης ην, ad eam excitare potuit. Alii tamen explicant, *vidit ea*, i. e. certiſſime de eis perſuaſus eſt, aeque ac ſi ipſe oculis vidiſſet. Ita Michaelis, Eckermann, Stolzius etc.

v. 57. Συνεσχον τα ωτα, vtpote qui ad audienda meliora prorſus occalluerant. Eadem de cauſſa et ipſi clamabant, vt Matth. 27, 23; Marc. 15, 13. 14; Act. 19, 32, vt oratorem denuo loqui incipientem obtunderent. Reiicienda ergo erit coniectura κραξαντος ſc. αυτου, Στεφανου. Apparet ex omnibus, non iuſto ordine peractam eſſe cauſſam, ſed per ſeditionem et tumultum concitatae plebis. Quod cur audere potuerint Iudaei, vid. prolegomena.

v. 58. Εξω της πολεως: neque enim nefarii hominis ſanguine polluenda aut profananda erat ἁγια vrbs. Ελιθοβολουν. Nodos in ſcirpo quaerunt, qui offenduntur, quod iam hic λιθοβολειν dicantur Iudaei, qui v. 59 demum eum lapidibus obruerint. At vero h. l. nil aliud eſt, quam praepararunt ſe ad lapidandum eum, ſeu iam in itinere ad ſupplicii locum petulanter eum lapidibus laceſſebant. Ita et Io. 10, 31. 32 λιθαζειν dicitur. Marklandi coniectura ad Lyſiam orat. 10, p. 554, legendum eſſe ελιθολογουν, ingenioſa quidem eſt, non tamen facile admittenda. Μαρτυρες (c. 5, 13). Eis incumbebat, primos lapides coniicere in damnatos, vt ſcil. in ſe verterent ſanguinem poenamque, ſi contra inſontem teſtimonium protuliſſent. Hi ergo απεθεντο
τα

59 μένου Σαύλου. Καί ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπι-
καλούμενον καὶ λέγοντα· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦ-
60 μά μου. Θεὶς δὲ τὰ γόνατα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ·
Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ
Cap. VIII, 1 τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη. Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ
ἀναι-

τα ἱμ. fuperiores veftes depofuerunt, quo promtiores ad fubeundum munus et accinctiores effent. Σαυλου, qui grauiffimum fe mox chriftiano coetui aduerfarium exhibuit, c. 8, 3; 9, 1, iamque et hic gloriae fibi ducebat, vel minimum ad rem chrift. imminuendam minifterium attuliffe, parum fequutus mitiora Gamalielis doctoris placita (c. 5, 34 fq.). Νεανιου, vel *aetate iuuenis*, id quod temporum ordini non repugnat, vel *ferui, apparitoris.* Caeterum de induftria adiiciuntur haec, licet minimi fint momenti, vt ad ea, quae de hoc Saulo deinceps dicenda effent, animus praeparetur; ita et 8, 1.

v. 59. Και ελιθοβολουν. Iamque, quum ita fe accinxiffent, vere lapidarunt. Επικαλουμενον fc. θεον, aut Ιησουν, quod et Chryfoft. addit. Δεξαι explicari poteft vel, vt Bolten exiftimat, collatis 1 Reg. 19, 4; Ion. 4, 3. "Mache meinem Leben bald ein Ende", vel, quod longe praeferendum, "fufcipe me propitius in domicilia coeleftia, quorum fplendorem modo confpexi." Ita Luc. 16, 9; Lucian. mort. Peregr. ω δαιμωνες, δεξασθε με ευμενεις, vel denique diftinctius: "accipe pignoris loco animam meam, quam apud te depono, παρατιθημι," vt Luc. 23, 46.

v. 60. Θεις γονατα incurvatis genibus, qualis eft pofitio precantium, Marc. 15, 19; Luc. 22, 41; Act. 9, 40; 20, 36; 21, 5. Μη στησης. Verbum ἱσταναι adhibetur 1) de lance, qua quid ponderamus, Dan. 5, 27; 2) quia pecuniarum foluendae fummae primitus appendebantur, eft: foluere pecuniam, Matth. 26, 15; Hom. Il. ω, 232. 3) Iam vero, quum poena, imagine fatis frequenti, cum pecunia conferatur, quam foluimus et retribuimus alii pro eis malis, quibus nos affecit, eft *punire.*

Cap. VIII, 1 male hic orditur, quum v. 3 demum noua

ἀναιρέσει αὐτοῦ. (ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν Ἀποστόλων)
Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ 2
ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

Σαῦ-

noua narrentur. Σαυλ. ην συν. adduntur de induſtria, ne tacita ſolum miniſteria praeſtitiſſe v. 58 credatur. — Quae ſequuntur, parentheſi incluſa reddidi, non quod a ſeriore manu cum Ziegl-ero l. c. p. 155 ſq. addita exiſtimem, ſed quod transpoſito et inuerſo ordine, neſcio qua librarii culpa, hic male leguntur ea, quae inter v. 2 et 3 inſerenda erant nouamque narrationem incipiebant. Dubitauimus tamen in textu, quem ex Bengeliana recenſione damus, eadem transponere. Ita ſane optime procedere ordo mihi videtur, quem varie admodum varii intt. reſtituere allaborant, vid. et Wetſt. ad h. l. Caeterum voces expeditiſſimae).

v. 2. Συγκομιζειν verbum de ſepultura adhibitum id. qu. συστελλειν c. 5, 6, vbi vid. Schol. Aeſch. Hepta-theb. v. 930. συγκομιδη, η του ταφου επιμελεια. Ευλαβεις, religiöſe *Verehrer des Meſſias*, vid. ad 2, 5: de proſelytis h. l. cogitare abſurdum erit. Κοπετος, planctus, luctus vehementiſſimus, Heſych. θρηνος, μετα ψοφου χειρων.

Hic finitur hiſtoria Stephani, ex peculiari, vt videtur, documento a Luca expreſſa. De oratione ipſa in excurſu pluribus agemus; h. l. indigitaſſe ſufficiet, ſi ex iſtius aeui genio, vt par eſt, ſpectatur, non tam abſonam eam eſſe et abſurdam, ſiquidem, quum τα: v. 1-34 exornandi loci cauſſa praemiſiſſet, refellit ea, quae ſibi crimini verſa audiuerat (c. 6) inde a v. 35; pluribusque eadem refutaſſet indubie, et, quo tenderent ea, quae rei minus conuenienter dixiſſe videri poterat, aperuiſſet, ſi integram orationem ad finem vsque licuiſſet perducere.

v. 3.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺ
οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκα
4 παρεδίδου εἰς φυλακήν, Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντε
διῆλ-

v. 3. Noua fectio infit. — Maxima et grauiffima poft Stephani mortem chriftiano coetui, qui adhuc Hierofolymis degerat, ingruit perfequutio; fugantur, diffipanturque per omnem Iudaeam Samariamque, Saulo maxime eos infeftante v. 3. 4. Sed id ipfum in incrementum nouae focietatis vertit, fiquidem iam non fe intra Hierofolymae muros continuit, fed omnes Palaeftinae prouincias peruafit Chriftianismus, promulgante eum in primis Philippo diacono v. 5 fqq. cf. v. 40. (inferitur hiftoria de Simone mago v. 9-25); qui et vltra Palaeftinae adeo fines eiusdem femina fpargit, v. 26-39. Ita, licet perpetuis afflictionibus vexata, nouis tamen indies acceffionibus aucta et locupletata eft noua focietas, creuitque tanquam fub pondere palma. Sed ecce idem ille Saulus, grauiffimus rerum chriftianarum aduerfarius, miro et inaudito more ad chriftianismum adducitur et ipfe, c. 9, 1-30; iamque defaevit tempeftas, rebusque turbidis placida redditur quies c. 9, 31.

Incipiamus autem hanc fectionem, vt iam ad v. 1 monuimus, ab eis, quae ex v. 1 vncis inclufimus εγενετο δε, quibus arctiffime nectantur ea, quibus v. 3 infit. Σαυλος δε ελυμ. Σαυλος emphatice proferas. "*Saulus* autem erat grauiffimus ille aduerfarius, per quem διωγμος ille μεγας illatus eft ecclefiae." Λυμαινεσθαι proprie de feris beftiisque vfurpatur, quae arua fegetesque depafcuntur vaftantque vid. Wetft., h. l. elegantiffimo tropo ad ecclefiam transfertur, idem quod πορθειν infra c. 9, 21. Την εκκλησιαν, Hierofolymitanam puta (v. 1). Συρειν, vi aliquem et obtorto collo in ius rapere (Horat. Satyr. 1, 9, 77), c. 17, 6. Virgil. Aen. II, 403, Ecce *trahebatur* Priameïa virgo.

v. 4. Οἱ διασπαρεντες. Difperfi illi, de quibus v. 1 dictum erat, non inanem et otiofam fugam capeffebant, fed ea occafione vtebantur ad euangelium et in aliis

ἦλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον. Φίλιππος δὲ 5
ατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας ἐκήρυσσεν αὐτοῖς
ὸν Χριστόν. Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις 6
πὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς
αὶ βλέπειν τὰ σημεῖα, ἃ ἐποίει· πολλῶν γὰρ τῶν 7
όντων πνεύματα ἀκάθαρτα βοῶντα φωνῇ μεγάλῃ
ήρχετο, πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθε-
πεύθησαν, καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ 8
όλει ἐκείνῃ.

Ἀνὴρ

is Palaestinae tractibus nmendandum.

v. 5. Atque in his maxime inuit Philippus diaconus p. 6, 5), primus euangelii ud Samaritanos praeco c. 21, 8). De Apostolo ilippo non cogitandum, a Hierosolymis manse-t Apostoli, v. 1. 14. 15. τελθων sc. Hierosolymis, qua vrbe עלה et ירד vsur-i notissimum est. Πολις μαρειας. Samaria regionis prouinciae nomen est, et vrbis in ea capi-s, quae tunc temporis aste audiebat, vbi et is iam prima doctrinae e semina sparserat, Io. 4. vrbs et h. l. indubie in-genda erit, vt πολις di-n sit κατ' ἐξοχην pro οπολις.

. 6. Προσεχειν non *atten-e solum*, sed et *assentire*, *m habere*, *obtemperare*, vid. Lösner. ex Philone. Nolunt id quidem nonnulli, quia a vero abhorrere credunt, omnes Samaritanos ὁμοθυμαδον Christum sequutos fuisse, sed neque vrgendum est illud ὁμοθυμαδον, neque in eadem persuasione permansisse illi credendi sunt. Ratio autem et via, qua sibi animos conciliauerat, fuit eadem, qua istis temporibus aditus in animos patuit, miracula et σημεια, quod statim sequitur.

v. 7. Βοωντα ad πνευματα h. l. refertur, ex istius aeui opinione, quum proprie homines clamarent, istiusmodi πνευμασιν exagitati, Matth. 8, 5. Παραλελυμενοι i. e. *debiles*, *languidi*, *eneruati omnino:* non solum *arthritici*. Caeterum de his morbis fusius ad euangel. disputabitur. vid. e. gr. PAULUS Commentar. T. 1. p. 351 sq.

9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ
πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας,
10 λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν· ᾧ προσεῖχον πάν-
τες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες· οὗτός ἐστι

v. 9. Quum ob miracula potiſſimum et σημεια, quae ediderat Philippus, animos conciliatos fuiſſe narraſſet v. 6, 7, veteratoris cuiusdam, nomine Simonis, qui Samariae dudum degerat, mentionem hinc iniicit, qui et ipſe praeſtigiis ſuis animos ad ſe aduertiſſet, qui tamen quum inferiorem ſe Philippo cerneret, et ipſe ſe ei aſſociauerit. Apparet ſimul magnum diſcrimen inter μαγειας Simonis, qui nonniſi animos obſtupefecit, et σημεια Philippi, qui ſalutarem ſe et beneficum iisdem praeſtitit, v. 6 - 8. Μαγευων. Perſica vox *Magus* indicabat apud orientales populos *philoſophos* ſapientiaeque, Aſtrologiae etc. magiſtros (vid. S. V. Paulus ad Matth. 2, 1), ſed, vt et aliis vocabulis bonam rem indicantibus accidit, ob artis abuſum in malam partem transferebatur ad praeſtigiatorem, γοητον etc. (Schamane) indicandum. Hinc Lucas vocabulum μαγευειν effinxit, i. e. *artem magicam exercere*. Caeterum num et hic Simon eiusmod[i] praeſtigiis incantationibus que homines deceperit, a[n] vere aſtrorum rerumque na turalium cognitione imbu tus, male tamen ad deci piendos pecuniaque emun gendos homines ea vſus ſi[t] diſputatur, praeferendum que videtur poſterius, qui vix credendum eſt, cum ho mine, nil niſi praeſtigia profeſſo, quidquam rei ha buiſſe Apoſtolos. Εξιστω[ν] Innuit εξισταν (ſc. του τοπο[υ]) *dimouere, loco deiicere*, tr[o]pice (της Φρονησεως, του λ[ο]γου) *obſtupefacere*. Luc. 2, 22. Ειναι τινα μεγαν ſup 5, 36. Supplere poteris πρ[ο]Φητην, legatum divinum et

v. 10. Προσειχον ad v. παντες deeſt in quibusda[m] Δυναμις Θεου vis et potent[ia] div. perſona humana ind[u]ta, quae apparet hominibu[s] ſicuti infra c. 14, 11. For[te] in oſtentandis artibus ſ[u]idemtidem crepauerat v[o]ces: δυναμις θεου μεγαλη p[er] me hoc efficit etc. adeoq[ue] obſtupefacta plebs mag[um] ipſum hoc nomine ſalut[auit]

v.

ἡ Δύναμις τοῦ Θεοῦ, ἡ + μεγάλη· (προσ- 11
εἶχον δὲ αὐτῷ διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις
ἐξεστακέναι αὐτούς). Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φι- 12
λίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ
Θεοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτί-
ζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. Ὁ δὲ Σίμων καὶ 13
αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν
τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγά-
λας γινομένας ἐξίστατο. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱερο- 14
σολύμοις Ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν
λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον
καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ 15
αὐτῶν, ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον. οὔπω γὰρ ἦν 16
ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκός, μόνον δὲ βεβαπτισ-
μένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε 17
ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐλάμβανον

+ καλουμένη πνεῦμα

VARIAE LECTIONES.

v. 10. Inter ἡ et μεγαλη additur καλουμενη in ABCDE, 5 aliis ap. Wetst. et Griesb. ap. Matth. Verss. Copt. Aeth. Armen. Syr. post. Vulg. Ital. Orig. Iren. praeferente et in textum recipiente S. V. Griesbachio.

v. 11. parenth. lege. Δε *nemlich deswegen* Ἱκανῳ χρονῳ. Cf. v. 9 προ ὑπηρχε.

v. 12. Sed ad tempus tantummodo ei adhaerebant. Nam quum veriora de δυναμει Θεου (v. 10), βασιλ. Θεου etc. edocti essent, Philippoque obtemperassent, v. 6, Christianorum hominum coetui se associabant, baptismoque inaugurabantur, et ipse adeo Simon accessit, Philippoque adhaesit (προσκαρτερειν i. q. προσκολλασθαι, κολλασθαι, 5, 13).

v. 14-17. Iam absoluunt Apostoli opus a Philippo diacono inchoatum, vltimamque ei manum addunt. Suspica-

18 πνεῦμα ἅγιον. Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων, ὅτι διὰ
τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων δίδοται
τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,
19 λέγων· δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν
ἐπιθῶ

ſpicatur b. *Nösselt*, *diſputatio de Sp. S. primis Chriſtianis ab Apoſtolis tradito*, Halae 1798, idcirco maxime eo profectos fuiſſe Apoſtolos, vt Chriſtianos e Samaritanis conuerſos confirmarent contra inuidiam eorum, qui ex Iudaeis ad chriſt. fidem acceſſerant; negat autem ea mente veniſſe, vt manuum impoſitione ſpiritum ſ. neoconuerſis traderent. Verum licet id eis in itinere ſuſcipiendo conſilii fuiſſe diſerte non affirmetur, legimus tamen, eosdem poſt aduentum ſtatim preces Deo adhibuiſſe, vt πν. ἁγ. impertiret Samaritanis. Tum ad tranſitum in Chriſtianam ciuitatem non ſolum baptismus requirebatur, quem iam a Philippo acceperant, ſed, quod maius adhuc erat et excelſius, donum πνευματος ἁγιου, vid. Hebr. 6, 2, et ibi commentar. Act. 10, 44-47. Cf. praeter commentationem Nöſſelt. ſupra laudatam et aliam Perill. *Eichhornii Über das Einſegnen der Apoſtel* etc. in Biblioth. B. 3, St. 3. p. 408.

v. 18. 19. Talia autem quum videret praeſtigiator ille, inaudita ſibi antea et prorſus incognita, maiori adhuc admiratione perculſus tanto impenſiore eadem addiſcendi cupiditate abripiebatur, quanto largiorem inde pecuniam lucrari ſperabat. Θεασαμενος etc. Merito hic quaeritur, *quidnam* tandem viderit? Non quidem πνευμα ipſum, ſed effectum, enthuſiasmum puta, ſacrumque furorem, lachrymas, animi ſanctiſſimo gratiarum et verecundiae ſenſu pleniſſimi teſtes etc. Haec omnia efficiebant Apoſtoli, idque επιθεσει των χειρων, ſed neque mera manuum impoſitione ſolum, ſed et precibus in ſolenni hoc actu ex imo animi ſenſu ad Deum fuſis, ſuſpiriis, paternis exhortationibus, aliisque ſignis tam ſolenni re digniſſimis, ſacrumque ignem tum in Apoſtolorum animis praeſentem eſſe indicantibus, tum et conuerſis inſpirantibus. Ad ea autem efficienda multum contulit venerandiſſimorum Apoſtolorum aucto-

ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦμα ἅγιον. Πέτρος 20
δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς
ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ
χρημάτων κτᾶσθαι· οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆ- 21
ρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν
εὐθεῖα

auctoritas, nec cuiquam alii inter primos Chriſtianismi doctores eadem facile adeſſe poterat. Legimus ergo, ſacrum hunc ardorem non per Philippum, qui nonniſi aqua eos conſperſerat, ſed per Apoſtolos demum, quorum multo maior erat apud vulgum exiſtimatio (2, 43; 5, 11), fuiſſe effectum, et poſtea demum quum longius et ab eccleſia matre apoſtolica Hieroſolymitana remotius extenderentur regni chriſtiani fines, eandem tradendi πνευματος vim conceſſam fuiſſe et aliis Chriſtianis non Apoſtolis. Apoſtoli autem, quotiescunque manus imponebant, ſacrum iſtum ignem in animis excitarunt. Mirandum tamen, cur h. l. non, aeque ac 10, 44; 19, 6 additum ſit, homines iſtos etiam γλωσσαις ἑτεραις locutos eſſe, cuius rei rationem cognitu digniſſimam reddit b. Nöſſelt in diſput. ſupra laudata, illam puta, quod Samaritani, quum et ipſorum lingua patria eſſet Aramaica illa lingua ſancta, nullam aliam patriam linguam habebant, quae profana eſſet et a lingua ſancta recederet, Romani autem (10, 46) et Epheſii (19, 6), vbi ſacro furore incitati patria lingua loquebantur, linguam pronunciabant, a ſancta lingua diuerſam, adeoque ἑτεραις γλωσσαις loquebantur. Cf. ad 2, 4 et Excurſ. II.

v. 20. Grauiſſime illico increpat vehementiſſimus Petrus veteratorem illum, ſui tantummodo lucri ſtudioſum. Εις απωλειαν Hebr. imprecandi formula Dan. 2, 5. lat. abi in malam rem. Θεου, eius enim ope, non autem geniorum et daemonum auxilio haec perpetramus.

v. 21. Μερις η κληρος εν τ. λογ. τουτῳ, nihil tibi cum hac re (דבר הזה) commercii eſt, prorſus vt in Hebr. חלק ונחלה 2 Sam. 20, 1. Grotius cum aliis: nulla tibi pars erit in vita aeterna, *quam nos praedicamus* εν τῳ λογῳ τουτῳ), ſeu: (εν pro δια του λογου τουτ.), *weil du ſol-*

 che

22 εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς
κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα
23 ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου· εἰς γὰρ
χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.
24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε· δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ
ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ,
ὧν

che Reden führst. Sed prius praeferendum. Καρδια id. qu. επινοια (v. 22) *Absicht.*

v. 22. Ει αρα si cum Krebsio ad h. l. vertere simpliciter per *vt*, *damit*, (ita et ειπως Thucyd. 1, 45) addubitaueris, sensumque voculae simul adhaerere malueris alium, *difficultatem* rei simul indicari putato, aut dubitationem, num vere μετενοησε Simon: non autem dubitationem de gratia diuina peccata ignoscente, ne in argutiarum dogmaticarum laqueos, quibus hunc locum mirum quantum impedierunt, incidas.

v. 23. Χολη πικριας, fel amarissimum, indicat depravatam animi naturam, qualis est natura tibi felle corrupti vel plantae venenatae Deut. 29, 18; Hebr. 12, 15, vbi vid. Συνδεσμος, nodus, vinculum, fasciculus: συνδ. αδικ. vt et Ies. 58, 6 innuit h. l. aut arctiorem coniunctionem omnino (Eph. 4, 3; Col. 2, 19; 3, 14), qua ille iunctus erat flagitiis, *vertraute Freundschaft mit der Bosheit* (Hesych. πλοκη, ὁμονοια). vel complexum et quasi fasciculum, ex omni αδικιας genere concretum et colligatum, vel denique nodos, vincula et quasi compedes flagitiorum, quibus quis adstrictus tenetur. Primum longe praefero. Dicitur autem Simon fuisse εις χωλην etc. i. e. εν χολῃ και συνδεσμῳ, quae est permutatio satis solita, supr. 7, 53. Matth. 19, 5 etc. *Ich sehe in dir einen bitterbösen Menschen, vertraut mit jedem Laster.*

v. 24. Ὑμεις emphatice. Nititur haec Simonis oratio satis vulgaribus istorum temporum notionibus, diras, quas alicui imprecamur, non posse effugi et declinari, nisi deprecante eodem, qui eas imprecatus fuerat; iustorum autem et piorum precibus multo lubentius annuere numen quam scelestorum, Terent. Adelph. IV, 5, 70.

Hactenus

ὧν εἰρήκατε. — Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ 25
λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς
Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν
εὐηγγελίσαντο.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέ- 26
γων· ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ
τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς
Γάζαν·

Hactenus de Simone, quem credere fas eſt eundem fuiſſe, de quo Ioſ. agit Ant. 20, 7, 2. Is num vere ad Chriſtianismum tranſierit, nec ne, aut num poſtea reſipuerit, et in ſocietatem denuo receptus ſit, non liquet. Malo indubie conſilio tranſiiſſe, ſi tranſiit, ad chriſt. rel. videtur, ſc. ad pecuniam lucrandam, ſed et Apoſtolos bene cauiſſe credere fas eſt, ne quid respublica chriſt. detrimenti inde caperet. Caeterum ob haec ſola, quae noſtro loco leguntur, non bene haereticis accenſetur, atque inter eos primo loco nominatur. Convenientius paullum eſt, licet neque illud rei modo narratae prorſus conſpirans, ſi hodienum eum, qui pecunia redimere munus eccleſiaſticum tentat, Simoniae crimine inculpamus. Multa de hoc Simone legeſis apud patres contr. haeret. e. gr. Iuſtin. Philaſtr. De fontibus autem, vnde hanc narrationem v. 9-25 hauſerit Lucas, vid. Prolegomena.

v. 26. Iam et vltra Palaeſtinae limites propagatum Chriſtianismum cernimus. Αγγελος Κυριου id. qu. Κυριος, quod promiſcue vſurpari ad 8, 30 indicatum. Noli tamen confundere cum πνευμα v. 29 et 39. Mandata ergo diuina prophetae, doctores etc. accipere dici poſſunt vel a Κυριῳ vel ab αγγελῳ Κυριου. Probabiliter viſione nocturna (vt 9, 10) per ſomnum hoc muneris, quod ſequitur, Philippo iniunctum erat. Cf. *Eichhorn: Ueber die Engelserſcheinungen in d. Ap. Geſch.* in eius Alg. Biblioth. Tom. 3, p. 385 ſqq. Γαζα nobiliſſima vrbs et munitiſſima in terra Philiſtaeorum Ioſ. 13, 3; 1 Sam. 6, 17; disiecta ab Alexandro M. ſed poſtea inſtaurata.

27 Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη
καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ, εὐνοῦχος δυνάστης Κανδάκης
τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς
γάζης αὐτῆς· ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσα-
λήμ·

rata. Strabonis tempore adhuc deuastata iacuit, siquidem Lib. XVI ab eo vocatur μενουσα ερημος, et licet Philippi diaconi tempore iam fuisset instaurata incolisque plena, vocari tamen vel sic potuit ερημος, quia vel praesidiis et munimentis manserat nudata, vel duplex erat Gaza, altera vetus diruta, altera recentior, incolis referta. Vid. Reland. Palaest. p. 787. et Wetst. ad h. l. Diod. Sic. XIX, c. 80 et ibi Wesseling. Sed alii de via explicant illud ερημος, duplicemque viam Hierosolymis Gazam duxisse contendunt, alteram frequentem, alteram per loca deserta, vid. Bachiene Beschreib. v. Palaest. Th. 2, 3. Vtut explicaveris, glossa videtur esse, non Lucae, sed a sciolo aliquo serius addita, nullo tendens, nisi vim rei addere velis.

v. 27. Ευνουχος q. d. ευνην εχων (κατεχων, custodiens vt πολιουχος vrbem custodiens) cubicularius, cubiculo praefectus, deinde de quovis principum insigniore et potentiore ministro adhibetur, *Staatsminister*, h. l. de praefecto aerario thesauroque. Solebant esse euirati, cuiusmodi ministris alendis ad splendorem ostentandum admodum gauisos fuisse istis temporibus diuites, constat. Sed et alii ministri aulici, non euirati dicebantur eunuchi. Cf. de voce Fischer. de Vitiis Lex. N. T. Prol. 21, p. 494. Δυναστης non solum de summo principe (*Souverain*) adhibetur, sed et de quolibet potentiore, Ier. 34, 19; Gen. 50, 4. Ita et nobilissimi Atheniensium cives δυνασται vocabantur. Caeterum iunge ευνουχος δυναστης, vt alterutrum adiectiue sumatur, vel: potentissimus ευνουχος, vel praefectus, minister aulicus euiratus, quorum prius placet. Κανδακης τ. βασιλ. Αιθιοπων. Intelligitur Aethiopia superior, Aegypto versus meridiem adiacens, Meroe dicta, quae reginis paruit, quibus per longas annorum series nomen *Candaces* adhaesit. Plin. Hist. Nat. VI, 29 (non 35 vt est ap. Wetst.); Strabo I, 17; Eufeb. H. E. 2, 1; Alexand. ab Alexandro genial. dier.

λὴμ, ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ 28
ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.
Εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· πρόσελθε καὶ κολ- 29
λήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ. Προσδραμὼν δὲ ὁ Φί- 30
λιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην
Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν· ἆρά γε γινώσκεις, ἃ ἀναγι-
νώσκεις; Ὁ δὲ εἶπε· πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή 31
τις

Lib. I, c. 2; cf. Michaelis ſpicileg. Geogr. Hebr. T. I, p. 180-189. Γαζης *theſauri, aerarii*, vox perſica, vid. Curt. III, 13. Ὃς εληλυθ. προσκ. εις Ἱερ. Hinc non iniuſte colligitur, proſelytum eum fuiſſe, a Iudaeis Aegyptiacis forſitan ad religiones Moſaicas adductum. Noli ergo pro gentili eum habere ob v. 31.

v. 28. Audiuerat fortaſſe Hieroſolymis narrata ſibi nonnulla de Ieſu, qui Meſſiam ſe profeſſus fuerat, de eius morte, reſuſcitatione etc, iamque reuoluebat ſacra prophetarum effata, quaerens, num ea concinerent illis, quae de Ieſu praedicabantur. Legit autem ea indubie ex verſione LXX, in Aegypto etc. frequentatiſſima, quo facilius et Philippo, qui et ipſe Helleniſta erat, cum eo colloquium intercedere potuit.

v. 29. Ειπε το πνευμα ſc. ἅγιον, principium illud divinius, quod regebat moderabaturque omnia, ad rei chriſt. emolumentum facientia, cui et h. l. conuenientiſſime attribuitur cogitatio, Philippi mentem ſubiens, atque in commodum rei chriſt. vertens. Cf. Excurſ. Κολληθητι *applica te, propius accede.* c. 5, 13.

v. 30. Ηκουσε αναγινωσκοντος. Clara ergo voce recitaverit eunuchus neceſſe eſt, qualis erat mos Iudaeorum legentium in Synagogis. Tacita lectio, qualem nos inter ambulandum ſuſcipere ſolemus, forte non appellata fuiſſet voce αναγινωσκειν, ſed προσευχεσθαι (meditari, ſupra ad 1, 14). Caeterum plures ſeruos aut familiares in curru aſſediſſe, coram quibus ea recitabat, probabile eſt. Γινωσκ. αναγινωσκ. paronomaſia.

v. 31. Πως δυναιμην. Falſo hinc concludunt nonnulli, Aethiopem illum gentilem

 fuiſſe,

τις ὁδηγήσῃ με; παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀνα-
32 βάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ. Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γρα-
φῆς, ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη· ὡς πρόβατον ἐπὶ
σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος
αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.
33 ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, τὴν δὲ
γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς
34 γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ
Φιλίππῳ εἶπε, δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης
λέγει

fuiſſe, Iudaismo non addictum. Verum ipſe, vt aulicus, parum antea curauerat codicis ſacri ſenſum, iam autem eis, quae de Ieſu Meſſia Hieroſolymis audiuerat, attentior factus, locum Ieſ. 53 euoluit, quem in Ieſum quadrare ſuſpicabatur quidem, ſed ob varias tamen difficultates et nodos nondum clare ſatis et perſpicue intellexit. Nolimus ergo putare, caſu eum et fortuito in euoluendo cod. ſacro in locum hunc delapſum eſſe. Παρεκαλ. Φιλ. quem indubie pro legis perito, Rabbino, γραμματει habuit.

v. 32. 33. Περιοχη vel *argumentum*, vel i. q. περιοδος, *locus*, פרשה. Cic. ad Attic. 13, 25. *Die Paſſage aber, welche er las, war dieſe.* Locus Ieſ. 53 prorſus ex LXX expreſſus eſt, ſi a minutioribus nonnullis tranſpoſitionibus etc. receſſeris. Illius autem verſionis a textu Hebr. diſcrepantia non h. l. ſed ad explicationem των LXX copioſius explicanda. Siquidem in text. Hebr. eſt: לקח מעצר וממשפט ereptus eſt anguſtiis et iudicio: ſed LXX legiſſe videntur potius: לקח משפטו בעצרו i. e. per anguſtias illas, quibus compreſſus fuit, iudicium (i. e. poena eius, κρισις pro κατακρισις) abſolutum eique ademtum et ſublatum eſt (ηρθη). Apud Bowyerum ſuadetur ſignum interrog. ponere poſt αυτου demum, q. d. "quis eſſabitur eius vitam, quum eius vita et memoria e terra ſublata ſit"? Alii: "quis eius aetatis nequitiam verbis deſcribet"?

v. 34. Hoc ſibi voluiſſe videtur eunuchus: "Verane ſunt, obſecro, quae Hieroſolymis

ι τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;
ξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξά- 35
ς ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης εὐηγγελίσατο αὐτῷ
Ἰησοῦν. Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλ- 36
ἐπί τι ὕδωρ, καί φησιν ὁ εὐνοῦχος· ἰδοὺ ὕδωρ,
ωλύει με βαπτισθῆναι; — Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· 37
πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκρι-
; δὲ εἶπε· πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν
Ἰησοῦν

VARIAE LECTIONES.

v. 37. Integer hic verſus deeſt in ABCG et 24 aliis ap. tſt. Griesb. et Birch. 7 ap. Matth. Verſ. Syrr. Arab. Copt. Sahid. h. Slavon. ap. Alter. Theophylact. Oecumen. etc. Manifeſtum additamentum, liturgiam aliquam eccleſiaſticam redolens, et maticen ſapiens, vt indicetur conditio, ſine qua nemo ad tismum poſſet admitti. Sed quam male illud dogma, licet tris temporibus veriſſimum, ad Apoſtolorum tempora adhi- tur vid. Perill. Eichhornii Commentat. Vom Einſegnen der Apo- ſtel,

ymis audiui, Ieſu aſſeclas inc locum ad ſectae ſuae agiſtrum adhibere? num re ad eum adhiberi pot- t"?

v. 35. Ἀρξάμενος α. τ. γρ. longo ſermone argumen- pro Meſſiana Ieſu digni- te deduxit, vt Petrus c. 2. ; Stephanus c. 7, Paullus . 13, ita tamen, vt non vl- erius ἀνωθεν repeteret hi- oriam Iudaeorum, ſed a empore ſcripti huius ora- uli Ieſ. *Er gieng von die- ſer Stelle aus, legte ſie zum Grunde, und nahm Veran-* *laſſung daraus her, von Ieſu dem Meſſias, als von wel- chem die Stelle zu verſte- hen ſey, zu reden.*

v. 36. De hoc fonte, quo baptizatus fuerit eunuchus, quique hodienum monſtra- tur, vid. Pocock. Reiſ. Tom. 2, §. 58; Michael. ad h. l. Τι κωλ. - βαπτισθ. Ergo et illud iam eunuchus Hieroſo- lymis audiuerit neceſſe eſt, Ieſum baptismo ciues ſuos inaugurari iuſſiſſe, ſicuti for- ſan et de Ioannis baptismo audiuerat.

v. 39.

38 Ἰησοῦν Χριστόν: Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα,
κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ τε Φίλιπ
39 καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. Ὅτε δὲ
βησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε
Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχ

ſtel, in Alg. Biblioth. III, p. 408, init. cf. ad 2, 41. Proſcri mus ergo e textu verſum integrum praeeunte S. V. Griesbacl conſentientibusque omnibus fere intt. ex illa lege, quam in P legom. ad Tom. I, edit. Griesb. p. LXII, 8 legimus. — Rectiſſi monet S. V. Zieglerus in Comm. Über Zweck, Quell. u. Int polationen der Ap. Geſch. in Gabl. n. th. Journ. 1801, St. p. 153, in nullo N. T. libro plura additamenta inueniri verbol resque lectionum varietates, quam in Actis Ap. ſiquidem deſc bentes exempla librarii in locis viuebant, in quibus res in lib narratae ipſae acciderant. Et quia plura aut vere acciderant, a accidiſſe tradebantur, quam a Luca conſignantur litteris, mul multa, quae aliunde cognouerant, de ſuo addebant attexebantqu Cf. c. 9, 5. 6; 10, 6. 21; 15, 18-34; 18, 21 etc. etc.

v. 39. Inter πνευμα et Κυριου inferuntur haec: ἁγιον επεπεσεν ε τον ευνουχον, αγγελος δε. Sed ex emendatione manifeſto, vt αγγελ Κυριου, non πνευμα Κυριου melius quadraret verſui 26 et eis, qua narrantur Bel et Drac. v. 36.

v. 39. Πνευμα Κυριου ἡρπασε τον Φιλ. i. e. "Noluit Philipp. indulgere precibus eunuchi, vt in Aethiopiam ſecum tenderet, licet ad ſummos ibi honores adſcendere potuiſſet, ſed ad alias Palaeſtinae vrbes properare ſatius duxit, vt in terra ſancta prima omnium ſpargerentur ſalutaris doctrinae ſemina." Iſtiusmodi autem cogitationes in euangelii incrementum obortas πνευματι Κυριου tribui, modo ad v. 2 ſcripſimus. Cf. Excurſ. It et itinera, quae ſuſceperun Elias Ezechiel etc. diuin πνευματος conſilio ſuſcepta ipſique πνευματι abrepti fuiſſe leguntur 1 Reg. 15, 12; 2 Reg. 2, 16; Ezech. 3, 12. 14; 8, 3. In libro Bel et Draco monſtroſius adhuc idea illa depingitur. Επορευετο γαρ, adeoque, Philippum non amplius videbat, vtpote intentus itineri et meditationi rei,

ὑετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων. Φίλιππος 40
ρέθη εἰς Ἄζωτον, καὶ διερχόμενος εὐηγγελί-
τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς
ρειαν.
) δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς Cap.
μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ IX, 1
ᾐτήσατο

quae fummo gaudio affecerat. — Caeterum opem hunc poft redi- n patriam et alios ad hrift. adduxiffe, tradit). II, 1; Iren. III, 12.

40. Ἄζωτον, vrbem 15 ribus Gaza diftantem, are fitam, Reland. Pa- p. 608. Εὑρεθη εις Αζ. nans dictio, pro perre- ς Αζ. και εκει εὑρεθη, uit, *verfatus eft*. Ita Efth. 1, 5. Τας πολ. n illo tractu fitas, Iop- Lyddam etc. Καισα- nobiliffimam vrbem, are fitam, fedem pro- oris Romani, vbi ha- e videtur Philippus c. , fi modo ibi de eo- fermo eft.

p. IX, 1 noli nimis fe- re a prioribus: pergit eadem narratio, ciui- hriftiana quo pacto ex parte incrementis ad- , ex alia autem affli- ibus vexata fit; cf. ad quibus haec, quae fe- quuntur, iungi poterunt. Senfus: "Dum haec geruntur, fine intermiffione faeviit illata chriftiano coetui a Saulo tempeftas, grauioresque iam calamitates allatura videbatur, quum mirabile dictu! figno coelitus dato fubito conticefceret." —

Accidit ergo res grauiffima, quaeque immenfa Chriftianismo incrementa attulit. Saulus infeftiffimus eius aduerfarius in acerrimum eiusdem vindicem transmutatur: res mira et tantum non incredibilis habita, ad quam narratione repetendam et Saulus ipfe, poftea Paulus, idemtidem recurrit, tum in hoc noftro libro, tum in epiftolis. Multa de memorabili hoc facto fcripta proftant, feorfim promulgata, et nouiffime a S. V. *Ammon* Erlang 1793. Perill. *Eichhorn* Biblioth. B. VI, St. 1; Ven. *Schulz* etc. quibuscum in grauiffimis faltem momentis confentiens ipfe explicationem in commentario perducam, aliaque in

2 ᾐτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν
τὰς συναγωγὰς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ
ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς
3 σαλήμ. Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι ἐγένετο αὐτὸν
ζειν τῇ Δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν

in Excurfu adiiciam. — Εμπνεειν τινος, alias πνεειν τι in omnibus fere linguis animum indicat hoc illoue affectu etc. pleniffimum, fibique non temperantem. Superuacua eft coniectura ap. Bowy. εμπλεως. Ετι, *noch immer*, additum, ad nectendam narrationem capiti 8, 3. Απειλ. και φονου per hendiad. explicari poffunt.

v. 2. Δαμασκος, nobiliffima Syriae vrbs in confiniis Palaeftinae (cf. ad 7, 43) et ob id immenfa Iudaeorum, non vnam fed plures ibi fynagogas frequentantium multitudine referta Iof. B. I. 2, 20, 7; 7, 8, 7. Huc potiffimum tendit, via per Samariam et Galilaeam ducente, quia ibi laetius iam, quam verfus meridiem, efflorueratChriftianismus. Iftos ergo Palaeftinae tractus perpurgare animus fuit, fed quia Chriftianos e Palaeftina Damafcum, vtpote vrbem proximam, confugituros facile fufpicabatur, et ibi eos conquirere ftatuit. Hunc in finem fibi expetit επιστολας

(*Creditive, Vollmacht*)
nedrio, quia per fe tal
dere nequibat. Sed r
fic quidem trucidare
rat Chriftianos, vt qu
procuratoris Rom. fed
drii tantummodo aucto
ageret, fed non nifi v
lis conftringere atqu
cauffam dicendam Hi
lymam ducere et fyn
tradere, cf. Prolego
Ὁδος. Tam vita, qua
ctrina, quae viuendi
nem tradit, cum via
paratur: ergo et *chri*
ligio. Cf. Schleusn.
voce ὁδ. no. 9. Ita et
9. 23; 22, 4; 24, 14.
cian. in Hermotim. p
ἁπασης ὁδου πεπειραμε
φιλοσοφια. Articulus a
της ὁδου pro ταυτης ὁ
22, 4) demonftratiue p
eft, vid. Glaff. Gramm
cra, Tract. 2, Can. 1, p
Alii vertunt: *in itinere,*
κατα την ὁδον, quod
ferendum.

v. 3. Φως de fulgur
telligo, praefentioris n
minis, vt multa alia
nomena, fymbolo. E

φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν 4
ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με
διώκεις; Εἶπε δέ· τίς εἶ, Κύριε; ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· 5
ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. Ἀλλὰ ἀνάστηθι 6
καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί

σε

VARIAE LECTIONES.

v. 6. Pro αλλα ανασтηθι textus vulgaris multo verbofius ita legit in v. 5 et 6. σκληρον σοι πρας κεντρα λακτιζειν. 6. Τρεμων δε και θαμβων ειπε· Κυριε, τι με θελεις ποιησαι; και ὁ Κυριος προς αυτον· Αναστηθι etc. Sed funt eiusmodi additamenta otiofa et inutilia (Cf. Var. Lect. ad 8, 37), magnam partem ex c. 22, 10; 26, 14 inuecta, inueniunturque adeo in Verff. Vulg. Arab. polygl. Aeth. Armen. probantibus inter alios et Wolfio, Boltenio etc. Sed pro omni ifta farragine breuiorem lectionem αλλα αναστ. exprimunt ABCE et 53 alii ap. Wetft. Griesb. et Birch. 10 ap. Matth. Syr. Copt. Arab. Erp. Sahid. Slavon. Chryfoft. probantibus Grotio, Beza, Erasmo etc. etc.

16; Apoc. 4, 5; Virg. Aen. 8, 524; Ouid. Faft. 3, 367. Cf. ad c. 2. c. 4, 31 et alibi. Tonitrua autem et fulgura in valle illa, quae Damafcum ducebat, grauiffima fuiffe dicuntur.

v. 4. Πεσων, tam ictu fulminis, quam terrore percuffus. Φωνην tonitru, in quo tamen mens eius male et iniufte factorum fibi confcia, atque in itinere grauiora adhuc animo verfans verba increpantia audire fibi vifa eft.

v. 5. Multae cogitationes animo vehementiffime perculfo voluuntur feque inuicem excipiunt. Id autem ex fublimiore iftius aeui dicendi genere per colloquium exprimitur, vid. ftatim poftea, Gen. 3, et fexcenties alias. Εγω ειμι etc. vehementior ergo phantafia non folum increpantia verba exaudiit, fed videre etiam eundem Iefum ipfum, cuius regnum deuaftaturus erat, quafi ante oculos ftantem, fibi vifa eft. Κυριε vulgaris allocutio, qua ignotum compellamus.

v. 6. Omnis confilii, quid faciendum fit, expertem fe Saulus cernit. In eodem loco, vbi humi proftratus iacuit, rem deliberare nequibat. Conuenientiffimum

ergo

7 σε δεῖ ποιεῖν. Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ
εἱστήκεισαν ἐνεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ
8 θεωροῦντες. Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς·
ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ οὐδένα ἔβλεπε,
χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν,
καὶ

ergo duxit, vrbem Damaſcum intrare, ibique, quid facto opus eſſet, circumſpicere. Et hae eius cogitationes, quas ſecum volutabat, ſiſtuntur vt conſilia, per φωνην illam, quam iam a Ieſu ipſo audire ſibi videbatur, ipſi ſuppeditata.

v. 7. Εννεοι, *obſtupefacti*, Suidas αφωνοι, εξεστηκοτες, Act. 22, 9 εκφοβοι, ſc. tam ob naturae terrorem ipſum, quam quod Saulum humi proſtratum cernebant. Της φωνης, tonitru: al. vocem articulatam intelligunt. Μηδενα θεωρουντες, ſiquidem illi rudiores forſan, ſerui, lictores, non eadem praua conſcientia agitari poterant, quam Saulus doctior acriorique phantaſia commotus. Nam etiamſi et hi mala inferre ſtatuerant chriſtianis hominibus, non niſi miniſterium ſuum adhibebant Saulo domino. (Similia narrantur Dan. 10, 7. Et profana numina non omnibus apparent, ſed tantummodo deliciis ſuis, veluti Iliad. α, 198, cf. Elsner ad h. l.) — Non ergo vere oculis, ſed phantaſia tantummodo vidiſſe Ieſum Saulus exiſtimabitur, quod iam Vitringa aliique veteriores intt. praetulerunt. Caeterum adeſt diſcrimen quoddam inter hanc narrationem et c. 22, 9, vbi contraria narrari *videntur*, quod conciliare ſibi ad eum locum allaborabimus: neque enim huc ſed iſthuc pertinet ea disquiſitio.

v. 8. Ουδενα εβλεπε, vel quia praeteriit phantasma ipſeque ſibi quaſi redditus erat, vel, quod praeferendum, quia fulminis fulgore acies oculorum praeſtricta et occaecata erat: iamque ουδενα non ſolum ad Ιησουν, quem in phantaſia viderat, ſpectat, ſed ad praeſentes ſocios omnes, quorum neminem videbat: vidit omnino ουδεν, quod, et legunt nonnulli, ſed ex correctione, vt videtur. Δε idcirco.

v. 9.

καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν 9
οὐδὲ ἔπιεν.
Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνα- 10
νίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι·
Ἀνανία. ὁ δὲ εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ, Κύριε. Ὁ δὲ Κύριος 11
πρὸς αὐτόν· ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν
καλουμένην εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦ-
λον

v. 9. Τρεις ἡμερας. Tantopere aciem oculorum affecerat fulgur. Erat occaecatio et amaurofis ex luce nimia fubito exorta. vid. Differtatio Coruini de amaurofi, praefide *Ploucquet* Tubingae habita, 1789. Caeterum per illud triduum meditationibus fuper tam memorabili re, quam fibi accidiffe compertus erat, occupatus fuiffe (προσευχεσθαι v. 11) videtur, vnde non autem ob morbi gravitatem) a cibo potuque abstinuit, ad fouendam meditationem, ex more illorum hominum, veluti c. 10, 10. 30; Matth. 4, 2 etc.

v. 10. Ananias hic, Iudaeus antea ευσεβης, omnique bonorum laude infignis (c. 22, 12), iam autem ad Chrifti caftra transgreffus (μαθητης), haud dubie Hierofolymis, quum fefti celebrandi cauffa ibi adfuiffet, aut alibi, de Saulo hoc, grauiffimo Chriftianismi perfecutore multa audiuerat, iamque fama de eis, quae formidatiffimo huic hofti prope vrbem acciderant, per vrbem percrebefcens et ad Ananiam peruenerat, qua re inductus ille, moderante div. prouidentia ea accidiffe, tentandamque effe viam aliquam, qua, huic phaenomeno infiftendo, ad chriftianas partes traduci idem poffit, licet anxius et fluctuans exiftimavit. Iam quae mente is fecum perpendit, in fomniis eadem apparent, quae vt colloquium (ad v. 5) exprimuntur. Κυριος Iefum defignat. Caeterum, quae de hoc Anania, vlterius non cognito, incerta et fabulofa narrat traditio, merito reticemus.

v. 11. Ῥυμην ευθειαν viam rectam, *auf die fogenannte grade Strafse.* Ιουδας notiffimus iftius vrbis Damafci vici incola fuiffe videtur, vnde nil additur. Sauli tamen

12 λον ὀνόματι, Ταρσέα, ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται, κα
εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα
13 καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ. Ἀπε-
κρίθη δὲ Ἀνανίας· Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περ
τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις
14 σου ἐν Ἱερουσαλήμ. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ
τῶ

men nomini additur Ταρσεα, vt indicetur idem ille, qui tantis malis coetum chriſt. afflixerat. Προσευχεται, *meditatur*, ad v. 9 et c. 2, 14. Senſus: non iam eſt amplius grauis ille aduerſarius, iam anceps eſt et fluctuans, vtram partem ſequatur: adeo eum perculit phaenomenon: reſtat nil niſi vt cauſſa extrinſecus ei allata dubia propulſet et ad Chriſtianismum eum adducat. Quid quod

v. 12 oraculo monitus eſt per ſomnium etc. te eſſe eundem illum, qui valetudinem reſtituere et per hoc beneficium (ad 8, 6) ad Chriſtum adducere ipſum poſſit. — Proxime fidem eſt, Ananiam hunc, dum adhuc Iudaeorum ſacris addictus eſſet, notiſſimum fuiſſe Saulo (c. 22, 12), eidemque et compertum fuiſſe, Ananiam hunc ex fuga Chriſtianorum (c. 8, 1 - 4) Damaſcum petiiſſe. Neminem ergo ſciebat, qui dubitantem ſe et fluctuantem confirmare conuenientius poſſet. Huic igitur ſe confidere ſtatuit, resque perpetua cogitatione animo perpenſae et in ſomniis eidem apparent, quae et h. l. ſub colloquio ſiſtuntur. Volunt quidem nonnulli, Ananiam Saulo antea incognitum fuiſſe, adeoque h. l. dictum eſſe ανδρα ονοματι Ανανιαν, quum alias debuiſſet eſſe σε. Sed cogitemus, h. l. in ſomnio narrari aliud ſomnium, cuius voces quis ad aurificis ſtateram appendere vellet? Continuata autem Κυριου in ſomno loquentis haec eſſe verba, citra dubium videtur, licet nonnulli aliam narrationis partem inde ordiri exiſtiment.

v. 13. Απο πολλων ſc. ανθρωπων, non, vt quidam ſupplent, ἡμερων *iam dudum*. Ἁγιοι Ιησου nomen honorificum chriſtianorum ad imitat. Hebr. חסידי יהוה.

v. 14. Και ὡδε. "Sed nec Hieroſolymis ſolum, ſed et in hac vrbe etc." Senſus: Res

τῶν ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους
τὸ ὄνομά σου. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος· πο- 15
ρεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστά-
σαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, υἱῶν
τε Ἰσραήλ· ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ, ὅσα δεῖ 16
αὐτὸν

Res eſt difficillima et periculi plena, tum neque dignus eſſe videtur ille chriſt. nominis aduerſarius, cuius cauſſa tantum operae ſuſcipiatur.

v. 15. Remouentur dubia: animusque additur. Σκευος εκλογης i. e. σκ. εκλεκτον. Ex notiſſima metaphora doctrina comparatur aedificio et oeconomiae, 1 Tim. 3, 15: atque, quum in aedificio adeſſe debeant σκευη, ſupellex, et in doctrina eadem adſint neceſſe eſt; quibus indigitantur doctores, quorum ope doctrina ſeruatur, cuti adhibenda ſupellectile conſeruatur oeconomia. Ita p. Hebr. כלי. Sohar Exod. ol. 87, col. 356 ad verba Ruth II, 9. "Iuſti vocantur vaſa ſeu inſtrumenta Domini." Polyb. in excerpt. de virtutt. et vitiis p. 1402: αμοκλης — ὑπηρετικον ην κευος — πολλας εχων αφορμας εις πραγματων οικονομιαν. κατασαι. Inhaeret tropo: es oeconomicae vaſibus huc luc circumferuntur: per Saulum autem tanquam vas circumferenda et offerenda erat vbique gentium doctrina chriſt. Sunt, qui peſſime ad στιγματα illa Gal. 6, 17 h. l. reſpiciant, quibus cuti inuſſerit notas nominis I. C. adeoque idem vbicunque locorum circumtulerit, Ieſ. 44, 5.

v. 16. Senſus videtur eo redire: "namque vere eum in remotiſſimas gentes mittam et coram principum tribunali apparere iubebo." Quia vero multis ibidem calamitatibus eum affectum iri praeuideri poterat, ſenſum eum ita exprimit: "oſtendam illi, quanta mala iam exhaurienda ſint ipſi ſibi, qui antea aliis calamitates inflixerat. Tu ergo, Anania, non eſt, quod eum adire reformides." Forte eiusmodi cogitationes iam ante ſomnium animo volutauerat Ananias, doctrinam Sauli et dexteritatem licet vel maximam non tamen omnes adverſariorum iniurias ab eo propulſaturam eſſe.

 v. 17.

17 αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν. Ἀπῆλθε
Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ'
αὐτὸν τὰς χεῖρας εἶπε· Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύρι
ἀπέσταλκέ με, Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ,
ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς πνεύματ
18 ἁγίου. Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμ
αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε καὶ ἀναστὰς ἐβ
19 πτίσθη, καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν, ἐγένετο
— ὁ Σαῦλος: μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμ
ρα

VARIAE LECTIONES.

v. 19. Ὁ Σαῦλος. Hoc nomen, quod text. vulg. addit, deest ABCE, 5 aliis ap. Wetst. Griesb. et Birch, pluribusque vtriu que familiae versionibus. Ex lectionariis, quae nouam hinc secti nem incipiebant, inuectum videtur. Proscribantur eadem et v. 2

v. 17. Εισηλθ. οικ. sc. Ιουδα illius, v. 11. Επιθεις: duplici h. l. de caussa, tum ad sanandos oculos tum ad impertiendum πνευμα; vid. ad Hebr. 6, 2. Αδελφε "tu primum nunc dulcissimo hoc fratris nomine mihi compellate etc." Caeterum plura his locutum esse Ananiam et res postulat, et Cap. 22, 14 sq. narratur.

v. 18. Λεπιδες squamae. Ad sensum describitur visus restitutio, quasi deciderint humores in oculis arefacti; ita et Tob. 11, 13. Ita αχλυς απ' οφθαλμων αἱρεται apud Hom. saepissime, e gr. Il. ε, 127. Caeterum oculorum haec sanatio, licet naturali modo contingere potueri (vid. Eichhorn über d Bekehr. P. zum Christent Biblioth. B. 6, St. 1, p. 1 et Excursus), indubie tame h. l. ab auctore ita narratu vt a legentibus miraculo existimetur esse insequut Insulse autem nonnulli animi caecitate i. e. prau tate cogitant, quae, inte cedente Anania, sublata s

v. 19. 20. Ενισχυσε h. neutraliter seu reciproce a cipe, ‏ויתחזק‏ Gen. 48, 2; 1 Macc. 7, 25 etc. Arrian. I 24. Non ergo est, quod cu quibusdam legatur ενισχυθ Abstinuerat per triduum cibo, quo verius de re m ditari posset, de qua ance adhu

ας τινάς, καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε 20
ὸν ~Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐξί- 21
σταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες καὶ ἔλεγον· οὐχ οὗτός
ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμέ-
νους τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει, ἵνα
δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς; Σαῦ- 22
λος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰου-
δαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων,
ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

~ Ἰησοῦν

Ὡς

VARIAE LECTIONES.

v. 20. Χριστον. Ita lect. vulg. "Doctrinam de *Meſſia* pro-
mulgauit." Sed pro eo legendum Ιησουν: "demonſtrauit, *Ieſum*
eſſe illum Meſſiam." Habent ergo lectionem Ιησουν A B C E, 8 alii
ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. Syrr. Arab Copt. Aeth.
Armen. Slavon. probantibus Grotio, Clerico, Millio, Bengelio,
Moro, Griesbachio etc. Sed Χριστον propugnat Wolfius, conten-
dens, id inprimis fuiſſe probandum, quod Chriſtus ſeu Meſſias
fuerit filius Dei, neque merus homo. Sed nemo facile eidem
adſtipulabitur, ſiquidem id a paucis negabatur.

adhuc haerebat et ambiguus. Iam autem per Ananiam vere perſuaſus, diuinitus eam ſibi accidiſſe, non opus ducebat, abſtinere vlterius ad fouendam meditationem a nutrimentis. Εγενετο δε, expunge illud ὁ Σαυλος, vid. Var. lect. verbaque prioribus arctius iunge. De eodem tempore loquitur et Paulus Gal. 1, 16. Τον Ιησουν, Ieſum hunc, nemimemque alium eſſe filium Dei i. e. Meſſiam.

v. 21. Πορθειν *infeſtare*, dicitur tum de *hoſtibus*, tum de *feris* (vt λυμαινεσθαι c. 8, 3).

v. 22. Ενεδυναμουτο ſc. firmiſſima de Meſſiana Ieſu auctoritate perſuaſione. Atque cum hac perſuaſione creuit et παρρησια: nam quo magis attonitos eos videbat, eo fortius inſiſtere eis docendo refutando, argumentisque rem ſuam comprobando conabatur, atque ita tandem prorſus συνεχυνε, con-

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύ-
24 σαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν (ἐγνώσθη δὲ τῷ
Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν) παρετήρουν τε τὰς πύλα
25 ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι. Λαβόν-
τες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς καθῆκαν διὰ τοῦ τεί-
χους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

Παρα

confundebat obstupefaciebatque eos, non comprehendentes, tam hostilem rei christ. aduersarium iam strenuum eiusdem vindicem redditum esse. Συμβιβάζων. Innuit vox *coniungere*, veluti animos, id. qu. *reconciliare*, h. l. subaudi: argumenta, estque *argumenta argumentis iungere aliudque ex alio deducere*, i. e. *docere*, argumentisque commonstrare. Hesych. συμβίβασις, πεῖσις, διδαχή, cf. ad Col. 2, 2. — Hactenus memorabilis historia conuersionis Pauli, de qua plurium intt. sententias vid. in Excursu.

Quum paulisper (ἡμέρας τινάς) Damasci adhuc commoratus esset Saulus, extemplo in Arabiam, i. e. eos Arabiae tractus, qui Damasco finitimi adiacentes Aretae ethnarchae parebant, perrexit, cuius itineris P. Gal. 1, 17 sqq. mentionem aliquam, at Lucas h. l. nullam, facit. Quamdiu ibi versatus sit ignoramus, forsan paucissimis tantummo do diebus mensibusue. Nar mox reuersus est Damascun perque triennium fere (Ga 1, 18) ibidem commoratus diutiusque forsan ibi degi set, ni insidiis petitus fu gam capessere satius duxi set, quo facto nunc demur Hierosolymam petiit (v. 26 Gal. 1, 18).

Ἡμέραι ἱκαναὶ indican tum illud temporis spatium quod in Arabia confecera tum illud, per quod reue sus inde Damasci degera ergo triennium, Gal. 1, 18 Non ergo pugnat ἱκανα ἡμ. cum ἡμ. τινες v. 19 Indicatur potius inde, la cunam hic aliquam in hi storia Paullina adesse. Ali tamen alio modo illud ἱκα ναι cum τινες conciliare fru stra annisi sunt. Cf. Zieg ler über Quellen etc. de Ap. Gesch. ap. Gabl. n. th J. 1801, 2. p. 150.

v. 24. 25. Facilius con struentur singula, si paren thetice legantur ea, qua vncis inclusimus, quod e

ap

Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπει- 26
ρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πάντες ἐφο-
βοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες, ὅτι ἐστὶ μαθητής.
Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τοὺς 27
Ἀποστόλους. Καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν τῇ ὁδῷ
εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν
Δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ

ap. Bowyerum fuadetur. Πυλας fc. vrbis, non domus. Iuffu id et auctoritate ethnarchae Aretae factum effe, qui, rogantibus indubie Iudaeis, cuftodiam ad vrbis portas collocauerit, difcimus ex 2 Cor. 11, 32. 33, vbi huius rei mentionem facit Apoftolus. Poft παρετηρουν ergo fubaudiendum erit vel στρατιωται, vel Ιουδαιοι, quia eos lubentiffime operam fuam contuliffe probabile eft, aut quia Aretas forte ne milites quidem miferat, fed Iudaeis Damafcenis tantummodo id muneris iniunxerat. Τειχους per feneftram (θυριδα) domus alicuius, proxime ad murum vrbis adiacentis 2 Cor. 11, 33; Iof. 2, 15.

v. 26. Nunc demum, non ftatim poft conuerfionem, Hierofolymam tendit (*primum* iter Hierofolymitanum), veritus forfan, ne, fi illico rediiffet, illecebris Synedrii ad Iudaismum reduceretur, aut grauioribus affligeretur perfecutionibus. Iam autem poft triennium recentem rei memoriam dilapfam effe fperabat. Cf. Gal. 1, 16. 17.

v. 27. Sed mutata eft rerum facies: nam quum antea ne cum Chriftianis quidem hominibus Saulo vlla intercedere poffet familiaris confuetudo, iam Apoftolos ipfos adeo adire et cum eis conuerfari contigit, idque ope ac minifterio Barnabae eiusdem, qui iam 1, 23 et 4, 36 memoratus erat, vbi vide, quique forfan iam antea Saulum illum cognouerat. Επιλαβομενος αυτον vel: *hofpitio eum excipiens*, vel omnino: *opem ei ferens*, *protegens*, *fich feiner annehmend*, vel ex pleonafmo additum eft, *er nahm ihn und introducirte ihn bey d. Apofteln*: primum placet. Και διηγησατο fc. Saulus, non Barnabas, quod maiori interftinctione indicaui. Ὁτι

ελαλ.

28 Καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος
ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι
29 τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς
30 Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. Ἐπι-
γνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν,
31 καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν. — Αἱ μὲν οὖν
ἐκκλησίαι καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας
καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πο-
ρευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει
τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνοντο.

Ἐγένετο

ελαλ forte: ὅ, τι, quod ap. Bowyerum ſuadetur. Παῤῥησιαζειν, infr. 13, 6; 14, 3 etc. cum παρρησια λαλειν επι τῳ ονομ. (4, 18).

v. 28. 29. Εισπορ. και εκπορ. innuit familiariſſimam conſuetudinem. Ελαλ. και συνεζητου (6, 9) ſynonym. h. l. Ἑλληνιστ. Iudaeos, qui extra Palaeſtinam degebant, tumque Hieroſolymis aderant, vid. ad 6, 1. Cum eis plurimum rei habiturus erat, quia graecae linguae peritus, et ad gentes conuertendas iter erat ſuſcepturus: adeoque in illis potiſſimum redarguendis dialecticen exercet. Legunt quidem nonnulli Ἑλληνας, ſed manifeſto ex permutatione c. 11, 20.

v. 30. Καισαρειαν, vt ibi nauem praeſtolari poſſet, quae eum in patriam Tarſum reduceret; eſt ergo εξαπεστειλαν non *miſerunt*, ſed *dimiſerunt a ſe* (*ſie lieſſen ihn nun von ſich, überlieſſen ihn ſich ſelbſt, um ſich nach ſeinem Vaterlande hinzuſchaffen*). Ταρσος, ſeu Ταρσοι, Xen. Exped. Cyr. I, celeberrima Ciliciae vrbs, ad mare ſita, patria Sauli, 11, 25; 22, 3. In remotiore hoc terrarum angulo a perſecutionibus tutiorem feliciora inter ſuos tempora exſpectare eum potuiſſe exiſtimabant. Et h. l. breuior eſt rei narratio, copioſior c. 22, 17, vbi intercedente viſione aliqua diuinitus immiſſa ad celerrimum Hieroſolymis abitum parandum excitatur.

v. 31 continere mihi videtur totius narrationis, inde a cap. 8, 3 (vbi vid.) deductae concluſionem, ſenſu hoc:

Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων κατελ- 32
θεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

Εὑρε

hoc: "iamque quum grauiſſimus chriſt. nominis aduerſarius non vlterius eſſet timendus, pax afflictis antea eccleſiis reddita eſt et quies." Οικοδομουμεναι adeoque firmiorem indies reddere poterant ſuum ſtatum et ſtabiliorem. De hac re, non de aedificatione interna, intellectus morumque emendatione h. l. ſermonem eſſe, recte monuit Morus. At πορ. εν φ. Κυρ. ad vitam integram ſcelerisque puram ſpectare videtur, licet et illud de cultu externo intelligat idem Morus, quem palam exercuerint, nemine prohibente, quod tamen non placet. Παρακλησις animorum erectio et confirmatio, quae πν. αγ. tribuitur, vnde et παρακλητος audit. *Sie bekamen durchs* πνευμα *immer mehr Muth und Zutrauen zu ſich ſelbſt und zu ihrer guten Sache.* — Aliter explicat Ven. Bolten, qui participia pro infinitiuis ex Syriasmo poſita, et nouas eccleſias indicatas eſſe putat, quae indies ſurrexerint: "Iam, nullo vetante, nouas eccelias condere et perficere in chriſtiana τελειοτητι licuit." Neſcio, quare ita exiſtimet, quum vulgaris ſenſus ſit accommodatiſſimus. Dignius cognitu erit, adeſſe et aliam lectionem in ſingulari: ἡ μεν ουν εκκλησια κ. ο. τ. Ι. κ. Γ. κ. Σ. ειχεν ε. οικοδομουμενη κ. πορευομενη τ. φ. τ. Κ. - - - επληθυνετο. qua tamen lectione et ipſa, ſi vera eſſet, intelligendae forent collectiue omnes eccleſiae per Iud. Gal. et Sam. diſperſae, et vnum tanquam efficientes corpus. Cf. ad c. 13, 1. Senſus ergo non immutatur.

---

v. 32 ſqq. Alia infit ſectio. Itinera Petri, cuius hiſtoria inde a c. 5 conticuerat, per Palaeſtinam ad promulgandum Chriſtianismum. Quae adhuc in rei chriſt. incrementum egerat Petrus c. 2 - 5, acciderant in vrbe Hieroſ. ipſa. Iam relicta vrbe et prouincias inuiſit, eccleſiasque non tam condit, quam conditas (fortaſſe a Philippo diacono) confirmat, aſſeclas nouo coetui adducit, tandemque in vrbem reuertitur. Perducuntur haec vsque ad c. 11, 18, et hoc ordine procedunt: 1) narrantur quae *Lyddae*, 9, 32 - 35. 2) quae *Ioppae*, v. 36 - fin. peregerat, tandemque 3) quo pacto *Caeſareae* Cornelium centu-

rionem

33 Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα, Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν
ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυ-
34 μένος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος· Αἰνέα, ἰᾶταί σε
Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι καὶ στρῶσον σεαυτῷ· καὶ
35 εὐθέως ἀνέστη. Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοι-
κοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σαρωνᾶν, οἵτινες ἐπέστρεψαν
ἐπὶ τὸν Κύριον.

Ἐν

rionem Roman. ad Christum conuerterit c. 10. 4) vt *Hierosolymam* redux memorabilissimum hoc factum aliis exposuerit. c. 11, 1-18. — Quae Lyddae et Ioppae ei acciderant, breuissimis afferuntur, at multo copiosius, quae Caesareae peregerat, quia Iudaeis, adeoque et auctori eius documenti, vnde haec reddidit Lucas, mira res videbatur, omniumque fidem excedens, et gentiles ad Messiae beneficia admitti posse.

Caeterum optime ea h. l. innectit Lucas, tum quia de eadem re agunt, cuius mentionem fecerat v. 31, incrementis puta rei christianae, tum quia circa idem forte tempus acciderant.

Petrus Lyddae. Δια παντων sc. τοπων, μερων. Versatur iter Petri, quatenus h. l. nobis narratur, inprimis circa illas regiones, in quibus Philippus diaconus Christ. rel. semina sparsisse legitur c. 8. Λυδδα, vicus in tribu Ephr. 15 milliar. ab vrbe distans, nec procul a mari sita. Ios. Ant. 20, 5. κωμη, πολεως το μεγεθος ουκ αποδεουσα: vocabatur et Diospolis.

v. 33-35. Αινεας nomen Graecum, vnde Hellenistam eum fuisse, vlterius non cognitum, probabile est. Ιαται σε Ιησους ὁ Χριστ. Non ego, sed Iesus, qui vere Messias est, valetudinem tibi restituit, id. qu. c. 3, 6 εν ονοματι etc. Στρωσον sc. lectum, quem tibi antea strauerant alii. Signum recuperatae valetudinis. Σαρων erat fertilissima regio campestris et pascuosa circa Lyddam et Ioppem vsque ad Caesaream patens, Ies. 33, 9; 1 Paral. 5, 16; 27, 29. Cf. Hieronym. in Ies. l. c. Lightfoot, Bochart., Reland. Palaest. p. 370. Οἵτινες επεστρεψαν vel plusquamperfect. qui antea a Philippo diac. conuersi erant, vel subaudi και ante επεστρ.: iidem-

'Εν 'Ιόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθὰ, 36
ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλή-
ρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσύνων, ὧν ἐποίει.
'Εγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν 37
αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν
ὑπερῴῳ. 'Εγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ 'Ιόππῃ, οἱ 38
μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ,
ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦν-

τες

iidemque, his argumentis inducti et conciliati conuerterunt se.

v. 36 - fin. *Petrus Ioppae.* Ιοππη, celeberrima Palaestinae vrbs, ad mare sita, hodie Iaffa dicta. Μαθητρια Christi fidem amplexa, vt μαθητης saepissime christianum hominem indicat. Ταβιθα — δορκας. Vox צבי indicat 1) decus 2) capream syluestrem, Gasellam, quae ob pulchritudinem laudari vulgo solebat, vnde in proverbium abiisse: "est tam pulchra, quam Gasella", auctor est Shaw in Zusätze etc. p. 174. Iam esse debuisset הצבי seu aramaice צביא, ἡ δορκας. Sed cum apud Aram. Syr. et promiscue adhibeantur צ et ת, emergit formula תביא et תביתא. Erat autem istiusmodi nomen tunc temporis admodum receptum, vid. Lightfoot Hor. Hebr. c. 18 et Wetsten. ad h. l. sicuti omnino nomina ab amabilibus placidisque animalibus desumta attribuere mulieribus consueuerant. Ita et Rahel denotat ouem, Egla vitulum etc. Αγαθων εργων i. e. liberalitatis, beneficentiae, Matth. 26, 10; 1 Tim. 5, 10. Explicatur per additum ελεημοσ. vnde insulsissime nonnulli explicant de texturis eius scite et cum dexteritate factis.

v. 37. Λουσαντες. De lavandorum et vnguentis condiendorum, verbo polligendorum mortuorum more solito vid. ad h. l. exemplorum farraginem ap. Wetst.

v. 38. Δυο ανδρας desunt in nonnullis. Μη οκνησαι modestiam exprimit vt Matth. 8, 8.

v. 39.

39 τες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. Ἀναστὰς δὲ
Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς, ὃν παραγενόμενον ἀνή-
γαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶ-
σαι αἱ χῆραι κλαίουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶ-
νας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ
40 Δορκάς. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος,
θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο· καὶ ἐπιστρέψας πρὸς
τὸ σῶμα εἶπε· Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε
τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον
41 ἀνεκάθισε. Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα ἀνέστησεν αὐτήν,
φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας παρέστησεν
42 αὐτὴν ζῶσαν. Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς
Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.
Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ
παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

Ἀνὴρ

v. 39. Χηραι κλαιουσαι, quas tot beneficiis affecerat mortua. Χιτων. και ἱματ. cuiusmodi operibus incumbere mulierum omnium erat: illa autem in egenorum vsum occupata fuiſſe videtur.

v. 40. Εκβαλων. Non vehementius, ſed leniter prenſata manu, vt et Matth. 9, 24 explicandum: *er bat ſie, ſich einen Augenblick zu entfernen.* Haud dubie, vt eo impenſiores numini preces adhibere poſſet, ſi nullo praeſentium lugentiumque ſtrepitu eſſet interpellatus. Poſtea eosdem reuocauit, maxime χηρας, quae, vtpote egenae, eius in vitam reditum enixiſſime optauerant.

v. 42. Βυρσευς ſeu βυρσοδεψης coriarius: vel caſu accidit, quod opificii nomen additum ſit, vel ad diſtinguendum hunc Simonem a Simone Petro ipſo, c. 10, 5. 6. Caeterum opificium illud deſpicatiſſimum apud Iudaeos erat. Ketuboth fol. 77, 1.

Vtrumque factum tum illud v. 32-35, tum hoc v. 36 - fin. indubie ita narratum a Luca ſiſtitur, vt miro et

Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ, ὀνόματι Κορνή- Cap.
λιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης X, 1
Ἰταλικῆς, εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν σὺν 2
παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολ-
λὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός.

Εἶδεν

et inſolito rerum euentu ac-cidiſſe lectoribus perſuaderetur. Digniſſimum tamen magiſtro ſuo, qui ſimilia miraculoſe effecerat, et h. l., vt c. 3, ſe gerit Petrus, tum quod miraculis ſuis beneficia in miſeros confert, tum quod vi et auctoritate eiusdem, et cum precibus impenſiſſime ſummo numini adhibitis ea perpetrat. Plura de his vid. in Excurſu.

Cap. X, 1. *Petrus Caeſareae.* Res narratur, inter grauiſſimas memorabiliſſimasque, quae vnquam acciderant, habita a Iudaeis, qui, ſicuti omnia inſigniora Iouae beneficia, ita et munera Meſſiae, e Iudaeorum gente enati, ad nullam aliam gentem, niſi ad Iudaeos pertinere vllo modo poſſe perſuaſiſſimum ſibi habebant. Iam autem ecce et gentilis, Cornelius Romanus, ad Chriſtianismum admittitur. Res profecto miranda ex iſtius aeui opinionibus, omnemque fidem excedens, Rom. 11, 33. Atqui vere acciderat, negarique haudquaquam potuit. Hinc accidit, factum tam memorabile non nude narrari, breuibusque abſolvi, ſed per magnas ambages circumduci: ſiquidem res narrabatur, tanto apparatu digniſſima. — Καισαρεια ad 8, 40. Ibi plurimi Romani degebant, quia vrbs erat ſedes procuratoris Rom. Ἑκατονταρχης centurio, officium militare non admodum inſigne. Σπειρα cohors, decima pars legionis, 450-600 militibus conſtans. Nominibus ſolebant diſtingui, cf. 27, 1, et haec audiebat Italica, quia forte collecta erat ex militibus ex Italia oriundis. Ita et legiones ipſae nominibus ſuis appellabantur, vt *fulminatrix*, *Italica*, Tac. Hiſt. I, 59. Cf. Schwarz. Diatrib. de cohorte Italica et Auguſta. Altorf. 1720. et omnino ſcriptt. antiqu. Rom.

v. 2. Ευσεβης και φοβ. τ. Θ. 1) quemlibet pium ſanctumque numinis cultorem ex quacunque tandem gente indicat. 2) Si a ſcriptt. Iud. dicitur,

3 Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν καὶ

dicitur, Iudaicos Iouae cultores eo indicari par eſt. 3) Si opponitur Iſraelitis, indicantur proſelyti portae, qui, licet ſine circumciſione, ad cultum Iouae Iſraelitarum acceſſerant, vt c. 13, 16, vbi plur. vide. Hoc loco prima ſignific. valet. Παντι τῳ οικῳ. Noli ſplendidam multorum Romanorum miniſtrorum aulam h. l. intelligere, fere vt Phil. 1, 13, ſed priuati hominis familiam pluribus paucioribusue hominibus conſtantem. Τῳ λαῳ, Iudaeis, quorum nationem adamauit. Δεομ. τ. Θ. *aſſiduus in precibus meditationibusque* (v. 4. 30) innuit, aeque ac Φοβ. τ. Θεου pium numinis cultorem.

Ex his et ſimilibus indiciis appellationibusque volunt multi intt., Cornelium fuiſſe proſelytum, e gentilibus Romanorum religionibus ad Iudaeorum ſacra ſine circumciſione transgreſſum, quod et placuit *Herdero*, S. V. *Paulus* in progr. de conſilio Act. Ap. etc. Verum ſi ita res ſe habuiſſent, non tam arripuiſſet, opinor, perculiſſetque Apoſtolos, et Cornelium quoque in chriſt. ſocietatem receptum fuiſſe: neque dixiſſe putandus eſſet Petrus ea, quae dixit v. 28; neque τα εθνη etc. v. 45; 11, 3. 18 eſſent diſerte nominata. Paganum ergo fuiſſe Cornelium ſtatuimus; cf. Mori prael. ed. Dinndorf. p. 261, ſed pium et rectum numinis veri cultorem, adeoque et Iudaeorum nationi, quae veriorem numini fidem adhibebat, fauentem (vt et ille Centurio Luc. 7, 4. 5), forſitanque iam id agentem, vt relictis patriis religionibus ad ſacra Iouae accederet, adeoque aſſiduis precibus meditationibusque in hanc rem occupatum etc. Tam grauem autem rem meditanti, accedente ſingulari viſione, in mentem venit, non ad priſca et antiquiora Iudaeorum ſacra accedere, et catholicae et orthodoxae eccleſiae ſe adiungere, ſed amplecti protinus Iudaeorum ſacra, a Ieſu purgata et a diſcipulis eius Galilaeis tradita. Ita factum eſt, vt non Iudaicae religionis, ſed chriſtianae cultor exiſteret. Quod qua ratione acciderit, narratur

v. 3. Siquidem audierat indubie de noua illa ſecta, deque acerrimo eiusdem vindice, Petro, qui circa id tempus in Caeſareae vicinia tot

καὶ εἰπόντα αὐτῷ· Κορνήλιε. Ὁ δὲ ἀτενίσας 5
αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος εἶπε· τί ἐστι, Κύριε;
εἶπε δὲ αὐτῷ· αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημο-
σύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ

tot σημεια ediderat, et nouiſſime ſe Ioppae praeſtiterat tam beneficum. Itaque quum in eo eſſet vt Iudaeorum ſigna ſequeretur, et ad tranſitum illum ſe praepararet ieiuniis, religioſeque ſeruatis publicarum precationum horis, anceps diu ac fluctuans, num antiquiora Iudaeorum an recentiora nouae ſocietatis chriſt. placita amplecteretur, in ecſtaſin (11, 5) incidit, et ex coelitus miſſo ſibi nuntio ea ipſa admoneri ſibi videbatur, ad quae iam antea procliuiorem animum reddiderat ſobria rei meditatio, ſcil. vt ad nouam protinus ſectam accederet, ad quem tranſitum operam et miniſterium Petri in vicinia degentis adhibere in promtu eſſe. Videtur ergo omne hoc colloquium (cf. c. 9, 5) cum angelo nil indicare, niſi animum ob propoſitum, ad Chriſtianismum accedendi Petrumque accerſendi laetiſſimum. vid. Eichhorn *Über die Engelerſch. in d. Ap. Geſch.* Biblioth. B. III, St. 3. p. 391 ſqq. Plura vid. in Excurſu. Φανερως nil indicat, niſi ecſtaſin fuiſſe fortiſſimam viuidiſſimamque. Εννατη circa tempus ſacrificii veſpertini (ad c. 3, 1).

v. 4. Κυριε, ad 9, 5. Μνημοσυνον omne id, quod alicuius rei memoriam conſeruat. In ſpecie ita vocantur ap. LXX Leuitarum *ſacrificia*, oblata Deo, ne obliuiſcatur hominis ſacrificia offerentis. Hebr. אזכרה Leuit. 2, 16 etc. Εις μνημοσ. לאזכרה *loco*, *inſtar* ſacrificii. Sacrificiis autem preces et aliis in locis conferuntur, e. gr. Apocal. 5, 8. Iam quia fumus ſacrificiorum et ſuffitus *adſcendit* in coelum, et preces, ſacrificiis comparatae, *adſcendiſſe* in coelum dicuntur, vt et Apocal. 8, 3. 4. Targum. Eſth. 5, 1. "Illa nocte *aſcendit* recordatio Abrahami, Iſ. et Iacobi coram patre coeleſti." Ενωπιον τ. Θεου לפני יהוה praegnanter dictum pro "aſcenderunt in coelum et venerunt ante Deum." *Deine Gebete ſind gleichſam als wie ein Opferrauch zum Throne Gottes geſtiegen.* Senſ. "Preces tuae gratae Deo et

acceptae

5 Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετά-
6 πεμψαι Σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος
ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία
7 παρὰ θάλασσαν. Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος, ὁ
λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν
αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούν-
8 των αὐτῷ, καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα
ἀπέστει-

VARIAE LECTIONES.

v. 6. In fino verficuli poft θαλλασσαν adduntur in textu vulgari: οὗτος λαλησει σοι τι σε δει ποιειν, damnanda tamen et profcribenda, fiquidem defunt in A B C E et multis aliis ap. Wetft. Griesb. et Birch., in 9 aliis ap. Matth. in Verff. Syrr. Arabb. Copt. Armen. Slavon. ap. Alterum. Facile apparet, ex c. 9, 6; 10, 32: feu 22, 10 inuecta ea effe. Tum eft huius additamenti lectio ipfa tam varia tamque parum fibi conftans, vt vel inde reiiciendum fit, cf. Griesb. Prolegom. p. LX.

acceptae fuerunt." Cf. v. 31. Omnia ex anthromorphismo dicta effe apparet. Addunt nonnulli intt., alludi h. l. ad Iudaeorum opinionem, has preces hominum tanquam fuffitum portari per angelum coram Deo, Apocal. 8, 4; Tobiae 12, 12. Elleh Schemoth Rabb. fect. 21 "— angelus, qui precibus praeficitur, portat omnes preces, — — et imponit eas capiti Dei." Iis ergo videtur angelus Cornelio apparens id dixiffe: "ego portaui preces tuas coram Deo." Sed et prior illa fimplicior interpretandi ratio locum habet, mihique praeferenda videtur. "Gewifs, dachte er, mufs der Kampf, den du bey deinen Betractungen und Meditationen (προςευχαι, ad I, 14) mit dir felbft kämpfteft, ob du nicht lieber, ftatt zum Judenth. überzugehen, zum Chriftenthume gleich übergehen wolleft, Gott wohlgefällig gewefen feyn. Die Vorfehung giebt dir dazu den deutlichften Wink, indem grade *der* Mann in der Nähe ift, der etc. Auf, lafs ihn fogleich holen etc."

v. 5 - 8. Οικια παρα θαλασσ. Coriariorum enim domicilia notiffimis ex rationibus prope aquam, tum extra vrbem

ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην. Τῇ δὲ ἐπαύ- 9
ριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόν-
των, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα, προσεύξασθαι,
περὶ ὥραν ἕκτην· ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ 10
ἤθελε γεύσασθαι. Παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων
ἐπέ-

bem esse solebant. Ευσεβη non: *ad Iudaeorum religiones transgressum*, sed: *pium probumque*, vt v. 2. Προσκαρτερειν τινι, *apparere, ministerio praesto esse alicui*. Demosth. in Neaer. Ὡς δ. απηλθ. ὁ αγγελ. i. e. quum finita ecstasi ad se ipsum rediisset.

v. 9. Iam in ecstasin persimilem illi, quam habuerat Cornelius, incidit et Petrus ipse; quod h. l. diserte additur v. 10, eodemque caussarum nexu ex rerum natura accidit, siquidem vterque ieiuniis (v. 10. 30) precibusque et meditationibus (v. 9; 11, 5; 10, 2. 4. 30) erat fessus. Nolimus tamen praesentioris numinis vim in his non agnoscere, qua rem ita moderante accidit, vt circa idem tempus, faventibus omnibus temporum locorumque opportunitatibus, vtriusque animus ad istiusmodi visiones exaltaretur. vid. Perill. EICHHORN Über das Gesicht des Apost. Petr. in Biblioth. B. 3, St. 3, p. 420 sqq; cf. Excursus. Δωμα (Matth. 24, 17) est ὑπερῷον illud, de quo vid. ad 1, 13. Ὥρα ἑκτη, vbi מנחה גדלה offerebatur, cf. ad 3, 1.

v. 10. Προσπεινος, *valde esuriens*: προς intendit rem. Indubie ieiunauerat antea. Γευσασθαι de prandio, quod circa eas horas sumebatur, speciatim dicitur. Eustath. ad Odyss. β. το αριστον εστι το κοινως λεγομενον γευμα. Hesych. πειρασαι, ἁψασθαι. Παρασκευαζειν et hoc in primis de apparatu ad prandium vsurpatur. Athenaeus Lib. VII, cap. 1. Εκστασις a voce εξισταν (ad c. 8, 9) ille animi status, quo a corpore quasi deiectus est (2 Cor. 12, 1-3), rerumque circumiectarum nil percipit, sed profunda cogitatione mersus, proprio quodam conatu nititur et suo, et in sublimioribus contemplandis versatur. Eiusmodi autem εκστασις sistebatur vt vis proxime a numine illata, quae numinis vis επιπιπτει (10, 44 alibi), *ingruit*. Quae ergo sequuntur, nonnisi ima-

11 ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις, καὶ θεωρεῖ τὸν
οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον — ἐπ' αὐτὸν:
σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς
12 δεδεμένον καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ
ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θη-
ρία καὶ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ,
13 καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· ἀναστάς, Πέτρε,
14 θῦσον καὶ φάγε. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε· μηδαμῶς,
Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρ-
τον.

VARIAE LECTIONES.

v. 11. Επ' αυτον: desunt in ABCE, 8 aliis ap. Wetst. Griesb. et Birch. 2 ap. Matth. multisque versionibus. Lectio inconstans, siquidem legitur etiam επ' αυτῳ, et vel inde damnanda.

ginationi Petri obuersata fuisse apparet, non autem vere accidisse.

v. 11-13. Σκευος non solum *vas fictile* innuit, sed *quoduis vtensile*, h. l. *linteum magnum*. Αρχαι extremitates: ita Exod. 28, 23; Herod. 4, 60, neque est, quod coniecturam ap. Bowyer. admittamus: ακροις. Παντα populariter, vt aiunt, accipiendum: cuiusuis generis, tam munda quam immunda. Videre autem indubie sibi visus est et eiusmodi animalia, quae in Palaestina non degebant.

v. 14. Κοινον et ακαθαρτον synonym. denotat cibum Iudaeis vesci vetitum. Prohibuerat scil. lex Mosaica, vt notissimum est, cultores suos ab animalibus quibusdam aliisque cibis comedendis (Leuit. c. 10; 11 etc.), quia in istis terrarum tractibus valetudini insidiosi essent, lepramque excitarent. Ea quia immundos reddebat homines, cibi ipsi, eam procreantes, dicebantur immundi, ακαθαρτοι. Iidem autem cibi contemtim etiam nominabantur κοινοι, quia eis vescebantur omnes populi promiscue, non itidem populus Deo sanctus. Abstinebant tamen ab ipsis non Iudaei solum, sed et christiani ex Iudaeis conuersi, *immemores* praecepti Christi Matth. 15, 10. 18; Marc. 7, 14-23.

τον. Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· ἃ 15
ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο 16
ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν
οὐρανόν.

Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος, τί ἂν εἴη 17
τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλ-
μένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν
Σίμωνος

14 - 23. Neque enim placet cum Michaele ita explicare locum, quafi Petrus innuat, fe auerfari cibos incognitos fibi, neque vnquam guftu exploratos.

v. 15. Κοινου i. e. h. l. κοινον νομιζε vid. Glaff. Grammat. facr. Tr. 3, Can. 15, et Cafaubon. ad Theophr. Char. VIII. Hefych. μη ακαθαρτον λεγε. Eo, quod ipfe ego Ioua de coelo haec animalia tibi comedenda demitto, fatis declaratum volo, et tibi, licet populo fanctiori adfcripto, iisdem vefci licere.

v. 16. Επι τρις pro τρις fimplic. Ita Polyb. 3, 28; Theocrit. 17, 71.

v. 17. Διεπορει εν ἑαυτῳ. *Secum* dubitabat. Alii poft ἑαυτῳ fubaudiunt γενομενος, vt c. 12, 11. "Quum ex ecftafi ad fe ipfum rediiffet dubitaffetque", quod duriffimum eft, nifi diferte addideris inter ἑαυτῳ et διεπορει vocem εγενετο, vt eft in Cod. Cantabrig. Potuit fane Petrus verbotenus intelligere praecepta vifionis, atque exiftimare, fibi et omnibus, qui ad chrift. fociet. tansiiffent, iam non religiofius feruandum effe ciborum difcrimen, atque comedere ipfis licere etiam cum gentilibus. Sed potuit et aliam fignificationem habere fymbolicam illud ὁραμα, illam puta: "nullam gentem, quae fub fole eft, κοινην, impuram, indignamque fauore et beneuolentia diu. iudicato, fed omnes ευσεβεις gratos Deoque acceptos; adeoque neque commercium cum hominibus gentilibus fugito, eosue a chriftiano coetu excludito." (Nimium tamen agunt, qui fingulas imaginis partes contra omnes interpretandi regulas ad proprietatem reuocantes linteum illud ecclefiam defignare credunt, acutiusque quaerunt, quaenam natio hoc illoue animantium

18 Σίμωνος ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα· καὶ φωνή-
σαντες ἐπυνθάνοντο, εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος
19 Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται. Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυ-
μουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα
20 ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσί σε· ἀλλὰ ἀναστὰς κατά-
βηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος,
21 διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καταβὰς δὲ Πέ-
τρος πρὸς τοὺς ἄνδρας — τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ
τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν: εἶπεν· ἰδοὺ ἐγώ εἰμι,
22 ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε; Οἱ δὲ
εἶπον· Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ
φοβού-

VARIAE LECTIONES.

v. 21. Τους αποσταλμενους απο του Κορνηλιου προς αυτον. Ita textus vulgar. quem et Bengel. expreſſit. Sed deſunt ea in ABCDE, 36 aliis ap. Wetſt. Griesb. et Birch. 6 ap. Matth. Verſſ. Syrr. Arabb. Copt. Aeth. Armen. Vulg. It. Eſt quoque lectio et ipſa varia et inconſtans, adeoque damnanda.

tium genere ſit indicata). At Petrus neſcius et dubius, quem ſenſum viſioni attribuat, ſubito ſoluta dubia videt. Διερωτησαντες, quum percunctando inueniſſent (*ausgeſragt hatten*) domum Simonis, ſc. coriarii.

v. 19. En iam, cogitabat Petrus, hos viros non caſu et fortuito aduenientes; ſed ad dubia tua ſoluenda viſionisque vim et ſenſum interpretandum praeſentes. Iam id, quod cogitabat, dixiſſe ei dicitur πνευμα, quod vel indicat Petri ipſius animum et πνευμα, vel, quod ob εγω απεσταλκα v. 20 praeferendum, illud πνευμα et principium, quod in qualibet re ad rempubl. chriſt. augendam valente praeſens adeſt, vid. ad c. 8, 29, et in Excurſu.

v. 20. Μηδεν διακρ. nulla tibi iam ſit religio, cum gentilibus familiariorem conſuetudinem iniiſſe.

v. 22. Ὁλου emphatice pronuncia. Εχρηματισθη oraculo admonitus eſt, vid. ad Hebr. 8, 5.

v. 24.

φοβούμενος τὸν Θεὸν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου
τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέ-
λου ἁγίου, μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐ-
τοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. Εἰσκαλε- 23
σάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον +
ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν
ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ. Καὶ 24
τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν· ὁ δὲ
Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλεσάμενος
τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.
Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας 25
αὐτῷ ὁ Κορνήλιος πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας προσεκύνη-
σεν· Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε λέγων· ἀνά- 26
στηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι. Καὶ συνομι- 27
λῶν αὐτῷ εἰσῆλθε καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας

+ ἀναστὰς πολλούς

VARIAE LECTIONES.

v. 23. Post επαυριον addendum vulgari textui est αναστας, quod est in ACDE, 13 aliis ap. Wetst. Gr. et Birch, 3 ap. Matth. Syrr. Arab. Copt. Aeth. Armen. Vulg. It. Chrysost. Theophylact. admittente in textum S. V. Griesbachio.

v. 24. Τῃ επαυριον. Quarto igitur post visionem Cornelii die Caesaream aduenit Petrus. Siquidem eadem die versus vesperam (hora nona visionem habuerat Cornel. v. 3.) missi nuncii altero die tempore meridiano (v. 9) Ioppen adueniunt, hospitioque excepti postridie demum (v. 23) regrediuntur cum Petro, et insequenti die (v. 24) Caesaream intrant. Αναγκαιοι φιλοι sunt *amici familiarissimi*, in quo sensu probando nimius h. l. est Kypkius. Conuocauerat eos, quia rem grauissimam iudicauit, celebrioremque reddere voluit.

v. 25. Πεσων - προσεκυνησεν, ad honorem summum, qualem numini adhibere solemus, ei adhibendum, vid.

28 πολλούς, ἔφη τε πρὸς αὐτούς· ὑμεῖς ἐπίστασθε,
ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ
προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε
μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον·
29 διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς· πυν-
30 θάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με; Καὶ
ὁ Κορνήλιος ἔφη· ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύ-
της τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην
ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ
ἔστη

ad Phil. 2, 10. Nam licet et regibus aliisque nobilioribus hominibus eundem incuruandorum genuum honorem praeſtare ſolebant populi orientales (השתחוה), Romani tamen etc. nonniſi numinibus id honoris tribuebant. Cf. c. 14, 11 ſqq.

v. 28. Αλλοφυλοι, oppoſ. ὁμοφυλ., vocabantur Philiſtaei, Ioſ. Ant. 9, 5, 3, deinde omnes extra Iudaeorum religionem degentes, Ioſ. Ant. 9, 6, 6. Cum his, vt hominibus κοινοις et ακαθαρτοις, familiaritatem aliquam habere αθεμιτον apud Iudaeos habebatur, non quidem ex lege Moſ. ſed ex decretis ſapientum, quae pari in honore habebantur. Hoc autem ſatis compertum erat caeteris nationibus, adeoque et Romanis, qui ob id ipſum irridebant hanc Iudaeorum faſtuoſam ſuperbiam; ergo bene dicere potuit: ὑμεις επιστασθε. Και, *ſed*. Hic ergo illuceſcit Petro ſenſus phaenomeni, quod in ecſtaſi viderat, iamque non amplius διαπορει (v. 17) διενθυμειται (v. 19), ſed omnia dubia diſſipantur.

v. 29. Τινι λογῳ non Hebr. ſolum, ſed et bene graece ita dicitur, vt ap. Polyb. Antepone autem επι, vid. Schöttg. ad Lamb. Bos. p. 349.

v. 30. Μεχρι ταυτ. τ. ὡρ. "vsque ad iſtud temporis momentum, quo in ecſtaſin abreptus div. nuntium videbam, horam nonam", quod ſtatim ſequitur, et h. l. per prolepſin dictum eſt. Alii male volunt: "vsque ad eam horam, qua Petrus aduenerat." Itaque per 4 integros dies meditatum ſe
de

ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, καί φησί 31
Κορνήλιε εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ καὶ αἱ ἐλεη-
μοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Πέμ- 32
ψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα,
ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ
Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενό-
μενος λαλήσει σοι. Ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρός 33
σε· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος· νῦν οὖν
πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι
πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν· ἐπ' ἀλη- 34
θείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπο-
λήπτης

de suo ad Iudaismum transitu, et a cibi potusue (non omnis, sed largioris) vsu abstinuisse profitetur. Cf. supra ad v. 3, init. Καὶ ἰδοὺ etc. iam repetit narrationem rerum antecedentium. Istiusmodi repetitiones vetustissimi aeui scriptoribus familiarissimae sunt, occurruntque saepe in Genesi, v. c. c. 24, 2-15 coll. 37-47, in Homero sexcenties, sed et apud seriores scriptores Hebr. 2 Reg. 1, 3. 4 coll. 6, et in nostro libro h. l. et c. 11, 4-14; c. 22, 6 etc.

v. 31. Εισηκουσθη - εμνησθησαν. En hic rectissimam explicationem verborum v. 4.

v. 32. Ὁς παραγ. λαλ. σοι forsan et h. l. tollenda sunt, cf. var. lect. ad v. 6.

v. 33. Καλως εποιησας solita formula gratias agendi. Cf. Wetst. ad h. l. Παντες ἡμ. Centurionis igitur exemplum in amplectenda rel. christ. sequi statuerant affines et amici omnes.

v. 34. Iam et hanc scenam solenniorem ex more suo oratione illustrat Petrus, non quidem exhortante, vt c. 2 et 3, sed laudante et confirmante. Est autem et in hac oratione, vt in Petrinis fere omnibus, asperum et incultius dicendi genus, multis Hebraismis etc. inhorrens, sed vel ob id ipsum et

35 λήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβού-
μενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς
36 αὐτῷ ἐστι. Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς
Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χρι-
37 στοῦ, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Ὑμεῖς οἴδατε τὸ
γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμε-
νον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκή-
ρυξεν

et aliunde clare teſtificans, ex imo animi ſenſu orationem eſſe depromtam, vnde et effectu fauſtiſſimo haudquaquam caruit. Eo autem redit argumentum et ita ſe excipit: 1) Nunc demum vere perſuadeor, de quo antea ambigebam, gentiles quoque ad Chriſtianismum poſſe admitti v. 34. 35. 2) ad Chriſtianismum inquam, cuius commendandi cauſſa inſignes rerum euentus coram nobis teſtibus produxit numen, v. 36-42, 3) quique omnibus eum cum fide amplectentibus anteactorum peccatorum veniam ſpondet. v. 43. — Επ' αληθ. καταλαμβ. Ergo nunc demum viſione ea v. 11-16, et eis, quae inſequuta ſunt, maxime quae narrat Cornelius v. 30-33, inductus perſuadetur Petrus. Namque etſi iam Matth. 28, 19; Marc. 16, 15. 16 eadem a Ieſu ipſo audiuerat, oblitterauerat tamen Iudaici particularismi ſuperbia tam ſalubrium praeceptorum memoriam: Cf. ad 2, 39. Προσωπολήπτης perſonarum diſcrimen reſpiciens, vox helleniſt. de qua vid. *Pott.* ad Iac. 2, 1. Cf. Deut. 10, 17. Δεκτος dignus beneuolentia diu. ergo et tranſitu ad beneficia Meſſiae.

v. 36. 37. Iam inſigniora capita doctrinae chriſt. quae potiſſimum in perſuaſione de hiſtoricis euentibus conſtitiſſe nouimus, hinc percenſet breuiſſime; quod idem et in omnibus aliis orationibus perſuaſoriis factum inuenimus. Τον λογον. Miſere ſe torquent intt. quibusnam vocibus hunc accuſatiuum adſtruant. Subaudiunt alii κατα τ. λογ. et vel prioribus iungunt verſum, vel ſequentibus: "quod ad illum λογον attinet, ὁν απεστ. —, ſcite vos ipſi (v. 37)" etc. Quod ſi Grotius dictum putat pro ὁν λογον, alii pro ὁν legere ſuadent

ὡς

ρυξεν Ἰωάννης· Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς 38
ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει,
ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς
καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς

ἦν

ὡς. Kypkius autem *κυριος* adiectiue ſumit, parum inde tolli difficultatem in aprico eſt. Vtut conſtruxeris verba, manebit anacoluthon, in dictione Petrina non inſolitum; niſi eam explicationem nobiscum praetuleris, quam tamen interſtinctione indicare dubitauimus, qua *τα: οὐτ. ε. π. Κυρ.* vncis includuntur, interpunctio ante v. 37 deletur, et *τον λογον* iungitur cum *ὑμεις οιδατε*, poſt *οιδατε* autem ponitur comma vel colon, vt *το γεν. ρημα* etc. per appoſitionem ad *τον λογον* dicatur. *Αποστελλειν λογον* שלח דבר praegnanter dictum condere doctrinam, hominesque *αποστελλειν*, qui eam diuinitus ſibi creditam hominibus promulgent. *Ειρηνη* h. l. pacem inter Iudaeos et gentiles (Eph. 2) indicare videtur. *Οὑτος* - *Κυριος* vel ad edocendum Cornelium adduntur, vel, quod praefero, eſt doxologiae genus, quales non ad D. patrem ſolum, ſed et ad Ieſum referuntur, Rom. 9, 5; 1 Io. 5, 20. Cf. Beytr. zur Beförd. d. theol. Wiſſ. u. n. teſt. Exeg. B. 2, p. 72. Kypk. *κυριος* ad *λογος* refert haec doctrina eſt omnium potiſſima, duriſſime, ſi cum *τον λογον* iunxeris. *Ῥημα* appoſ. ad *λογος*. *λογος* erat doctrina *ευαγγελισθεισα*, *ρηματα* ſunt facta ipſa, quae iſta doctrina comprehendebantur. *Γαλιλ* non ſine cauſſa addit, ſed vt oſtendat Cornelio, etiam Galilaeos, quos ob ſtoliditatem riſui haberi ſcire poterat, dignos habitos eſſe, ex quorum patria exiret ſalutaris doctrina. *Μετα το βαπτ. Ιωαν.* Is enim erat terminus, a quo ordiebatur chriſt. rei hiſtoria, 1, 22: infantia Ieſu praetermittitur. Cf. *Eichhorn*, über die drey erſt. Evangel. Biblioth. B. 7, St. 5, p. 776.

v. 38. *Χριειν* perinde ac *βαπτιζειν* (ad 1, 5) indicat *largiter* aliquid alicui tribuere (Io. 3, 34), inhaerente ſimul honoris notione, quo afficimus aliquem, ſiquidem honoris cauſſa oleo inaugurabantur reges, vngebantur hoſpites etc. Vel eſt: publice eum declarauit diu. legatum, impertito ei *πνευματι. Δυναμει*, vt effectu *πνευματος*;

39 ἦν μετ᾽ αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάν-
των, ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ
ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν καὶ ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ
40 ξύλου. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ,
41 καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, οὐ παντὶ τῷ
λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίο-
μεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν·
Καὶ

ματος; requifita propheta-rum, Luc. 1, 17. Ief. 61, 1. Ὃς διῆλθ. *qui quidem* (dem zu folge) circumiit. Id fibi vult: "tam largiter πνευμα impertiuit Iefu Deus, vt pof-fet circumire etc. Καταδυνα-στευειν vel *imperare alicui omnino*, neglecta vi prae-pofitionis κατα, vt in ver-bis fimilibus Matth. 20, 55, vel, retenta ea, *feuerum in aliquem imperium exercere*, Exod. 1, 13; 6, 7. Hefych. βιαζειν. Cf. Weffel. ad Dio-dor. 13, 73. Pofterius praef. *oppreffos maleque vexatos*. Διαβολου, id. e. morbis gra-viffimis, infania, rabie etc. quales morbi daemonibus malis hominem infidenti-bus, et eorum principi dia-bolo adfcribebantur. Quam tamen paruum momentum in dogmatice hic locus pa-riat, notum eft. Cf. e. gr. Döderl. Inft. Dogm. I, 2. Exc. 1. Alii tamen male ali-ter explicant veluti Krebfius, Loesnerus de iis, qui fub crudeliffimae feruitutis (pec-cati, legis Mofaicae) impe-rio ingemifcunt. — Quoad conftructionem verficuli mo-nendum, accufatiuum Ιη-σουν pendere ab οιδατε v. 37, et per appof. dictum effe et hoc; illud autem: Ιησουν, ὡς εχρ. αυτον, duriffimam effe conftructionem Hebr., fed vel idcirco non mutan-dam, vt mutant quidam, veluti Kypkius, qui το: ὡς abundare credit etc.

v. 40. Εδωκεν αυτον, vt Hebr. נתן, ita inftituit, vt et poft refurrectionem fuis appareret ab eisque agnofce-retur. 1 Cor. 15, 5-8; 1 Ioh. 1, 1.

v. 41. Προκεχειροτονημ. antea defignatis et quafi fuf-fragio electis. Nil aliud in-nuit, quam: iam dudum voluit diu. prouidentia, vt *nos* effemus refurrectionis I. C. teftes. Ratio autem cur Iefus non omni populo appa-

Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ δια- 42
μαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. Τούτῳ πάντες 43
οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν
διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς
αὐτόν — —.

Ἔτι

apparuerit, h. l. non est enucleanda; falsa autem et indignissima illa, quam affert Lactant. IV, 20, 1. Cf. Winkleri Philologemata Lactant. sacra. p. 406. Συνεφ. και συνεπιομ. Luc. 24, 41; Io. 21, 12. Μετα το αναστ. iung. vel c. συνεφ. κ. συνεπ. vel, quod tamen durius est, cum εμφανη γεν. v. 40, vt sequentia parenthetice legantur.

v. 42. Ὁτι αυτος εστι etc. i. e. eum esse verum Messiam, cuius fata incipiunt inde a baptismate Ioannis, finiuntur autem iudicio illo, quod in μεγαλῃ illa ἡμερᾳ in ζωντας και νεκρους exercebit. Eodem recurrit et oratio Pauli c. 17, 31. Pars ergo h. l. pro toto, pro omni Mess. I. C. dignitate posita esse videtur: de specialiori enim illo iudicio exponit quidem Iesus Matth. 25, 31 sqq. et, si mauis, etiam Io. 5, 25 sqq. etc. sed nusquam id dogma prae aliis doctrina tradere Apostolis iniungit. Nam Matth. 28, 19; Marc. 16, 15 de omni euangelio sermo est.

v. 43. Τουτῳ μαρτυρουσι i. e. 1) hunc testimonio suo et effatis suis laudant, approbant, 2) adeoque cum hoc eiusque placitis consentiunt. Posteriori sensu h. l. accipio. Ita fere μαρτυρειν c. dat. saepius obuenit Luc. 4, 22; 11, 48; Io. 3, 26 et ap. profanos quoque. Παντες προφηται sc. V. T. vt c. 3, 24. Populariter autem est sumendum, nec nimis ad mathematicam certitudinem reuocandum. Παντα πιστ. εις αυτον, *omnes* (emphatice: ex quacunque tandem gente originem ducant), doctrinam eius nomine et factis profitentes. Αφ. αμ. λαβ. peccatorum *anteactorum* veniam consequuturos Deoque gratos fore et acceptos. Δια του ον. αυτου pro simplic. δι' αυτου, per internam doctrinae eius vim et indolem, non autem per sacrificia externasque caerimonias.

Eate-

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούον-

Eatenus autem cum Christi hac doctrina, per fidem *conuenientemque fidei vitam* consequi nos peccatorum veniam, *conspirant* prophetae, quod saepenumero iidem, sacrificia Levitarum non sufficere, imo, obedientiam Deo gratiorem esse profitentur. Ita facillime fluit locus, quem sponte sua variis laqueis impediuerunt intt., inuenientes non in omnibus prophetis, sed in nonnullis tantummodo loca, in quibus et ipsis non diserte haec eadem afferuntur, sed non nisi similia, vt Ier. 31, 34. Debemus autem hanc explicationem S. V. Eckermanno theolog. Beytr. Th. 2, p. 159 sqq. qui locos V. T., in quibus cum Christi doctrina conspirat, affert hosce; Ps. 40, 7-9; 50, 8-15; Ies. 1, 16. 17; Ezech. 18, 21. 22: quibus tamen adiungi possunt multa alia, veluti 1 Sam. 15, 22 etc. — Quod si tamen *consentiendi* notionem verbo μαρτυρειν inesse dubitans, solam testificandi, laudandi vim in eodem inueneris, conuenientissime *aut* eo respicies, quod saepissime de futuro Messia loquuntur omnes fere prophetae, atque, quotiescunque aurea ista saecula carminibus celebrant, meliorem quoque cultum, qui gratiores Deo homines redditurus sit et acceptiores commendatum iri praesagiunt, *aut* ad exprimendam simplicem illam sententiam: "omnes prophetae de futuro hoc Messia vaticinati sunt" dicta haec a Petro existimabis, quam quidem nudam sententiam extulerat idem c. 3, 24, hic autem ornatiorem profert, eo quod specialius aliquod Messiae meritum diserte affert.

v. 44. Latius expositurus erat Petrus hoc de *omnibus* gentibus ad civ. christ. admittendis argumentum, vt fatetur 11, 15, sed interpellatur, idque euentu gratissimo. Praesentius adest numen, et insigniore forsan naturae phaenomeno praesentiam arguit, vt 4, 31: Πν. ἁγ. illabitur omnium praesentium animis, sacroque enthusiasmo correpti patria lingua Romana canunt numinis et Messiae maiestatem. Percelluntur Iudaei qui aderant omnes, percellitur et Petrus ipse: siquidem persusi erant gentiles πν.

ἀκούοντας τὸν λόγον. Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περι- 45
τομῆς πιστοὶ, ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ
ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυ-
ται· ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ 46
μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος·
μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις τοῦ μὴ βαπτι- 47
σθῆναι

πν. ἁγιῳ, non per επιθεσιν των χειρων, vt 8, 17, ſed praeſentioris numinis vi et afflatu ipſo. Superſedere ergo poterat a fuſiore, quam ſuſceperat, demonſtratione, etiam gentibus aditum ad Meſſiam patere: ſiquidem patefactus iam erat a Deo ipſo, qui ſigno hoc euidentiſſime declarauit, ſe eos admiſiſſe ad Meſſ. regnum. Cf. Michael. ad h. l. Επεπεσε vt ſupr. v. 10. Virg. Aen. 3, 89 animis *illabere* noſtris. Matth. 3, 16; Marc. 1, 10 etc. eſt καταβαινειν. Παντας ακ. ſupr. v. 24. 27.

v. 45. 46. Οἱ εκ περιτομ. πιστ. chriſt. ex Iudaeis Ioppenſibus, quos ſecum duxerat Petrus, ſupra v. 23. Εκκεχυται largam donorum copiam deſignat, vt ſupra 2, 17. 33. Inauditum id prorſus hominibus Iudaeis, ſiquidem, obſeruante ad h. l. Lightfootio, credebant ii, in ethnicorum neminem, ne eum quidem, qui inter medios Iudaeos degeret, incidere poſſe רוח יהוה. Γλωσσαις lingua ſublimiore et enthuſiasmi plena; idque indubie patria Romana, adeoque γλωσσαις ἑτεραις. Signum id erat, quo correptos ſe et perfuſos πν. ἁγ. teſtificabantur, cf. 19, 6. Μεγαλυνοντων ad 5, 13; cf. 2, 11. Cantabant autem iſta μεγαλεια Θεου, quibus non Iudaeorum ſolum genti, ſed vniuerſo terrarum orbi beneficum ſe praeſtiterit, procreando tam ſalutaris doctrinae praecone, qualis fuerat Ieſus etc.

Res ipſa non quidem eadem erat maieſtate inſignis, quam phaenomenon illud c. 2, ſed eandem tamen in praeſentes Romanos vim habebat. Similia ſed breuius, narrantur 8, 17; 19, 6, de quibus vid. diſputat. b. Nöſſeltii de Sp. S. primis chriſt. tradito, laudata ſupra ad 8, 14. Cf. Excurſ. 2.

v. 47. 48. Talia expertus Petrus omnia dubia profligata videt perſuadeturque firmiſ-

σθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλα
48 βον καθὼς καὶ ἡμεῖς; προσέταξέ τε αὐτοὺ
βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώ
τησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

Cap. XI, 1 Ἤκουσαν δὲ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ ο
ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντ
τὸν

firmiſſime. Κωλυειν υδωρ ſc. τουτοις, "nemo iam poterit aquae ad baptismum accipiendum vſu eis interdicere." Ita prorſus Ouid. Metam. 6, 349 prohibere aquas, i. e. aquae vſum ad ſitim ſedandam abnegare. *Kann ihnen nun noch wohl jemand das Waſſer, d. i. die Taufe verſagen?* Lutherus, vertens, *das Waſſer wehren*, eo ſenſu videtur accepiſſe, neminem poſſe aquam ſiſtere, quin vim baptismalem et in ethnicos exerceat: ita κωλυσαι θεον, c. 11, 17. Res eodem redit. Οἱτιν. το πν. αγ. quod maius quid et fortius erat, quam merus baptismus, vid. ad 8, 16 et Excurſ. 3. "Atqui iam vim internam et effectum, quo tendit chriſtianismus, in eis excitatum videmus: quid iam denegamus eis externum ad ſuſcipiendum chriſtianismum ſymbolum"? — Nolimus ergo Θεον ipſum κωλυσαι (11, 17) aut θεομαχοι ευρεθηνα (5, 39). Κυριου, Ieſu, Meſſiae.

Cap. XI non ſeiungendum erit a prioribus, ſiquidem effectum enarrat, quem in animis Apoſtolorum etc. produxerit factum, quod capere prorſus nequibat coeco cuidam particularismo adhaerens Iudaeorum mens. Quid quod eo inſaniae procedunt, vt rixentur adeo cum Petro, eique initum cum paganis conſortium exprobrent; id quod indubie mente praeuidens Petrus tam cunctanter rem aggreſſus erat. Salubris indubie Petro, antea eadem opinionum vanitate ducto erat iſtiusmodi caſtigatio: iam ergo ad apologiam dicendam ſe ſiſtit, tandemque melior cauſſa obtinet, omnesque contenti abeunt.

v. 1. Ηκουσαν, plusquamperf. iam tum rumor ad eorum aures manauerat, quum Petr. adhuc ibi verſaretur

ἡμερας

τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς 2
Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτο-
μῆς λέγοντες· ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν 3
ἔχοντας εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. Ἀρξά- 4
μενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέ-
γων· Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος, 5
καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός
τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιε-
μένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ· εἰς 6
ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς
γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ
τοῦ οὐρανοῦ. Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι· 7
ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. Εἶπον δέ· 8
μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέ-
ποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου. Ἀπεκρίθη δέ 9
μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἃ ὁ Θεὸς
ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ 10
τρὶς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρα-
νόν.

ἡμερας τινας (10, 48), vel alia loca inuiſeret.

v. 2. Και ὁτε etc. *Als er nun* etc. Διεκρινοντο *diſceptabant.* Iudae v. 9; Ezech. 20, 35; Heſych. εμαχοντο. Οἱ εκ περιτ. Apoſtoli ipſi aliique e Iudaeis conuerſi.

v. 3. Cf. ad 10, 28. Ὀτι ex graecismo abundat. *Ey! ey! du haſt mit unbeſchnittenen* etc. Alii ὁτι interrogative ſumunt, vt Marc. 11, 28. qu. d. τι γεγονε, ὁτι, *wie kömmt es, daſs* etc.

v. 4. Εκτιθεσθαι narrare, narrandoque explicare (ſiquidem ſola rei narratio ſufficiebat ad cauſſam ſuam orandam): ita 18, 26; 28, 23; Hebr. גלה, Iob. 36, 15. Καθεξης a capite ad calcem. Iam v. 5 ſqq. repetitur omnis res, vid. ad 10, 30. Explicationem autem horum verſiculorum vid. ad 10, 10 ſqq.

v. 11.

11 νόν. Καὶ ἰδοὺ ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ
τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισα-
12 ρείας πρός με. Εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα, συνελ-
θεῖν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενον· ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ
καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν
13 οἶκον τοῦ ἀνδρὸς, ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν, πῶς εἶδε τὸν
ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα
αὐτῷ· ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι
14 Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον, ὃς λαλήσει
ῥήματα πρός σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ
15 οἶκός σου. Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν ἐπέ-
πεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ
ἐφ᾽

v. 11. Ἐξαυτης (ὡρας), eo ipſo momento, quo diſſipata erat ecſtaſis, praeſentes aderant Romani, ita rem moderante numine, vt illorum aduentus congrueret, viſionisque ſenſum illuſtraret.

v. 12. Οἱ ἑξ ἀδελφ. οὑτοι. Dictum eſt δεικτικως. Duxerat autem ſecum nonnullos ex Ioppenſibus Iudaeis conuerſos, 10, 23, vt rei inſolitae teſtes eſſent; iamque, quum indubie iam Caeſareae audiſſet, quam male Apoſtolos affecerit de inito cum ethnicis commercio fama, eosdem aut omnes ſex, aut ex eorum numero ſex Hieroſolymam ſibi comites ſumſit, qui rem non proprio impulſu, ſed ſingulari numinis vi et incitante et adiuuante ſuſceptam et peractam fuiſſe teſtarentur. En ergo, quam caute et prouide verſandum, quantisque ambagibus circumeundum Petro fuerit in re, in qua hodie ne verbum quidem quis perderet.

v. 14. Σωθησῃ. Exibis ex ſtatu tuo dubio et fluctuante, et ad feliciorem in republica chriſt. vitam gerendam traduceris. *Petrus wird dich von dem harten Kampfe befreyen, den du bisher beſtandeſt.*

v. 15. Αρξασθαι λαλειν. "Quum incepiſſem, et aliquantisper eſſem loquutus," ob c. 10, 34-44. Seu pro ſimpliciori: εν τῳ λαλειν με, vt

ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ· ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυ- 16
ρίου, ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι,
ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Εἰ 17
οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, ὡς καὶ
ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν,
ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;
Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον 18
τὸν Θεὸν, λέγοντες· ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ
Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

Οἱ

vt 1, 1, vbi vide. Εν αρχῃ in augufto illo phaenomeno, quod fefto pentecoftali nobis apparuit.

v. 16. Εμνησθην δε. *Und da erinnerte ich mich denn der Verheiſſung* etc. Ρημα h. l. promiſſionem denotat. Ιωαννης εβαπτ. — — πν. αγιου. Pollicitus ea erat Iefus c. 1, 5 coram omnibus Apoftolis, ergo et coram Petro. Sed ea, quae ibi nonnifi Apoftolis promiferat Iefus, quaeque fefto pentecoftali rata facta erant, h. l. et ad omnes ex quacunque tandem gente ad chrift. coetum colligendos homines merito transfert Petrus. Quia autem diferte et a Iefu pronunciata effe haec verba Lucas profitetur, cap. 1, 5, vbi vide, fruftra admirantur nonnulli intt. et inanes difficultates mouent, quod Iefu verba haec fuiffe dicat Petrus, quae primo tamen prolocutus fit Ioannes baptifta Matth. 3, 11; Marc. 1, 8; Luc. 3, 16; Io. 1, 26.

v. 17. Πιστευσασιν rationem inuoluit; "eo quod fidem adhibent etc." Alii ad ἡμιν referunt. Τις ημην δυνατος etc. *Wer war ich, daſs ich mich hätte unterwinden können* etc.

v. 18. Ταυτα etc. emphatice: *ita* rem comparatam effe, dafs die Sache *fo* zufammenhänge. Ἡσυχασαν vel *tacuerunt*, Luc 14, 3, vel *in eo acquieuerunt*, *fie beruhigten fich nun und machten Petrus keine weitre Vorwürfe.* Sed non acquieverunt folum, fed laudabant adeo numen ob id ipfum, quod indignationem eorum primum mouerat.

19 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ

Μετανοια transmutatio animi, qua a gentilium ſuperſtitionibus alienus atque ad amplexandam ſalutarem Ieſu doctrinam procliuis redditur: ergo μεταν. εδωκ. Θεος εις ζωην. traduxit ad chriſt. doctrinam, ſperandamque inde felicitatem. Ita μετανοειν ſupr. 2, 38; 3, 19.

---

v. 19. Hactenus de Petro. Iam alia excipiunt. Continuantur, quae de incrementis per diſperſos poſt Stephani necem homines chriſtianos nouo coetui allatis c. 8 - 9, 31 erant expoſita. Atque quum c. 8, quo pacto vltra fines *meridionales* Palaeſtinae exierit Ieſu doctrina, narratum eſſet, iam et verſus *ſeptentrionem* et *occidentem* eandem eſſe propagatam additur, in Phoenicen, Cyprum, Cyrenaicam, Syriam. Diutiſſime autem immoratur narratio eccleſiae, quae Antiochiae Syr. condita erat. Erat illa vrbs in confiniis Palaeſtinae longe celeberrima, in qua et ipſa iam congregato Chriſtianorum hominum coetu duae iam exiſtebant eccleſiae chriſt. principes caeterarumque quaſi matres 1) Hieroſolymitana in Palaeſtina 2) Antiochena extra Palaeſtinam. Sicuti ex illa exierunt, qui Iudaeis Palaeſtinenſibus Chriſtianiſmum promulgabant, ita ex hac proficiſcebantur eiusdem per gentes Apoſtoli c. 13. Iam non mirabimur, luculentius de hac eccleſia exponi quam de aliis adiacentibus. Quod ſi Lucam ipſum Antiochia oriundum et a Paullo Barnabaque (11, 25. 26) in chriſt. ciuitatem receptum fuiſſe volumus, clarius illuceſcet ratio: cf. Prolegom. not. 1.

Απο της θλιψ. *propter*, Matth. 18, 7. vel: *inde a tempore cal.* Επι Στεφανῳ varie explicatur 1) contra Stephanum 2) ob Stephanum 3) tempore St. 4) ſtatim poſt Steph. (ita Lat. *ſub*) vel omnino *poſt*, quod praefero; vid. Schleusn. Lex. no. 10. Cf. Kypk. ad h. l. Μηδενι - Ιουδαιοις. Sed non auſi ſunt ethnicis iſtarum prouinciarum incolis euangelium (λογον) promulgare, quia

εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις. ˜Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄν- 20
δρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς
Ἀντιόχειαν ἐλάλουν πρὸς τοὺς ˜ Ἑλληνιστάς:, εὐαγ-
γελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου 21
μετ᾽ αὐτῶν, πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρε-
ψεν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ 22
ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν,

˜ ᶜ/Ἕλληνας καὶ

VARIAE LECTIONES.

v. 20. Pro Ἑλληνιστὰς indubie legendum Ἕλληνας, quod eſt in A D, Syr. Arabb. Copt. Aeth. Vulg. Ital. Euſeb. H. E. 2, 3, Chryſoſt. Theophyl. ergo in grauiſſimis vtriusque familiae teſtibus, probb. Grotio, Beza, Witſio, Bengelio, atque in textum recipiente S. V. Griesbachio. Legendum eſſe Ἕλληνας res ipſa clamat: opponuntur enim hi Ἕλληνες illis Ἰουδαίοις, qui v. 19 memorabantur. Helleniſtae autem et ipſi Iudaicam religionem profitebantur, et etiamſi a Iudaeis natu Palaeſtinenſibus ſaepe diſtinguuntur, vt 6, 1, hic tamen non bene ſecernentur, ſiquidem illi Ἰουδαῖοι, quorum v. 19 mentio ſit, in Cypro et Antiochiae degentes, et ipſi ad Helleniſtas pertinebant.

quia ſcil. Iudaei Palaeſtinenſes ipſi Iudaici particularismi erroribus obſtringebantur, de eis autem, quae Petro acciderant, ſed poſtea forſan acciderant, nil compertum habebant.

v. 20. *Αυτων* non ad Iudaeos Palaeſtinenſes *διασπαρεντας* reuocandum, ſed ad *Ιουδαιους* poſteriores, Helleniſtas, Phoenicenſes, Cyprios etc. qui per illos Palaeſtinenſes Iudaeos ad Chriſt. conuerſi erant, atque, vtpote Helleniſtae, inter gentiles degentes, faciliores erant in tolerandis admittendisque et gentibus. Horum ergo nonnulli etiam paganis euangelium promulgare auſi ſunt, vel ſponte ſua, vel quia dubia de admittendis ad chriſt. ſociet. gentilibus per ea, quae Petro acciderant, diſſipata audierant. Videntur autem ea, quae v. 20 narrantur, non illico ſubſequuta eſſe ea, quae v. 19 perhibentur.

 v. 23.

καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας·
23 ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ
ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρ-
24 δίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ· ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς
καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. Καὶ προσ-
25 ετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ. Ἐξῆλθε δὲ εἰς
Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον, καὶ εὑρὼν
αὐτὸν

v. 23. Χαριν Θεου, i. e. tot homines ad chrift. rel. converfos: cauffa (Eph. 2, 8) pro effectu. Προθεσει καρδ. vid. ad . Tim. 1, 10. Commonefaciebat eos, non novarum rerum ftudio amplectendum effe in paucos dies Chriftianismum, fed et perfiftendum in illo, idque προθεσει της καρδ. ferio animi affectu, absque fimulatione, ex firmiffima perfuafione, *aus Grundfätzen.*

v. 24. rationem exprimit tum, quamobrem Barnabam potiffimum ad munus hoc obeundum elegerint Apoftoli, tum quare ita fe gefferit Antiochiae, vt v. 23 narratur. Αγαθος lenitudinem fimul et manfuetudinem animi exprimere videtur, qua animos facillime fibi conciliabat et ad rel. chrift. amplectendam pronos reddebat, (vid. 4, 36 υἱος παρακλησ.). Και πληρ. πν. αγ. fed (και) etiamfi leniore effet animo, ftudio tamen et ardore rei chrift. propagandae efferuefcebat, cf. ad 6, 5. Sunt, qui pro πιστεως legant χαριτος.

v. 25. Haud dubie iam tum latius ad augendam apud gentes rem chriftianam exfpatiari fibi propofuerat Barnabas. Sed habere fecum in re tam graui comitem aliquem et focium cupiebat; ftatuit ergo affumere Saulum, (fere vt idem poftea Timotheum, Act. 16, 1-3), quem iam antea tutela fufceperat, 9, 27, quemque Graecae linguae peritum, acerrimumque contra Helleniftas euangelii vindicem expertus erat, 9, 29. Prodit igitur denuo in fcenam Saulus, itinere in patriam fufcepto aliquantifper ab ea feuocatus. Ταρσον, cf. 9, 30.

αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν. Ἐγένετο δὲ αὐ- 26
τοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ
διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀν-
τιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱε- 27
ροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν. Ἀναστὰς δὲ 28
εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος ἐσήμανε διὰ τοῦ πνεύ-
ματος,

v. 26. Συναχθηναι h. l. congregari, congregatumque manere et vna verſari. Morus vult eſſe: *hoſpitio exceptos fuiſſe*, vt Matth. 25, 35, quod non placet. Χρηματιζω inter plures ſignificationes habet et hanc, actiuam vel neutram, vt ſit: *vocor*, *nominor*, Latin. *audire*, vid. Kypke ad h. l. et Wetſt. ad h. l. et Rom. 7, 3. Χριστιανους. Hinc ergo repetendum eſſe Chriſtianorum nomen h. l. diſcimus: antea audiebant μαθηται, πιστοι, πιστευοντες, ἁγιοι, δικαιοι, σωζομενοι etc. Nomen erat ignominioſum, quod eis indebatur ab Antiochenis; ſiquidem, obſeruante Wetſtenio, omnes, qui partibus anticaeſareis fauebant, nomen accipiebant, terminatione — *ani* exiens. H. ergo l. audit *Chriſtiani* illa ſecta, quae non Caeſari, vt credebant Antiochenſes, ſed regi Chriſto nomen dederant, et quidem Chriſto cruci affixo, vnde ludibrii cauſſa id nominis eis impoſuiſſe videtur natio ad iocos et cauillationes procliuior. Vide plura apud S. V. Pott ad 1 Petr. 4, 16, et in b. Mori Excurſ. ad h. l.

v. 27. 28. Alia res narratur, quia ſub idem tempus Antiochiae acciderat, Sauloque cauſſa fuit, vt iterato Hieroſolymam proficiſceretur. Hoc autem iter potiſſimum memoriae tradere animus Lucae erat, atque quae praecedunt v. 28, affert tantummodo, vt occaſio ſuſcepti huius itineris illuceſceret. Igitur κατηλθον, εσημανε, plusquamperf. accipias. *Nun war aber damahls unter andern ein gewiſſer Agabus angekommen, und hatte angezeigt — — v. 28. Alſo beſchloſs man — v. 29, und ſo reiſeten*

ματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην, ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου – Καίσαρος:.

Τῶν

VARIAE LECTIONES.

v. 28) Καίσαρος deest in A B D, 3 aliis, vno ap. Matth. Aeth. Armen. Vulg. Glossema sapit, lectioque breuior praeferenda erit.

seten Saul. u. Barn. nach Jerus. v. 30. Κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολ. Aderat ergo frequentissimum consortium inter ecclesiam Palaestinensem Hierosolymitanam et eccles. Antiochenam extra Palaest. et huc illuc ibant redibantque, v. 22. 29. Advenerant et alii religionis doctores praeter Barnabam, et quidem προφῆται, i. e. doctores sacro quodam igne perfusi, nec nisi cum enthusiasmo et furore res sacras proloquentes, Cf. Kopp. Excurs. 3 ad Ephes. Ἄγαβος, infr. c. 21, 10 homo vlterius non cognitus, probus tamen, vt videtur, et humanus. Διὰ πν. sc. ἁγίου pro diuiniore illa vi eum inspirante. At ignem illum sacrum et emphasin, qua enunciabat vaticinia, indicari credit perillustr. Eichhorn in commentat. *Über die Weissagung des christl. Proph. Agabus* in Bibl. B. 6, St. 1, p. 22 sqq. Sensus: *magna vi et emphasi*, vnde apparebat, non suopte ingenio eum loqui, sed sublimiore igne accensum esse. Οἰκουμένη h. l. innuit omnem Palaestinam; Luc. 2. cf. v. 29. et Ios. Ant. 20, 5, 2. — Non semel autem, sed quater sub Claudio fames afflixerat imperium Rom. Tacit. Annal. 12, 43. Sueton. Claud. c. 19; c. 28; Dio Cass. Lib. 60. Euseb. H. Eccles. 2, 12; Oros. VIII, 6; Ios. Ant. 20, 5, 2. Eam autem famem, quae secundo loco accidit, et Palaestinam inprimis afflixit, sub procuratore Cuspio Fado, h. l. intelligendam esse, vid. Eichhorn l. c. p. 24. 27. Incidit ea in annum 45; haec autem antea praedicta probabiliter sunt ao. 44. Cf. Prolegomena. Fortasse signa istam famem futuram indicantia iam praecesserant, nec nisi illud egit Agabus vt ex imo pectoris sensu ad rem grauissimam animos attenderet, atque ad colligendam in tempore annonam subleuandosque oppressos exhortaretur.

v. 29.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς εὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκα- 29
στος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν
ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς· ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστεί- 30
λαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα
καὶ Σαύλου.

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ Cap. XII, 1
βασιλεὺς τὰς χεῖρας, κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς
ἐκκλη-

v. 29. Iunge haec arctissime prioribus, siquidem narratur, quamnam ad permouendos in Antiochena ecclesia christianorum hominum animos vim habuerint admonitiones Agabi. Καθως ευπορειτο τις quilibet pro facultatum suarum modulo, prout cuique suppetebat, *so wie jeder es, ohne genirt zu werden, thun konnte.* Eum esse verbi sensum, non autem *abundare* diuitiis, vid. Kypke. Eo sensu aliquoties ap. Xenoph. Ὡρισαν sc. certam quandam pecuniae summam, quam pro sua quisque facultate conferret. *Sie eröffneten eine Subscription.* Εις διακονιαν πεμψαι breuiter pro εις το πεμψαι αυτο εις διακ. Αδελφ. εν Ιουδ. qui diuitiis opumque abundantia Antiochenis longe inferiores fuisse videntur.

v. 30. Πρεσβυτερους ecclesiae Hierosolymitanae. Ad modum Synagogarum Iud. efformatas fuisse primas eccles. christ., in illis autem adfuisse זקנים, seniores, notum est. Caeterum de πρεσβυτεροις, quod nomen de christianorum ecclesiis h. l. prima vice occurrit, pluribus vid. ad 1 Tim. proleg. not. 14. Σαυλου En *secundum* Pauli iter Hierosolymitanum.

Cap. XII denuo excipiunt acta Petri, quorum narratio c. 11, 19 interpellata erat. Petrus ab Herode Agrippa in vincula coniicitur, supplicio tradendus, nisi diuiniore auxilio intercedente liberatus fuisset. Quas hactenus a Iudaeis perferendas Petrus cum caeteris Apostolis habuit calamitates, a synedrio inflictae erant illae, c. 4. 5, quod tamen iuris vitae necisque expers non nisi flagellis caedere, in vincula

2 ἐκκλησίας. Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου
3 μαχαίρᾳ. Καὶ ἰδὼν, ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον (ἦσαν δὲ ἡμέραι

cula coniicere etc. poterat, ni de ſupplicio inferendo procuratorem Rom. adire vellet, quod in re, quae nondum admodum extimeſcenda videbatur, longius erat. Iam autem, quum ſumma rerum poteſtas Iudaeorum regi Agrippae tradita eſſet (cf. Prolegomena), timendum erat et vitae ipſi. Eſt autem is palmarius huius cap. finis, vt oſtendatur, quonam in periculo verſata ſit vita Petri. Quae de Iacobo interemto praemittuntur, non niſi exordiendi loci cauſſa antepoſita ſunt, huius fere argumenti: Herodes Agrippa, gratiam apud Iudaeos initurus, Apoſtolos ad internecionem vsque perſequi patriamque fidem tueri ſtatuit, quum ſub procuratoribus res iſta negligentius tractata eſſet, v. 1 - 3. At v. 3 - 19 res ipſa narratur, vt inſectatus ſit Petrum, inviſae ſectae caput et coryphaeum; quamuis irrita fuerint conamina, tandemque v. 20 - fin. funeſta eius mors exponitur (narratione aliunde forſan a Luca addita), quae tanquam numinis vindicta perſequuta eſt hominem, qui tot crimina in inſontes Apoſtolos commiſerat. — Ἡρώδης ὁ βασ. Herodes Agrippa, ſeu Agrippa maior, de quo pluribus vid. Prolegomena. Ἐπιβάλλειν τὰς χεῖρας per Hebr. dicitur pro ἐπιχειρεῖν שלח יד. Inſigniorem legis auitae zelum affectabat rex.

v. 2. Ἰακωβον. Iacobum maiorem, Zebedaei filium, Matth. 10, 2 etc. Apoſtolum, rei chriſt. ſtudioſiſſimum, bene diſtinguendum a Iacobo minore, Alphaei filio, Matth. 10, 3, qui c. 15, 13 memoratur, vbi vid. Ius autem vitae necisque competiiſſe Herodi vid. Proleg. — Caeterum cauſſae rerumque opportunitates, quibus inductus manum iniecerit Iacobo, non exponuntur, quia nonniſi introducendus erat lector in ea quae ſequuntur. Probabiliter nimia dicendi παρρησίᾳ peccare viſus erat Iacobus. Copioſius autem exponitur res palmaria ipſa, quae iam ſequitur.

v. 3. Προσέθετο ויסף facinori huic addidit et maius illud. Ἡμ. ἀζυμ. hebdomas

ἡμέραι τῶν ἀζύμων)· ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς 4
φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν
φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀνα-
γαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ. Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο 5
ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ
τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ 6
νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο
στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε
πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. Καὶ ἰδοὺ 7
ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ
οἰκή-

mas paſchalis. Proinde non bene ſupplicio tradere et hunc illico potuit diebus ſanctis et ſolennibus, Matth. 26, 5: ſed et iſto tempore ſimul ingens exterorum Iudaeorum in vrbe praeſentium multitudo ſtudium et zelum auitae legis admirari potuit.

v. 4. Τετραδιοις. Vox rarior, occurrens ap. Philon. in Flacc. p. 981, A. Rem explicat Vegetius de re militari Lib. 3, c. 8. quaternos milites excubias nocturnas ita peregiſſe, vt vigiliis in 4 partes (ergo *quatuor τετραδια* ſeu quaterniones requirebantur) diſtributis ſinguli deinceps ternis horis vigilarent. Horum autem quaternorum militum bini ante fores excubias agebant. Polyb. VI, 33. το φυλακειον εστιν εκ τετταρων ανδρων. Cf. Wetſten. et Raphel. ex Polyb. ad h. l. et Walchii *diſſertat. de vinculis Petri.* Ανχγαγειν producere coramque populo ſiſtere ad cauſſam dicendam ſubeundumque ſupplicium, vid. Krebſ. qui εις εκκλησιαν ſeu δικην ſupplendum eſſe exiſtimat.

v. 5. Προσευχη εκτενης eiusmodi precibus pro Apoſtolis magna vis attribuebatur. Hebr. 13, 18. 19.

v. 6. Μεταξυ δυο στρατ. cf. ad v. 4. alligatis vtrinque ad milites manibus.

v. 7. Iam interueniente praeſentioris numinis auxilio eripitur inſtanti periculo.

 Audia-

οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου,
ἤγειρεν αὐτὸν λέγων· ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπε-
8 σον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν. Εἶπέ τε ὁ
ἄγγελος πρὸς αὐτόν· περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ
σανδάλιά σου· ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ·
9 περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου καὶ ἀκολούθει μοι. Καὶ
ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές
ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου, ἐδόκει δὲ ὅραμα
10 βλέπειν. Διελθόντες δὲ τὴν πρώτην φυλακὴν καὶ
δευτέραν ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέ-
ρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐ-
τοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ
εὐθέως

Audiamus explicemusque breuiter narrationem ipſam, pluraque in Excurſum coniiciamus. Επεστη ſubito et ex improuiſo aduenit, c. 4, 1. Φως ελαμψε: ſiquidem angeli ſplendidiore luce fulgentes apparere ſolent. Οικημα per euphemismum pro carcere dici, exemplis probat Kypke. Παταξας – Πετρου, ſiquidem altiſſimo ſomno obdormiuerat. Εξεπεσον, ſoluente illo angelo.

v. 9. Prorſus ignorat Petrus, quid ſibi fiat, vt accidit hominibus ex ſomno expergefactis.

v. 10. Πρωτην και δευτεραν φυλακην binos illos milites (v. 4), qui variis locis ſeorſim excubias agebant. Πυλη σιδηρα, porta ferrea, eſt 1) vel *porta vrbis* Hieroſolym, vt carcer extra vrbem ſeu intra duos externos vrbis muros exſtructus fuiſſe credatur. Ita Lightfoot. Sed a vero abhorret, Petrum, vix dum liberatum, denuo intrare vrbem, in qua ſupplicium ei intendebatur, nec potius ſubitam fugam capeſſere. Ergo 2) *porta carceris* ipſius intelligatur, ex quo exeunti per varias portas transeundum erat. Penetrauerat autem Petrus per internas illas, ante quas milites excubabant, iamque venerat ad exteriorem, quae in vrbem ipſam ducebat, eam-

εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ. — Καὶ ὁ 11
Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ εἶπε· νῦν οἶδα ἀληθῶς,
ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξεί-
λετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου καὶ πάσης τῆς προσδο-
κίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων· συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ 12
τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικα-
λουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι
καὶ

eamque multis pessulis clausam adeoque ferream dictam.

Res ipsa, quocunque tandem modo acciderit, siue terrae motu fulguribusque deciderint catenae apertaeque sint fores, siue adiuvante custodiae praefecto exierit Apostolus, siue denique miraculoso et insolito rerum euentu insequuta sint omnia, indubie continet insignius prouidentiae div. specimen, Apostoli vitam tuentis, atque ad largiora rei christianae incrementa afferenda conseruantis. Cf. *Eichhorn* Bibl. B. III, p. 396 et contra eum *Storr.* dissert. in aliqu. loc. N. T. P. 2. Plura vid. in Excursu.

v. 11. Γενομενος εν ἑαυτῳ, quum ad se rediisset, animumque ex stupore collegisset, oppos. eis, quae v. 9 aderant. Ita Luc. 15, 17. cf. Raphel. ex Xenoph. Male ergo reddunt nonnulli: "quum in domum suam se recepisset" (Io. 20, 10), siquidem non in suam sed in Marci domum tendebat. Προσδοκιας του λαου. qui auide praetrepidabat supplicium meum oculis haurire.

v. 12. Συνιδων τε sc. το γεγονος. Quum rei euentum accuratissime cognouisset. Ita 14, 6. Alii: Quum se collegisset, deliberataque re cognouisset, quid facto opus esset, vid. exempl. ap. Wetst. Sed prius placet, neque offendit, quod iam v. 11 dictum erat, rei euentum ab eo perspectum fuisse. Istiusmodi enim repetitiones neminem arripient. Neque ergo est, quod cum Hammondo et h. l. et 14, 6 legendum suspicemur σπευδων. Ιωαννου - Μαρκου. De hoc, qui et v. 25 et 15, 37. 39 occurrit, vid. ad 2 Tim. 4, 11. Eius mater, Maria, soror fuit matris Iesu. In eius domo congregabatur christiani coetus magna pars, atque,

13 καὶ προσευχόμενοι. Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν
θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι,
14 ὀνόματι Ῥόδη. Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέ-
τρου ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδρα-
μοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ
15 πυλῶνος. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον· μαίνῃ. ἡ δὲ
διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δὲ ἔλεγον· ὁ ἄγγελος
16 αὐτοῦ ἐστίν. Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοί-
ξαντες

atque, quum exitum cauſſae Petri trepide exſpectarent, aſſiduis precibus meditationibusque, et nocturnis adeo incumbebant.

v. 13. Θυραν, quae ob metum Iudaeorum clauſa erat. Πυλων, veſtibulum, conclave, ſeu area externae portae adiacens. Παιδισκη, i. e. ſerua, aetate vel iuuenis vel prouectior. Pollux 3, 76. παιδισκην την θεραπαινιδα Λυσιας ωνομασε, ει και αμφιβολον εστι τουνομα, ποτερον ἡλικιας η τυχης. Ὑπακουειν eſt verbum, quod de ianitoribus proprie adhibetur. Videntur timuiſſe, ne hoſtis aliquis chriſt. nom. ad turbandum diſſipandumque coetum adueniſſet. Ῥοδη *Röschen*. Vulgare eſt, puellis attribuere nomina ab herbis floribusue deſumta. Ita Suſanna a lilio, Hadeſſa a myrtho. Cantic. 2, 1.

v. 14. En ergo quanto pro re chriſt. conſeruanda ſtudio affecti fuerint primi aſſeclae cuiusuis aetatis, ſexus, conditionis etc.

v. 15. Μαινῃ vel indicative vel interrogat. ſumitur, ſenſu eodem. Αγγελος αυτου εστι angelus eius tutelaris. Eiusmodi angelum ſeu genium (δαιμονα) ſingulis hominibus adeſſe rebusque proſpicere, non apud Graecos Romanosque etc. ſolum exiſtimabatur, ſed, vt et hodienum apud complures gentes, ap. Iudaeos quoque. Cf. Wetſt. ex libris Iudaicis ad h. l. Grotius ad Matth. 18, 10; Wolf. cur. in h. l. Apud patres quoque eadem ſententia, e philoſophia Platonica originem forſan ducens, interdum recurrit. Interpretantur tamen alii: "eſt angelus qui eius ſpeciem induit," et peius alii cum

ξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν καὶ ἐξέστησαν. Κατασείσας 17
δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς
ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς. Εἶπε δέ·
ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ
ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον. Γενομένης δὲ 18
ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις,
τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας 19
αὐτὸν καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι.

Καὶ

cum Hammondo: "nuncius eſt e carcere ab eo ad nos miſſus."

v. 17. Κατασεισ. τῃ χειρι, qui eſt geſtus ſignum dantis, ſilentium imponentis, et inprimis orationem orſuri, 13, 16; 22, 1. h. l. ea de cauſſa ſit, vt tranquilli maneant, ne nimio tumultu homines excitent remque prodant. Διηγησατο, breuiſſime indubie, nam fugam moliebatur. Ταυτα, me vobis apparuiſſe. Εξελθων feſtinanter, ſicuti haec omnia citiſſime peracta videntur. Ἑτερον τοπον. Non diſerte nominatur ille, qua re indicat hoc documentum, licet eiusdem auctori locus iſte bene cognitus fuerit, noluiſſe Petrum, in vulgus emanare, quo tetenderit, quo tutius effugere poſſet manus Herodis eum conquirentis. Antiochiam autem eum petiiſſe prope fidem eſt; conſpirat id cum Gal. 2, 11, atque temporum ordine. Siquidem in iſto ad Gal. loco de ſecundo itinere Hieroſolymitano loqui Paullum, Act. 11, 30; 12, 25, non de tertio, Act. 15, in Prolegomenis fuſius diſputatum eſt. Merito autem reiicimus pontificiorum placita, ſine idoneis rationibus ſtatuentium, Romam perrexiſſe Apoſtolum, ibique epiſcopatum ſuſcepiſſe etc. vid. Whitby.

v. 18. Τι - εγενετο phraſis Xenophonti aliisque graecis adhibita. Cf. Wolf ad h. l. et Io. 21, 21.

v. 19. Απαχθηναι vox propria de eis, qui ad ſupplicium abducuntur, Ael. V. Hiſt. 1, 30. ap. Ioſeph. etc.

Sed

Καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισά-
20 ρειαν διέτριβεν. Ἦν δὲ — ὁ Ἡρώδης: θυμομαχῶν
Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς
αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος
τοῦ βασιλέως ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι
αὐτῶν

VARIAE LECTIONES.

v. 20. ὁ Ἡρώδης abest ab ABD, 4 aliis, Syr. Erp. Copt. Aeth. Vulg. ideoque, testibus vtriusque familiae concinentibus, proscribendum. Melius vtique procedit oratio, si abest. Quod si enim exprimere diserte Herodis nomen animus erat, in initio potissimum sectionis post κατελθὼν ponendum illud erat, non autem h. l.

Sed iam poenas ob tantam crudelitatem luit Herodes et quidem Caesareae. Ita se excipit narratio. 1) Profectus est Caesaream v. 19. 2) et quidem ad intentandam Tyriis, Sidoniisque perniciem v. 20. 3) Quumque forte solemnes in honorem Caesaris ludi Caesareae celebrarentur, interfuit contra patrios mores et Herodes, et gentilem potius quam Iudaeum se gessit, v. 21. 22, sed et 4) ob tot tantaque crimina foediori morbo implicitus animam efflauit v. 23. 24.

Εις την Καισαρ. vel cum κατελθ. vel cum διετριβεν (εις dictum pro εν, vt 8, 40 etc.) iungendum.

v. 20 rationem affert, qua inductus Caesaream petiuerit ad intentandam quippe Tyriis etc. internecionem. Quae commiserint illi, quibusue rebus regis iram prouocauerint, non additur; forsan in mercatura cum Iudaeis Herodis imperio subiectis nimium lucrum captaverant, siquidem vix intentante minas Herode, mitigare regem sibique reconciliare enixissime student, quoniam impedito cum Palaestina commercio, commeatusque transuectione tum quaestuosissimam mercaturam cessaturam, tum famem ipsam forsan ditioni suae adfuturam metuebant Phoenices. Δε h. l. *siquidem*, *nemlich*. Θυμομαχων ην, animum indicat iratissimum, semperque bella minantem, licet vires deficiant. Polyb.

αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Τακτῇ δὲ 21
ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν καὶ
καθίσας

Polyb. Excerpt. de legat. 69. Cf. Raphel. in not. Polyb., id. qu. οργιζεσθαι, μνησικακειν. Ita Dionyf. Halic. Ant. V, p. 286. Infenfiore erga eos animo fuit, intentans eis ni bellum, deficientibus viribus, Romanisque forfan id nolentibus, at famem tamen et perniciem, omni cum regno fuo commercio eos excludens. Ὁμοθυμαδον παρησ. πρ. αυτ. fc. legati vtriusque ciuitatis, ex quolibet ordine. Πειθειν eft et placare, conciliare fibi aliquem, pecuniaque corrumpere, Matth. 28, 14; 2 Macc. 4, 45; Gal. 1, 10 et ibi Kopp. Βλαστον nomen Romanum, et alibi occurrens, vid. Wetft. Iudaeorum autem reges, quo magis Romanorum gratiam aucuparent, et Romanos in famulitio habebant. Επι κοιτωνος cubiculo praefectus, *Kammerherr*, (κοιτωνιτης, κατευναστης) folita Graecorum periphrafis per επι, vt Romanorum per a, Hebr. על. Ita Arrian. Epict. 3, 22. Plut. in Othone ὁ επι των επιστολων; επι γαζης, Act. 8, 27. Δια το τρεφεσθαι - βασιλικης fc. γης regno Herodis. Anguftior erat ingentium illarum vrbium ditio, quam vt annonam tum incolis alendis tum quaeftuofiffimae mercaturae exercendae fufficientem fuppeditare potuiffet. Cf. Seruius ad Aeneid. 1, 39; Grotius ad Ief. 23, 16; et Raphel. ex Xen. ad h. l. Accedit, quod ifto tempore fames illa affligebat, c. 28.

v. 21. Iam Herodes M. in honorem Augufti quinquennales ludos inftituerat, non quidem in fancta Hierofolymorum vrbe habendos, fed Caefareae: adeo ab auitis moribus ad ineundam apud Romanos gratiam deflexerat. Iof. Ant. 16, 5, 1; 19, 7. 8; B. I. 1, 21, 8. Hos ludos celebrauit et Herodes Agrippa, quum effet Caefareae, gentilesque mores profeffus eft, licet vehementiorem propugnandae legis auitae zelum affectauerat antea v. 1 - 3. Tertio imperii anno et fecundo ludorum die haec, quae fequuntur, accidiffe auctor eft Iofeph. Ant. lib. 19, fin. qui omnia haec copiofius exponit. Εσθητα βασιλικην. Iofeph. l. c. στολην ενδυσαμενος εξ αργυρου πεποιημενην
πασαν

καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.
22 Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει· Θεοῦ φωνὴ καὶ οὐκ ἀνθρώπου.
23 Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου,
ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος
σκω-

πασαν – πρωταις των ἡλιακων ακτινων επιβολαις ὁ αργυρος καταυγασθεις θαυμασιως απεστιλβε, μαρμαιρων τι φοβερον και τοις εις αυτον ατενιζουσι φρικωδες. Βημα non tribunal, fed fuggeftus, locus editus in theatro, vnde et fpectare ludos, et, fi vellet, coram concione loqui, ius dicere (c. 19, 29) etc. poffet. *Εδημηγορει* tum ad Tyrios et Sidonios, v. 20, eorum enim res pecunia nondum confecta fuiffe videtur, tum ad alios quoque Iudaeos, qui folenni hac occafione vtebantur, adire regem ludorum fpectandorum cauffa praefentem, atque, fi quid petendum habebant, cum eo communicare. Moris infuper erat apud Graecos, quas res in publicam omnium notitiam venire cupiebant, easdem in theatro folennibus ludorum diebus peragere.

v. 22. *Δημος* tum Tyriorum etc. qui ingentem legationem Caefaream mififfe videntur, tum Caefareenfium ipforum. *Θεου φωνη* etc. Declamationi ergo excolendae ftuduiffe videtur, perinde ac Nero, vt audientium applaufu delectari poffet: nec defuit illi, vt nulli principum, affentatorum turba; cf. Tacit. Ann. 14, 15; 16, 22. 25. Iofephus l. c. ob veftis fplendorem maxime perhibet applauſiffe adulatores; fed vtrumque accidiffe fimul poteft; — — *Θεον προσαγορευοντες, ευμενης τε ειη επιλεγοντες, ει και μεχρι νυν ὡς ανθρωπον εφοβηθημεν, αλλα τουνθευθεν κρειττονα σε θνητης φυσεως ὁμολογουμεν.*

v. 23. Sed ecce hic div. honore infignitus rex fubito morbo correptus, et tandem vermibus corrofus animam efflat. *Σκωληκοβρωτος*, vermibus corrofus (*ετι ζων* addunt nonnulli), fc. quoad inteftina. Morbus forfan fuit idem, qui a Graecis foediori nomine *φθειριασις* appellatur: quo et Antiochus fuccubuit, 2 Macc. 9, 9; Pherecydes, Ael. V. Hift. 4, 28; 5, 2; Maximinus, Lactant. mort. perfec. c. 33. Multa de hoc genere morbi fcripta funt, vid. Richard. Mead

σκωληκόβρωτος ἐξέψυχεν. Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ 24
ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο. Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος 25
ὑπέ-

Mead in tractat. de morbis biblicis, Lipſ. 1777. Caeterum et hic ſubitus morbus angelo miniſtrante eum invaſiſſe ſiſtitur: Siquidem morbi et mors ipſa numinis miniſtri ſunt, 1 Reg. 19, 25, vnde αγγελος ολοθρευτης, Exod. 12, 23; 1 Cor. 10, 10. Ex hac Iudaeorum opinione ergo et hic morbus ab angelo inflictus traditur. Cf. Perill. *Eichhorn* comment. ſaepe laudata *Über die Engelerſch. in der Ap. Geſch.* Bibl. B. III, p. 401 ſq. et quae obuertit *Storr. diſſertat. exeget. in Libror. N. T. hiſtor. aliquot loca.* Ioſepho, qui ornatius hanc rem tradit, teſte ſub bubonis ſpecie apparuit iſte angelus: ανακυψας μετ' ολιγον τον βουβωνα της ἑαυτου κεφαλης ὑπερκαθεζομενον ειδεν επι σχοινιου τινος, αγγελον τουτον ευθυς ενοησεν κακων ειναι. Tum ex intimis praecordiis indoluiſſe Herodem vehementiſſimisque torminibus cruciatum fuiſſe idem refert. Διακαρδιον εσχεν οδυνην· αθρουν γαρ αυτῳ της κοιλιας προσεφυσεν αλγημα, μετα σφοδροτητος αρξαμενον. Ea omnia autem poenae inſtar ex iſtius aeui opinionibus perpeſſus eſſe h. l. legitur rex, ανθ' ὠν ουκ εδωκε δοξαν Θεῳ, quod explicat Ioſephus, ita habens: ουκ επεπληξε το τοις (adulatoribus) ὁ βασιλευς, ουδε την κολακειαν ασεβουσαν απετρεψατο. Peccat ergo et blaſphemiae reus eſt non ſolum ille, qui talia verba ασεβη profert, qualia protulerant aſſentatores, ſed et is, qui ea accipit, nec βλασφημιαν inhibet. Ex theocratia Iudaeorum iſtae opiniones deducendae. Male vertunt alii: "quia noluerat agnoſcere potentiam Dei in ſeruando Petro conſpicuam."

Finis hic imponitur documento illi, quod de Petri vinculis rebusque inſequutis expoſuerat, ſicuti omnino hinc conticeſcit narratio Lucae, ex documento illo, quod Acta Petri inſcriptum erat, expreſſa. Nam, quae de Petro c. 15 denuo occurrunt, aliunde noniſſe videtur Lucas. Ea, autem, quae v. 24 et 25 ſequuntur nectenda ſunt Capiti 11 et omni ei narrationi, quae de perſecutione chriſt. hom. deque incrementis euangelii exponit. Maioribus indies acceſſionibus aucta et locupletata eſt res chriſtiana, et in illis quoque rerum anguſtiis,

ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

ſtiis, quas intulerat magna illa fames. Πληθυνετο λογος, vel frugis inſtar, cui comparatur λογος chriſtianus: vel λογος επληθ. praegnanter dictum pro: "hominum λογω obtemperantium numerus επλ." Πληρωσ. την διακον. 11, 29. 30. Ὑπεστρεψαν, plusquamperf. Iam ante Herodis obitum, et ante abitum Petri Hieroſolymis v. 17. Nam ſi Antiochiam inde perrexiſſe Petrum credibile eſt (vid. ad v. 17.), Paulus prius eodem redierit neceſſe eſt, quia Gal. 2, 11 Paullus de *aduentu* Petri Antiochiam loquitur.

En ergo ſcenam Hieroſolymis et Caeſarea Antiochiam reductam. Erat illa vrbs palmaria eccleſiae extra Palaeſtinam collectae ſedes, vnde euectum euangelii praeconium multas variasque terrarum gentes deinceps peruaſit, ſtrenue promulgantibus illud Paullo et comitibus, donec et hic acerrimus rei chriſtianae vindex ſiſtitur in curſu, atque in vincula coniectus Romam ad cauſſam perorandam abducitur. c. 13 – fin. tot. libri. Hic ergo conuenientiſſime pedem ſiſtet interpretatio.

* * *

Abſoluta iam fere typisque deſcripta priore hac libri noſtri particula, allatum mihi eſt opus praeſtantiſſimum: *Einleitung in die Schriften des Neuen Teſtaments, von* D. *Joh. Leonh. Hug, Prof. d. Theol. zu Freyburg im Breisgau, 1ſter u. 2ter Theil: Tübing.* 1808 *und* 1809, cuius partem poſteriorem potiſſimum citius mihi ad manum non adfuiſſe, nec bene adeſſe potuiſſe, maxime equidem doleo: ſiquidem in ea inueniuntur quaeſtiones grauiſſimae et cum ſummo ingenii acumine enucleatae, in primis de chronologia, temporumque ordine rerum in Act. Apoſt. enumeratarum, nec non de Theophilo etc.

Sed potiſſima eorum, nec non alia, quae aliunde forſan ad lucem maiorem affundendam addi poſſunt, ad calcem poſterioris particulae, interpoſito meo iudicio, afferre licebit.